

Greta GENELIENĖ

DAKTARO DISERTACIJA

**AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS
POVEIKIO EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI
GEROVEI VERTINIMAS**

SOCIALINIAI MOKSLAI,
EKONOMIKA (S 004)
VILNIUS, 2022

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Greta Genelienė

**AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO
EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI GEROVEI
VERTINIMAS**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, ekonomika (S 004)

Vilnius, 2022

Mokslo daktaro disertacija rengta 2018–2022 metais Mykolo Romerio universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui su ISM Vadybos ir ekonomikos universitetu, Mykolo Romerio universitetu ir Vilniaus universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Irena Mačerinskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004).

Mokslo daktaro disertacija ginama Vytauto Didžiojo universiteto, ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto, Mykolo Romerio universiteto ir Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos ekonomikos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė:

prof. dr. Violeta Pukelienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004).

Nariai:

doc. dr. Mindaugas Butkus (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004);

prof. dr. Elina Gaile-Sarkane (Rygos technikos universitetas, Latvijos Respublika, socialiniai mokslai, ekonomika S 004);

prof. dr. Eglė Kazlauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004);

prof. habil. dr. Žaneta Simanavičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004).

Daktaro disertacija bus ginama viešame Ekonomikos mokslo krypties tarybos posėdyje 2022 m. gegužės 19 d. 10 val. Mykolo Romerio universitete, I-414 auditorijoje.

Adresas: Ateities g. 20, 08303 Vilnius.

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto, Mykolo Romerio universiteto, Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose.

TURINYS

ĮVADAS	12
1. AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO ŠALIES EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMO TEORIJA.....	23
1.1. Azartinių lošimų sektoriaus teoriniai aspektai	23
1.1.1. Azartiniai lošimai pramogų paslaugų kontekste	23
1.1.2. Azartinių lošimų sąvoka ir azartinių lošimų sektoriaus ypatumai ...	29
1.2. Šalies ekonominė gerovė ir jos vertinimo rodikliai	45
1.2.1. Šalies ekonominės gerovės samprata	45
1.2.1. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai	49
1.3. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teorinis pagrindimas	54
1.3.1. Ekonominių veiklų neigiamų išorinių efektų teorinis pagrindimas ...	54
1.3.2. Azartinių lošimų sektoriaus neigiami išoriniai efektai	62
1.3.3. Teigiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei	74
1.3.4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo konceptualus modelis	77
2. AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO ŠALIES EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMO METODOLOGIJA	81
2.1. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologinės nuostatos ir tyrimo logika	81
2.2. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių identifikavimas ir analizė ...	82
2.3. Azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodų ir rodiklių identifikavimas ir analizė	85
2.4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka	94
2.5. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio sudarymas	99
3. AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMO MODELIO TAIKYMAS IR EMPIRINIO TYRIMO REZULTATŲ VERTINIMAS.....	110

3.1. Lietuvos ir Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė.	110
3.1.1. Lietuvos azartinių lošimų sektoriaus analizė	110
3.1.2. Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus analizė.	116
3.2. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei analizė	129
3.2.1. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio nedarbo lygiui Europos šalyse analizė.	130
3.2.2. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio ekonomikos augimui Europos šalyse analizė	140
3.2.3. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio vidutiniam darbo užmokesčiui Europos šalyse analizė	144
3.2.4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio taikymo privalumai ir trūkumai bei tolesnių tyrimų kryptys	149
IŠVADOS.	151
LITERATŪRA	155
PRIEDAI	171
SANTRAUKA.	259
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	275
SUMMARY	277

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė.	Azartinio lošimo sąvoka Europos šalių įstatymuose	32
2 lentelė.	Azartinio lošimo rūšys Europos šalyse	35
3 lentelė.	Socialinių kaštų apibrėžimai	65
4 lentelė.	Azartinių lošimų socialiniai kaštai visuomenei	71
5 lentelė.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominės gerovės vertinimo modelis.	101
6 lentelė.	Kintamųjų matavimo rodikliai ekonomikos augimo lygtyje	104
7 lentelė.	Azartinių lošimų legalizavimas Europos šalyse	118
8 lentelė.	Europos šalių bendrųjų lošimo pajamų pokyčiai 2015 m. – 2019 m., proc.	120
9 lentelė.	Europos šalių lošimo vietų pokyčiai 2015 m. – 2019 m., vnt.	122
10 lentelė.	ES šalių azartinių lošimų sektoriaus apmokestinimas 2019 m.	126
11 lentelė.	Apsiribojusių nuo lošimo asmenų skaičius Europos šalių Registruose, vnt.	127
12 lentelė.	Bendro nedarbo lygio ir jaunimo nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos	132
13 lentelė.	Vyrų nedarbo lygio ir moterų nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos	134
14 lentelė.	Bendro nedarbo lygio ir jaunimo nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui	136
15 lentelė.	Vyrų nedarbo lygio ir moterų nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui	138
16 lentelė.	Ekonomikos augimo modelio testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos.	141
17 lentelė.	Ekonomikos augimo modelio testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui	143
18 lentelė.	Vidutinio darbo užmokesčio modelio testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos.	145
19 lentelė.	Tyrimo hipotezių tikrinimo rezultatai.	148

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav.	Disertacijos loginė struktūra	17
2 pav.	Paslaugų sektoriaus klasifikacija	24
3 pav.	Azartinių lošimų klasifikacija Lietuvos Respublikoje.	34
4 pav.	Azartinių lošimų klasifikacija Europos šalyse.	37
5 pav.	Socialinių kaštų modelis.	70
6 pav.	Teigiami azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei veiksniai	75
7 pav.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominiai gerovei atskirų neigiamų veiksnių neįtraukimas į tyrimo modelį.	78
8 pav.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo konceptualus modelis	80
9 pav.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo algoritmas	82
10 pav.	Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai.	84
11 pav.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo rodikliai.	95
12 pav.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo etapai	107
13 pav.	Lietuvos azartinių lošimų (antžeminių ir nuotolinių) bendrosios lošimų pajamos 2010 m. – 2019 m., mln. Eur.	95
14 pav.	Lietuvos antžeminių lošimo vietų bendrosios lošimų pajamos 2008 m. – 2019 m., mln. Eur.	111
15 pav.	Lietuvos nuotolinių lošimų bendrosios lošimų pajamos 2016 m. – 2019 m., mln. Eur.	112
16 pav.	Lietuvos atskirų rūšių nuotolinių lošimų bendrosios lošimų pajamos 2016 m. – 2019 m., mln. Eur.	113
17 pav.	Lietuvos antžeminių lošimų organizavimo vietų skaičiaus pokyčiai 2010 m. – 2019 m., vnt.	114
18 pav.	Lietuvos nuotolinių lošimų bendrųjų lošimų pajamų dalis bendrosiose lošimo pajamose 2016 m. – 2019 m., mln. Eur.	115
19 pav.	Europos šalių grupės pagal taikomus azartinių lošimų sektoriaus reguliavimo modelius	117

20 pav.	Europos šalių bendrųjų lošimo pajamų dalis BVP 2019 m., proc.	119
21 pav.	Europos šalių bendrosios lošimo pajamos vienam pilnamečiui gyventojui (nuo 20 metų) 2019 m., Eur.	121
22 pav.	Europos šalių lošimo vietų skaičius 100 000 gyventojų (pilnamečių) 2019 m., vnt.	123
23 pav.	Europos šalių bendrųjų lošimo pajamų dalis vidutiniame metiniame darbo užmokestyje 2019 m., %	124

PRIEDAI

1 priedas.	Gerovės matavimo rodikliai	151
2 priedas.	Šalies ekonominės gerovės matavimo rodikliai	155
3 priedas.	Azartinių lošimų sektoriaus poveikio ekonominei gerovei taikyti tyrimų metodai	157
4 priedas.	Anketos Europos šalių lošimų priežiūros institucijoms sudarymas . . .	162
5 priedas.	Bendradarbiavimo prašymas Europos šalių lošimų priežiūros institucijoms	164
6 priedas.	Empirinio tyrimo duomenys ir jų šaltiniai	166
7 priedas.	Anketa Europos šalių lošimų priežiūros institucijoms	168
8 priedas.	Europos šalių anketos	170
9 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pokytis ir bendras nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	214
10 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pokytis ir jaunimo nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	215
11 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pokytis ir moterų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	216
12 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pokytis ir vyrų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	217
13 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir bendras nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	218
14 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir jaunimo nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	219
15 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir vyrų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	220
16 priedas.	Bendrujų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir moterų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)	221
17 priedas.	Ekonomikos augimo bazinis modelis	222
18 priedas.	Ekonomikos augimo bazinis modelis atmetus trūkstamas reikšmes . .	223
19 priedas.	Bendrosios lošimo pajamos pilnamečiui gyventojui ir vidutinis darbo užmokestis	224

SANTRUMPOS

AAGR (angl. *average anual grow rate*) - vidutinis kasmetinis augimas

ALĮ – Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas

BVP – bendrasis vidaus produktas

COVID-19 – liga, kurią sukelia virusas, vadinamas SARS-CoV-2

EBPO – Europos bendradarbiavimo ir plėtros organizacija

ES – Europos Sąjunga

ESTT – Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

EVRK – Ekonominės veiklos rūšių klasifikatorius

GGR (angl. *gambling gross revenue*) – bendrosios lošimų pajamos

GGRA (angl. *gambling gross revenue per adult*) – bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui

GPI (angl. – *Genuine progress indicator*) – Tikros pažangos indeksas

HDI (angl. *Human Development Index*) – Žmogaus socialinės raidos indeksas

IC (angl. *indifference curve*) – indiferentiškumo kreivė

ISEW (angl. *Index of Sustainable Economic Welfare*) – Darnios ekonominės gerovės indeksas

JTO – Jungtinių Tautų organizacija

OLS (angl. *ordinary least squares*) – mažiausių kvadratų metodas

PPF (angl. *production possibilities frontier*) – gamybos galimybių riba

PPO – Pasaulio prekybos organizacija

Priežiūros institucijos – kompetentingos azartinius lošimus prižiūrinčios institucijos Europos šalyse

SDGI (angl. *Sustainable Development Goals Index*) – Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų indeksas

UNDP (angl. *United Nations Development Programme*) – Jungtinių Tautų plėtros programa

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Antžeminė lošimų organizavimo vieta (angl. *land-based gambling venue*) – fizinė lošimų organizavimo vieta (disertacijos autorės vertimas).

Azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš ankšto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, turinti ne tik teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, bet ir sukelianti neigiamus išorinius efektus ekonomikoje (disertacijos autorė).

Azartinių lošimų sektoriaus veikla – ekonominė veikla kurianti teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei ir kelianti neigiamus išorinius efektus visuomenėje (disertacijos autorė).

Azartinių lošimų socialiniai kaštai – azartinių lošimų sektoriaus veiklos sukurtos neigiamos lošimų pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojantiems tretiesiems asmenims, kurios nėra susijusios su turto ar pajamų persiskirstymu visuomenėje (disertacijos autorė).

Bendrosios lošimų pajamos – suma, gauta iš lošėjų statomų sumų, atėmus lošėjams faktiškai išmokėtų laimėjimų sumą (Lietuvos Respublikos loterijų ir lošimų mokesčio įstatymas).

Ekonominė veikla – veikla (įskaitant gamybą, prekybą, paslaugų teikimą, žemės ūkio veiklą, žuvininkystę, kasybą, profesinę veiklą, naudojamą turto ir (arba) turinių teisių turėjimu), kurią vykdant siekiama gauti bet kokių pajamų (neatsižvelgiant į tai, ar ją vykdant siekiama gauti pelno), išskyrus darbo veiklą ir valstybės ir savivaldybių veiklą (Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas).

Kortų arba kauliukų lošimas – stalo lošimas, kuriame lošimo laimėtojas ir laimėjimo dydis nustatomas atsižvelgiant į iškritusius kortų simbolius arba kauliukų akių skaičių (Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas).

Lažybos – abipusės lažybos dėl tam tikro įvykio baigties, kurios yra pagrįstos spėjimu. Lažybose laimėjimo dydis priklauso nuo lošėjo įmokėtos sumos ir lažybų tarpininko iš anksto nustatyto lažybų santykio koeficiento (Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas).

Lošimas lošimo automatu – kai lošiama į automatą įmetus metalinius pinigus ir (arba) žetonus ir laimėjimas per automatą išmokamas pinigais arba žetonais. Lošimo

rezultatą ir laimėjimo dydį nustato automatas (Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas).

Neigiamas išorinis efektas – ekonominės veiklos vykdymo rezultatas, sukeliantis gerovės sumažėjimą visuomenėje (Žičkienė, 2004).

Nuotolinis lošimas – lošimas, kuriame lošėjų statymai priimami ir laimėjimai išmokami išskirtinai naudojantis ryšio priemonėmis. Šios rūšies lošimams priskiriami ir lošimai internetu (Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas).

Ruletė – yra stalo lošimas, kurio metu lošėjas spėja kurioje vietoje sustos rutuliukas, išmestas ant besisukančio rato (Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas).

Šalies ekonominė gerovė – viena iš gerovės dimensijų, kurią galima įvertinti materialine išraiška, kuri atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė vertinama per ekonominius veiksnius ir juos nusakančius makroekonominis rodiklius (disertacijos autorė).

IVADAS

Temos aktualumas. Šalies ekonominė gerovė atspindi valstybės socialinę ekonominę būklę ir ekonominės politikos efektyvumą valstybėje. Bendrasis vidaus produktas negali atspindėti tikrojo šalies ekonominės gerovės lygio ir valstybės ekonominės politikos efektyvumo. Dalis ekonominių veiklų, vykdomų valstybėje, turi neigiamų išorinių efektų, t. y. šių veiklų vykdymas sukelia ir neigiamų ekonominių pasekmių visuomenei. Atsižvelgiant į tai, vertinant šalies ekonominę gerovę, visų pirma, kyla poreikis iš ekonominio efektyvumo perspektyvos vertinti veiklas, turinčias neigiamų išorinių efektų. Pasak Solow, ūkinės veiklos bendroji nauda gali būti atskleista tik kompleksiskai įvertinus jos ekonominę veiklą (Baranauskaitė, Vaznonis, 2014).

Azartiniai lošimai daro ne tik teigiamą, bet ir neigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, todėl šio sektoriaus veiklos vertinimui turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Teigiamas azartinių lošimų sektoriaus veiklos poveikis dažniausiai pasireiškia per šio sektoriaus sumokamus mokesčius valstybei bei naujų darbo vietų kūrimą. Neigiamas azartinių lošimų sektoriaus veiklos poveikis pasireiškia per socialinius kaštus visuomenei, t. y. perkeliant dalį veiklos kaštų, susijusių nuo neigiamomis pasekmėmis, visuomenei. Socialinių kaštų koncepcija, vertinant azartinių lošimų sektorių, yra nevienareikšmė, mokslininkai ir toliau diskutuoja, kurie neigiami šio sektoriaus veiksniai turėtų būti vertinami kaip socialiniai kaštai ir analizuojami vertinant sektoriaus poveikį ekonominei gerovei. Atsižvelgiant į tai, šalies ekonominės gerovės, veikiamos azartinių lošimų sektoriaus, vertinimas gali būti atliekamas tik nustatčius teigiamus ir neigiamus šio sektoriaus veiksnius ir parengus vertinimo modelį.

Pažymėtina, kad mokslininkų, bandžusių sukurti šio sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologiją, bei visapusiškai įvertinti teigiamus ir neigiamus šio sektoriaus veiklos padarinius Lietuvoje trūksta, o ES šalyse yra atliktos tik siauros apimties analizės, kuriose buvo vertinama šio sektoriaus veikla tik vienos valstybės atžvilgiu ir prieš tai neatliekant socialinių kaštų analizės, arba buvo vertinama šio sektoriaus veikla tik vertinant poveikį konkrečiam veiksniai. Reikšmingi klausimai, susiję su socialinių kaštų koncepcija ir sektoriaus plėtros analize taip pat yra nepakankamai nagrinėti Lietuvos mokslininkų. Mokslinio tyrimo originalumas ir naujumas pasižymi tuo, jog, išanalizavus mokslinę literatūrą, bus siekiama atskleisti azartinių lošimų sektoriaus teorinius aspektus, nustatant azartinių lošimų sektoriaus

ir šalies ekonominės gerovės sąsajas, ir parengus vertinimo metodologiją, nustatyti šio sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei. Verta pastebėti, kad šalies ekonominės gerovės, veikiamos azartinių lošimų sektoriaus, vertinimo tema nėra išplėtotą, taigi siekiant nustatyti kaip azartinių lošimų sektorius veikia šalies ekonominę gerovę bus skiriamas šis disertacinis darbas.

Mokslinė problema ir jos ištyrimo lygis. Mokslinėje literatūroje atkreipiamas tyrėjų dėmesys į šias problematikas: kokius makroekonominius rodiklius reikėtų analizuoti, siekiant įvertinti ekonominę gerovę; kaip vertinti veiklas, turinčias neigiamų išorinių efektų, visuomenei; kaip nustatyti azartinių lošimų sektoriaus veiklos socialinius kaštus; kaip atriboti azartinių lošimų sektoriaus veiklos socialinius kaštus nuo kitų azartinių lošimų kaštų visuomenei ir kt. Diskusinis klausimas yra – kokius makroekonominius rodiklius reikėtų analizuoti, siekiant įvertinti šalies ekonominę gerovę. Kitas nemažiau diskusinis klausimas – kokius šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklius reikėtų analizuoti siekiant įvertinti konkrečių veiklų, turinčių išorinių efektų, poveikį šalies ekonominei gerovei.

Gerovės ekonomikos teorijas ganėtinai plačiai analizuoja užsienio mokslininkai: Becker, R. A. (1991), Baumol, W. J. (2002), Farber, D. A. (2003), Grofman, B. (2004), Feldman, A. M., Serrano, R. (2006), Kaplow, L. (2006); Blaug, M. (2007); Parisi, F. (2007), Baujard, A. (2013); Masur, J. S. ir kt. (2015), Igersheim, H. (2017); Naimzada, A. K., Pireddu, M. (2019). Ekonominės gerovės samprata nėra plačiai analizuojama Lietuvos ir užsienio mokslininkų: Sumner, A. (2004), Kisieliauskas, J. (2013), Dynan, K., Louise, S. (2018), daugiau mokslininkų dėmesio yra sulaukusi bendra gerovės samprata. Ekonominės gerovės vertinimo veiksnius ir vertinimo rodiklius analizavo Osberg, L., Sharpe, A. (2005), Čiegis R., Kozlovskij, V. (2011)a, Čiegis R., Kozlovskij V. (2011)b, Samoška, M. (2013), Kisieliauskas, J. (2013), van den Bergh, J., Antal, M. (2014), Cheng, E., Cao, L. (2014), Rakauskienė, O. G., ir kt. (2015), Syrquin, M. (2016), Dynan, K., Louise S. (2018), Aitken, A. (2019). Reikia pastebėti, kad daugiausia dėmesio mokslininkai skiria gyvenimo kokybės sąvokos ir galimų jos vertinimo būdų ir veiksmų analizei, tačiau šalies ekonominės gerovės samprata nėra aiškiai atskleista, kai kurių mokslininkų darbuose ji minima kartu su ekonominiu augimu (Aleksnevičiūtė, 2020). Šalies ekonominės gerovės samprata dažniau minima mokslininkų, analizavusių BVP ir jo alternatyvų ekonominės gerovės matavimų tyrimuose Cheng E., Cao L. (2014), van den Bergh, J., Antal, M. (2014), Dynan, K., Louise, S. (2018), tačiau ji dažniausiai yra apibūdinama tik iš konkrečių tyrimų pozicijų.

Azartinių lošimų tyrimai nėra sulaukę pakankamai mokslininkų dėmesio. Nedaug Lietuvos ekonomikos ir vadybos mokslininkų nagrinėja šį sektorių – Grebliauskas ir kt. (2008), Grebliauskas, A. (2008), Grebliauskas, A. (2009), Grebliauskas, A. (2011), Krušinskas R., ir kt. (2016), plačiau šio sektoriaus veikla yra tiriama Lietuvos psichologijos srities mokslininkų, kurie daugiausiai analizuoja lošimų kaip vienos iš priklausomybės rūšių problemas. Azartinių lošimų sektorius yra sulaukęs nemažai užsienio, tačiau ne Europos, o Jungtinių Amerikos Valstijų (Walker, D. M., Barnett. A. H. (1999); Grinols. E. L. (2004); Cotti, C.D. (2008); Walker, D. M., Jackson, J. D. (2013); Walker, D. M., Calcagno, P. (2013); Walker, D. M. (2013); Walker, D. M., Sobel, R. S. (2016); Walker, D. M., Hodges, C. D. (2018) mokslininkų susidomėjimo.

Daugiausia azartinių lošimų mokslinių tyrimų yra susijusių su neigiamu azartinių lošimų sektoriaus poveikiu valstybei ar visuomenei, mažiau su poveikiu kitoms veikloms (Kairouz ir kt. (2017), Lipnowski, I., McWhirter, A. (2018), Solferino, N., ir kt. (2018), Francis, L. Livingstone, C. (2019), Marionneau, V., Nikkinen, J. (2020). Analizuodami azartinių lošimų sektoriaus sukeltus neigiamus išorinius efektus šiuolaikiniai gerovės ekonomikos mokslininkai kaip Philander, K. S. (2013), Walker, D. M., Sobel, R. S. (2016), Fiedler, I. (2018) remiasi gerovės ekonomikos teorijomis, ypatingai korekcinę (A. C. Pigou) mokesčių teorija ir Pareto optimumo teorija. Deja, neretai mokslininkai (Philander, K. S. (2013), Grebliauskas, A. (2009), Gandullia L., Leporatti L., (2019) tyrimų objektu pasirenka tik azartinių lošimų sektoriaus apmokestinimo sistemą, o šio sektoriaus sukelti neigiami išoriniai efektai neretai būna tik antrinių tyrimų objektu. Daugelis mokslininkų analizuodami azartinių lošimų sektoriaus socialinius kaštus nesiremia vieninga socialinių kaštų koncepcija, o socialinius kaštus pasirenka atsitiktinai (Goodman (1994); Grinols (2004); Chalaguine (2018) ir kiti). Dalis mokslininkų tyrimo objektu pasirenka tik vieną iš asmenų grupių ar socialinių ir ekonominių veiksnių – bankrotas (Goss, Morse, Deskins (2009); Grote, Matheson (2014); Badji, Black, Johnston (2021) ir kiti), priklausomybės gydymo išlaidos (Boardman, Perry, 2007), azartinių lošimų įtaką užimtumui (Cotti, 2008), azartinių lošimų poveikį jaunimo nedarbo lygiui (Spanberg, Svensson (2020), Mustapha, S. A., Enilolobo, O. S. (2019) ir kiti), azartinių lošimų poveikį pajamų nelygybei (Resce, ir kt., 2019), lošimų poveikį vyresnio amžiaus žmonių gerovei (Churchill, Farrell, 2020), poveikį sveikatai ir gerovei (Humphreys ir kt., 2021), poveikį ekonomikos augimui (Geisler, 2021), tačiau mokslininkai retai analizuoja šio sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei, įtraukdami daugiau veiksnių. Walker (2013) yra vienas iš mokslininkų, kuris pateikė

socialinių kaštų koncepciją ir socialinius kaštus suskirstė į atskiras rūšis, jis tyrė kitų mokslininkų analizuotus socialinius kaštus ir bandė atskirti, kurie kaštai galėtų turėti tikrą, o ne numanomą poveikį ekonominei gerovei.

Ekonomikos mokslo srities disertacinių tyrimų azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tiek Lietuvoje, tiek užsienyje trūksta. Užsienio mokslininkų apgintos šios disertacijos, susijusios su azartiniais lošimais - „The Political Economy of Online Gambling in the European Union“ (Myllymaa A., 2017), „The economic and social impact of the gaming industry during economic downturns“ (Marlowe B., 2017), „The Economics of Gambling“ (Wheeler R., 2018).

Mokslinės literatūros analizė leido pastebėti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tyrimų, atskleidžiančių sukeltus socialinius kaštus bei šių kaštų įtaką šalies ekonominei gerovei, trūkumą. Taigi, galima teigti, kad azartiniai lošimai, kaip veikla turinti išorinių efektų, šiuo metu nėra sulaukusi pakankamai mokslininkų dėmesio, o šio sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei nėra vertinamas atsižvelgiant į teigiamus ir neigiamus šio sektoriaus veiksmus.

Mokslinė problema – kaip vertinti azartinių lošimų sektoriaus veiklą ir jos poveikį šalies ekonominei gerovei.

Mokslinio tyrimo objektas – azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei.

Tyrimo tikslas – išanalizavus mokslinius požiūrius į azartinių lošimų sektorių ir jo poveikį šalies ekonominei gerovei, parengti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir patikrinti jį Europos šalyse.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis moksline literatūra, išanalizuoti azartinių lošimų sektoriaus ypatumus.

2. Atskleidus šalies ekonominės gerovės sampratą ir azartinių lošimų sektoriaus teigiamą poveikį bei neigiamus išorinius efektus, identifikuoti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei.

3. Išanalizavus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tyrimų metodikas ir išskyrus jų privalumus ir apribojimus, parengti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir pagrįsti tyrimo metodologiją.

4. Atlikus empirinį tyrimą taikant azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį, įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį Eu-

ropos šalių ekonominei gerovei.

Tyrimo metodai. Siekiant išanalizuoti azartinių lošimų sampratą ir azartinių lošimų sektoriaus ypatumus, identifiukuoti azartinių lošimų sektoriaus socialius kaštus, išnagrinėti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologijas ir identifiukuoti vertinimo rodiklius buvo naudojami mokslinės literatūros analizės, lyginimo ir apibendrinimo metodai.

Tyrimo atlikimui taip pat yra naudojami šie tyrimo metodai: abstrakcijos metodas, siekiant apibendrinti ir patikslinti sąvokas, išskirti klasifikacijas ir nustatyti svarbiausius vertinimo rodiklius, alternatyvų metodas, naudojamas mokslinių problemų sprendimui lyginant ir abipusiai kritikuojant konkuruojančias teorijas, bei modeliavimo, analizės ir analogijos metodai.

Darbe taip pat yra taikomi empirinio tyrimo metodai. Renkant Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus informaciją taikytas anketinės apklausos metodas. Atliekant empirinį tyrimą, remiamasi ekonometriniais metodais, taikoma regresinė analizė su paneliniais duomenimis. Statistiniam duomenų apdorojimui naudotas Microsoft Excel programinis paketas ir ekonometrinės analizės programa GRETL.

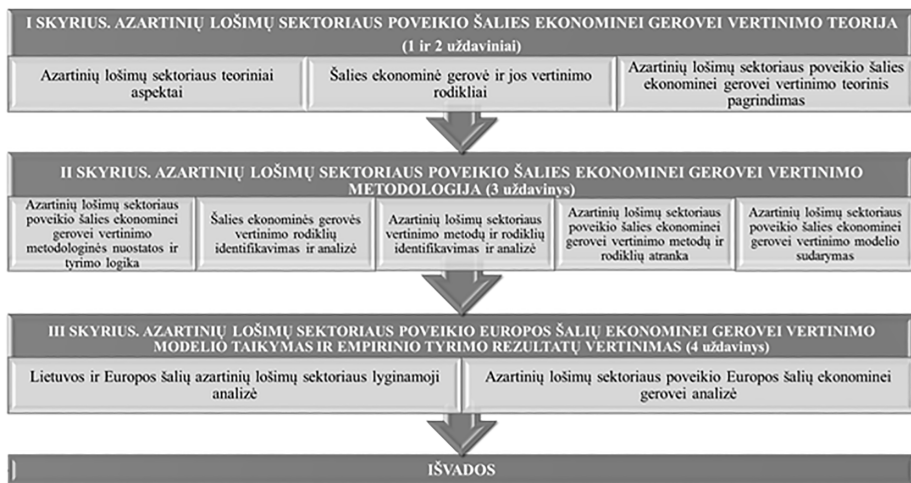
Tyrimo apribojimai. Tyrimo apribojimu laikytinas ir subjektyvus vertinimo rodiklių pasirinkimas, kadangi į vertinimo modelį buvo įtraukti tik viešai prieinami ir kreipiantis į atskirų valstybių kompetentingas lošimų priežiūros institucijas gauti rodikliai. Pagrindiniu tyrimo apribojimu laikytinas duomenų prieinamumas, didelė dalis azartinių lošimų sektoriaus duomenų, reikalingų tyrimui nėra sistemingai renkami, kita dalis duomenų yra vieši, tačiau nėra viešai skelbiami. Be to, tyrimo apribojimu yra laikoma ir nevienareikšmė azartinio lošimo sąvoka skirtingose Europos šalyse. Atsižvelgiant į tai, kad daugumoje valstybių loterijos yra priskiriamos azartiniams lošimams, o Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje loterijos nėra priskiriamos azartinių lošimų rūšiai, siekiant duomenų palyginamumo loterijos nebuvo įtrauktos į tyrimo modelį.

Azartinių lošimų sektoriaus veiklą atspindintys duomenys buvo surinkti autorės parengtos anketos pagalba pateikiant ją azartinius lošimus prižiūrinčioms institucijoms bei remiantis azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų teikiamais oficialiais duomenimis jų oficialiose interneto svetainėse. Atsižvelgiant į šiuos apribojimus, tyrimą būtų galima pakartoti atsiradus didesnam duomenų prieinamumui, panaudojus didesnę imtį ir įtraukus daugiau azartinių lošimų sektoriaus veiklą atspindinčių rodiklių.

Anketos ir statistinių duomenų lentelės remiantis bendradarbiavimo prašymu buvo išsiųstos visoms ES valstybių narių ir Norvegijos azartinius lošimus prižiūrin-

čioms institucijoms. Anketa per bendradarbiavimo prašymus gauta iš 15 valstybių (Airija, Estija, Kroatija, Suomija, Švedija, Bulgarija, Čekijos Respublika, Vokietija, Latvija, Lenkija, Portugalija, Slovakija, Slovėnija, Jungtinė Karalystė, Vengrija). Statistiniai duomenys per bendradarbiavimo prašymus gauti iš 11 valstybių (Latvija, Estija, Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija, Bulgarija, Slovėnija, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Portugalija, Vokietija) ir iš 7 valstybių (Lietuva, Švedija, Suomija, Norvegija, Danija, Belgija, Kipras) duomenys surinkti iš azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų oficialių interneto svetainių. Airija, Kroatija, Suomija ir Švedija pateikė atsakymus į anketą, tačiau negalėjo pateikti prašomų statistinių duomenų. Analizuojami duomenys empirinėje dalyje apima 2010-2019 metų laikotarpį, išskyrus duomenis apie Europos šalių lyginamąją analizę, kurie apima 2015-2019 metų laikotarpį. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurių valstybių duomenys apima ne visus analizuojamus laikotarpius. Duomenys apie Lietuvos azartinių lošimų sektoriaus analizę apima 2008-2019 m. laikotarpį.

Disertacijos loginė struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Disertacijos apimtis 170 psl. (su priedais 257 psl.), naudotasi 212 literatūros šaltiniais. Disertacijos loginė struktūra pateikta 1 pav.

1 pav. Disertacijos loginė struktūra

Disertacijos loginę struktūrą lėmė tyrimo tikslas ir jam pasiekti numatyti uždaviniai, kurių seka atsispindi trijose dalyse: teorinėje – pateikti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teoriniai aspektai, metodologinėje

– parengta azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologija, empirinėje – atliekant empirinį tyrimą Europos šalyse, taikytas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalių ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Pirmame disertacijos skyriuje analizuojami azartinių lošimų sektoriaus teoriniai aspektai, šalies ekonominė gerovė ir jos vertinimo rodikliai bei azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teorinis pagrindimas. Pirmia, analizuojami azartiniai lošimai pramogų paslaugų kontekste bei atskleidžiama azartinių lošimų sąvoka ir azartinių lošimų sektoriaus ypatumai. Antra, analizuojama šalies ekonominės gerovės samprata ir jos vertinimo rodikliai. Trečia, pateikiamas ekonominių veiklų neigiamų išorinių efektų teorinis pagrindimas, atskleidžiami azartinių lošimų sektoriaus neigiami išoriniai efektai, identifikuojamas teigiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei ir atsižvelgiant į tai konstruojamas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo konceptualus modelis.

Antrajame disertacijos skyriuje, visų pirma, pateikiamos azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologinės nuostatos ir tyrimo logika. Antra, analizuojami šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai ir azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodai ir rodikliai. Trečia, vykdoma azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka ir sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Trečiajame disertacijos skyriuje atliekama Lietuvos ir Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė ir azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei analizė. Atliekama azartinių lošimų sektoriaus poveikio nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui analizė. Taip pat nustatomi azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio taikymo privalumai ir trūkumai bei tolesnių tyrimų kryptys.

Disertacijos mokslinė vertė ir mokslinis naujumas

1. Apibendrinus skirtingas Europos šalių azartinių lošimų sąvokas ir nustačius, jog nėra vieningo azartinių lošimų apibrėžimo, disertacijoje patikslinamas azartinio lošimo apibrėžimas. Azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš ankšto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, turinti ne tik teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, bet ir sukelianti neigiamus išorinius efektus ekonomikoje. Azartinių lošimų sektoriaus

veikla yra ekonominė veikla kurianti teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei ir kelianti neigiamus išorinius efektus visuomenei.

2. Išanalizavus skirtingų Europos šalių nacionalinius teisės aktus ir nustačius, kad nėra vieningos azartinių lošimų klasifikacijos, disertacijoje pateikiama patikslinta azartinių lošimų klasifikacija. Autorės parengta azartinių lošimų klasifikacija atspindi Europos šalių azartinius lošimus pagal rūšis ir pagal lošimų organizavimo būdą.

3. Apibendrinus mokslininkų pozicijas dėl šalies ekonominės gerovės sampratos ir nustačius, jog nėra vieningo šalies ekonominės gerovės apibrėžimo, disertacijoje pateikiama šalies ekonominės gerovės sąvoka. Šalies ekonominė gerovė yra viena iš gerovės dimensijų, ją galima įvertinti materialine išraiška. Šalies ekonominė gerovė atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė vertinama per ekonominius veiksnius ir juos nusakančius makroekonominius rodiklius, iš kurių vieni pagrindinių yra nedarbo lygis, ekonomikos augimas ir vidutinis darbo užmokestis.

4. Išanalizavus azartinių lošimų sektoriaus socialinių kaštų mokslinę literatūrą ir nustačius, jog mokslininkai nesutaria dėl azartinių lošimų sektoriaus neigiamo poveikio šalies ekonominei gerovei, disertacijoje identifikuojami azartinių lošimų sektoriaus socialiniai kaštai. Azartinių lošimų socialiniai kaštai yra azartinių lošimų sektoriaus veiklos sukurtos neigiamos lošimų pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojančioms tretiesiems asmenims, kurios nėra susijusios su turto ar pajamų persiskirstymu visuomenėje. Azartinių lošimų socialiniai kaštai atsiskleidžia per teisinių paslaugų ir teisėsaugos institucijų kaštus, įdarbinimo kaštus, gydymo kaštus, neapmokėtų paskolų išieškojimo kaštus bei kitas valstybės išlaidas.

5. Identifikavus šalies ekonominės gerovės ir azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklius nustatomi azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo rodikliai. Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikio vertinimo metodikas, išskirti taikytų metodų privalumai ir trūkumai, bei pasirinkus regresinės analizės su paneliniais duomenimis vertinimo metodą sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis.

6. Atlikus azartinių lošimų sektoriaus poveikio vertinimo mokslinių tyrimų analizę, nustatyta, kad dauguma tyrimų yra atlikti tik taikant mokslinės literatūros analizę ir yra aprašomojo pobūdžio. Autorė disertacijoje pateikia azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologiją pagal kurią azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimas yra atliekamas

analizuojant šio sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui. Disertacijoje pateikta metodologija gali būti taikoma ir kitų veiklų, turinčių neigiamų išorinių efektų, tyrimuose.

7. Disertacijoje pristatytos azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologijos naujumas atsiskleidžia per jos sudėtinių dalių, pasirinktų vertinimo metodų bei rodiklių visumą. Pasirinktas regresinės analizės su paneliniais duomenimis metodas leidžia nustatyti šio sektoriaus teigiamą ir neigiamą poveikį šalies ekonominės gerovės veiksniams kaip nedarbo lygis, ekonomikos augimas ir vidutinis darbo užmokestis nedarant išankstinių prielaidų apie poveikio kryptį.

Praktinė (taikomoji) tyrimo reikšmė

1. Tyrėjai gali pasinaudoti disertacijoje pateiktu azartinių lošimų apibrėžimu, patikslinta azartinių lošimų klasifikacija, azartinių lošimų sektoriaus reguliavimo modeliais Europos šalyse ir nustatyti azartinių lošimų sektoriaus socialinių kaštų apibrėžimu bei identifikuotais socialiniais kaštais.

2. Mokslininkai ir praktikai, vykdantys tyrimus, gali remtis šalies ekonominės gerovės sąvoka, šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliais, azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliais ir nustatytais azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei teigiamais bei neigiamais veiksniais.

3. Praktiniuose tyrimuose galima taikyti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologines nuostatas ir tyrimo logiką: šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizė, azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodų ir rodiklių analizė, azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei metodų ir rodiklių atranka. Be to, tyrėjai gali remtis azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modeliu.

4. Azartinių lošimų sektoriaus veiklos analizė leidžia mokslininkams ir praktikams tirti azartinių lošimų sektoriaus veiklą: bendrųjų lošimo pajamų pokyčius ir augimo greitį, jų dalį bendrajame vidaus produkte, azartinių lošimų populiarumą skirtingose šalyse vertinant bendrųjų lošimo pajamų dydį vienam pilnamečiui gyventojui, lošimo vietų skaičių 100 tūkst. gyventojų bei bendrųjų lošimo pajamų dalį vidutiniame metiniame darbo užmokestyje.

5. Mokslininkai ir praktikai gali remtis disertacijoje analizuotais azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei vertinimo rodikliais: nedarbo lygiu, ekonomikos augimu ir vidutiniu darbo užmokesčiu.

6. Taikant parengtą azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei ge-

rovei tyrimo modelį, mokslininkai ir praktikai gali įvertinti kitų ekonominių veiklų, turinčių neigiamus išorinius efektus, veiklą.

Ginamieji disertacijos teiginiai

1. Azartinių lošimų sektoriaus sąlygojami išoriniai efektai daro skirtingą poveikį šalies ekonominei gerovei.

2. Azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei vertinamas makroekonominiais rodikliais, kurių pagrindiniai yra nedarbo lygis, ekonomikos augimas ir vidutinis darbo užmokestis.

3. Azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonominei gerovei: nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui.

Mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

1. Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) „Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector“. Proceeding of the International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, University of Economics – Varna, Bulgaria, p. 412-423.

2. Mačerinskienė Irena, Lace Natalja, Genelienė Greta (2020) „Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic“. Proceeding of the International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences, University of Zilina - Rajecke Teplice, Slovakia, p. 2650-2660.

3. Šimberova Iveta, Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) „The evaluation of gambling sector’s social costs in Lithuania“. Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 31(5), p. 558–564.

Mokslinių pranešimų disertacijos tema sąrašas

1. Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector // International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, May 11-12, 2020 / University of Economics, Varna, Bulgaria.

2. Genelienė Greta (2020) Tendencies of the online gambling sector before and during Covid-19 in Lithuania // International scientific conference “Whither our economies ’20”, September 17, 2020 / Mykolas Romeris University, Vilnius.

3. Mačerinskienė Irena, Lace Natalja, Genelienė Greta (2020) Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic // International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences, Slovakia, October 21-22, 2020 / University of Zilina, Ražejcke Teplice, Bulgaria.

AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO ŠALIES EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMO TEORIJA

1.1. Azartinių lošimų sektoriaus teoriniai aspektai

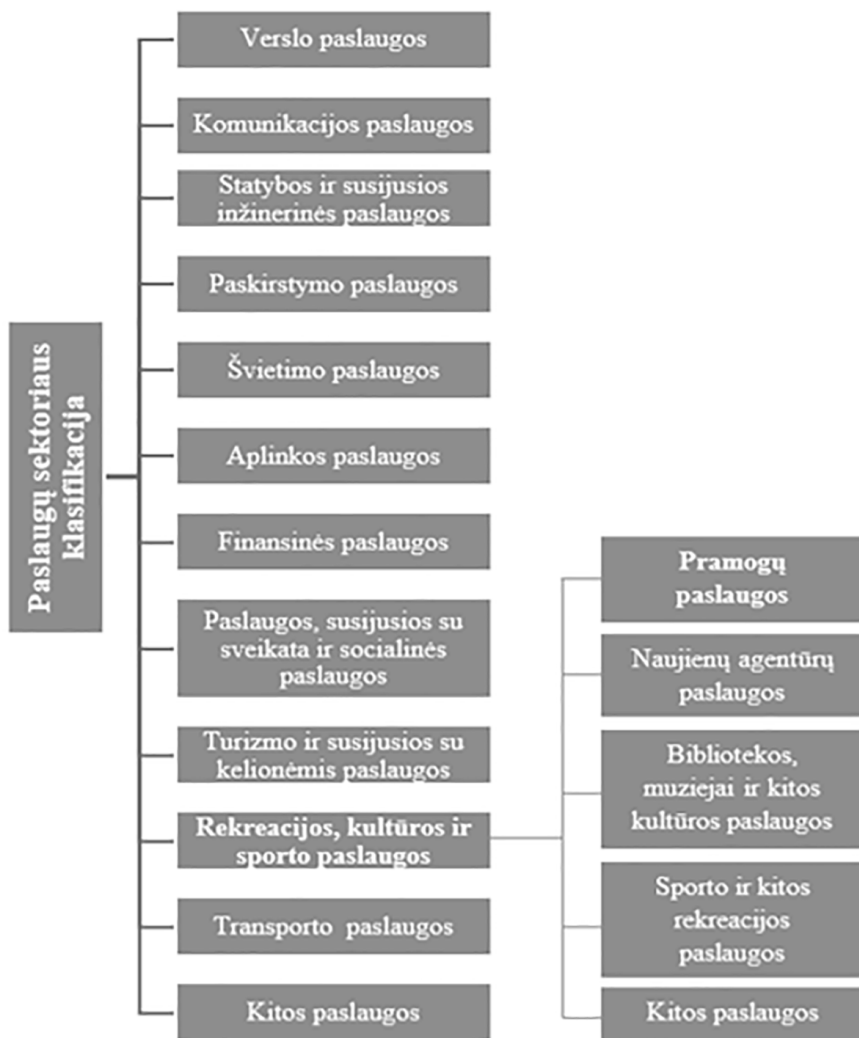
1.1.1. Azartiniai lošimai pramogų paslaugų kontekste

Paslaugos XXI amžiuje yra ekonomikos augimo pagrindas ir daugelyje šalių paslaugų sektorius atlieka esminį vaidmenį užtikrinant tvarų ekonomikos augimą. Paslaugos taip pat lemia tarptautinį konkurencingumą ir reikšmingai prisideda prie šalių ekonominio bei struktūrinio vystymosi. Atsižvelgiant į tai, paslaugų sektoriaus plėtra atlieka pagrindinį vaidmenį ekonomikos plėtrai ir vertės kūrimui Europoje (Prohorovs, Solesvik, 2018). Anot Halaskova ir kt. (2018), per paskutinius keturis dešimtmėčius paslaugų sektorius tapo dominuojančiu sektoriumi ekonomikoje, o augantis paslaugų sektoriaus vaidmuo taip pat teigiamai prisidėjo prie užimtumo didėjimo.

Europos šalyse paslaugų srityje sukuriama maždaug nuo 69 iki 79 % BVP, o užimtumas paslaugų sektoriuje sudaro dar šiek tiek didesnę dalį (Holtgrewe, Salamon, Haider, 2018). Mokslininkai pastebi, kad kai kuriose besivystančiose šalyse paslaugų sektorius tapo svarbesniu veiksmu skatinančiu BVP augimą bei gamybą (Prohorovs, Solesvik, 2018). EBPO duomenimis, 2020 m. Europos Sąjungoje paslaugos sukūrė 73,1 % visos bendrosios pridėtinės vertės. Lietuvoje 2020 m. paslaugos sukūrė 68,6 % bendrosios pridėtinės vertės ir tai yra mažiau nei Europos Sąjungos vidurkis (EBPO, 2022). Pastebėtina, kad investicijos į paslaugų sektorių ir toliau auga, šį augimą skatina naujų technologijų vystymasis ir su jais susijusių verslo modelių kūrimasis (Eurostat, 2021). Taigi, šiuo metu paslaugų sektorius yra vienas dinamiškiausių, sparčiausiai augančių ir besivystančių ekonomikos sektorių pasaulyje.

Pagal Pasaulio prekybos organizacijos sudarytą paslaugų sektoriaus klasifikaciją, paslaugų sektorius susideda iš dvylikos pagrindinių sektorių ir juos sudarančių subsektorių (PPO, 1991). Į šią paslaugų sektoriaus klasifikaciją patenka be galo daug skirtingų paslaugų rūšių pradedant verslo, statybos, finansinėmis paslaugomis ir baigiant rekreacija, kultūra ir sportu. Viena iš paslaugų sektoriaus sudedamųjų dalių yra rekreacijos, kultūros ir sporto paslaugų sektorius į kurį patenka: pramogų, naujienų agentūrų, bibliotekų, muziejų ir kitos kultūros, sporto ir kitos rekreacijos paslaugos (žr.

2 pav.). Remiantis Pasaulio prekybos organizacijos statistiniais duomenimis, rekreacijos, kultūros ir sporto paslaugų sektorius sudaro apie 1 proc. visame paslaugų sektoriuje (PPO statistika, 2020).

2 pav. Paslaugų sektoriaus klasifikacija

Pastaraisiais dešimtmečiais pramogų paslaugas teikianti pramogų industrija auga ypatingai greitai, ypač tai pastebima išsivysčiusiose šalyse. Šiuolaikinėje visuomenėje pramogos tampa vienu pagrindiniu gyvenimo kokybę apibūdinančiu rodikliu. Pastebėtina, kad pramogų industrija užima vis didesnę dalį šalies ekonomikoje ir į savo veiklą įtraukia didėjantį skaičių darbuotojų. Augančios žmonių pajamos ir trumpėjanti darbo laiko trukmė taip pat ženkliai prisidėjo prie spartaus pramogų industrijos augimo. Tiesioginiais pramogų industrijos augimą lemiančiais veiksniais galima laikyti ir modernios ekonomikos plėtrą ir augantį ekonominį produktyvumą (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Pasak Perritt (2012), pramogų industrija yra viena dinamiškiausių, daugiausiai naujųjų technologijų naudojančių ir labiausiai konkuruojančių industrijų. Pramogų industrija apima ypatingai daug skirtingų paslaugų, todėl vertinant atskiras pramogų paslaugas yra naudojami visiškai skirtingi metodai (Perritt, 2012).

Pramogų paslaugų samprata. Pramogų paslaugos išsamiau pradėtos nagrinėti XX amžiuje. Pramogų paslaugomis domėjosi ir iš skirtingų pozicijų vertino psichologijos, sociologijos, ekonomikos bei kitų sričių mokslininkai. Atsižvelgiant į tai, pramogų paslaugos formavosi kaip nevienareikšmė, daug skirtingų požiūrių ir aspektų apimanči koncepcija. Siekiant atskleisti pramogų paslaugų sampratą, būtina išanalizuoti kaip mokslininkai apibrėžia pramogos sąvoką (Mačerinskienė ir kt., 2020a).

Žodis pramoga reiškia dėmesio į objektą sutelkimą, sulaikymą, jis yra kilęs iš lotyniško žodžio *intertenerere* (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Anot Pruskaus (2013), pramogas galima suprasti kaip daugialypį fenomeną, veikiančią žmogaus protą, jausmus, atmintį ir dėmesį bei taip pat skatinantį lankstumą ir inovatyvumą. Pramogos supratimas taip pat priklauso nuo turimos informacijos kiekio, išsilavinimo lygio, socialinio, etninio bei kultūrinio konteksto. Pastebėtina, kad skirtingų kultūrų ar etninių grupių atstovai gali nevienodai suvokti pramogas (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Zillmann, Bryant (1994) pramogą taip pat apibrėžia kaip daugialypį reiškinį. Pasak šių mokslininkų, pramoga tai bet koks žaidimas ar pasirodymas, susijęs arba su sportu arba ne, rungtyniškas arba ne ir nesvarbu ar asmuo pats jame dalyvauja ar tik stebi šį reiškinį.

Pramogą galima suprasti ir kaip paslaugą, kuria yra siekiama pelno. Anot Barnouw ir Kirkland (1992) pramoga tai patyrimas ar emocija dėl kurios didelė asmenų grupė gali patirti džiaugsmo ir kuri gali būti parduodama. Vogel (2015) nuomone, pramoga yra veikla, kuri okupuoja pramogoje dalyvaujančio asmens laiką ir dėmesį, ji teikia malonumą, įtraukia bei linksmina. Šis mokslininkas taip pat pažymi, kad pramoga turi būti įdomi didelei asmenų grupei, vienas iš pramogos požymių yra jos universalumas.

Kai kurių mokslininkų nuomone, bandyti nustatyti vieną, viską apimantį pramogos apibrėžimą yra netikslinga, kadangi asmuo pramogomis gali laikyti viską, kas jam yra įdomu. Kaip teigė Bates, Ferri (2010) pramoga tai elementų visuma, o pagrindiniai pramogos elementai yra malonumas, objektyvumas, komunikacija, išorinis stimulus bei pasyvi publika (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Bates, Ferri (2010) nuomone, asmuo dalyvaujantis pramogoje turi atlikti pasyvų vaidmenį, todėl veikla, kurioje asmuo dalyvauja pats (pavyzdžiui, sportas, šokis ar lošimas) neturi būti priskiriama prie pramogų. Tačiau yra mokslininkų, nesutinkančių su tokia nuomone. Hauptert (2006) teigia, kad pramogos yra socialinė veikla. Šis mokslininkas pastebi, kad net jeigu veikla, pavyzdžiui televizijos žiūrėjimas ar muzikos klausymasis, vyksta izoliuotai, socialinė sąveika vis tiek įvyksta vėliau ir tai vienas esminių pramogos požymių (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Taigi, mokslininkų nuomonės išsiskiria dėl to ar asmuo yra pasyvus stebėtojas, ar aktyvus dalyvis pramogoje.

Atsižvelgiant į pateiktus pramogos apibrėžimus, galima teigti, kad pramoga tai malonumas, emocija ar patyrimas, tačiau iš esmės pramoga gali būti laikoma bet kas, kas asmeniui yra įdomu. Pramogas taip pat galima suskirstyti į dvi grupes pagal pramogos požymius: dalyvavimo būdą ir atlygintinumą. Pagal dalyvavimo būdą pramogų paslaugos gali būti teikiamos asmeniui jam dalyvaujant arba nedalyvaujant, t. y. kai asmuo yra pasyvus dalyvis, stebėtojas. Pagal atlygintinumo požymį, pramoga asmeniui gali būti nemokama arba teikiama už atlygį. Pramogų paslaugų teikimu kaip ekonominės veiklos vykdymu yra siekiama pelno, todėl jos yra suteikiamos asmeniui už atlygį. Taigi, jeigu į pramogų paslaugų teikimą yra žiūrimą kaip į ekonominės veiklos vykdymą, galima daryti išvadą, jog pramoga yra tam tikro malonumo ar emocijų suteikimas už atlygį.

Mokslininkai diskutuoja dėl pramogų paslaugų sąvokos. Mokslinės literatūros analizė byloja, kad atskiromis pramogų paslaugų problemomis domisi psichologijos, sociologijos, ekonomikos ir kitų sričių mokslininkai. Tuomet ir į pramogos, bei pramogos paslaugos sąvoką buvo žiūrima iš tyrėjo pozicijų. Jeigu pramogos yra vertinamos kaip tam tikra ekonominė veikla, tai mokslininkai pramogas apibrėžia kaip paslaugą, kuria yra siekiama pelno, t. y., tai bet kokios rūšies žaidimas ar pasirodymas ir visiškai nėra svarbu ar asmuo jį tik stebi, ar pats jame dalyvauja. Atskiri mokslininkai pramogos sąvokoje akcentuoja socializacijos proceso aspektus, kiti akcentuoja pramogos sąvokos apibrėžimo sudėtingumą: turimos informacijos kiekis, visuomenės išsilavinimo lygis bei socialinis, etnis ir kultūrinis kontekstas. Atsižvelgiant į mokslininkų pateiktus

pramogos apibrėžimus, autorės nuomone, ekonominės veiklos vykdymas – pramogų paslaugų teikimas turi du esminius komponentus – malonumo ar emocijų teikimas ir atlygis už tai.

Pramogų paslaugų rūšys. Pramogos nuolatos kinta atsižvelgiant į besikeičiančius asmenų poreikius, todėl vieningos pramogų klasifikacijos nėra. Jos gali būti klasifikuojamos remiantis individualiais kriterijais, kurie gali būti sąlyginiai ir subjektiviūs (Pruskus, 2013). Atsižvelgiant į tai, kad mokslininkai diskutuoja dėl pramogų sąvokos ir ją skirtingai supranta bei interpretuoja, autorė pritaria, jog pramogos yra nuolatos kintančios ir prisitaikančios prie besikeičiančių žmonių poreikių.

Pramogos susideda iš skirtingų prekių ir paslaugų. Kadangi pramogos yra nuolatos kintančios, todėl pramogų sąrašas nėra baigtinis (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Remiantis International Encyclopedia of the Social Sciences (2008) galima išskirti tokius pramogų industrijos segmentus: kinas, televizija, muzika, pramogų transliavimas, spausdintinė žiniasklaida, žaidimai, azartiniai lošimai, sportas ir dailė (Mačerinskienė ir kt., 2020a).

Hauptert (2006) teigia, kad tradicinė pramogų industrija susideda iš estrados ir kitų pasirodymų, kino, televizijos, radijo, muzikos įrašų bei sporto, kuriame dalyvauja žiūrovai (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Hauptert (2006) nuomone, kiekvienas individas bent kartą gyvenime yra naudojęsis šiomis pramogų paslaugomis, todėl būtent jos ir atspindi pramogų industriją.

Moss (2010) pažymi, kad pramogų industrija yra viena didžiausių industrijų pasaulyje, kuri pastaruoju metu auga eksponentiškai. Moss (2010) nuomone, muzika, kinas ir filmai, barai ir klubai, transliuojamoji, spausdintinė ir audiovizualinė žiniasklaida, internetas, žaidimai, azartiniai lošimai ir sportas, kuriame dalyvauja žiūrovai, laikytinomis pagrindinėmis pramogų industrijos rūšimis. Kiti autoriai taip pat pastebi, kad kino pramonė, azartiniai lošimai, teminiai parkai ir garso įrašai yra vienos svarbiausių pramogų rūšių, kadangi jų pajamos yra didžiausios (Mačerinskienė ir kt., 2020a). Vogel (2015) nuomone, pramogų ir žiniasklaidos industrijos pagrindiniais segmentais galima laikyti televiziją ir radiją, filmus, teatrą, muziką, spausdintinę žiniasklaidą, azartinius lošimus, žaislų gamybą ir internetą. Mokslininkai akcentuoja, kad šiuolaikinės technologijos pramogas perkėlė į kitą lygmenį, nes visas pramogas šiuo metu jau galima rasti internete (Mačerinskienė ir kt., 2020a).

Taigi, pramogų paslaugos sąvoka atsiskleidžia analizuojant pramogų industrijos fenomeną. Išanalizavus įvairių mokslininkų nuomones, galima teigti, kad atsižvelgiant

į pramogų industrijos pobūdį, pramogų paslaugų sąrašas nėra pastovus, jis prisitaiko prie kintančių visuomenės poreikių. Mokslinėje literatūroje diskutuojama dėl pramogų paslaugų rūšių klasifikacijos. Pramogos yra apibrėžiamos kaip pramogų industrijos sritis ir akcentuojama, kad pramogos yra vienas iš ekonomikos sektorių, kuris susideda iš daugybės skirtingų prekių ir paslaugų, todėl pramogų paslaugų sąrašas negali būti baigtinis. Galima diskutuoti dėl interneto kaip pramogos rūšies, tačiau internetą, autorės nuomone, reikėtų laikyti ne atskira pramogų rūšimi, o tik priemone pasiekti pramogas.

Anot Walker (2013) azartiniai lošimai yra tam tikra pramoga. Kaip teigia autorius, pati lošimų pramoga mažai skiriasi nuo ėjimo į kiną, kadangi kine asmuo susimoka už bilietą, siekdamas pažiūrėti filmą, o eidamas į lošimo vietas asmuo skiria tam tikrą pinigų sumą, kurią gali prarasti žaisdamas žaidimus. Azartinių lošimų rinka, kaip ir bet kuri kita, kurios paslaugas vertina vartotojai, gali prisidėti prie ekonomikos augimo. Nauda, kurią vartotojai gauna iš azartinių lošimų, yra būtent emocija, pramoga, nors tikėtina, kad šios pramogos galutinė piniginė vertė, vis dėlto, bus neigiama. Kadangi dauguma vartotojų (neturinčių priklausomybės ar elgesio sutrikimų) mano, kad azartiniai lošimai yra pramogų rūšis už kurią jie yra pasiryžę mokėti, taigi konceptualiai lošimai yra identiška pramoga kitoms pramogų rūšims (Walker, 2013). Daugelis mokslininkų Moss (2010), Mizerski (2013), Vogel (2015), Walker (2013) azartinius lošimus įvardina viena iš pramogų rūšių. Pažymėtina, kad azartinių lošimai apima abu esminius pramogų paslaugos kaip ekonominės veiklos komponentus – malonumo ar emocijų teikimą ir atlygį už tai. Galima daryti išvadą, kad azartiniai lošimai yra viena iš pramogų rūšių.

Pagal Ekonominės veiklos rūšių klasifikatorių (EVRK 2 red.) Lietuvoje azartiniai lošimai yra priskiriami meninės, pramoginės ir poilsio organizavimo veiklos sričiai. Šiai ekonominės veiklos sričiai priskiriamos veiklos, kurios tenkina visuomenės kultūrinius, pramoginius ir poilsio poreikius (pavyzdžiui, gyvasis vaidybos menas, muziejai, azartiniai žaidimai, sportas ir kita) (Statistikos departamentas, 2008). Lošimų paslaugos pagal Produktų, gaminių ir paslaugų klasifikatorių įeina į kūrybinių, meninių ir pramogų organizavimo paslaugų sekciją (Lietuvos Respublikos statistikos departamentas), o Tarptautinėje Nicos paslaugų klasifikacijoje (Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras) priskiriamos klasei, kuri apima švietimo, mokymo, pramogų ir sportinę, kultūrinę veiklas. Daugelyje pasaulio valstybių, įskaitant ir Lietuvos Respubliką, azartiniai lošimai yra griežtai valstybės reguliuojama veikla. Azartinių lošimų

sektoriui yra taikomas specifinis reglamentavimas, nustatantis specialias sąlygas ūkio subjektams, norintiems užsiimti šia griežtai valstybės reguliuojama ir licencijuojama veikla.

Taigi, šiuolaikinėje visuomenėje pramogos yra laikomos vienu reikšmingiausių gyvenimo kokybę atspindinčių rodikliu. Pramogų industrija yra ypatingai dinamiška, konkuruojanti ir naująsias technologijas naudojanti industrija, kuri pastaruosiu metu auga eksponentiškai ir užima vis didesnę dalį šalies ekonomikoje. Tai lemia ekonomikos augimas, gyventojų pajamų augimas, trumpėjanti darbo laiko trukmė ir kt. veiksniai. Azartiniai lošimai, kino pramonė, teminiai parkai ir garso įrašai uždirba daugiausiai pajamų pramogų industrijos pasaulyje, todėl ekonomine prasme jos yra vienos svarbiausių pramogų rūšių. Galima daryti išvadą, kad azartiniai lošimai yra viena iš pramogų rūšių, apimanti abu esminius pramogų paslaugų kaip ekonominės veiklos komponentus – malonumo ar emocijų teikimą ir atlygį už tai. Vartotojų gaunama nauda iš azartinių lošimų yra pramoga (malonumas ar emocija) nors ir tikėtina, galutinė pinigine vertė iš šios pramogos gali būti neigiama.

1.1.2. Azartinių lošimų sąvoka ir azartinių lošimų sektoriaus ypatumai

Azartinių lošimų ištakos siekia senovės Indiją, Mesopotamiją ir Egiptą, apie 2-4 tūkstančiai metų prieš mūsų erą. Kadangi azartinių lošimų paklausa nuolat egzistavo, todėl lošimų draudimas niekada neduodavo norimo rezultato valstybėse, atsižvelgiant į tai, azartiniai lošimai palaipsniui tapo pramogų rūšimi. Taigi, nors žodis lošimas yra vartojamas nuo senovės laikų, tačiau jis visada buvo siejamas daugiau su neigiamais dalykais, todėl azartinių lošimų sektoriaus atstovai žodį lošimas bandė pakeisti į žodį žaidimas, bandant lošimus sieti su teigiamais reiškiniais – pramogomis. Neretai ir dabar žodis lošimas ir žaidimas literatūroje yra naudojami kaip sinonimai (Mačerinskienė ir kt., 2020b).

Vis dėlto, daugumoje vakarietiško kultūrų azartiniai lošimai vis labiau yra suvokiami kaip įprasta laisvalaikio praleidimo forma, kuri skirtingai nei daugelis kitų laisvalaikio užsiėmimų gali turėti neigiamą poveikį asmens ir jo artimųjų sveikatai bei gerovei (Wohr, Wuketich, 2021). Pasak, Churchill ir Farrell (2018), žmonės lošia, nes azartiniai lošimai yra linksmas laisvalaikio užsiėmimas, kuriame papildomai yra nustatytas psichologinis veiksnys, numatantis galimą naudą. Anot Farrell (2018), „atsižvelgiant į tai, kad tikėtina lošimo grąža yra neigiama, racionalūs ūkio subjektai turėtų pasirinkti juose nedalyvauti. Lošimas ekonomiškai nelogiškas, tačiau žmonės lošia.

Įprastas šios neracionalumo problemos sprendimas yra įtraukti naudingumą didinantį, tačiau nepiniginį dalyvavimo azartiniuose lošimuose komponentą, kuris užtikrintų, kad dalyvavimo azartiniuose lošimuose poveikis naudingumui būtų teigiamas, taigi ir gerovę didinantis“. Kitų mokslininkų nuomone, nors azartinių lošimų laukiama piniginė grąža yra neigiama, tačiau į lošėjus reiktų žiūrėti kaip į racionalius ūkio subjektus, kurie efektyviai perka pramogas bei viltį įgyti daugiau turto (Badji, Black, Johnston, 2021).

Atsižvelgiant į tai, azartinių lošimų kaip pramogos teikiama nauda visuomenei visada kėlė mokslininkų diskusijas. Azartinių lošimų sektoriaus atstovų nuomone, azartiniai lošimai yra tiesiog viena iš pramogų rūšių, kurią galima lyginti su tokiomis pramogomis kaip kinas ar sportas. Neretai azartinių lošimų sektoriaus atstovai azartinius lošimus vaizduoja kaip laimę kuriančią, naudingą laisvalaikio veiklą, kurioje galima laimėti gyvenimą keičiančius laimėjimus (Farrell, 2018).

Pasak Koivula ir kt. (2021), azartiniai lošimai yra pramoga tiems žmonėms, kurie neturi problemų dėl lošimo. Probleminis lošimas yra šios pramogos neigiama pusė dėl kurios atsiranda nepageidaujamų finansinių praradimų ir mažėja žmonių gerovė. Kai lošėjas susiduria su probleminiu lošimu, azartiniai lošimai pradeda daryti didelę įtaką lošėjo, jo artimųjų ir visos visuomenės gyvenimui. Probleminis lošimas sukelia tokias neigiamas pasekmes kaip pinigų praradimas ir dėl to atsirandantys finansiniai sunkumai, kurie veda prie kitų neigiamų pasekmių: santykių su artimaisiais praradimas, kitų priklausomybių atsiradimo ir pan. (Koivula ir kt., 2021). Kaip teigė Boardman ir Perry (2007), azartiniai lošimai nėra visiškai įprasta pramogų rūšis, kadangi kitos įprastos pramogos nesukelia priklausomybės ar savikontrolės sutrikimų.

Ilgą laikotarpį valdžios institucijos azartinius lošimus laikė tik su viešąja tvarka ir ekonomika susijusiu dalyku ir tik visai neseniai pradėta kalbėti apie azartinius lošimus kaip apie pramogą, keliančią problemų visuomenėje (Jeannot ir kt., 2021). Taigi, nors azartinių lošimų sektoriaus veikla yra ekonominė veikla, kuri kuria mokestines pajamas valstybei ir pramoginę naudą visuomenei, tačiau taip pat ji gali sukelti ir įvairių neigiamų pasekmių kai kuriems asmenims, jų aplinkai ir platesnei bendruomenei (Jeannot ir kt., 2021).

Remiantis mokslinės literatūros analize, azartiniai lošimai šiuolaikinėje visuomenėje vis labiau yra laikomi įprastu laisvalaikio praleidimo būdu, kuris lyginant su kitais laisvalaikio užsiėmimais, gali turėti neigiamą poveikį asmens bei jo artimųjų sveikatai ir visuomenės gerovei. Azartinių lošimų sektoriaus atstovai neretai azartinius

lošimus parodo kaip naudingą laisvalaikio praleidimo veiklą, kurios dėka galima pakeisti gyvenimo kokybę. Kiti mokslininkai akcentuoja, kad požiūris į lošėjus turėtų būti kaip į racionalius ūkio subjektus, kurie perka pramogas su tikslu įgyti daugiau turto. Azartinių lošimų kaip pramogos kuriama nauda visuomenei iki šiol sulaukia nemažai mokslininkų diskusijų. Azartinių lošimų neigiama pusė yra nepageidaujami finansiniai praradimai ir mažėjanti visuomenės ekonominė gerovė, kadangi pagrindinis azartinių lošimų skirtumas nuo kitų pramogų rūšių yra galimas priklausomybės ar savikontrolės sutrikimo atsiradimas lošėjams. Taigi, nors azartinių lošimų sektoriaus veikla yra ekonominė veikla, kuri kuria mokesťines pajamas valstybei ir pramogas visuomenei, tačiau ji gali sukelti ir įvairių neigiamų pasekmių visuomenei.

Azartinio lošimo sąvoka Europos šalyse. Pasak Derevensky ir Griffiths (2019), lošimas tai rizikavimas pinigais ar kažkuo vertingu dėl įvykio, kurio rezultatas nežinomas, todėl lošimas paprastai susideda tokių elementų kaip pinigų įmokėjimas, rizika ir prizas (Mačerinskienė ir kt., 2020b). Pažymėtina, kad suprasti kas yra azartiniai lošimai ir kokios pramogos gali būti laikomos azartiniais lošimais, nėra paprasta. Visų pirma, valstybės gali individualiai spręsti, kokia veikla toje valstybėje patenka į azartinių lošimų apibrėžimą, antra, šiuolaikinės technologinės naujovės apunkina galimybes atskirti kai kurias veiklas nuo azartinių lošimų ar vieną lošimo rūšį nuo kitos. Mokslininkai taip pat atkreipia dėmesį, kad šiais laikais, tobulėjant technologijoms, skirtumai tarp azartinių lošimų ir žaidimų internete tampa sunkiau pastebimi (Mačerinskienė ir kt., 2020b). Pastebėtina, kad net Europos Sąjungos valstybės narės neturi vieningo azartinių lošimų apibrėžimo. Atsižvelgiant į tai, valstybės narės savo nacionalinės teisės aktuose skirtingai apibrėžia, kokia pramoginė veikla yra laikoma azartiniais lošimais.

Siekiant identifikuoti azartinių lošimų sektoriaus ypatumus, reikėtų suprasti kas yra laikoma azartiniu lošimu. Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatyme (toliau – ALĮ) nustatyta, kad azartinis lošimas tai toks žaidimas arba abipusės lažybos pagal nustatytą reglamentą, kurių dalyviai, siekdami piniginio laimėjimo, savo noru rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą arba pralaimėjimą lemia atsitiktinumas, kokio nors įvykio arba sporto varžybų rezultatas. Pagal šią azartinio lošimo sąvoką, azartinis lošimas nepriklauso nuo įgūdžių, nes laimėjimą ar pralaimėjimą lemia atsitiktinumas ar kažkokio įvykio arba sporto varžybų rezultatas. Atsižvelgiant į tai, visos veiklos kurios priklauso ir nuo asmens gebėjimų nėra laikomos azartiniu lošimu Lietuvos Respublikoje. Panaši azartinių lošimų sąvoka yra įtvirtinta ir kitų Europos šalių nacionaliniuose teisės aktuose (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Azartinio lošimo sąvoka Europos šalių įstatymuose

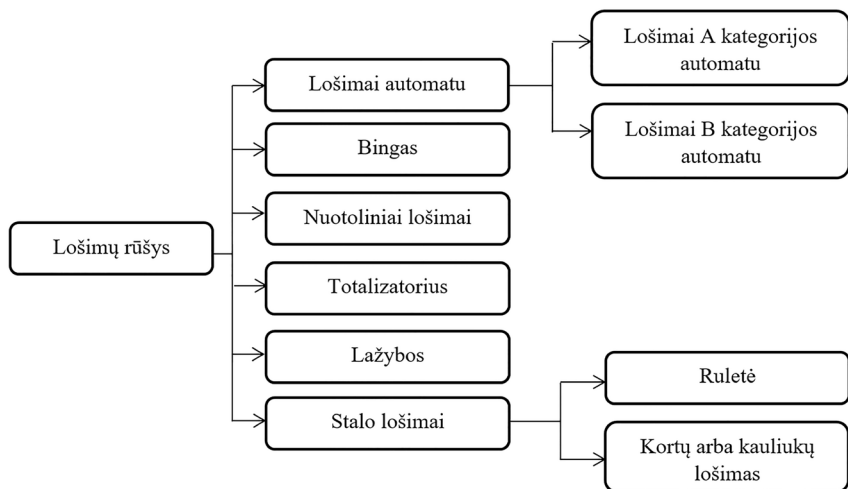
Šalis	Azartinio lošimo esmė
Lietuva	Žaidimas arba abipusės lažybos pagal nustatytą reglamentą, kurių dalyviai, siekdami piniginio laimėjimo, savo noru rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą arba pralaimėjimą lemia atsitiktinumas, kokio nors įvykio arba sporto varžybų rezultatas.
Latvija	Žaidimas, kuomet fizinis asmuo už įmokėtą sumą gali gauti ar laimėti laimėjimą, pilnai ar dalinai priklausantį nuo iš anksto nežinomo atsitiktinumo.
Estija	Azartinis lošimas yra žaidimas, atitinkantis visus šiuos kriterijus: 1) dalyvavimo žaidime prielaida yra ta, kad lošėjas atlieka statymą; 2) lošėjas gali laimėti prizą dėl žaidimo rezultato; 3) žaidimo rezultatą iš dalies arba visiškai lemia atsitiktinumas arba anksčiau nežinomas įvykis.
Lenkija	Azartiniai žaidimai apima atsitiktinumo žaidimus, lažybas, kortų lošimus ir lošimų automatų.
Čekija	Žaidimas, lažybos arba loterija, kurioje dalyvis atlieka statymą, tuo tarpu negarantuojama jokia tokio statymo grąža, o laimėjimas ar pralaimėjimas yra visiškai ar iš dalies priklausantis nuo atsitiktinumo ar nežinomų aplinkybių.
Slovakija	Žaidimas, kuriame lošėjas, atlikęs statymą, gali laimėti jei įvykdė iš anksto nurodytas sąlygas. Azartinių lošimų rezultatas visiškai ar iš dalies priklauso nuo sėkmės ar anksčiau nežinomų tam tikrų aplinkybių ar įvykio rezultato.
Slovėnija	Azartinis lošimas - tai žaidimas, kuriame dalyviai, kurie privalo sumokėti tam tikrą sumą, turi tokias pačias galimybes laimėti prizą ir kurių žaidimo rezultatas išimtinai ar dažniausiai priklauso nuo atsitiktinumo ar nežinimo įvykio.
Vengrija	Bet koks konkursas ar žaidimas, kuriame žaidėjas sumoka grynuosius pinigus ar kitokį atlygį už galimybę dalyvauti ir gauti piniginių prizų ar kažką vertingo tam tikro rezultato ar būsimo atsitiktinio įvykio atveju. Laimėjimas ar pralaimėjimas išimtinai ar reikšmingai priklauso nuo atsitiktinumo elemento.
Bulgarija	Azartinis lošimas - tai bet koks žaidimas, kuriame yra atliekami statymai, ir kurio rezultatas laimėtas ar pralaimėtas statymas. Statymas yra bet koks pinigų mokėjimas tiesiogiai ar kita forma už dalyvavimą azartiniuose lošimuose, norint gauti pelną.

Airija	Azartinis lošimas tai žaidimas (tiek įgūdžių, tiek atsitiktinumo, tiek iš dalies įgūdžių, tiek iš dalies atsitiktinumo), kuriuo žaidėjas rizikuoja prarasti atliktą statymą.
Belgija	Azartiniai lošimai - bet koks žaidimas, kuriame vykdomas statymas, kurio pasekmė yra arba bent vieno iš žaidėjų statymo praradimas, arba bent vieno iš žaidėjų bet koks pobūdžio laimėjimas, arba žaidimas, kuriame veiksnyis yra atsitiktinumas (nors ir papildomas), žaidimo organizavimui, nugalėtojo ar laimėjimo nustatymui.

Šaltinis: parengta autorės remiantis Europos šalių nacionaliniais teisės aktais ir Europos šalių anketomis (8 priedas).

Taigi, azartinių lošimų sąvoka apibrėžiama atskirose Europos šalyse skirtingai. Apibendrinus skirtingų Europos šalių azartinio lošimo sąvokas, matyti, kad atskiros šalys akcentuoja skirtingus šios sąvokos aspektus. Tačiau visos šalys vieningai pabrėžia tai, kad žaidėjai gali turėti nuostolių, siekdami piniginio laimėjimo, kadangi laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas. Autorės nuomone, *azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš anksto nežinomas įvykio rezultatas*. Azartinio lošimo sąvoką būtina patikslinti remiantis šios veiklos poveikiu visuomenei.

Azartinių lošimų rūšys ir klasifikacija. Pagal šiuo metu galiojančius teisės aktus Lietuvos Respublikoje, azartiniams lošimams yra priskiriamos šios lošimų rūšys: lošimai automatu, bingas, stalo lošimai, totalizatorius, lažybos ir nuotoliniai lošimai. Šios rūšys dar gali būti skirstomos į porūšius (žr. 3 pav.). Autorės nuomone, azartinių lošimų klasifikacija pagal Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymą nėra tiksli, ją reikia patikslinti, įvertinant ir kitų Europos šalių azartinių lošimų klasifikacijas.

Šaltinis: parengta autorės remiantis Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymu.

3 pav. Azartinių lošimų klasifikacija Lietuvos Respublikoje

Pažymėtina, kad azartinių lošimų rūšis galima klasifikuoti ir atsižvelgiant ir į azartinių lošimų organizavimo būdą. Pagal azartinių lošimų organizavimo būdą azartiniai lošimai gali būti skirstomi į antžeminius (angl. *land-based*) ir nuotolinius (internetu organizuojamus) lošimus. Pagal 3 pav. pateiktą azartinių lošimų klasifikacijoje Lietuvoje nuotoliniai lošimai yra nurodomi kaip atskira lošimų rūšis. Autorės nuomone, nuotolinius lošimus netikslinga priskirti atskirai azartinių lošimų rūšiai, kadangi tai tik lošimų organizavimo būdas, t. y. vykdant nuotolinius lošimus galima organizuoti visas lošimų rūšis. Taip pat Lietuvoje loterijos nėra priskiriamos azartiniais lošimams, o lošimo automatai papildomai yra skirstomi į du porūšius.

Atsižvelgiant į azartinių lošimų klasifikaciją Lietuvoje bei šalių nacionaliniuose teisės aktuose ir pateiktose anketose nurodytas atskirtų šalių lošimų rūšis, 2 lentelėje pateikiama susisteminta informacija apie azartinių lošimų rūšis skirtingose Europos šalyse.

2 lentelė. Azartinio lošimo rūšys Europos šalyse

Šalis/Lošimų rūšis	Lošimų automatai	Lažybos	Totalizatorius	Stalo lošimai (ruletė, kortų ir kauliukų lošimai)	Bingo	Loterijos
Čekija	+ (vadinama techninis žaidimas)	+	+	+	+	+
Slovakija	+	+	+ (priskiriama lažyboms)	+	+ (priskiriama loterijoms)	+
Lietuva	+	+	+	+	+	-
Latvija	+	+	+	+	+	-
Bulgarija	+	+	--	+ (vadinama kazino lošimais)	+ (priskiriama loterijoms)	+
Vokietija	+ (priskiriama kazino lošimams)	+	--	+ (vadinama kazino lošimais)	--	+
Kroatija	+	+	--	+ (vadinama kazino lošimais)	--	+
Lenkija	+	+	--	+	+	+
Portugalija	+ (priskiriama kazino lošimams)	+	+	+ (vadinama kazino lošimais)	+	

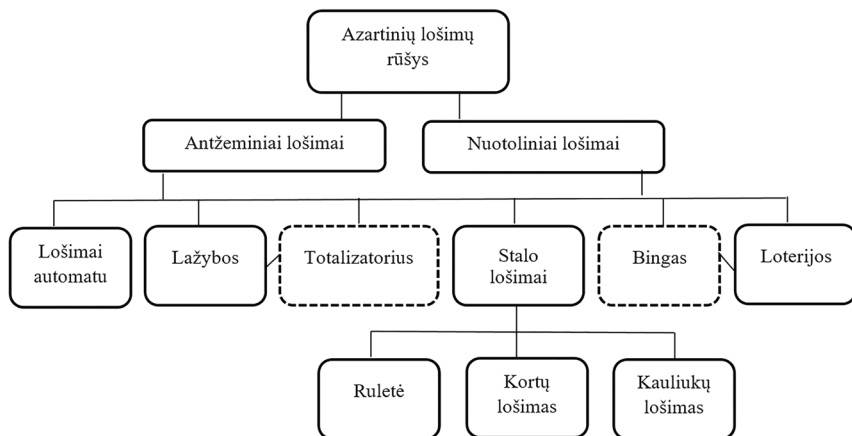
Slovėnija	+	+	--	+	+	-
Suomija	+	+	+	+(vadinama kazino lošimais)	--	+
Jungtinė Karalystė	+	+	--	+	+	+
Vengrija	+	+	--	+(vadinama kazino lošimais)		+

*2 lentelėje žymėjimas „+” – nurodo, jog tai yra lošimų rūšis arba ji yra, bet priskiriama kitai lošimų rūšiai, žymėjimas „-” - nurodo, jog tai nėra lošimų rūšis, žymėjimas „--” nurodo, jog trūksta duomenų.

Šaltinis: parengta autorės remiantis Europos šalių nacionaliniais teisės aktais ir Europos šalių anketomis (8 priedas).

Kaip matyti iš 2 lentelėje pateiktų duomenų, lošimų automatai, lažybos ir stalo lošimai (arba kai kuriose šalyse vadinami kazino lošimai) yra laikoma atskira lošimų rūšimi visose 2 lentelėje pateiktose šalyse. Pastebėtina, kad daugumoje šalių loterijos yra priskiriamos azartiniais lošimams, tuo tarpu Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje loterijos nėra laikomos azartinių lošimų rūšimi, jos yra laikomas atskira pramogų rūšimi, kuriai be to yra ir taikomos kitokios veiklos sąlygos nei azartiniais lošimams. Taip pat bingo nevisose šalyse yra laikoma atskira lošimų rūšimi, o yra priskiriama loterijų porūšiui, o totalizatorius nevisose šalyse yra atskira lošimų rūšis, o yra priskiriama lažybų porūšiui.

Remiantis 2 lentelėje pateiktais duomenimis ir taikant azartinių lošimų rūšių ir jų organizavimo būdo kriterijus yra sudaroma patikslinta azartinių lošimų klasifikacija (žr. 4 pav.).

Šaltinis: parengta autorės remiantis Europos šalių nacionaliniais teisės aktais ir Europos šalių anketomis (8 priedas).

4 pav. Azartinių lošimų klasifikacija Europos šalyse

Pagal 4 pav. pateiktą patikslintą azartinių lošimų klasifikaciją pagrindinėmis azartinių lošimų rūšimis yra: lošimai automatu, lažybos, stalo lošimai ir loterijos. Totalizatorius ir bingas yra pažymėtas punktyrine linija, nes ne visose šalyse tai yra laikoma atskira lošimų rūšimi, o kartais yra priskiriama kitos lošimų rūšies porūšiui.

Išanalizavus atskirų Europos šalių azartinių lošimų klasifikacijas matyti, kad dauguma šalių išskiria šešias azartinių lošimų rūšis: lošimų automatai, lažybos, totalizatorius, stalo lošimai (ruletė, kortų ir kauliukų lošimai), bingo, loterijos. Pastebėtina, kad daugumoje šalių loterijos yra priskiriamos azartiniams lošimams, tuo tarpu Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje loterijos nėra laikomos azartinių lošimų rūšimi, jos yra laikomas atskira pramogų rūšimi, kuriai be to yra ir taikomos kitokios veiklos sąlygos nei azartiniams lošimams. Taip pat, bingo nevisose šalyse yra laikoma atskira lošimų rūšimi, o yra priskiriama loterijų porūšiui, o totalizatorius nevisose šalyse yra atskira lošimų rūšis, o yra priskiriama lažybų porūšiui. Autorės nuomone, taikant azartinių lošimų rūšių ir jų organizavimo būdo kriterijus galima išskirti antžeminius ir nuotolinius lošimus, kurie gali būti išskirstyti dar į šešias pagrindines rūšis: lošimai automatu, lažybos, totalizatorius, stalo lošimai, bingas, loterijos.

Azartinių lošimų reglamentavimas Europos Sąjungos ir nacionalinėje teisėje. Vienas išskirtinių azartinių lošimų kaip pramogos paslaugos teikimo bruožų yra jos išskirtinis reglamentavimas Europos Sąjungos ir nacionaliniais lygmenimis. Nepaisant to, kad viena esminių Europos Sąjungos teisės principinių nuostatų yra laisvas paslaugų judėjimas, tačiau Europos Sąjungos valstybės narės, nepažeisdamos Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo įtvirtintų pagrindinių laisvių, turi diskrecijos teisę nusistatyti lošimų reguliavimo politikos tikslus nacionaliniu lygmeniu (Mačerinskienė ir kt., 2020b).

Diskusijų dėl azartinių lošimų organizavimo neperžengiant valstybės narės teritorijos, t. y. organizuojant azartinius lošimus antžeminėse lošimų organizavimo vietose (angl. *land-based gambling venue*), kyla nedaug, tačiau azartinių lošimų organizavimas nuotoliniu būdu (internetu ar kitais elektroniniais ryšiais) nepaiso valstybių sienų ir neretai nacionalinio teisinio reglamentavimo, todėl yra diskutuotina tema. Europos Komisija, aiškindama valstybių narių teisių apimtį internetinių lošimų paslaugų teikimo srityje, yra pabrėžusi, jog valstybės narės „gali uždrausti užsienio subjektams teikti visas ar tam tikros rūšies azartinių lošimų paslaugas arba apriboti tokių paslaugų teikimą siekdamas viešojo intereso tikslų, pavyzdžiui, apsaugoti vartotojus, užkirsti kelią sukčiavimui ir kitai nusikalstamai veiklai.“ (Europos Komisija, 2013). Pažymėtina, kad elektroninis arba nuotolinis lošimas tai internetu organizuojamas lošimas, kuriame lošėjas gali dalyvauti per prie tinklo prijungtus įrenginius: kompiuterį, mobilųjį telefoną, planšetę ir kt. (Lelonek-Kuleta, Bartczuk, 2021).

Atsižvelgiant į tai, kad nuotoliniai lošimai yra sparčiausiai besivystanti ir auganti lošimų rinkos dalis, plačiau bus nagrinėjami klausimai, susiję su Europos Sąjungos ir nacionalinio reglamentavimo ypatumais laisvo paslaugų judėjimo kontekste. Nuotolinių lošimų paslaugos laisvo paslaugų judėjimo kontekste yra laikomos kitokio pobūdžio paslaugomis ir nors joms taikoma bendra taisyklė, jog vienoje valstybėje narėje įsisteigusiam subjektui kitoje valstybėje narėje turėtų būti nevaržomai suteikta teisė teikti paslaugas, tačiau ES valstybės narės turi diskrecijos teisę įvesti paslaugų teikimo apribojimus atsižvelgdamos į šiuos viešuosius interesus: vartotojų apsauga (priklausomų ar turinčių problemų dėl lošimo, nepilnamečių asmenų ir kitų pažeidžiamų grupių apsauga), viešojo tvarka (sukčiavimas, pinigų plovimo ir teroristų finansavimo ir kitų nusikaltimų prevencija), ir veiklos, laikomos viešojo intereso veikla, finansavimas (Europos Komisija, 2011). Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) savo praktikoje pripažino, kad mokestinių pajamų mažėjimas nėra viena iš priežasčių dėl

kurių gali būti taikomi paslaugų teikimo apribojimai pagal ES teisę (Europos Komisija, 2011). ES valstybių narių nustatyti apribojimai teikti paslaugas turi būti taikomi nediskriminuojant ir proporcingi, jeigu valstybė narė teikiant paslaugas jos šalyje reikalauja gauti atitinkamą licenciją (leidimą) tai jos suteikimo tvarka privalo atitikti vienodo požiūrio, nediskriminavimo ir skaidrumo principus (Europos Komisija, 2011).

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad internetinio lošimo paslaugos pasižymi šiomis savybėmis: 1) sunku vertinti paslaugų teikėjų profesines savybes ir sąžiningumą (teisėtas paslaugų teikimas kitoje valstybėje narėje, kurioje yra įsisteigęs paslaugų teikėjas, nėra pakankama garantija apsauganti lošėjus nuo sukčiavimo ar nusikaltimų); 2) didesnė sukčiavimo rizika dėl tiesioginio kontakto tarp lošėjo ir paslaugų teikėjo trūkumo; 3) lengvai prieinama ir nuolatinė prieiga prie lošimo paslaugų, lošėjo izoliuotumas, anonimiškumas sąlygoja didesnę neigiamų pasekmių ir priklausomybės atsiradimo riziką. Atsižvelgiant į šias savybes ES valstybės narės internetinių lošimų paslaugų teikimui gali taikyti ribojančias priemones arba nustatyti skirtingą reglamentavimą tokių paslaugų teikimui (Europos Komisija, 2011).

Kitas svarbus aspektas yra internetinių lošimo paslaugų teikimo vietos nustatymas. ES teisė garantuodama įsisteigimo laisvę reikalauja, kad būtų užtikrintas įmonės nuolatinis buvimas priimančioje ES valstybėje narėje (Europos Komisija, 2011). Elektroninės komercijos direktyvoje nustatyta, kad „vieta, kurioje įsisteigęs paslaugų teikėjas <..> apima faktinį ekonominės veiklos vykdymą neribotą laiką turint nuolatinę buveinę; <..> įmonės, teikiančios paslaugas interneto svetainėje, buveinė yra ta vieta, kur ji verčiasi ekonomine veikla, buveine negalima laikyti tos vietos, kurioje saugoma interneto svetainę palaikanti techninė įranga ar ta vieta, kurioje galima pasiekti interneto svetainę; <..>“. Taigi, vien tai, jog lošimo paslaugos yra prieinamos ne tik įsisteigimo, bet ir kitose valstybėse narėse dar nereiškia, jog joms yra taikoma įsisteigimo laisvė ir jos gali teisėtai veikti kitoje valstybėje narėje.

Atsižvelgiant į tai, kad ES valstybės narės pačios reglamentuoja lošimo paslaugų teikimą jų teritorijoje, gali susiklostyti kelios skirtingos situacijos kuomet internetinių paslaugų teikimas bus teisėtas kitoje valstybėje narėje: 1) valstybė narė pripažįsta kitoje valstybėje narėje išduotą licenciją ir leidžia teikti internetinių lošimų paslaugas savo teritorijoje; 2) valstybė narė reikalauja, jog paslaugų teikėjas turėtų jos išduotą licenciją ir leidžia teikti internetinių lošimų paslaugas savo teritorijoje (Mačerinskienė ir kt., 2020b). Visose šiame darbe vertinamose šalyse yra reikalaujama, jog paslaugų teikėjas turėtų tos šalies išduotą licenciją teikti internetinių lošimų paslaugas savo teritorijoje.

Taigi, azartiniai lošimai kaip pramogų paslaugos yra reglamentuojamos Europos Sąjungos ir nacionaliniais lygmenimis. Diskusijų dėl azartinių lošimų organizavimo organizuojant azartinius lošimus antžeminiu būdu kyla nedaug, kadangi organizuojant lošimus šiuo būdu nėra peržengiama valstybės teritorija, tačiau azartinių lošimų organizavimas nuotoliniu būdu nepaiso valstybių sienų ir dažnai nacionalinio teisinio reglamentavimo, todėl yra probleminė sritis. Siekiant apsaugoti vartotojus, užkirsti kelią sukčiavimui ir kitai nusikalstamai veiklai, ES valstybės narės gali neleisti užsienio subjektams teikti nuotolinių azartinių lošimų paslaugų savo valstybės teritorijoje neturint jų išduotos atitinkamos licencijos vykdyti azartinių lošimų veiklą.

Azartinių lošimų ribojimo priemonės skirtingose šalyse. Atsižvelgiant į azartinių lošimų prigimtį, jog tai yra specifinė pramoga, pasaulinėje praktikoje yra taikomos įvairios azartinių lošimų ribojimo priemonės. Autorės nuomone, šias priemones galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: priemonės, kurias taiko valstybė kaip azartinių lošimų sektoriaus reguliatorius, ir priemonės, kurias taiko azartinių lošimų organizatoriai savanoriškai. Priklausomai nuo azartinių lošimų paplitimo, kultūros ir kitų aspektų skirtingose valstybėse tos pačios priemonės gali būti taikomos tiek imperatyviai valstybės, tiek savanoriškai lošimų organizatorių.

Probleminio lošimo prevencija yra vienas iš didžiausių azartinių lošimų organizatorių rūpesčių visame pasaulyje. Siekiant apsaugoti lošėjus nuo neigiamo lošimų poveikio ir padėti lošėjams lošti atsakingai, yra taikomos skirtingos atsakingo lošimo priemonės: statymo dydžio limitai, išleidžiamos pinigų sumos limitai, lošimo laiko limitai, privalomos lošimo pertraukos, iššokantys priminimai, skatinimo lošti ir lošimų reklamos ribojimai ar draudimai, laikini ar nuolatiniai savanoriški apsiribojimai nuo lošimo ir kita (Hopfgartner ir kt., 2021). Pavyzdžiui, Norvegijoje, kurioje azartinių lošimų organizatorius yra valstybės valdoma įmonė Norsk Tipping, lošėjas, norėdamas lošti bet kurį žaidimą, privalo turėti asmeninę paskyrą. Viskas, ką lošėjas atlieka interneto svetainėje, kurioje organizuojami lošimai, yra sekama ir valstybės valdoma įmonė turi visą informaciją apie jo elgesį lošimo metu. Norvegijoje lošėjams taip pat yra nustatytas mėnesinis limitas, kurį lošėjas gali pralošti, t. y. 20000 kronų arba apytiksliai 2000 eurų, internete taip pat yra nustatytas ir dienos limitas, kurį lošėjas gali pralošti, t. y. 4000 kronų arba apytiksliai 400 eurų per dieną (Hopfgartner ir kt., 2021).

Pastaruoju metu, kaip viena iš azartinių lošimų ribojimo priemonių, itin populiarėja galimybė savanoriškai apsiriboti nuo azartinių lošimų. Savanoriškos apsiribojimo nuo lošimų programos sudaro galimybę lošėjams savanoriškai „uždrausti“

sau patekti į lošimo organizavimo vietas nurodytam laikotarpiui (Turner ir kt., 2021). Savanoriškos apsiribojimo nuo lošimų programos gali būti tiek inicijuotos valstybės kaip azartinių lošimų regulatoriaus, tiek pačių azartinių lošimų organizatorių. Kai savanoriško apsiribojimo nuo lošimų programos vykdo valstybė, tokios programos yra teisiškai privalomos, t. y. jeigu lošimų organizatorius įleidžia asmenį, kuris yra savanoriškai apsiribojęs nuo azartinių lošimų į lošimų organizavimo vietą, jam gresia valstybės nustatytos sankcijos.

Daugumoje ES šalių tokių kaip Lietuva, Latvija, Estija, Vokietija, Bulgarija, Čekija, Slovakija, Portugalija ir kitose yra sukurti šalyse valdomi registrai, kuriuose yra registruojami savanoriškai apsiriboję nuo azartinių lošimų asmenys. Pavyzdžiui, Lietuvoje įleidus asmenį, kuris yra savanoriškai apsiribojęs nuo azartinių lošimų, į lošimų organizavimo vietą lošimų organizatoriui gresia bauda. Apsiribojimo nuo lošimų laikotarpis gali būti įvairus, priklausantis nuo teisinio reglamentavimo kiekvieno valstybėje (Turner ir kt., 2021). Dažnai jis svyruoja nuo keleto mėnesių iki keliasdešimt metų su galimybe po nustatyto laikotarpio atšaukti prašymą ir vėl lošti. Pavyzdžiui, Lietuvoje asmuo gali pateikti prašymą neleisti lošti nuo 6 mėnesių iki 99 metų su galimybe pateikus prašymą jį atšaukti ne anksčiau nei po 6 mėnesių.

Taigi, azartinių lošimų kaip specifinės laisvalaikio praleidimo formos prigimtis atsiskleidžia ir per pasaulinėje praktikoje taikomas įvairias azartinių lošimų ribojimo priemones. Autorės nuomone, azartinių lošimų ribojimo priemonės galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: priemones, kurias imperatyviai taiko valstybė, ir priemones, kurias savanoriškai taiko azartinių lošimų organizatoriai. Siekiant apsaugoti lošėjus nuo neigiamo azartinių lošimų poveikio ir padėti jiems lošti atsakingai, skirtingose valstybėse yra taikomos įvairios priemonės: statymo dydžio limitai, išleidžiamos pinigų sumos limitai, lošimo laiko limitai, privalomos lošimo pertraukos, iššokantys priminimai, skatinimo lošti ir lošimų reklamos ribojimai ar draudimai, laikini ar nuolatiniai savanoriški apsiribojimai nuo lošimo ir kita. Valstybėse, kaip viena iš azartinių lošimų ribojimo priemonių, itin populiarėja galimybė savanoriškai apsiriboti nuo azartinių lošimų ir tokiu būdu „neleisti“ sau lošti.

Azartinių lošimų sektoriaus pokyčiai koronaviruso pandemijos metu. Koronaviruso pandemija padarė didžiulį poveikį žmonių gyvenimui visame pasaulyje, kuris apima ne tik ekonominius, bet ir sveikatos, socialinius ir emocinius padarinius (Shaw ir kt., 2021).

Koronaviruso pandemija pasaulyje taip pat turėjo didelę įtaką azartinių lošimų sektoriui. Visų pirma, ilgą laikotarpį buvo uždarytos įvairios pramogų ir pasilinksmini-

mo vietos, įskaitant antžemines azartinių lošimų organizavimo vietas, visų antra, nuotoliniu būdu organizuojami lošimai sparčiai populiarėjo, todėl azartinių lošimų sektorius greitai prisitaikė prie pasikeitusios situacijos ir žmonių poreikių. Taigi, galima teigti, kad valstybių atsakas į pandemiją padarė reikšmingą poveikį azartinių lošimų prieinamumui (Shaw ir kt., 2021) ir, autorės nuomone, dar labiau paspartino azartinių lošimų skaitmenizaciją.

Pasak Lelonek-Kuleta ir Bartczuk (2021), internetiniai lošimai lemia azartinių lošimų sektoriaus augimą ir didėjantį azartinių lošimų populiarumą, kurie pastebimi daugelyje valstybių. Internetinių lošimų populiarumą nulemia šios pagrindinės priežastys: anonimiškumas, lengva prieiga, interaktyvumas, lošimo greitis ir galimybė lošti kelis žaidimus vienu metu (Lelonek-Kuleta, Bartczuk, 2021). Azartinių lošimų skaitmenizacija padidino lošimo paslaugų prieinamumą, nes internetiniai lošimai yra lengviau pasiekiami didesnei potencialių lošėjų grupei, kadangi nereikia vykti į specialias lošimų organizavimo vietas, taip pat jie veikia 24 valandas per parą 7 dienas per savaitę, be to internetinius lošimus galima pasiekti įvairiais išmaniaisiais įrenginiais (Koivula ir kt., 2021).

Pandemijos laikotarpiu, nemaža dalis asmenų susidūrė su finansinėmis problemomis, o finansinės padėties pokyčiai gali turėti įtakos ir pasikeitusiam asmens lošimo elgesiui (Swanton ir kt., 2021). Azartinių lošimų kontekste finansinės padėties pokyčiai turi dvejopą poveikį: visų pirma, dėl sumažėjusių pajamų kai kurie asmenys gali sumažinti savo išlaidas pramoginei veiklai - azartiniams lošimams, antra, finansinė įtampa gali paskatinti lošti, nes „didelio laimėjimo“ galimybė gali būti suvokiama kaip išeitis iš iškilusių finansinių problemų. Finansinės problemos dažnai skatina dažnesnį lošimą, o išaugęs finansinis stresas gali ypatingai paveikti problemų dėl lošimo turinčių asmenų elgesį (Swanton ir kt., 2021).

Pažymėtina, kad staigus pajamų padidėjimas taip pat gali turėti įtakos padažnėjusiam lošimui, kadangi žmonės yra labiau linkę išleisti netikėtai gautus pinigus, pavyzdžiui, pinigus, gautus pagal įvairias valstybės skatinimo programas. Įdomu yra tai, kad reaguojant į 2008 m. pasaulio finansų krizę, Australijoje padidėjo žmonių skiriamos išlaidos lošimams būtent dėl skatinamųjų programų (Swanton ir kt., 2021).

Kanadoje vykdyto tyrimo metu buvo analizuojamas lošimo dažnumas per karantino laikotarpį ir pusmetis iki pandemijos pradžios. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad beveik trečdalis lošėjų karantino metu visiškai nustojo lošti, taip pat buvo nustatyta, kad daugiau nei 17 % tyrime dalyvavusių lošėjų, kurie lošė antžeminiuose lošimuose

prieš pandemiją, perėjo prie nuotolinių lošimų internete (Shaw ir kt., 2021). Jungtinėje Karalystėje atlikto tyrimo duomenimis, buvo nustatyta, kad azartiniai lošimai internete karantino metu taip pat augo reikšmingai. Taip pat buvo nustatyta, kad ankstesnė lošimų patirtis (iki 24 metų), finansiniai sunkumai iki COVID-19 ir dažnas alkoholio vartojimas buvo susiję su reguliariu lošimu karantino metu (Emond ir kt., 2021).

Taigi, koronaviruso pandemija pasaulyje taip pat turėjo didelę įtaką azartinių lošimų sektoriui, kadangi ilgą laikotarpį buvo uždarytos įvairios pramogų ir pasilinksminimo vietos, įskaitant antžemines azartinių lošimų organizavimo vietas. Atsižvelgiant į tai, azartinių lošimų sektorius greitai prisitaikė prie pasikeitusios situacijos ir žmonių poreikių, todėl nuotoliniu būdu organizuojami lošimai sparčiai populiarėjo. Galima teigti, kad valstybių reakcija į pandemiją padarė reikšmingą poveikį azartinių lošimų sektoriui – neigiamai paveikė antžeminių lošimų plėtrą ir prieinamumą ir dar labiau paspartino nuotolinių azartinių lošimų plėtrą ir populiarumą. Koronaviruso pandemijos pasekmės azartinių lošimų sektoriui ir lošimo įpročių pokyčiai yra galima tolimesnių azartinių lošimų tyrimų kryptis, kurią reikėtų plėtoti siekiant įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei prieš ir po koronaviruso pandemijos, kadangi šios disertacijos empirinis tyrimas apima azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei iki koronaviruso pandemijos.

Apibendrinant galima teigti, kad pramoga tai žaidimas ar pasirodymas ir nėra svarbu ar asmuo jame yra pasyvus dalyvis - stebėtojas ar pats jame dalyvauja. Jeigu pramogos yra vertinamos kaip viena iš ekonominių veiklų, tai pramoga apibrėžiama kaip paslauga, kuria yra siekiama pelno. Atsižvelgiant į mokslininkų pateiktus pramogos apibrėžimus, autorės nuomone, pramogų paslaugas kaip ekonominę veiklą apibūdina du esminiai elementai – malonumo ar emocijų teikimas ir atlygis už tai pramogų paslaugų teikėjui. Pramogų rūšys kaip azartiniai lošimai, kino pramonė, teminiai parkai ir garso įrašai yra vienos svarbiausių, kadangi jos sukuria daugiausiai pajamų. Azartiniai lošimai yra pramogų rūšis, kuri turi abu pagrindinius pramogų paslaugų elementus – malonumo ar emocijų teikimą ir atlygį už kuriamas pramogas. Nors lošėjo gaunama nauda iš azartinių lošimų yra pramoga, tačiau galutinė pinigine verte iš šios pramogos, tikėtina, lošėjui bus neigiama.

Remiantis mokslinės literatūros analize, galima daryti išvadą, kad azartiniai lošimai skiriasi nuo kitų pramogų, nes gali sukelti įvairias neigiamas pasekmes. Nepaisant to, vis daugiau vakarietišku kultūrų azartinius lošimus laiko laisvalaikio praleidi-

mo forma. Autorė sutinka, kad azartiniai lošimai yra išskirtinė, specifinė pramoga, kuri sukelia nepageidaujamas pasekmes asmens ir visuomenės gerovei. Azartinių lošimų ypatumai atsiskleidžia per skirtingą azartinių lošimų apibrėžimą Europos šalyse, per nevienodą azartinių lošimų klasifikaciją, per išskirtinį šios veiklos reglamentavimą bei taikomas įvairias šio sektoriaus augimo ribojimo priemones.

Azartinių lošimų sąvoka atskirose Europos šalyse yra apibrėžiama skirtingai. Pažymėtina, kad net ES valstybės narės neturi vieningo azartinių lošimų apibrėžimo. Apibendrinus skirtingų Europos šalių azartinio lošimo sąvokas, pastebėtina, kad šalys vieningai pabrėžia tai, kad žaidėjai gali turėti nuostolių, siekdami piniginio laimėjimo, kadangi laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas. Autorės nuomone, azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš ankšto nežinomas įvykio rezultatas.

Azartinius lošimus galima klasifikuoti pagal azartinių lošimų rūšis ir azartinių lošimų organizavimo būdą (antžeminiai ir nuotoliniai lošimai). Lietuvos azartinių lošimų klasifikacijoje nuotoliniai lošimai yra nurodomi kaip atskira lošimų rūšis, tačiau, autorės nuomone, nuotoliniai lošimai yra lošimų organizavimo būdas, o ne atskira lošimų rūšis, todėl netikslinga nuotolinius lošimus priskirti atskirai azartinių lošimų rūšiai. Daugumoje Europos šalių loterijos yra azartinis lošimas, tuo tarpu Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje loterijos nėra laikomos viena iš azartinių lošimų rūšių. Išanalizavus ir susisteminius Europos šalių azartinių lošimų klasifikacijas, autorės nuomone, taikant azartinių lošimų rūšių ir azartinių lošimų organizavimo būdo kriterijus yra tikslinga išskirti antžeminius ir nuotolinius lošimus, kurių yra šešios pagrindinės rūšys: lošimai automatu, lažybos, totalizatorius, stalo lošimai, bingas, loterijos.

Azartiniai lošimai yra reglamentuojami Europos Sąjungos ir nacionaliniais lygmenimis. Diskusijos dėl azartinių lošimų organizavimo kyla, kai organizuojant azartinius lošimus yra peržengiama valstybės teritorija. Azartinių lošimų organizavimas nuotoliniu būdu nėra apibrėžtas valstybės teritorija, todėl organizuojant lošimus nuotoliniu būdu dažnai yra nepaisoma nacionalinio teisinio reglamentavimo. Azartinių lošimų, kaip neįprasto laisvalaikio praleidimo būdo, ypatumai atsiskleidžia ir per šiam sektoriui taikomas įvairias ribojimo priemones. Autorės nuomone, azartinių lošimų ribojimo priemonės galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: priemones, kurias privalomai taiko valstybė kaip azartinių lošimų reguliatorius, ir priemones, kurias savanoriškai taiko azartinių lošimų organizatoriai. Paskutiniu metu, valstybėse, kaip viena iš

azartinių lošimų ribojimo priemonių, itin populiarėja galimybė savanoriškai apsiriboti nuo azartinių lošimų pateikiant prašymus neįleisti į lošimų vietas.

Koronaviruso pandemija turėjo didelę įtaką azartinių lošimų sektoriui, kadangi ilgą laikotarpį buvo uždarytos antžemines azartinių lošimų organizavimo vietas. Nepaisant to, azartinių lošimų sektorius greitai prisitaikė prie naujos situacijos ir besikeičiančių žmonių poreikių, nuotoliniai lošimai sparčiai populiarėjo ir tokiu būdu dar labiau paspartėjo azartinių lošimų skaitmenizacija.

1.2. Šalies ekonominė gerovė ir jos vertinimo rodikliai

1.2.1. Šalies ekonominės gerovės samprata

Ankstesniais laikotarpiais gerovės samprata buvo siejama su finansine nauda asmeniui ir iki XX a. septintojo dešimtmečio buvo suprantama tik iš materialiosios pusės. Gerovės terminas dažniausiai buvo vartojamas būtent kalbant apie valstybės, visuomenės gerovę. Ekonomikos augimas ir ekonominė gerovė tarpusavyje yra glaudžiai susiję, tačiau šalies ekonominė gerovė negali būti vertinama tik per BVP pokyčių analizę. Pastebėtina, kad yra mokslininkų palaikančių nuomonę, jog ekonominės gerovės rodikliai laikytini vienais iš svarbiausių vertinant gerovę.

Šalies ekonominės gerovės sąvoka nėra aiškiai apibrėžta. Mokslininkų darbuose, institucijų apibrėžimuose dažniausiai randamas bendras gerovės, socialinės gerovės, gyvenimo kokybės, rečiau ekonominės gerovės aiškinimas, kuris kartais vadinamas materialine gerove. Mokslininkai neretai ekonominę ir materialinę gerovę tyrimuose vartoja kaip sinonimus (Anaman, Adjei, 2021). Taip pat moksliniuose tyrimuose anglų kalba dažnai ekonominė gerovė (angl. economic welfare) ir ekonominis gerbūvis (angl. economic well-being) yra vartojami kaip sinonimai, neapibrėžiant šių sąvokų reikšmės skirtumų.

Neretai mokslininkai vertina reiškinį poveikį ekonominei gerovei, neapibrėžiant kas jų tyrimų kontekste yra ekonominė gerovė (Goodwin, Smith, 2014; Acheampong, 2019; Vargas, Sanchez, 2020 ir kiti) arba nors pagal pavadinimą tyrimas yra skirtas poveikio ekonominei gerovei nustatymui, tačiau tyrimuose analizuojamas poveikis ne ekonominei gerovei, o socialinei gerovei (Holcombe, Sobel, 2001; Okrent, Alston, 2012). Taigi, mokslinėje literatūroje šalies ekonominės gerovės samprata minima tik fragmentiškai, dažniausiai nepateikiant jokio konkretaus apibrėžimo, atsižvelgiant į tai,

disertacijoje bus analizuojama ekonominės gerovės sąvoka, taikant ją šalies ekonominės gerovės apibrėžimui.

Pigou A. C. manė, kad ekonominė gerovė yra ta socialinės gerovės dalis, kuri tiesiogiai ar netiesiogiai gali būti išmatuota pinigine išraiška (Syrquin, 2016). EBPO nuomone ekonomikos augimas ir ekonominė gerovė tarpusavyje yra glaudžiai susiję, nes daugiausia dėmesio yra skiriami toms pačioms politikos sritims, kurios esminės ir gerovei, ir ekonomikos augimui, todėl gerovės didinimas yra pagrindas tvariam ekonomikos augimui (EBPO informacinis dokumentas, 2019). EBPO (2013) apibrėžia, kad ekonominė gerovė nustato žmonių vartojimo galimybes ir išteklių valdymą. Osberg, Sharpe (2009) teigia, kad pagrindinis bendros gerovės elementas yra ekonominė gerovė, kurią apibūdina kaip prieigą prie ekonominių išteklių.

Anaman, Adjei (2021), teigia, kad gerovė susideda iš dviejų dalių: materialinės gerovės, kuri dažnai yra vadinama ekonomine gerove, ir socialinės gerovės. Materialinė gerovė atspindi būtent materialinių gerybių turėjimą, leidžiantį komfortiškai gyventi. Pasak Reinsdorf (2020), ekonominė gerovė tai gerovės dalis, susijusi su vartojimu bei ištekliais, kurie leidžia vartoti (pajamos, turtas ir kita), tuo tarpu bendras gerovės apibrėžimas apima ir neapčiuopiamus aspektus, kuriais negalima „prekiauti“, pavyzdžiui, laimė. Das, Hussain (2016) ekonominę gerovę apibrėžia kaip gyvenimo lygio gerėjimą. Panašiai ekonominę gerovę apibrėžia ir Narayan, ir kt. (2016), kurių nuomone ekonominė gerovė atspindi visuomenės klestėjimą ir gyvenimo lygį. Lawn (2003) nuomone, ekonominė gerovė priklauso nuo asmens mėgavimosi gyvenimu, t.y. asmens pasitenkinimu vartojant, tai yra ne nuo suvartotų prekių ar paslaugų kiekio ar gamybos ir vartojimo tempų.

Pažymėtina, kad ekonominės gerovės sąvoka ilgą laiką daugiausiai domėjosi ekonomikos srities mokslininkai, kur į ją, anot Yuan ir kt. (2021), buvo žiūrima kaip į turto, materialinių, finansinių ir socialinių žmogaus gyvenimo sąlygų sinonimą. Pastaruju metu ekonomine gerove pradėjo domėtis ir psichologijos mokslininkai, tačiau jų dėmesys labiau krypta į subjektyviąją ekonominę gerovę – vieną iš asmens gerovės aspektų, tiesiogiai susijusį su pinigais ir materialinėmis lėšomis (Yuan ir kt., 2021). Subjektyvi ekonominė gerovė tai integralus psichologinis rodiklis, kuris išreiškia asmens požiūrį į savo esamą ir būsimą materialinę gerovę, kuri, pasak Yuan ir kt. (2021), yra pagrindinis subjektyvios gerovės elementas. Taigi, subjektyvi ekonominė gerovė yra orientuota į pačio asmens vertinimą kaip jis supranta ekonominę gerovę ir kiek jam yra svarbūs materialūs dalykai gyvenime.

Kisieliauskas (2013) teigė, kad „ieškant bendros gerovės ir ekonominės gerovės sąryšių, galima išskirti, kad ekonominė gerovė yra ta gerovės dalis, kurią lemia ekonominiai veiksniai.“ Tačiau laimingas žmogus dirba geriau, todėl neekonominiai veiksniai vis tiek daro poveikį ekonomikai (Servetkienė, 2012). Pasak Servetkienės (2012) „objektyvūs statistiniai rodikliai ar iš statistinių duomenų sudaryti indeksai atspindi realias gyvenimo kokybės prielaidas makrolygmenyje.“ Anot Rakauskienė ir kt. (2015), gyvenimo kokybę galima laikyti viena iš gerovės sudedamųjų dalių, o gyvenimo kokybės vertinimo indeksai suponuoja, kad ekonominę gerovę galima laikyti viena iš gyvenimo kokybės sudedamųjų dalių. Kadangi gyvenimo kokybė gali būti analizuojama keliais lygmenimis, makrolygis reiškia, kad šalies būklę atspindi būtent makroekonominiai rodikliai. Atsižvelgiant į tai, ekonominės gerovės vertinimui makrolygmenyje yra būtinas ekonominių veiksnių, lemiančių ekonominę gerovę nustatymas ir juos nusakančių objektyviai pamatuojamų statistinių rodiklių vertinimas.

Bleys (2013) nuomone, ekonominė gerovė tai gerovės ekonominė dimensija. Pasak Bleys (2013), darnios ekonominės gerovės indeksas (angl. ISEW), yra ekonominės gerovės vertinimo indeksas, kuris matuoja šalies (regiono) ekonomikos indėlį į bendrą šalies gyventojų gerovės lygį. Siekiant įvertinti ekonominės gerovės lygį per tam tikrą laikotarpį reikalinga atskirti ekonominės veiklos kaštus ir naudą, nes skirtumas tarp kaštų ir naudos yra būtinas norint vertinti ekonominę gerovę, o ne ekonomikos mastą (Bleys, 2013). Taigi, remiantis šiuo mokslininku, galima manyti, kad šalies ekonominė gerovė tai viena iš gerovės dimensijų, kuri nusako šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Vertinant ekonominę gerovę svarbu nustatyti ar ekonominės veiklos nauda yra didesnė už kaštus. Autorė pritaria, Bleys (2013) nuomonei, kad ekonominė gerovė atspindi visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Vertinant ekonominę gerovę reikšminga įvertinti ar vykdomų ekonominių veiklų nauda yra didesnė už kaštus.

Pasak Kvieskienė ir Kvieska (2012), gerovė yra ne tik ekonominis augimas, o gerovės augimas yra ne tik ekonominė gerovės išraiška. Kaip teigė Samoška (2013), „ekonominės gerovės rodikliai laikytini svarbiausiais arba vienais iš svarbiausių vertinant bendrą gyventojų gerovę“. Dynan, Sheiner (2018) analizuodami BVP kaip galimą ekonominės gerovės vertinimo rodiklį, ekonominę gerovę apibrėžė kaip gerovę, atsižvelgiant iš rinka pagrįstų veiklų ir nerinka pagrįstų veiklų (vyriausybės ar nepelno institucijų teikiamos paslaugos). Atskiri mokslininkai teigia, kad šalies ekonominę gerovę atspindi bendrosios nacionalinės pajamos ir šalies ekonominė gerovė tai bendra

prekių ir paslaugų vertė šalyje (Vidulin, Gams, 2011).

Mokslininkai diskutuoja dėl ekonominės gerovės sąvokos. Mokslininkų darbuose bei institucijų apibrėžimuose dažniausiai identifikuojamas bendras gerovės, socialinės gerovės ar gyvenimo kokybės aiškinimas, tačiau retai mokslininkai tyrimuose apibrėžia ekonominę gerovę, nors tyrimų, kuriuose būtų vertinamas reiškinių poveikis ekonominei gerovei netrūksta. Apibendrinus mokslininkų pozicijas, autorė pritaria, kad ekonominė gerovė yra viena iš gerovės sudedamųjų dalių, viena iš jos dimensijų. Atskiri mokslininkai teigia, kad ekonominė gerovė yra socialinės gerovės dalis, kiti teigia, kad socialinė gerovė yra atskira gerovės dimensija kaip ir ekonominė gerovė. Taip pat yra mokslininkų, kurie ekonominę gerovę priskiria prie gyvenimo kokybės sudedamųjų dalių.

Mokslinių tyrimų analizė taip pat atskleidė, kad ekonominė gerovė yra siejama su ta gerovės dalimi, kurią galima įvertinti pinigine išraiška, kurią nulemia ekonominiai veiksniai, tarp šių ekonominių veiksnių yra ir ekonominis augimas. Ekonominė gerovė atspindi materialinių išteklių turėjimą ir valdymą, galėjimą vartoti. Per ekonominę gerovę yra atskleidžiama ta gerovės dalis, kuri susijusi su „apčiuopiamais“ gerovės aspektais, tokiais kaip pajamos ar turtas. Atsižvelgiant į tai, kad ekonominę gerovę lemia ekonominiai veiksniai, autorės nuomone, objektyviais statistiniais rodikliais galima apibūdinti ekonominę gerovę makrolygmenyje, šalies ekonominę gerovę tikslinga vertinti per ekonominius veiksnius ir juos nusakančius makroekonominius rodiklius. Atskiri mokslininkai akcentuoja, jog ekonominės gerovės rodikliai yra svarbiausi arba vieni iš svarbiausių vertinant bendrą gerovės lygį. Autorė pritaria, mokslininkų nuomonei, kurie teigia, kad ekonominė gerovė tai šalies ekonomikos indėlis į bendrą gyventojų gerovę.

Taigi, šalies ekonominės gerovės sąvoka reikalauja mokslininkų diskusijų dėl jos esmės atskleidimo. Apibendrinus mokslininkų pozicijas, galima teigti, kad šalies ekonominė gerovė tai viena iš gerovės dimensijų, kurią lemia ekonominiai veiksniai ir kurią galima įvertinti materialine išraiška. Tarp šių ekonominę gerovę lemiančių veiksnių patenka ir ekonomikos augimas. Šalies ekonominę gerovę atskleidžia galėjimas prieiti, valdyti ir turėti materialinius išteklius, tokius kaip pajamos ar turtas, bei galėjimas vartoti. Šalies ekonominė gerovė tai viena iš gerovės dimensijų, kurią galima įvertinti materialine išraiška, kuri atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominės gerovės sąvoką reikia tikslinti atsižvelgiant į šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizę.

1.2.2. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai

Šalies ekonominės gerovės sampratą taip pat padeda atskleisti ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizė. Ekonominės gerovės vertinimo rodikliai parodo į ką yra nukreipta ekonominė gerovė, ką ji siekia įvertinti ir per tai atsiskleidžia jos esmė. Gerovė yra multidimensinė koncepcija, kurios matavimui negali būti taikomas vienas rodiklis, todėl kiekviena iš gerovės sričių turi būti matuojama skirtingais rodikliais, geriausiai atspindinčiais tiriamą sritį.

Rakauskienė ir kt. (2015) nuomone, gyventojų materialinės gerovės didėjimas dar nereiškia jų gyvenimo kokybės augimo. Neretai gyvenimo kokybės rodikliai nepriklauso nuo makroekonomikos rodiklių, o jų koreliacija netgi yra neigiama, todėl yra įmanoma situacija kai ekonominės gerovės augimas gali bloginti gyvenimo kokybę. Pasak Rakauskienė, ir kt. (2015) „ekonomikos augimo, išreikšto BVP, makroekonominių rodiklių gerėjimo (valstybės biudžeto deficito, valstybės skolos, infliacijos mažėjimo) negalima sutapatinti su tolygiu gyvenimo kokybės kilimu“.

BVP yra vienas pagrindinių ekonomikos plėtros rodiklių. BVP yra labai „patogus“ rodiklis, kadangi yra išreiškiamas skaitine reikšme ir jis yra visuotinis, tačiau BVP negali atspindėti realios šalies situacijos (Servetkienė, 2012). Taigi, šiuo metu tarp Lietuvos ir užsienio mokslininkų yra nusistovėjusi nuomonė, kad BVP negali būti esminiu rodikliu, galinčiu įvertinti bendrą gerovės lygį (Čiegis, Kozlovskij, 2011a; Servetkienė, 2012; Rakauskienė, ir kt., 2015; Kisieliauskas, Pukelienė, 2015; Plepytė-Davidavičienė, 2020 ir kiti).

Europos Komisija dar 2007 m. pradėjusi „ne tik BVP“ (angl. beyond GDP) iniciatyvą siekė, kad gerovės vertinimui būtų pradėti analizuoti kiti rodikliai, kadangi BVP niekada nebuvo sukurtas būtent šiam tikslui. Reikia pažymėti, kad „ne tik BVP“ iniciatyva buvo daugiau skirta supažindinti su skirtingais galimais gerovės matavimo metodais, tačiau nebuvo sutelkta į konkretų gerovės matavimo indekso kūrimą (International Conference „Beyond GDP“ Proceedings, 2007). Prie „ne tik BVP“ iniciatyvos, pagal Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi darbotvarkę, ES mastu buvo pradėti rinkti Darnaus vystymosi rodikliai (angl. Sustainable development indicators), apimantys 17 darnaus vystymosi tikslų. Autorės nuomone, pagal vertinamus Darnaus vystymosi tikslus, prie ekonominės gerovės galima būtų priskirti 8 tikslą „Skatinti tvarų įtraukų ir darnų ekonomikos augimą, produktyvų įdarbinimą ir deramą darbą“, kurio pagrindiniai vertinimo rodikliai yra: metinio realiojo BVP, tenkančio vienam gyvento-

jui, augimo tempas, vidutinis valandinis darbo užmokestis, nedarbo lygis, nesimokančio ir nedarbančio jaunimo (15–24 metų amžiaus) dalis ir kita. Bleys (2013) pastebi, kad diskusijose „ne tik BVP“ dažnai yra nepaisoma ekonominės gerovės aspekto, o naujai kuriamuose indeksuose daugiausia dėmesio skiriama gerovės ar tvarumo sąvokoms, ignoruojant poreikį taip pat nustatyti ir tikrąją ekonominę pažangą.

Aleknevičiūtė (2020) vertindama šalies ekonominės gerovės augimą analizuoja ir ekonominio augimo veiksnius taip tarsi darydama prielaidą, kad šalies ekonominę gerovę galima vertinti per tuos pačius veiksnius kaip ir ekonominį augimą. Ekonominės augimas paprastai apibrėžiamas kaip nacionalinių pajamų arba BVP augimo pokytis. BVP gali reikšti tik gamybos masto augimą, o gerovė priklauso ne tik nuo gamybos augimo, bet ir nuo kitų veiksnių kaip užimtumas, pajamų pasiskirstymas, darbo sąlygos, laisvalaikis ir kita. Kai kurių autorių nuomone bendrasis nacionalinis produktas (BNP) geriau atspindi šalies ekonominę gerovę (ypatingai besivystančiose šalyse) nei BVP (UNDP, 2015).

Socialinė gerovė yra artimai siejama su ekonomikos augimu, kuris dažniausiai nusakomas BVP pokyčiu (Makovskaja, Okunevičiūtė Neverauskienė, 2020), gyventojų gerovė taip pat siejama su ekonomikos augimo tempais (Okunevičiūtė Neverauskienė ir kt., 2020). Pasak mokslininkų, ekonomikos augimas yra vienas iš veiksnių, kuris prisideda prie gerovės kūrimo (Kurniasih, 2017; Vatavu ir kt. 2019), o ekonominė gerovė apima ir ekonomikos augimą (Mazenda, Cheteni, 2021). Taigi, kai kurių autorių nuomone (Kurniasih, 2017; Vatavu ir kt. 2019; Makovskaja, Okunevičiūtė Neverauskienė, 2020; Okunevičiūtė Neverauskienė ir kt., 2020) ekonomikos augimas nulemia didėjantį šalies gerovės lygį, o ekonomikos augimas taip pat įeina į ekonominės gerovės vertinimo veiksnių apimtį (Aleknevičiūtė, 2020; Mazenda, Cheteni, 2021; International Conference „Beyond GDP“ Proceedings, 2007).

Kai kurie mokslininkai išskiria šias pagrindines ekonominės gerovės vertinimo dimensijas: užimtumas ir nedarbo lygis, pajamų ir vartojimo lygis bei paskirstymas, būstas ir gyvenamoji aplinka (Rakauskienė ir kt., 2015). Sumner (2004) nuomone, dažniausiai naudojami ekonominės gerovės rodikliai matuojant bendrą ekonominę gerovę yra šie: pajamos gyventojui (susidaro iš BVP vienam gyventojui, realus darbo užmokestis; nedarbo lygis), skurdo riba (susideda iš gyventojų, gyvenančių iš mažiau nei doleris per dieną, procentas nuo populiacijos; pagal nacionalinę skurdo ribą gyvenančių gyventojų procentas (2100 kcal.); pažeidžiamiausia gyventojų procentinė dalis dėl pajamų ar turto skirtumų) ir pajamų nelygybė (susideda iš skurdo atotrūkio ir sunkumo

indekso, skaičiuojant doleriu per dieną vienam gyventojui; apatinio kvintilio išlaidos procentais nuo visų išlaidų, Džini koeficiento).

Sumner (2004) pažymi, kad ekonominės gerovės vertinimo rodikliai yra populiariūs dėl kelių priežasčių: jie leidžia įvertinti padėtį greičiau, jie yra jautresni pokyčiams, jie yra naujesni ir lengviau prieinami, juos rinkti yra pigiau ir ne taip sudėtinga. Dėl to ekonominės gerovės vertinimo rodikliai yra tinkami siekiant įvertinti tam tikrą vykdomą politiką ir jos pokyčius, todėl yra mėgstami politikos formuotojų.

Čiegis ir Kozlovskij (2011a) išskyrė kokius ekonominės gerovės matavimo makroekonominius rodiklius reikėtų analizuoti, vertinant ekonominę gerovę. Šių autorių pasiūlytą ekonominės gerovės matavimo sistemą sudaro šie rodikliai: BVP, infliacija, nedarbo lygis, darbo produktyvumas, pajamų pasiskirstymo rodiklis, mokesčių bei socialinių išmokų lygis. Autoriai taip pažymėjo, kad pasiūlyta vertinimo sistema yra lyginamojo pobūdžio, kadangi nėra absoliutaus ir vienintelio teisingo ekonominės gerovės matavimo būdo (Čiegis, Kozlovskij, 2011a). Pažymėtina, kad šie mokslininkai siūlo vietoje BVP naudoti Darnios ekonominės gerovės indeksą (angl. ISEW) indeksą, tačiau jis neįdedamas į sistemą dėl reto šio indekso naudojimo. Pastebėtina, kad Bleys (2013) nuomone, Darnios ekonominės gerovės indeksas taip pat yra tinkamas indeksas ekonominei gerovei matuoti. Nors šio indekso privalumas yra tas, kad jis yra išreiškiamas pinigine išraiška, tačiau statistiniai duomenys, reikalingi apskaičiuoti šiam indeksui dažniausiai valstybių nėra renkami (Bleys, 2013).

Servetkienė (2012) taip pat siūlo kelis indeksus, kuriais galima matuoti materialinę gerovę:

a) Ekonominių sąlygų indeksas (naudojami rodikliai: nedarbo lygis; užimtumas; vidutinės metinės infliacijos lygis; valstybės skola (proc.) nuo BVP, mokesčių našta šalyje ir palankus verslo sąlygų indeksas);

b) Gyvenimo lygio indeksas (naudojami rodikliai: BVP vienam gyventojui (išreikšto perkamosios galios standartu) realios apimties indeksą; gyventojai ties skurdo riba ir socialine atskirtini procentą nuo visos populiacijos; minimalaus ir vidurinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis; vidutinės senatvės pensijos ir vidurinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis; būsto įperkamumas; vartojimo išlaidų dalį (%) maisto produktams, būstui komunalinėms paslaugoms; gyventojų santaupas, tenkinančias vienam gyventojui);

c) Gyvenimo sąlygų indeksas (naudojami rodikliai: naudingas būsto plotas vienam gyventojui, gyventojų apsirūpinimas patogumais būste; dalis vidutinių pajamų

grupės namų ūkių, gyvenančių perpildytuose būstuose; individualių lengvųjų automobilių, asmeninių kompiuterių ir mobiliųjų telefonų skaičius tūkstančiui gyventojų (Servetkienė, 2012).

Gerovės matavimo metodai dažnai mokslinėje literatūroje yra skirstomi į subjektyvius ir objektyvius. Subjektyvūs metodai yra paremti asmenų pranešimais apie save (apklausomis), o objektyviais metodais vertinami tokie kintamieji kaip laisvalaikis, šeimtinė padėtis ar pajamos. Objektyvieji metodai yra orientuoti į ekonominės gerovės matavimą, o subjektyvieji metodai į bendresnę gerovės matavimą. Kaip teigė Servetkienė (2013), būtent objektyvūs statistiniai rodikliai (arba iš jų sudaryti indeksai) geriausiai atspindi situaciją makrolygmenyje. Todėl vertinant tam tikros veiklos poveikį ekonominei gerovei, visų pirma reikėtų atsižvelgti į tos veiklos specifiką, išanalizuoti kuriems rodikliams ši veikla, anot mokslininkų, daro didžiausią poveikį. Kai kurie autoriai ekonominę plėtrą sieja su gerovės kūrimu, o ekonominės plėtros vertinimo rodiklius tiesiogiai sieja su ekonominės gerovės rodikliais, iš kurių dažniausiai naudojami BVP vienam gyventojui, nedarbo lygis, užimtumas, eksportas ir gaunamų pajamų rodikliai (Gedvilaitė, 2019).

Dažniausiai mokslininkų ir tarptautinių organizacijų naudojami gerovės matavimo rodikliai yra pateikiami 1 priede. Pažymėtina, kad daugumą šių rodiklių analizavo Europos Komisija „ne tik BVP“ iniciatyvos metu. Remiantis Europos Komisija, šiuos rodiklius galima skirstyti į kelias grupes: išplėsti BVP rodikliai, socialiniai rodikliai, aplinkosauginiai rodikliai ir gerovės rodikliai, tačiau dauguma 1 priede pateiktų rodiklių priklauso net kelioms grupėms. Reikia pastebėti, kad tuos pačius indeksus kai kurie autoriai vadina darnaus ekonominio vystymosi indeksais, kiti gyvenimo kokybės, ekonominės gerovės ar bendrai gerovės vertinimo indeksais. 1 priede pateiktoje lentelėje aprašyti šie gerovės matavimo rodikliai: Darnios ekonominės gerovės indeksas, Tikros pažangos indeksas, Aplinkai darnios nacionalinės pajamos, Patikslintas grynasis taupymas, Žmogaus socialinės raidos indeksas, Darnios visuomenės indeksas, EBPO geresnio gyvenimo indeksas, Laimingos planetos indeksas, Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų indeksas, taip pat atskleidžiami jų privalumai ir trūkumai.

Pažymėtina, kad dauguma gerovės matavimo rodiklių, pateiktų 1 priede, pasižymi pagrindiniu trūkumu – duomenų prieinamumu jiems apskaičiuoti. Esminė problema siekiant įvertinti gerovę remiantis šiais rodikliais yra ta, kad labai mažai rodiklių yra naudojami vieningai ir sistemiškai, siekiant nuolatos stebėti pokyčius. Dauguma sukurtų gerovės matavimo indeksų nėra plačiai naudojami arba naudojami tik vienkar-

tiniam šalių įvertinimui, dažnai jų sudarymui trūksta reikalingų statistinių duomenų, todėl mokslininkai neretai norėdami įvertinti tam tikras veiklas vėl grįžta prie atskirų rodiklių, kurie yra renkami ir analizuojami daugelyje pasaulio valstybių ilgą laikotarpį.

Vienas iš tinkamesnių indeksų, kuris atskirai susideda iš trijų gerovės dimensijų ir yra vertinamas kas 2 metus įtraukiant beveik visas pasaulio šalis yra Darnios visuomenės indeksas. Šis indeksas analizuoja žmogaus gerovę, aplinkos gerovę ir ekonominę gerovę, įtraukdamas 22 skirtingus rodiklius. Ekonominės gerovės dimensija susideda iš dar dviejų subdimensijų, t. y. perėjimo ir ekonomikos dimensijos. Perėjimo dimensijoje vertinami rodikliai apima organinį ūkininkavimą ir tikrąsias santaupas, ekonomikos dimensijoje yra vertinami rodikliai apima BVP, užimtumą ir valstybės skolą. Šiuo indeksu yra stengiamasi ištaisyti kitų indeksų pagrindinius trūkumus: ribotą tvarumo apibrėžimą, skaidrumo trūkumą ir reguliarių duomenų atnaujinimo nebuvimą (Savic ir kt., 2016). Autorės nuomone, pagrindinis Darnios visuomenės indekso trūkumas tas, jog jis nėra skaičiuojamas kiekvienais metais.

Taigi, nors BVP yra vienas pagrindinių ekonomikos augimo rodiklių, tačiau BVP negali būti esminiu rodikliu, galinčiu įvertinti ekonominės gerovės lygį. Kaip jau buvo minėta, pagal Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi darbotvarkę, ES mastu pradėti rinkti Darnaus vystymosi rodikliai, apimantys 17 darnaus vystymosi tikslų. Ekonominės gerovės vertinimui būtų galima priskirti 8 darnaus vystymosi tikslą „Skatinti tvarų įtraukų ir darnų ekonomikos augimą, produktyvų įdarbinimą ir deramą darbą“. Šio tikslo pagrindiniai vertinimo rodikliai yra: metinio realiojo BVP, tenkančio vienam gyventojui, augimo tempas, vidutinis valandinis darbo užmokestis, nedarbo lygis, nesimokančio ir nedirbančio jaunimo (15–24 metų amžiaus) dalis ir kita. Autorės nuomone, aštuntajam darnaus vystymosi tikslui priskirtais vertinimo rodikliais galima remtis vertinant šalies ekonominę gerovę.

Atskiri mokslininkai pastebi, kad pastaruju metu, kuriant naujus indeksus, daugiausia dėmesio skiriama gerovės ir tvarumo sąvokoms ir dažnai nebėra atsižvelgiama į ekonominės gerovės aspektą. Dalis mokslininkų pagrindinėmis ekonominės gerovės vertinimo dimensijomis laiko užimtumą ir nedarbo lygį, pajamų ir vartojimo lygį bei paskirstymą bei būstą ir gyvenamąją aplinką. Kiti mokslininkai išskiria, kad vertinant ekonominę gerovę reikėtų analizuoti šiuos rodiklius: BVP, infliaciją, nedarbo lygį, darbo produktyvumą, pajamų pasiskirstymo rodiklį, mokesčių bei socialinių išmokų lygį. Ekonominės augimo vertinimo rodikliai taip pat yra siejami su ekonominės gerovės rodikliais, iš kurių paprastai naudojami šie: BVP vienam gyventojui, nedarbo

lygis, užimtumas, eksportas ir gaunamų pajamų rodikliai. Ekonominės gerovės vertinimo rodikliai yra populiarūs tarp politikos formuotojų ir mokslininkų, nes leidžia įvertinti tam tikrą vykdomą politiką ir jos pokyčius greičiau, jie yra jautresni pokyčiams, naujesni ir lengviau prieinami, juos rinkti yra pigiau ir ne taip sudėtinga.

Vertinant šalies ekonominę gerovę yra analizuojamas ir ekonominis augimas. Pažymėtina, kad ekonomikos augimas, kai kurių mokslininkų nuomone taip pat yra vienas iš šalies ekonominę gerovę nusakančių veiksnių. Taigi, ekonomikos augimas yra vienas iš veiksnių, kuris prisideda prie šalies ekonominės gerovės ir gali būti analizuojamas vertinant šalies ekonominę gerovę.

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą, galima patikslinti šalies ekonominės gerovės sąvoką. Šalies ekonominė gerovė tai viena iš gerovės dimensijų, kurią galima įvertinti materialine išraiška, kuri atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė vertinama per ekonominius veiksnius ir juos nusakančius makroekonominis rodiklius.

Vertinant tam tikros ekonominės veiklos poveikį šalies ekonominei gerovei, visų pirma reikėtų apibrėžti tos veiklos specifiką, identifikuojant kuriems šalies ekonominės gerovės veiksniams ši veikla daro didžiausią poveikį. Azartiniai lošimai yra specifinė pramoga, todėl atsižvelgiant į azartinių lošimų sektoriaus ypatumus bei šalies ekonominės gerovės sąvoką ir vertinimo rodiklius, turi būti nustatomos azartinių lošimų sektoriaus ir šalies ekonominės gerovės sąsajos.

1.3. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teorinis pagrindimas

1.3.1. Ekonominių veiklų neigiamų išorinių efektų teorinis pagrindimas

Gerovės ekonomikos teorijose analizuojami gerovės matavimo būdai (Baujard, 2013) bei nagrinėjami išoriniai efektai ir jų poveikis gerovei (Walker, 2013). Pati gerovės (angl. welfare) samprata paprastai yra siejama būtent su gerovės ekonomika ir glaudžiai susijusi su utilitarizmu, todėl dažnai gerovės ir naudingumo (angl. utility) sąvokos yra laikomos sinonimais (Baujard, 2013). Gerovės ekonomikos teorijose pagrindžiami ne tik būdai gerovės didinimui, bet ir analizuojamos ekonominės veiklos kuriančios išorinius efektus bei pateikiama išorinių efektų analizė. Socialinių kaštų koncepcija bei išorinių efektų analizė tampa teoriniu pagrindu azartinių lošimų sektoriaus veiklos vertinimui.

Išorinis efektas tai ekonominės veiklos vykdymo rezultatas, išreiškiamas kaštais arba nauda, kuris atsiranda kai vykdoma veikla daro poveikį asmenų grupėms ar visuomenei. Dažnai ekonominės veiklos vykdymo rezultatas yra netoks kokio buvo tikimasi prieš pradėdant vykdyti veiklą (Žičkienė, 2004). Išoriniai efektai turi dvejopą poveikį: kai rezultatas iš veiklos vykdymo sukelia gerovės padidėjimą, tokie išoriniai efektai yra vadinami teigiamais išoriniais efektais, kai rezultatas sukelia gerovės sumažėjimą, tokie išoriniai efektai yra vadinami neigiamais išoriniais efektais (Žičkienė, 2004). Išorinis efektas veikia ne produkto ar paslaugos gamintoją ar vartotoją, o trečiuosius asmenims, kuriems iš ekonominės veiklos vykdymo kyla nauda ar žala.

Pasak Žičkienė (2004), išoriniai efektai pasižymi požymiu, jog asmenims, patiriantiems neigiamus išorinius efektus, nėra kompensuojama, o patiriantys teigiamus išorinius efektus už juos nesumoka. Atskirų mokslininkų nuomone, neigiami išoriniai efektai yra nekompensuojami gamintojų ar vartotojų sąlygoti veiksniai trečiųjų šalių gerovei (Chalaguine, 2018). Šie mokslininkų teiginiai apie išorinius efektus atspindi Kardon-Hicks suformuluotą efektyvumo kriterijų, kuomet siekiant didžiausios visuomenės gerovės, neigiamus išorinius efektus galima kompensuoti nuo jų veiklos vykdymo žalą patyrusiems asmenims.

Gerovės ekonomikos teorijos klasikais A. C. Pigou, R. Couse bei neoklasikais V. Pareto, N. Kaldor, J. Hicks turėjo didelę įtaką šiuolaikinės socialinių kaštų koncepcijos formavimuisi bei veiklų, turinčių neigiamų išorinių efektų, vertinimui, todėl jų pagrindinės teorijos, kurios ir šiuo metu yra naudojamos ekonomikos mokslininkų, trumpai bus aptartos šioje disertacijoje.

A. C. Pigou socialinių kaštų apmokestinimo korekciniais mokesčiais teorija.

A. C. Pigou buvo vienas iš pradininkų, tyrinėjusių ankstyvąją gerovės ekonomiką bei iškėlusį idėją apie privačių bei socialinių (visuomeninių) kaštų atskyrimą. Pagal A. C. Pigou perdavimo principą (angl. transfer principle), pajamų perskirstymas yra mažiau nelygus kai turtingas tampa mažiau turtingas, o neturtingas tampa netoks neturtingas. Šiuo atveju bendra ekonominė gerovė gali ir pagerėti, nes pajamos visuomenėje tiesiog persiskirsto. A. C. Pigou savo moksliniuose darbuose tiksliai neįvardino kuriuos kaštus reikėtų laikyti socialiniais (visuomeniniais) kaštais (Baujard, 2013). A. C. Pigou pirmasis pasiūlė įtraukti (angl. internalize) socialinius kaštus, panaudojant mokesčius kaip priemonę rinkos ydoms, neigiamiems išoriniams efektams, koreguoti (Williams, Siegel, 2013). Anot A. C. Pigou įstatymų leidėjas turėtų sukurti mechanizmą kaip įtraukti socialinius kaštus kai susiduria su visuomenei nenaudingomis veiklomis (Baffi, 2006).

Taigi, A. C. Pigou korekcinį arba kitaip vadinamų reguliacinių mokesčių idėja yra laikoma veiklų apmokestinimo reguliaciniais tikslais pradžia (Gruodis, 2017). Dažnai mokslinėje literatūroje šie mokesčiai ir yra vadinami tiesiog Pigouvian mokesčiu (angl. Pigouvian tax). A. C. Pigou savo teorijoje paaikškino mokesčių korekcinio (reguliacinio) poveikio efektyvumą reguliuojant išorinius efektus - neigiamas arba teigiamas pasekmes šalies ekonomikai. Kadangi veiklą vykdančios subjektai neatsižvelgia į valstybės ekonomikai kylančius neigiamus išorinius efektus, jų vykdoma veikla daro žalą visuomenei. Taigi, Pigou siūlomi korekciniai (reguliaciniai) mokesčiai priverčia neigiamus išorinius efektus kuriančias veiklas priimti socialinę riziką (Main, 2008).

Atsižvelgiant į tai, Pigouvian mokestis yra mokestis, kuris lygus žalai, kurią tam tikra veikla sukelia trečiosios šalims. Jis užtikrina, kad neigiamus išorinius efektus sukeliančią veiklą vykdančio subjekto sukuriama socialinė vertė yra didesnė nei padaroma žala. Taigi, Pigouvian mokestis yra lygus pinigų sumai reikalingai užtikrinti, kad veiklą vykdančias subjektas pagamintų socialiai optimalų produktų/paslaugų kiekį. Jei veiklą vykdančias subjektas turi mokėti sukeliama žalai lygų mokesčių tai jis bus priverstas atsižvelgti į socialinius kaštus ir gaminti tiek produktų/paslaugų, kurių kiekis būtų lygus socialiai optimaliam kiekiui (Masur ir kt., 2015).

Ekonomistas R. Couse savo veikale „Socialinių kaštų problema“ aršiai kritikavo A. C. Pigou teoriją įtraukti socialinius kaštus pritaikant korekcinis mokesčius veikloms, kurios sukelia neigiamus išorinius efektus. R. Couse teigė, kad įtraukti socialinius kaštus ne visada yra socialiai naudinga. Esminė R. Couse idėja buvo, jog tam tikra žalinga veikla teisinės sistemos gali būti pripažinta kaip visiškai legali ir nenustatant mechanizmo įtraukiančio socialinius kaštus (Baffi, 2006).

R. Couse teigė, kad Pigouvian mokesčių teorijoje nieko nėra kalbama apie galimybę subjektui, vykdančiam neigiamą išorinių efektų turinčią veiklą, ir nukentėjusiems asmenims derėtis. R. Couse nuomone, jeigu, pavyzdžiui, veiklą vykdančias subjektas teršia aplinką, visuomenė gali sumokėti jam, kad jis sumažintų taršą, jeigu jie tai padarytų, socialiai optimalus apmokestinimo lygis būtų pasiektas nereikalaujant valdžios įsikišimo apmokestinimo forma. Tačiau nors derybos tam tikrais atvejais gali duoti geresnių rezultatų nei veiklos apmokestinimas, toks Couse sprendimas reikalautų, kad tūkstančiai ar net milijonai žmonių, kenčiančių nuo taršos, derėtųsi ir sumokėtų subjektui vykdančiam veiklą. Toks sprendimas nėra nei paprastas, nei praktiškas, be to sukeltų nemažai teisinių kaštų, kurie padidintų individualius asmenų kaštus (Masur ir kt., 2015).

R. Coase taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad Pigouvian mokesčiai atsiriboja nuo abipusio socialinių kaštų pobūdžio. Jo nuomone, jeigu siekiant apsaugoti subjektą B yra sukeliama žala subjektui A, tai kyla klausimas kas kam iš tikrųjų daro žalą? Taigi, šiuo atveju gal taršą sukeliantis subjektas galėtų nedaryti nieko, o gyventojai pakeisti savo elgesį – išsikelti gyventi kitur ar dėvėti apsaugines kaukes. Ši R. Coase idėja nėra sulaukusi daug palaikymo (Masur ir kt., 2015).

Anot R. Coase, pagal Pigou modelį apmokestinant gamintojus, kurių veikla sukelia neigiamus išorinius efektus, atmetama galimybė vertinti žalą patiriančių individų elgesį. R. Coase teigia, kad socialinių kaštų dydis priklauso nuo individų, kurie patiria žalą, skaičiaus, pavyzdžiui, nuo teritorijoje, kurioje yra didesnė tarša, gyvenančių asmenų skaičiaus. Apmokestinimas tik gamintojų, kurių veikla sukelia neigiamus išorinius efektus, sumažina tikimybę, kad žalą patiriantys išsikraustys iš tos teritorijos arba nauji gyventojai nuspręsoje neapsigyventi dėl taršos (asmenys, nusprendę apsigyventi teritorijoje, nevertins dėl jų sprendimo atsirandančius kaštus gamintojui) (Parisi, 2007). Kartais yra sunku nustatyti ar valstybė pasirinko Pigouvian mokesčių, ar tiesiog apmokestino neigiamų išorinių efektų turinčią veiklą, nes ne visada aišku kokių būdu buvo nustatytas apmokestinimas tokioms veikloms - įvertinus socialinius kaštus visuomenei, ar ne.

A. Sen teigė, kad Pareto optimumas yra labai ribota sėkmės rūšis. Jo nuomone Pareto optimumo būseną galima tik tada kai viena visuomenės dalis yra visiškai skurde, o kita visuomenės dalis gyvena ypatingoje prabangoje, tol kol neturtingųjų padėties pagerinimas neįmanomas neatimant dalies prabangos iš turtingųjų (Farber, 2003).

Remiantis A. C. Pigou teorija galima analizuoti ekonomines veiklas, kuriančias neigiamus išorinius efektus. Valstybė turi sukurti mechanizmą pagal kurį ekonominės veiklos, kuriančios socialinius kaštus visuomenei turi juos įtraukti į savo veiklos kaštus ir taip prisiimti socialinę riziką. Tokiu būdu būtų užtikrintas socialiai optimalus šios ekonominės veiklos kuriamų produktų/paslaugų kiekis ir tokiu būdu ribojama ekonominės veiklos, kuriančios neigiamus išorinius efektus, plėtra. Tačiau, visų pirma, prieš atliekant papildomą tokių ekonominių veiklų apmokestinimą, reikia įvertinti kokius socialinius kaštus kuria vykdoma ekonominė veikla. Nustačius ekonominės veiklos kuriamus socialinius kaštus bei įvertinus jos kuriamą naudą, galima nustatyti ar veiklos sukuriama socialinė vertė yra didesnė nei padaroma žala.

Taigi, A. C. Pigou socialinių kaštų apmokestinimo korekciniais mokesčiais teorija yra pagrindas analizuoti ekonominių veiklų, kuriančių neigiamus išorinius efektus,

poveikį šalies ekonominei gerovei. Azartiniai lošimai yra ekonominė veikla, priskiriama pramogų veiklos sričiai. Remiantis moksline literatūra, nustatyta, kad azartiniai lošimai iš esmės skiriasi nuo daugelio kitų pramogų, nes gali sukelti neigiamas pasekmes lošėjo ir jo artimųjų sveikatai ir visuomenės gerovei. Taigi, azartiniai lošimai yra specifinė pramoga, kuri sukelia nepageidaujamas pasekmes asmens ir visuomenės gerovei. Remiantis A. C. Pigou teorija azartiniai lošimai kaip ne tik teigiamą, bet ir neigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei kurianti ekonominė veikla turi būti vertinama ir atsižvelgiant į šios veiklos kuriamus socialinius kaštus analizuojamas jos poveikis gerovei.

Naujoji gerovės ekonomikos teorija. Naujoji gerovės ekonomikos teorija yra paremta V. Pareto, N. Kaldor ir J. Hicks moksliniais darbais, kurių esminė idėja grindžiama kaštų ir naudos analize (Baranauskaite, Vaznonis, 2014). Neoklasikinė gerovės ekonomikos teorija daugiausiai dėmesio skyrė efektyviam ekonominių išteklių panaudojimui. Pradėtas analizuoti darnus ekonomikos vystymasis, atkreiptas dėmesys į silpną ekonominį tvarumą dėl natūralaus kapitalo eikvojimo ir galimo jo stygiaus ateities kartoms. Neoklasikinė gerovės ekonomikos teorija yra paremta kaštų-naudos analize, kurios esminės trūkumas yra tai, kad dažnai socialinę naudą/žalą įvertinti pinigais yra sudėtinga. Nors kaštų ir naudos analize turi ir savo trūkumų dėl galimai netinkamo prioritetų pasirinkimo, tačiau iki šiol yra naudojama ekonomikos mokslininkų (Baranauskiene, Vaznonis, 2014).

Ekonomistas ir sociologas V. Pareto sukūrė teoriją, kuria remiantis yra galimybė didinti ekonominę gerovę. Pareto optimumas arba kitaip dar vadinamas Pareto efektyvumo kriterijus yra laikomas šiuolaikinės gerovės ekonomikos „kertiniu akmeniu“ (Baranauskaite, Vaznonis, 2014). Pareto teoremoje yra teigiama, kad atsižvelgiant į viešąsias gėrybes, išorinius efektus, masto ekonomiją ir netobulą informaciją, kiekviena konkurencinė pusiausvyra yra Pareto optimali (Blaug, 2007). Pareto optimumas yra būsena kai pasiekiamas toks išteklių paskirstymo efektyvumas, kai bet koks kitoks išteklių paskirstymas nulems kieno nors padėties pablogėjimą (Vainienė, 2005).

V. Pareto savo teorijoje pasiūlė sąlygas, kuriomis esant vienu asmenų gerovė gali būti didinama nemažinant kitų asmenų gerovės, t. y. sprendžiant dėl klausimų, susijusių su visuomenės gerove, siūlė vadovautis Pareto tobulinimu (angl. Pareto improvement). Pareto tobulinimas tai pokytis, kuris bus naudingas visuomenei nepadarant vieno iš individų neturtingesniu (Feldman, Serrano, 2006). Jeigu visuomenėje yra vienas individas, kurio rankose yra visas turtas, o kiti yra neturtingi, Pareto tobulinimas yra neįmanomas, kadangi siekiant pagerinti neturtingųjų gyvenimą yra bloginama vieno

individo padėtis (Baujard, 2013). Anot Baujard (2013), visuomenėje yra priimta pabloginti kelių individų ar jų grupės padėtį, jeigu tuo yra siekiama pagerinti kitos didelės individų grupės padėtį. R. M. Solow nuomone, tik įvertinus atsiradusius išorinius efektus bei sukuriamą viešąją naudą galima išlaikyti bendrą gerovės lygį (Baranauskaite, Vazonis, 2014).

Pareto principą galima paaiškinti pavyzdžiu: jeigu bent vienas asmuo teikia pirmenybę A vietoj B ir niekas kitas neturi priešingų pasirinkimų, tai visuomenė turi rinktis A. Pareto principas egzistuoja esant tam tikroms sąlygoms, jis nieko nesako kaip spręsti situaciją kai tarp individų prieštaringi pasirinkimai (Farber, 2003). Pareto teorija turi trūkumą – vienas iš jų, ji negali įvertinti situacijų, kai pokytis yra naudingas vienai iš visuomenės dalių, t. y. vieną dalį visuomenės daro turtingesne, o kitai finansinės įtakos nedaro, tačiau sukelia kitus neigiamus reiškinius, pavyzdžiui, visuomenės atskirtį (Feldman, Serrano, 2006). Pasak D. A. Farber (2003), tarp Pareto principo ir liberalios autonomijos egzistuoja konfliktas, Pareto principas yra ne už autonomiją, o tai yra paternalizmo forma, t. y. jis duoda visuomenei ko jie nori (ar tikėtina turi norėti), o ne tai ką jie iš tikrųjų pasirinko.

Atskirų mokslininkų nuomone, socialinių kaštų koncepcija yra paremta Pareto kriterijumi, kadangi pokyčiai valstybėje didina socialinę gerovę tada kai tokie pokyčiai daro naudą bent vienam visuomenės nariui nedarydami nei vienam visuomenės nariui skriaudos. Tačiau Pareto kriterijus nepateikia kaip turėtų būti skaičiuojamas gerovės dydis, nes bet koks pasikeitimas, tikėtina, padarys kieno nors padėtį blogesne, o tuomet Pareto tobulinimas yra neįmanomas (Walker, 2013).

V. Pareto savo teorijoje teigė, kad jei visi asmenys teikia pirmenybę vienai valstybei, režimui ar politikai prieš kitą, tai toks pasirinkimas taip pat yra laikoma socialiai geresnis. Anot L. Kaplow (2006), nors griežtas Pareto dominavimas nebus vyraujantis, kai visuomenė sprendžia dėl įmanomų konkuruojančių alternatyvų (tam reikėtų, kad iš tikrųjų kiekvienas iš milijonų žmonių pirmenybę teiktų tam pačiam rezultatui), Pareto principas vis dėlto siūlo svarbias gaires (Kaplow, 2006). K. Arrow nuomone, socialinės gerovės funkcija, kuri atitiktų Pareto nuoseklumą neegzistuoja.

Taigi, nors nemažai mokslininkų teigia, kad Pareto principas normaliomis sąlygomis negali egzistuoti, tačiau jis nustato svarbias gaires, kuriomis reikėtų vadovautis visuomenei sprendžiant dėl įvairių alternatyvų, kai yra siekiama didinti bendrą gerovės lygį. Mokslininkų nuomone, Pareto principas iš dalies gali būti pritaikomas, kadangi visuomenėje yra priimta pabloginti kelių asmenų ar grupės padėtį, jeigu tokiu būdu

galima pagerinti kitos didelės asmenų grupės padėtį.

Atskirų mokslininkų nuomone socialinių kaštų koncepcija yra paremta Pareto kriterijumi. Pareto teoremoje yra akcentuojama, kad vertinant ekonomines veiklas taip pat reikia atsižvelgti į jų kuriamus išorinius efektus. Todėl tik įvertinus ekonominių veiklų kuriamus neigiamus išorinius efektus ir jų kuriamą naudą galima bandyti pasiekti kuo didesnę gerovės lygį, nors ir nebūtų pasiektas Pareto optimumas. Vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį, Pareto kriterijus padeda nustatyti kokį bendrą poveikį vykdoma azartinių lošimų veikla turi ekonominei gerovei ir ieškoti būdų pasiekti didžiausią galimą gerovės lygį. Pažymėtina, kad nors neoklasikinė gerovės ekonomikos teorija yra paremta kaštų-naudos analize, tačiau ji turi trūkumų, kadangi vertinant ekonominių veiklų, tokių kaip azartiniai lošimai, socialinius kaštus, pinigais vertinti socialinius dalykus yra sudėtinga ir tokia analizė gali neduoti patikimų rezultatų.

Kaip teigė, Blaug (2007), naujoji gerovės ekonomika pagal N. Kaldor ir J. Hicks yra iš tikrųjų suderinta Maršalo ir Pigou „senoji gerovės ekonomika“ su nauja idėja apie Pareto patobulinimą. Skirtingai nei V. Pareto, kuris manė, jog efektyvumas pasiekiamas tik kai vienu asmenų gerovės didėjimas nemažina kitų asmenų gerovės, mokslininkai N. Kaldor ir J. Hicks manė, kad asmenims, kurių gerovė yra paveikiama, gali būti kompensuojama. Remiantis Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijumi, jei keičiantis situacijai, visuomenės dalis, laiminti iš pokyčių įgyvendinimo, galėtų kompensuoti nuostolius asmenims, kurių situacija pablogės, tai efektyvumas būtų pasiektas tada kai bendrosios socialinės naudos suma viršys patiriamus socialinius kaštus visuomenei (Baranauskaitė, Vaznonis, 2014). Kompensacija yra pagrindinis skirtumas tarp Pareto ir Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijų. Pagal Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijų nėra būtina, kad kompensacija būtų sumokėta iš tikrųjų, svarbu tik egzistuojanti kompensacijos galimybė. Taigi, Kaldor-Hicks efektyvumas, skirtingai nei Pareto efektyvumas, nereikalauja, kad visuomenės grupių padėtis pagerėtų arba bent jau nepablogėtų (Feldman, Serrano, 2006). N. Kaldor ir J. Hicks suformuluotas efektyvumo kriterijus sulaukė nemažai kitų gerovės ekonomikos mokslininkų kritikos. Šis kriterijus buvo mokslininkų pavadintas velfaristiniu (angl. welfarist), kadangi socialinė gerovės vertinimas remiasi tik subjektyvia individualia nauda (Baujard, 2013).

Taigi, pagal Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijaus idėją asmenims, kurių gerovė yra paveikia ekonominių veiklų, darančių neigiamus išorinius efektus, yra galima kompensacija. Šiuo atveju jeigu ekonominė veikla mažina gerovę, t. y. sukelia socialinius kaštus, naudą gavusieji turi kompensuoti praradimus žalą patyrusiems visuo-

menės nariams. Remiantis Kardon-Hicks efektyvumo kriterijumi, vykdant ekonominę veiklą kaip azartiniai lošimai, maksimaliosios visuomenės gerovės būtų galima pasiekti azartinių lošimų veiklos vykdytojams kompensuojant socialinius kaštus nuo jų veiklos vykdyti žalą patyrusiems asmenims.

Pažymėtina, kas ir kiti gerovės ekonomikos neoklasikai kaip K. W. Kapp savo moksliniuose darbuose skyrė išskirtinį dėmesį socialiniams kaštams ir manė, kad valstybė jų analizei skiria kur kas mažiau dėmesio nei iš tikrųjų derėtų. K. W. Kapp analiza-vo socialinių kaštų ir taršos, žalos laukinei gamtai, nedarbai, psichinėms ligoms ir kitų reiškinių santykį (Kapp, 1978). Reikia pažymėti, kad aukščiau minėtos teorijos ir šiuo metu yra plačiai naudojamos ekonomikos mokslininkų, analizuojant veiklas, turinčias neigiamų išorinių efektų.

Taigi, A. C. Pigou socialinių kaštų apmokestinimo korekciniais mokesčiais teo-rija atskleidžia privačių bei socialinių (visuomeninių) kaštų atskyrimo idėją bei pagrindžia mokesčių korekcinio (reguliacinio) poveikio efektyvumą reguliuojant išorinius efektus. Atskirų mokslininkų nuomone, korekciniai (reguliaciniai) mokesčiai priverčia ekonomines veiklas, sukeliančias neigiamus išorinius efektus, prisiimti socialinę riziką. A. C. Pigou teorija galima remtis analizuojant ekonomines veiklas, kurio kuria nei-giamus išorinius efektus. Autorės nuomone, siekiant nustatyti optimalų ekonominės veiklos, kuriančios neigiamus išorinius efektus produktų/paslaugų kiekį ir atitinkamai riboti tokių ekonominių veiklų plėtrą, ekonominės veiklos, kuriančios socialinius kaš-tus visuomenei turi juos įtraukti į savo veiklos kaštus ir tokiu būdu prisiimti socialinę riziką.

Ekonominės gerovės metodologines nuostatas aiškina naujoji gerovės ekono-mikos teorija, kuri yra paremta V. Pareto, N. Kaldor ir J. Hicks moksliniais darbais. Pagrindinis dėmesys neoklasikinėje gerovės ekonomikos teorijoje yra skiriamas efekty-viam ekonominių išteklių panaudojimui, remiantis kaštų-naudos analize. Pareto teore-moje yra teigiama, kad kiekviena konkurencinė pusiausvyra yra Pareto optimali. Pareto optimumas (Pareto efektyvumo kriterijus) yra laikomas šiuolaikinės gerovės ekono-mikos pagrindu. Pareto optimumas tai toks išteklių paskirstymo efektyvumas, kad bet koks kitoks paskirstymas nulemtų kažkieno padėties pablogėjimą. Nemaža dalis moks-lininkų mano, kad Pareto principas neegzistuoja normaliomis sąlygomis, nepaisant to, Pareto principas nustato orientyrus, kuriais galima būtų vadovautis visuomenei, spren-džiant dėl skirtingų pasirinkimų, kai yra siekiama didinti bendrą gerovės lygį. Autorė

pritaria kitų mokslininkų nuomonei, kad dažnai visuomenėje yra priimta pabloginti kelių asmenų ar tam tikros grupės padėtį, jeigu tokiu sprendimu būtų galima pagerinti kitos didelės asmenų grupės padėtį, todėl iš dalies Pareto principas gali būti pritaikomas. Pareto teoremoje yra akcentuojama, kad vertinant ekonomines veiklas taip pat reikia atsižvelgti į jų kuriamus išorinius efektus. Autorės nuomone, tik įvertinus ekonominių veiklų kuriamus neigiamus išorinius efektus ir jų kuriamą naudą galima bandyti pasiekti didžiausią galimą gerovės lygį, nors tai ir nebūtų Pareto optimumas.

Taigi, siekiant nustatyti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei, Pareto kriterijus padeda identifikuoti kokį bendrą poveikį azartinių lošimų veikla turi ekonominei gerovei ir padeda ieškoti būdų didžiausiam galimam gerovės lygiui pasiekti. Nors neoklasikinė gerovės ekonomikos teorija remiasi kaštų-naudos analize, tačiau taikant kaštų-naudos analizę socialinius dalykus materialine išraiška įvertinti yra sudėtinga, taigi ir vertinti azartinių lošimų veiklą remiantis kaštų-naudos teorija yra problemiška.

Pagal Kaldor-Hicks efektyvumo kriterijų, jei visuomenės dalis, gaunanti naudos iš pokyčių įgyvendinimo, kompensuotų nuostolius asmenims, kurių padėtis dėlto blogėja, efektyvumas visuomenėje būtų pasiektas jeigu bendroji socialinė nauda viršytų patiriamus socialinius kaštus visuomenei. Autorė sutinka, kad jeigu vykdoma veikla sukuria neigiamus išorinius efektus, iš esmės ji bus efektyvi tik tada, kai jos vykdoma veikla kompensuoja visuomenei daugiau, nei sukuria socialinių kaštų. Atsižvelgiant į tai, veiklų, kuriančių neigiamus išorinius efektus, poveikis ekonominei gerovei turi būti vertinamas analizuojant šių veiklų kuriamą naudą ir socialinius kaštus visuomenei.

1.3.2. Azartinių lošimų sektoriaus neigiami išoriniai efektai

Azartinių lošimų sektorius kuria nepageidaujamos pasekmes visuomenei. Atsižvelgiant į tai, kad gerovės ekonomikos teorijos nagrinėja ekonominių veiklų kuriamus išorinius efektus ir jų poveikį ekonominei gerovei, analizuojant azartinių lošimų sektoriaus kuriamas neigiamas pasekmes visuomenei tikslinga jas vertinti vadovaujantis gerovės ekonomikos teorijose suformuluotais teoriniais aspektais. Nors išoriniai efektai atsiranda kai vieno subjekto veiksmai paveikia kito gerovę, tačiau svarbu nustatyti santykį tarp neigiamų išorinių efektų ir socialinių kaštų. Atsižvelgiant į tai, analizuojami neigiamų išorinių efektų ir socialinių kaštų skirtumai azartinių lošimų sektoriaus kontekste.

Azartiniai lošimai yra laisvalaikio paslaugų veiklos su neigiamais išoriniais efek-

tais teikimas (Grebliauskas, 2009). Azartinių lošimų ekonominė ir socialinė analizė neturėtų būti vykdoma atskirai. Socialiniai azartinių lošimų kaštai daro tiesioginį poveikį ekonominei analizei, kadangi ilgalaikiai nepageidaujami azartinių lošimų keliami padariniai, t. y. socialiniai kaštai, turi didelį poveikį ekonominiam šios veiklos vertinimui. Azartinių lošimų veikla yra ekonominė veikla sukeltanti neigiamus išorinius efektus – socialinius kaštus visuomenei dėl neigiamų padarinių, kuriuos sukelia azartinių lošimų organizavimas (Šimberova, ir kt. 2020).

Siekiant koreguoti tokias rinkos ydas kaip neigiami išoriniai efektai, valstybė gali veikti dviem būdais: tiesiogiai kaip rinkos dalyvis ar prekių/paslaugų pirkėjas ar tiekėjas bei netiesiogiai per reguliavimą, mokesčius, subsidijas ir kt. Dažniausiai neigiamus išorinius efektus valstybė koreguoja į rinką įsikišdama netiesiogiai (Šimberova, ir kt. 2020). Sprendžiant neigiamų išorinių efektų problemą dažnai yra pasitelkiamos ekonominės veiklos ribojimo priemonės (Simanavičienė, Jasinskas, 2008). Philander (2013) teigia, kad funkcija, nustatanti azartinių lošimų neigiamų išorinių efektų dydį, priklauso nuo pagrindinio nežinomojo - lošėjų, kenčiančių nuo priklausomybės azartiniams lošimams, skaičiaus visuomenėje. Atsižvelgiant į tai, tos azartinių lošimų rūšys, kurios gali turėti didžiausią poveikį priklausomybės nuo azartinių lošimų visuomenėje didėjimui, turėtų būti apmokestinamos didesniais reguliaciniais mokesčiais (Šimberova, ir kt. 2020).

A. C. Pigou buvo pirmasis, kuris suformulavo teoriją, jog mokesčius galima naudoti kaip priemonę rinkos ydoms koreguoti (plačiau žr. 1.3.1 poskyrį). Ekonominę veiklą vykdančiam subjektui, esant neigiamiems išoriniams efektams, dalį veiklos kaštų perkelti kitiems toje veikloje nedalyvaujantiems visuomenės nariams, atsižvelgiant į tai, mokesčiai turi būti lygūs neigiamų išorinių efektų kaštams padengti esant optimaliai gamybos apimčiai (Šimberova, ir kt. 2020). Pasak Williams, Siegel (2013), taip mokesčiai padidina ribinius kaštus ekonominę veiklą vykdančiam subjektui ir paslaugos ar prekės teikimas yra sumažinamas iki optimalaus dydžio.

Siekiant paslaugų tiekimo pusiausvyros, neigiamų išorinių efektų kaštus turi padengti pats ekonominės veiklos vykdytojas. Jeigu ekonominės veiklos vykdytojas šių kaštų nepadengia, vadinasi, jis dalį veiklos sukeltamų kaštų perkelti visuomenei ir tokiu būdu ekonominės veiklos vykdytojui sudaroma galimybė paslaugų teikti daugiau nei jų optimalus poreikis (Grebliauskas, 2011). Pasak Philander (2013), privatus verslas privalo įtraukti į veiklos vykdymo sąnaudas socialinius kaštus, kuriuos sukelia jų veiklos vykdymas. Šio mokslininko nuomone, veikla yra ekonomiškai naudinga tik tada

kai gaunama nauda iš jos sukuriamo produkto yra didesnė negu produkto gamybos sąnaudos ir produkto sukuriama socialiniai kaštai. Jeigu nustatoma, kad vykdoma veikla yra ekonomiškai naudinga, korekciniai mokesčiai šiai veiklai turėtų būti kas tam tikrą laikotarpį peržiūrimi, nes socialiniai kaštai laikui einant gali didėti arba mažėti (Šimberova, ir kt. 2020). Šių mokslininkų (Grebliauskas, 2011; Philander, 2013) teiginiai apie socialinius kaštus bei poreikį juos įtraukti į ekonominės veiklos vykdymo kaštus ir taip priversti ekonominės veiklos vykdytoją prisimti socialinę riziką, yra paremti A. C. Pigou korekcinį mokesčių teorija.

Azartiniai lošimai dėl savo kuriamų neigiamų pasekmių visuomenei yra ekonominė veikla, kurianti neigiamus išorinius efektus. Valstybė legalizuodama tokią veiklą kaip azartiniai lošimai turi įvertinti galimą azartinių lošimų sektoriaus poveikį – teikiamą naudą ir socialinius kaštus, siekiant įvertinti ar tokia veikla valstybei yra ekonomiškai naudinga. Valstybė, siekdama ištaisyti neigiamus išorinius efektus gali pasitelkti ekonomines veiklos ribojimo priemones. Autorė sutinka, kad ekonominės veiklos kuriami socialiniai kaštai visuomenei laikui einant gali kisti, autorės nuomone, vertinant ekonominės veiklos poveikį ekonominei gerovei nevertėtų turėti griežtų išankstinių nusistatymų apie veiklos kuriamus socialinius kaštus.

Taigi, azartinių lošimų kaip ekonominės veiklos, kuriančios neigiamus išorinius efektus, poveikis pasireiškia per socialinius kaštus, t. y. dalį veiklos kaštų, susijusių su neigiamomis veiklos pasekmėmis, perkeliančias visuomenei. Mokslininkai diskutuoja kokius socialinius kaštus kuria azartinių lošimų sektorius ir kaip turėtų būti apskaičiuojami azartinių lošimų veiklos kuriami socialiniai kaštai visuomenei. Taip pat mokslininkai diskutuoja ar visi azartinių lošimų sektoriaus kuriami neigiami išoriniai efektai iš tikrųjų yra socialiniai kaštai.

Socialinių kaštų apibrėžimas. Reikėtų pažymėti, kad pati socialinių kaštų koncepcija yra nevienareikšmė. Žemiau pateiktoje lentelėje (žr. 3 lentelę), yra pateikti mokslininkų darbuose pateikti socialinių kaštų apibrėžimai.

3 lentelė. Socialinių kaštų apibrėžimai

Autorius, metai	Apibrėžimas
Coase R. H., 1960	Pelno siekiančių įmonių veikla, kuri daro žalą kitiems.
Kapp K. W., 1978	Bet kokie kaštai, kurie atsiranda verslo vykdomos veiklos ir kurių našta didžiąją dalimi tenka trečiajai šaliai ar visuomenei. Tokie kaštai nėra įskaičiuoti į verslo planą, kuris yra grindžiamas tik pelno maksimizavimo principu neatsižvelgiant į neigiamas veiklos pasekmes.
Vatn A., 2012	Skirtumas tarp rinkos vertės ir socialinės vertės.
Ramazotti P., 2012	Skirtumas tarp istoriškai apibrėžiamos kapitalistinės rinkos ekonomikos rezultatų ir visuomenės narių trokštamų rezultatų.
Baujard A., 2013	Kaštai, kuriuos privalo padengti visa visuomenė.
Walker D. M., 2013	Socialiniai kaštai reiškia mažėjančią realų socialinį turtą visuomenėje.
Chalaguine A., 2018	Privačių kaštų (kaštai, atsiradę veikiant individualiai) ir neigiamų išorinių efektų visuomenei suma.

Šaltinis: parengta autorės pagal Coase (1960), Kapp (1978), Vatn (2012), Ramazotti (2012), Baujard (2013), Walker (2013), Chalaguine (2018).

Azartinių lošimų socialiniai kaštai mokslinėje literatūroje vis dar yra plačiai diskutuojama tema. Anot Woher ir Wuketich (2021), azartinių lošimų žalą apibendrina daugybę neigiamų pasekmių tokių kaip: finansinės problemos, darbo/studijų sutrikimai, žala sveikatai, emociniai ir psichologiniai išgyvenimai, santykių su artimaisiais blogėjimas, kultūrinė žala ir nusikalstama veika. Dėl galimo neigiamo poveikio asmens sveikatai ir gerovei probleminis lošimas gali būti priskirtas tai pačiai kategorijai kaip rūkymas, alkoholizmas ir narkotikų vartojimas (Woher, Wuketich, 2021). Kaip teigė Watanapongvanich ir kt. (2021), probleminis lošimas daro neigiamą įtaką ir kitiems visuomenės ir šeimos kaštams, kadangi probleminis lošimas didina galimybes prarasti darbą ar neatsakingai skolintis.

Anot Fiedler (2018), azartinių lošimų sukeliama socialiniai kaštai atsiranda iš dviejų šaltinių: kaštų, kuriuos priklausomas lošėjas padaro sau pačiam, savo aplinkai ir visuomenei ir kaštų, susijusių su nusikalstamumu (sukčiavimas, pinigų plovimas ir susitarimais sporto varžybose (angl. match mixing). Fiedler (2018) nuomone, atsižvel-

giant į šį kontekstą, azartinių lošimų socialiniai kaštai turėtų būti suprantami plačiaja prasme (įskaičiuojami ir nepiniginiai bei nematerialiai dalykai), pavyzdžiui, psichinė liga, atsiradusi dėl priklausomybės nuo lošimų, ar net sumažėjęs žiūrovų malonumas stebint sutartas sporto varžybas. Anot Fiedler (2018), priklausomi lošėjai taip pat sukelia socialinius kaštus visuomenei dėl valstybės lėšų persikirstymo atsiradusio dėl nedarbo, sumažėjusio produktyvumo dėl pravaikštų ar susitelkimo į darbą stokos bei dėl priklausomybės ar atsiradusių gretutinių ligų gydymo išlaidų. Chalaguine (2018) nuomone, neigiamiems azartinių lošimų sektoriaus išoriniams efektams galima priskirti: nusikalstamumą, privačius įdarbinimo kaštus, asmeninį bankrotą, asmeninius ir šeimos kaštus, lošėjų gydymą ir socialines paslaugas.

Walker (2013) apibendrinęs mokslininkų nuomones, nustatė, kad dažniausiai mokslininkai prie azartinių lošimų veiklos sukeliamų socialinių kaštų visuomenei priskiria: darbo produktyvumo mažėjimą, pajamų praradimą dėl prarasto darbo arba pravaikštų, depresiją ar psichinius sutrikimus, padidėjusią savižudybės riziką, fizinių asmenų bankrotą, nesumokėtas paskolas ir skyrybas. Anot Walker (2013), ne visos šios išvardintos priežastys gali būti laikomos socialiniais kaštais visuomenei.

Mokslininkai, norėdami nustatyti azartinių lošimų sukeliamų socialinių kaštų dydį, atliko tyrimus ir bandė suskaičiuoti kiek vienas priklausomybę turintis lošėjas valstybei kainuoja per metus. Tačiau, mokslininkai gavo labai skirtingus rezultatus, kurie siekia nuo 2000 iki 30 000 dolerių per metus (Walker, 2013). Grinols (2004) apskaičiavo, kad per metus vienas priklausomybę turintis lošėjas valstybei gali kainuoti maždaug 10 000 dolerių. Walker (2013) nuomone, ši suma netiksli, nes ne visi neigiami išoriniai efektai, kuriuos vertino Grinols (2004), gali būti laikomi azartinių lošimų socialiniais kaštais.

Taigi, potenciali žala, kuri gali kilti dėl azartinių lošimų, yra dažniausiai siejama būtent su probleminiu lošimu. Probleminis lošimas yra toks lošimas, kuris turi neigiamą įtaką asmens profesiniam ir asmeniniam gyvenimui. Dažniausiai yra kalbama apie neigiamas finansines probleminio lošimo pasekmes ir yra manoma, kad probleminis lošimas didina socialines problemas (nusikalstamumas, skyrybos), bei daro žalą psichologinei sveikatai. Taip pat mokslininkai vieningai pabrėžia, kad azartiniai lošimai daro neigiamą poveikį asmens finansiniam padėčiai, didėja tikimybė prarasti darbą. Atskiri mokslininkai pabrėžia, kad azartinių lošimų socialiniams kaštams turi būti priskiriami ir nepiniginiai bei nematerialiai dalykai. Manytina, kokią tikrą žalą probleminis lošimas daro minėtiems socialiniams veiksniams ir asmens sveikatai nustatyti yra labai

sunku, nes dažniausiai probleminis lošimas būna tik viena iš problemų šalia alkoholio ar narkotikų priklausomybės. Kai kurie mokslininkai pabrėžia, kad ne visi azartinių lošimų sektoriaus kuriami neigiami išoriniai efektai yra socialiniai kaštai.

Neigiamų išorinių efektų ir socialinių kaštų santykis. Anot Walker (2013), išoriniai efektai atsiranda tuomet, kai subjekto vykdoma ekonominė veikla ar veiksmai paveikia kito asmens gerovę. Nepaisant to, jog neigiami išoriniai efektai yra artimai susiję su socialiniais kaštais, tačiau ne visi neigiami išoriniai efektai iš tikrųjų yra socialiniai kaštai. Nėra abejonės, kad azartiniai lošimai sukelia neigiamus išorinius efektus, tačiau analizuojant neigiamų išorinių efektų ir socialinių kaštų santykį, svarbu suprasti technologinių (*angl.* technological externalities) ir piniginių išorinių efektų (*angl.* pecuniary externalities) skirtumus (Šimberova, ir kt. 2020).

Anot Walker (2013), tik technologiniai išoriniai efektai ekonominiam dalyviui sudaro galimybes paversti gamybos sąnaudas į gamybos našumą ir tokiu būdu iškraipyti efektyvų išteklių pasiskirstymą. Skirtingai nei technologiniai išoriniai efektai, piniginiai išoriniai efektai poveikio bendrai socialiniai gerovei neturi, piniginiai išoriniai efektai daro poveikį kainoms ir turto pasiskirstymui visuomenėje (Šimberova, ir kt. 2020). Tačiau ne viskas, kas gali sukelti išorinius efektus, sukelia netinkamą išteklių pasiskirstymą, todėl kai kurie mokslininkai piniginius išorinius efektus vadina pseudo efektais (Baumol, Oates, 1988).

Holcombe, Sobel (2001) nuomone, piniginiai išoriniai efektai nėra neefektyvus išteklių pasiskirstymo visuomenėje priežastis, o technologiniai išoriniai efektai yra. Įsivaizduokime situaciją, jog vienas lošėjas pinigus pralošė, o kitas lošėjas juos laimėjo. Pirmasis lošėjas patyrė finansinius nuostolius, o antrasis - gavo naudos, tačiau iš esmės bendrai socialinei gerovei tai nepadarė jokio poveikio, kadangi įvyko turto persiskirstymas visuomenėje, t. y. piniginis išorinis efektas. Dabar įsivaizduokime antrą situaciją, jog pirmajam lošėjui išsivystė priklausomybė nuo azartinių lošimų ir dėlto jis valstybės lėšomis pradėjo gydytis nuo savo priklausomybės. Šioje situacijoje valstybė turi persikirstyti savo finansinius išteklius, kad galėtų suteikti gydymą nuo priklausomybės kenčiančiam asmeniui, kadangi dėl azartinių lošimų veiklos atsirado neigiami išoriniai efektai - socialiniai kaštai visuomenei, šiuo atveju technologiniai išoriniai efektai. Atsižvelgiant į tai, tik technologiniai išoriniai efektai iškraipo efektyvų išteklių pasiskirstymą ir dėl jų atsiranda socialiniai kaštai visuomenei (Šimberova, ir kt. 2020). Kai kurių mokslininkų nuomone, turto persiskirstymas (*angl.* wealth transfers) neturėtų būti įtraukiamas vykdamant ekonominių veiklų, kuriančių išorinius efektus, kaštų ir naudos

analizę, nes tai nedaro įtakos bendrai socialinei gerovei (Chalaguine, 2018). Kai kurių mokslininkų nuomone, tik ekonominės veiklos sukuriamiems technologiniams išoriniams efektams koreguoti turėtų būti naudojami korekciniai mokesčiai (Šimberova, ir kt. 2020).

Taigi, socialinių kaštų apibrėžimas yra skirtingai interpretuojamas ekonomikos mokslininkų. Galima, daryti išvadą, kad nevienodas socialinių kaštų apibrėžimo interpretavimas, mokslininkams sudarydavo galimybę gauti skirtingus rezultatus dėl tos pačios ekonominės veiklos sukeliamų socialinių kaštų apimties, dydžio ir poveikio gerovei. Autorė pritaria, Walker (2013) nuomonei, jog azartiniuose lošimuose socialinių kaštų dydžio nereikėtų matuoti nepadengtų lošėjų paskolų dydžiu. Azartinių lošimų socialinius kaštus sukuria turto persiskirstymo sukeliama psichologiniai ir emociniai veiksniai, pavyzdžiui, gydymo išlaidos, įdarbinimo išlaidos, paskolų išieškojimo išlaidos ir kita.

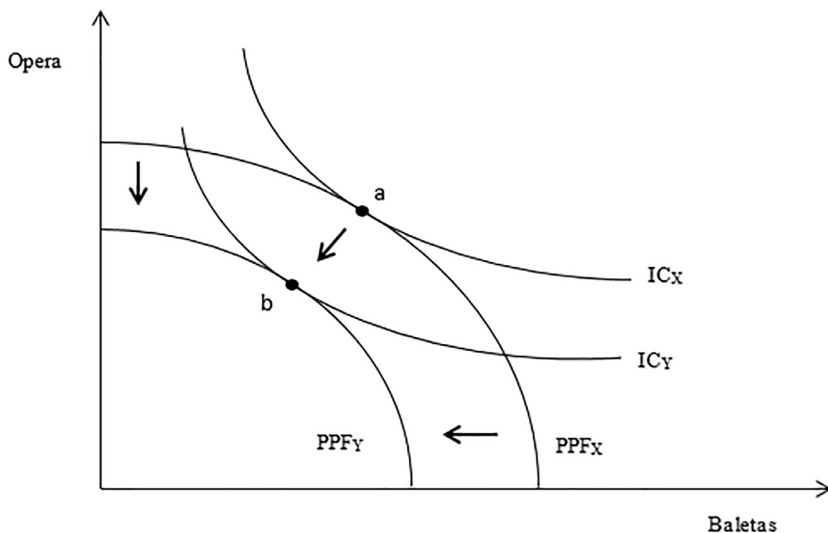
Socialinių kaštų modelis. Walker (2013) nuomone, socialiniai kaštai tai mažėjantis realus socialinis turtas visuomenėje, kuris neturi būti siejamas išimtinai su piniginių išteklių sumažėjimu. Jeigu ekonominė veikla neduoda naudos jokiems visuomenės nariams ir dar sukelia žalą visai ar tam tikrai visuomenės grupei, socialiniai kaštai yra lygūs kiekvieno tą žalą patyrusio asmens realaus turto sumažėjimo sumai. Tačiau, jeigu ekonominė veikla vieniems visuomenės nariams sukelia žalą, o kitiems - naudą, bet iš esmės sukuria nauda lygi žalai, galima teigti, kad realaus socialinio turto pusiausvyra visuomenėje nepasikeitė. Vadinasi, ekonominė veikla nesukėlė nei naudos, nei kaštų visuomenei. Toks socialinio turto persiskirstymas, nepriklausomai nuo to ar jis savanoriškas ar ne, vieniems visuomenės nariams sukelia žalą, o kitiems naudą, tačiau bendrai visuomenė žalos nepatiria. Socialinių kaštų koncepcija kai pokyčiai visuomenėje sukelia naudą bent vienam jos nariui tuo pačiu metu nesukeldami nei vienam jos nariui žalos, yra paremta Pareto kriterijumi (Šimberova, ir kt. 2020). Pareto kriterijus nepateikia praktinio būdo kaip turėtų būti skaičiuojamas gerovė dydis, nes bet koks galimas pakeitimas tikėtina padarys kieno nors padėtį blogesne (plačiau žr. 1.3.1. poskyrį). Tačiau, Walker (2013) nuomone, Kaldor ir Hicks pasiūlytas Pareto kriterijaus variantas gali padėti šiuose skaičiavimuose. Kadangi Kaldor-Hicks kriterijaus pagrindinė idėja yra galima kompensacija, tai šiuo atveju jeigu kažkoks pokytis sumažina gerovę, t. y. sukelia socialinius kaštus, naudą gavusieji turi kompensuoti praradimus žalą patyrusiems visuomenės nariams.

Socialinius kaštus galima pavaizduoti grafiškai, naudojant gamybos galimybių

modelį – gamybos galimybių ribą ir indiferentiškumo kreivę (Walker, 2013). Efektyviausią dviejų produktų ar paslaugų gamybos apimtį, naudojant visus turimus išteklius, nurodo gamybos galimybių riba. Išteklių pasiskirstymas ekonomikoje yra efektyvus tuomet, kai panaudojus visus turimus išteklius, galimybė pagaminti daugiau vienos prekės ar paslaugos atsiranda tik sumažinus kitos prekės ar paslaugos gamybą.

Alternatyvias dviejų produktų vartojimo apimtis, kurios yra vienodos naudingumo, parodo indiferentiškumo kreivę. Kiekvienas šios kreivės taškas atvaizduoja tokį prekių rinkinį, kuris vienodai tenkina vartotojų poreikius (Tresch, 2015). 5 pav. parodyta kaip atrodytų socialinių kaštų modelis, jeigu visuomenėje būtų dvi alternatyvios pramogos – opera ir baletas. Operos ir baleto gamybos galimybių ribą atspindi kreivė – PPF_x , vartotojų poreikius atspindi kreivė – IC_x , o taškas a nurodo geriausią galimą paslaugų rinkinio pasirinkimą, atsižvelgiant į vartotojų poreikius.

Įsivaizduokime situaciją, kad visuomenėje atsiradus naujai pramogai azartiniam lošimams, dalis visuomenės susidūrė su priklausomybe azartiniam lošimams. Siekiant gydyti asmenis kenčiančius nuo šios priklausomybės, visuomenė privalo perskirstyti turimus išteklius. Kadangi visuomenė turi perskirstyti turimus išteklius, gydant šią priklausomybę, visuomenės nariai nebegali tiek daug pinigų skirti tokioms pramogoms kaip opera ir baletas. 5 pav. parodo kaip pasikeitimas vaizduojamas kreivėmis – PPF_y , IC_y ir tašku b. Socialinius kaštus atspindi operos ir baleto pramogų teikimo sumažėjimas, nes dalis visuomenės turimų išteklių dabar yra skiriama priklausomybės nuo azartinių lošimų gydymui.

Šaltinis: parengta autorės remiantis Walker (2013)

5 pav. Socialinių kaštų modelis

Pažymėtina, kad yra mokslininkų prieštaraujančių Walker (2013) nuomonei, kad socialiniais kaštais turi būti laikomi tik technologiniai išoriniai efektai ir piniginius išorinius efektus taip pat įtraukia į socialinių kaštų sampratą (Fiedler, 2018; Wohr, Wuketich, 2021).

Remiantis moksline literatūra, manytina, kad azartinių lošimų sektorius viešoms visuomenės nariams sukelia naudą, įskaitant pasireiškiančią per pramoginę naudą vartotojams ir naudą visuomenės nariams, kurie dirba azartinių lošimų sektoriuje, bei per kitiems visuomenės nariams kuriamus socialinius kaštus. Autorės nuomone, įmanoma situacija, kai azartinių lošimų sektoriaus veikla gali sukelti ir naudą ir žalą netgi vertinant tuos pačius šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklius. Pavyzdžiui, azartinių lošimų sektoriaus veikla prisideda prie BVP gyventojui kūrimo, tačiau tuo pačiu metu gali, iš tikrųjų bloginti lošėjų ir jų artimųjų finansinę padėtį, arba azartinių lošimų sektorius kuria naujas darbo vietas, tačiau dėl neigiamų lošimo pasekmių auga nedarbo lygis. Taigi, manytina, kad azartinių lošimų sektoriaus teigiamo ir neigiamo poveikio analizę galima atlikti vertinant tuos pačius šalies ekonominę gerovę lemiančius veiksniai, pavyzdžiui, vertinant poveikį nedarbui ar užimtumui.

Apibendrinus mokslininkų atliktus tyrimus, galima daryti išvadą, kad žemiau

pateiktoje lentelėje (žr. 4 lentelę) nurodyti kaštai sąlygoja azartinių lošimų sukeltus socialinius kaštus visuomenei. Pažymėtina, kad lentelėje nurodyti kaštai yra siejami su technologiniais išoriniais efektais ir su priklausomybės azartiniams lošimams atsiradimu.

4 lentelė. Azartinių lošimų socialiniai kaštai visuomenei

Kaštai	Paiškinimas
Teisinių paslaugų ir teisėsaugos institucijų išlaidos	Nusikalstamumo didėjimas dėl priklausomybės lošimams atsiradimo (policijos, teismų ir įkalinimo įstaigų išlaidos atitenkančios visuomenei).
Įdarbinimo išlaidos	Darbinių pajamų netekimas arba jų sumažėjus dėl produktyvumo ar pravaikštų darbe. Socialiniai kaštai pasireiškia per įdarbinimo paslaugas, paramą.
Gydymo išlaidos	Gydymo kaštai valstybei priklausančiuose priklausomybių centruose, psichologų konsultacijos apmokamos valstybės ir kita (gydymo išlaidos už kurias žmogus asmeniškai nemoka).
Neapmokėtų paskolų išieškojimo išlaidos	Neapmokėtų paskolų išieškojimo kaštai visuomenei.
Kitos valstybės išlaidos	Pavyzdžiui, išlaidos, susijusios su visuomenės švietimu, tyrimais ir kitomis prevencijos priemonėmis.

Šaltinis: parengta autorės remiantis Walker, Sobel (2016), Philander (2013), Grinols (2004), Walker (2013), Coryn, ir kt. (2008).

Pastebėtina, kad atliekant empirinius tyrimus, autoriai susiduria su aukščiau lentelėje pateiktų socialinių kaštų nustatymo problemomis, dažnai jos būna sąlygotos duomenų prieinamumo trūkumo arba jų netikslumo:

1) Teisinių paslaugų ir teisėsaugos institucijų kaštai. Priklausomi nuo lošimų asmenys, siekdami patenkinti savo troškimą lošti, gali nusižengti įstatymui. Socialiniai kaštai šiuo atveju atsiranda dėl policijos, teismų, įkalinimo įstaigų ir kitų teisėsaugos institucijų kaštų, kadangi šių institucijų veiklai skiriami pinigai negali būti išleisti kitoms prekėms ir paslaugoms. Siekiant azartinių lošimų sukeltus socialinius kaštus priskirti teisinių paslaugų ir teisėsaugos institucijų kaštams turi būti išpildytos dvi sąlygos: 1) atsiradusios išlaidas turi padengti tretieji asmenys, o ne asmuo dėl kurio jos atsirado – priklausomas nuo lošimų asmuo; 2) priklausomybė lošimams turi būti vienintelė tokio elgesio priežastis (ne viena iš keletos priklausomybių) (Walker, 2013). Autorė at-

kreipia dėmesį, kad atlikti tokią visų teisinių paslaugų ir teisėsaugos institucijų analizę, kuomet būtų išpildytos abi šios sąlygos praktiškai yra neįmanoma. Visų pirma, tikslių duomenų ar nusižengimų ar nusikaltimų atliko priklausomas nuo lošimų asmuo nėra, antra, dažnai toks elgesys nebūna sąlygotas tik lošimo, bet ir alkoholio, narkotikų, kitų priklausomybių ar kitų aplinkybių;

2) Įdarbinimo kaštai. Įdarbinimo įstaigos nekaupia duomenų apie darbo praradimo priežastis;

3) Gydomo kaštai. Gydomo išlaidos, kurias susimoka ne pats lošėjas, o kuri tenka visuomenei. Tai dažniausiai būna valstybės finansuojamos gydymosi programos (pavyzdžiui, Minesota programa), įvairūs konsultantai, kurie teikia emocinę pagalbą ir nukreipia dėl galimų gydymosi būdų ir kita. Esminis klausimas apskaičiuojant gydymo kaštus yra priklausomų asmenų skaičius valstybėje. Kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, Lietuvoje yra galimybę pateikti prašymą neleisti lošti į valstybinį registrą, dalyje valstybių, pavyzdžiui Jungtinėje Karalystėje, Ispanijoje, Suomijoje ir kitose yra skaičiuojamas Probleminio lošimo sunkumo indeksas (angl. Problem Gambling Severity Index) (Holtgraves, 2008), taip pat yra valstybių, kurios duomenų apie probleminius lošėjus neturi (nėra sukurtas vieningas registras) arba neteikia;

4) Neapmokėtų paskolų išieškojimo. Autorė pažymi, kad negalima nustatyti ar paskolos buvo imtos lošimams arba ar jos nebuvo apmokėtos dėl lošimų, atsižvelgiant į tai, šis veiksnio vertinimas nėra objektyviai pamatuojamas;

5) Kitos valstybės išlaidos. Walker (2013) pateikė įdomų pavyzdį dėl valstybės išlaidų kaip socialinių kaštų. Jeigu viena valstybė išleidžia daugiau pinigų priklausomų lošėjų gydymui, tuomet ji patiria didesnius socialinius kaštus, negu ta valstybė, kuri išleidžia mažiau pinigų tam arba išviso nesiima jokių veiksmų. Pagal šį pavyzdį atrodytų, kad jeigu valstybė ignoruoja azartinių lošimų sukeltus socialinius kaštus, t. y. nesiima jokios veiksmų dėl priklausomų lošėjų gydymo ir prevencijos, tai ji tokių kaštų ir nepatiria. Iš esmės susiklosto tokia prieštaringa situacija, jog kuo valstybė daugiau išleidžia įvairioms prevencijos programoms, vadinasi ji tuo daugiau patiria socialinių kaštų dėl neigiamo lošimų poveikio.

Remiantis moksline literatūra, nustatyta, kad neigiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis pasireiškia per azartinių lošimų sektoriaus kuriamus socialinius kaštus. Pažymėtina, kad ne visi azartinių lošimų sektoriaus sukuriama neigiami išoriniai efektai turėtų būti laikomi socialiniais kaštais. Autorės nuomone, azartinių lošimų sektoriaus socialiniai kaštai yra azartinių lošimų sektoriaus veiklos sukurtos neigiamos

lošimų pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojantiems tretiesiems asmenims, kurios nėra susijusios su turto ar pajamų persiskirstymu visuomenėje.

Galima daryti išvadą, kad iš esmės analizuoti azartinių lošimų sektoriaus kuriamus socialinius kaštus bandant atskirai įvertinti visus socialinius kaštus praktiškai yra neįmanoma. Visų pirma, atlikti tokio empirinio tyrimo yra negalima dėl duomenų stokos, visų antra, duomenys yra sunkiai palyginami dėl skirtingos valstybių politikos azartinių lošimų atžvilgiu. Pažymėtina, kad jeigu būtų bandoma atlikti kaštų-naudos analizę, tikėtina, rezultatai būtų nepatikimi dėlto, kad tos šalys, kurios skiria daugiau lėšų priklausomų lošėjų gydymui, prevencijos programoms ir pan. būtų priskirtos prie šalių, kuriose azartinių lošimų sektorius sukuria daugiausiai socialinių kaštų. Akcentuotina, kad azartinių lošimų sektoriaus teigiamo ir neigiamo poveikio analizę galima atlikti vertinant tuos pačius šalies ekonominę gerovę lemiančius veiksnius, pavyzdžiui, vertinant poveikį nedarbui.

Apibendrinus mokslininkų pozicijas azartinių lošimų veiklos požiūriu, galima patikslinti azartinių lošimų sąvoką. *Azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumai arba iš anksto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, sukianti neigiamus išorinius efektus ekonomikoje.*

Taigi, azartiniai lošimai yra pramoga, sukianti neigiamus išorinius efektus, kurie pasireiškia per azartinių lošimų sektoriaus kuriamus socialinius kaštus visuomenei. Vertinant azartinių lošimų sektoriaus kuriamas neigiamas pasekmes visuomenei tikslinga remtis gerovės ekonomikos teorijose suformuluotomis teorinėmis prielaidomis apie ekonominių veiklų kuriamus neigiamus išorinius efektus. Autorė sutinka su mokslininkų nuomone, kurie teigia, kad azartinių lošimų kuriamų socialinių kaštų dydis visuomenei bėgant laikui gali keistis, todėl autorės nuomone, vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei netikslinga turėti išankstinį nusistatymą apie kuriamus socialinius kaštus.

Azartinių lošimų sukeliama potenciali žala dažniausiai yra siejama su probleminiu lošimu. Problemos, kylančios dėl probleminio lošimo, dažnai yra susijusios su neigiamomis finansinėmis problemomis ir dėl probleminio lošimo augančiomis socialinėmis problemomis bei daroma žala asmens ir jo artimųjų psichologinei sveikatai. Mokslininkai vieningai sutaria dėl azartinių lošimų daromo neigiamo poveikio asmens finansiniai padėčiai bei dėlto didėjančios tikimybės netekti darbo.

Atskirų mokslininkų nuomone, prie azartinių lošimų socialinių kaštų turėtų būti priskiriami ir nematerialieji aspektai.

Manytina, kad ne visi neigiami išoriniai efektai yra azartinių lošimų sektoriaus kuriami socialiniai kaštai. Autorė pritaria, mokslininkų nuomonei, kuri teigia, jog azartiniuose lošimuose socialinius kaštus sukuria dėl turto persiskirstymo tarp asmenų atsiradę psichologiniai ar emociniai veiksniai, tačiau socialinių kaštų dydis negali būti vertinamas nepadengtomis lošėjų paskolomis. Autorės nuomone, azartinių lošimų sektoriaus socialiniai kaštai yra azartinių lošimų sektoriaus veiklos sukurtos neigiamos lošimų pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojantiems tretiesiems asmenims, kurios nėra susijusios su turto ar pajamų persiskirstymu visuomenėje.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad iš esmės analizuoti azartinių lošimų sektoriaus kuriamus socialinius kaštus bandant juos vertinti atskirai po vieną praktiškai yra neįmanoma dėl duomenų stokos ir duomenų palyginamumo problemos. Tikėtina, kad jeigu būtų naudojamas kaštų-naudos analizės metodas, rezultatai galimai būtų nepatikimi, nes manytina, kad valstybės, kurios skiria daugiau lėšų priklausomų asmenų gydymui ir pan. būtų priskirtos prie valstybių, kurios patiria daugiausiai socialinių kaštų.

1.3.3. Teigiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei

Mokslininkai sutaria, kad bandant įvertinti bendrą gerovės lygį ir ją lemiančius veiksnius, analizuoti tik ekonominius rodiklius nepakanka, tačiau valstybė savo piliečiams gali pasiūlyti geresnes gyvenimo sąlygas, kai surenkama daugiau mokesčių į biudžetą (Samoška, 2013). Taigi, tam tikrų sektorių, ypač turinčių neigiamų išorinių efektų, veikla šalies ekonominę gerovę veikia tiesiogiai.

Viena pagrindinių priežasčių kodėl valstybės nusprendžia legalizuoti lošimus yra numanoma ekonominė nauda iš lošimų plėtros. Vienu sėkmingiausių pavyzdžių kuomet azartiniai lošimai padarė nepaprastai didelę įtaką ekonomikos augimui yra Las Vegas ir Tunica apygarda (Misisipė), kurioje nedarbo lygis pasikeitė nuo 26 % iki 4,9 % (Walker, 2013). Be abejo, ne visada azartinių lošimų legalizavimas turi tokį didelį efektą nedarbo lygiui ar ekonomikos augimui, būna atvejų kai jo praktiškai nėra arba jis visiškai nežymus palyginti su kitomis galimomis lošimų pasekmėmis valstybei. Gali būti ir taip, kad vienoje teritorijoje plečiantis lošimui verslui ekonomika auga, kitų teritorijų sąskaita (Walker, 2013), pavyzdžiui, kitose teritorijose netik nėra ekonomikos augimo, bet atsiranda šios veiklos neigiami išoriniai efektai. Tačiau vis dar trūksta tyrimų, kurie

galėtų kokybiškai įvertinti lošimų legalizavimo poveikį šalies ekonominei gerovei.

Mokslinės literatūros analizė leido identifikuoti pagrindinius, autorių identifikuojamus, teigiamus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei veiksniai (žr. 6 paveikslą).

Šaltinis: parengta autorės remiantis Walker (2013).

6 pav. Teigiami azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei veiksniai

Anot Chalaguine (2018), azartinių lošimų veikla visada kėlė kontraversiškas diskusijas. Iš vienos pusės, ši veikla teikia akivaizdžią naudą valstybei per surenkamus mokesčius, kuriamas darbo vietas bei investicijas, kita vertus, azartiniai lošimai sukelia priklausomybę. Šio autoriaus nuomone, pats savaime azartinių lošimų paslaugų teikimas ir naudojimas nekuria teigiamų išorinių efektų. Atsižvelgiant į tai, nėra nieko keisto, kad valstybių požiūriai į azartinius lošimus skirtingose valstybėse skiriasi, pradedant laisva rinka baigiant visišku lošimų draudimu (Chalaguine, 2018).

Kai kurių mokslininkų nuomone (Grinols, 2004), azartinių lošimų industrija tiesiog gali perimti darbuotojus iš kitų sferų ir visai nesukurti naujų darbo vietų. Tačiau autorė sutinka su Walker (2013) nuomone, kad visų pirma, jokių objektyvių įrodymų, kad taip vyksta nėra, o iš esmės naujų darbo vietų atsiradimas didina konkurencija darbo rinkoje ir taip padeda augti vidutiniam darbo užmokesčiui. Pasak Cotti (2008), empiriniai tyrimai rodo, kad kazino daro teigiamą poveikį užimtumui, nors tikrasis poveikis, vis dėlto, nėra toks didelis, kaip tvirtina lošimų industrijos atstovai.

Azartinių lošimų legalizavimas taip pat paskatina kapitalo įplaukas, pavyzdžiui, statant naujus pastatus lošimų veiklai. Tačiau, empiriniai duomenys apie azartinių lošimų poveikį kapitalui yra menki, tačiau konceptualiai, lošimų poveikis kapitalo įplaukoms būtų panašus į poveikį užimtumo augimui (Walker, 2013).

Anot Fiedler I. (2018), valstybė gali gauti pajamų iš azartinių lošimų šešiais būdais: 1) būdama azartinių lošimų monopolininke; 2) rinkdama licencijos mokesčius; 3) rinkdama specialiuosius mokesčius; 4) rinkdama įprastus pelno mokesčius; 5) gaudama pajamų mokesčius iš šio sektoriaus darbuotojų; 6) rinkdama mokesčius už lošėjų laimėjimus.

Azartiniai lošimai yra tokia veikla, kurios legalizavimas, o po to ir plėtra yra ypatingai susijusi su valstybės požiūriu į azartinių lošimų teikiamą ekonominę naudą daugiausiai per surenkamų mokesčių dydį (Walker ir kt., 2018). Mokesčiai iš azartinių lošimų veiklos yra viena pagrindinių priežasčių kodėl dauguma valstybių nusprendžia legalizuoti azartinius lošimus. Walker (2013) nesutinka su šia nuomone ir teigia, kad vertinant grynai iš ekonominės perspektyvos, bet kokia valstybės vykdomos politikos nauda neturėtų būti vertinama tik per mokesčines pajamas, kadangi mokesčiai, kuriuos gauna valstybė, yra išlaidos mokesčių mokėtojams, taigi tiesiog tarp visuomenės narių įvyksta pajamų persiskirstymas. Fiedler (2018) nuomone, apmokestinimas taip pat yra tik pinigų persiskirstymas ir neturi tiesioginio poveikio bendrai socialinei gerovei, netiesioginė nauda gaunama dėl to, kad azartiniai lošimai yra apmokestinami korekciniais mokesčiais. Vis dėlto, pasak Fiedler (2018), lošimų sektoriaus apmokestinimas gali būti laikomas rinkos intervencijos rūšimi, siekiant riboti azartinių lošimų sektoriaus plėtrą. Valstybės interesai, susiję su apmokestinimu, laikomi trečiąja azartinių lošimų reguliavimo priežastimi, kadangi valstybės pajamos iš lošimų yra reikšmingas indėlis į valstybės biudžetą.

Kita azartinių lošimų legalizavimo valstybėje nauda yra „neeksportuojamos“ pajamos, kurios neleidžia išvesti pajamų į kitas užsienio valstybes, kuriose lošimai yra legalūs (Walker, 2013). Valstybėje, kurioje lošimai yra nelegalūs, vis tiek yra asmenų, kurie nori lošti ir dėl to vyksta į užsienio valstybes (tokia situacija, pavyzdžiui, buvo susidariusi kuomet lošimai dar nebuvo legalūs Lietuvoje, bet buvo legalūs Latvijoje). Tokiu atveju, valstybė praranda pajamas, nes jos piliečiai važiuoja lošti kitur, o su lošimais susijusios neigiamos pasekmės, kitaip tariant dalis neigiamų išorinių efektų „grįžta“ atgal. Atvirkštinė teigiama situacija valstybei yra kuomet kaimyninėse valstybėse azartiniai lošimai nelegalizuoti arba yra mažai paplitę, o užsienio piliečiai atvažiuoja į šalį lošti, tačiau neigiamų pasekmių, susijusių su probleminiu lošimu, valstybei nelieka. Jeigu visose analizuojamose šalyse lošimai yra legalūs „neeksportuojamų pajamų“ efektas išnyksta.

Bet kuri industrija, didindama vartotojų pasirinkimo galimybes kartu padidina

ir socialinę gerovę tol, kol vartojimas nedaro žalos kitiems. Net tuo atveju, jei vartojimas daro žalą kitiems asmenims, bendra socialinė gerovė vis tiek gali didėti (Walker, 2013).

Remiantis moksline literatūra nustatyta, kad prie teigiamo azartinių lošimų sektoriaus poveikio veiksnių šalies ekonominei gerovei galima priskirti: naujų darbo vietų kūrimą, vidutinio darbo užmokesčio augimą, kapitalo įplaukas, mokestines pajamas bei „neeksportuojamas“ pajamas. Autorė sutinka su mokslininkų nuomone, kurie teigia, kad azartinių lošimų sektoriaus nauda neturėtų būti vertinama per mokestines pajamas valstybei, kadangi mokesčiai yra išlaidos mokesčių mokėtojams, todėl iš esmės nauda nėra sukuriamą, o įvyksta tik pajamų persiskirstymas visuomenėje. Apibendrinus mokslinę literatūrą, galima teigti, kad azartinių lošimų sektorius daro teigiamą poveikį naujų darbo vietų kūrimui, vidutiniam darbo užmokesčio augimui, nors empirinių tyrimų, nustatančių tikrąjį poveikį, trūksta.

1.3.4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo konceptualus modelis

Kaip buvo nustatyta, ne visi neigiami veiklos išoriniai efektai yra socialiniai kaštai visuomenei. Esminis skiriamasis bruožas atrenkant azartinių lošimų sukeltus socialinius kaštus, darančius įtaka visuomenės gerovei, yra tai, kad tokie socialiniai kaštai turi atsirasti dėl probleminio lošimo sukeltų padarinių ne konkrečiam individui, o visuomenei ir nuo visuomenės elgesio (norų) nepriklauso ar tokie padariniai atsiranda ar ne.

Apibendrinus mokslinę literatūrą, nustatyta, kad 7 paveiksle nurodyti azartinių lošimų sektoriaus kuriami neigiami veiksniai neturėtų būti vertinami, analizuojant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei.

Šaltinis: parengta autorės remiantis Walker (2003).

7 pav. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei atskirų neigiamų veiksnių neįtraukimas į tyrimo modelį

Taigi, analizuojant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei į vertinimo modelį netikslinga įtraukti 7 paveiksle nurodytus veiksnius dėl šių pagrindinių priežasčių:

1) Turto persiskirstymas, atsiradęs dėl lošimo. Paprastas turto persiskirstymas (savanoriškas ar nesavanoriškas) nėra azartinių lošimų socialiniai kaštai, pavyzdžiui, vienam lošėjai pralaimėjus pinigus, o kitam laimėjus;

2) Išsiskolinimai ir jų dydis. Socialiniais kaštais negali būti laikomos asmeninės skolos, atsiradusios dėl lošimo;

3) Finansinė pagalba iš artimųjų ir draugų. Tokia parama taip pat yra turto persiskirstymas, nepriklausomai ar jis savanoriškas ar ne, tai nėra socialiniai kaštai atsirandantys visuomenei;

4) Darbo našumo sumažėjimas. Šie kaštai yra tarp darbuotojo ir darbdavio, darbdavys visada gali sumažinti atlyginimą ar atleisti tokį darbuotoją (Walker, 2003).

5) Skyrybos ir savižudybės. Nustatyta kokia iš tikrųjų tikroji priežastis dėl kurios įvyko skyrybos ar savižudybė yra neįmanoma, kadangi visų pirma, priežastys būna kompleksinės, antra neįmanoma nustatyti kaip individas turėtų ar galėtų pasielgti. Tai

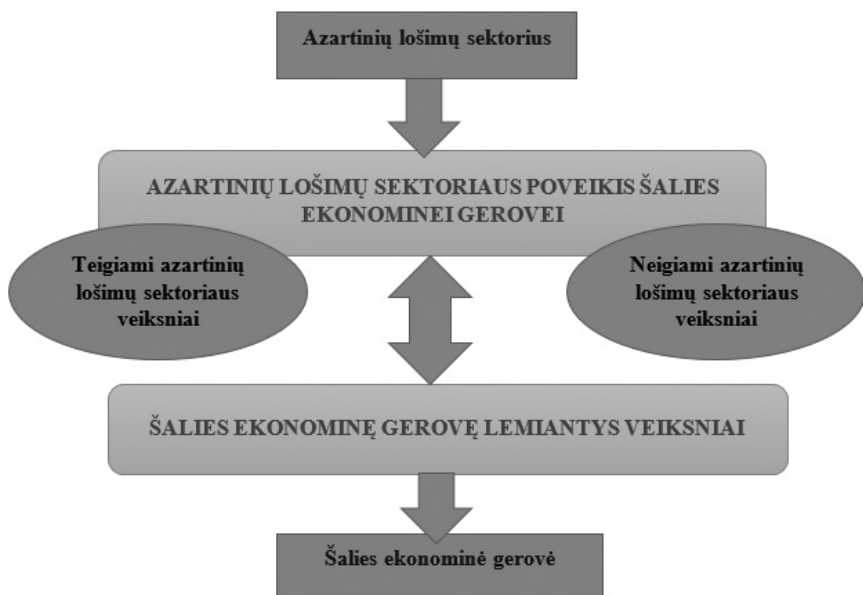
galima iliustruoti tokia situacija: jeigu verslininkas prisirišęs per didelę riziką versle, įsiskolino, jam buvo iškelta bankroto byla ir jis nusižudė, kas bus atsakingas dėl jo mirties. Be to, tyrimų duomenimis, apie 77 procentus lošėjų kenčia taip pat nuo kitų įvairių elgesio sutrikimų (Westphal, Johnson, 2007).

Taigi, mokslinėje literatūroje minimi azartinių lošimų sektoriaus kuriami neigiami veiksniai kaip: turto persiskirstymas, atsiradęs dėl lošimo, įsiskolinimai ir jų dydis, finansinė pagalba iš artimųjų ir draugų, darbo našumo sumažėjimas, skyrybos ir savižudybės, nebus analizuojami vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei.

Išanalizavus mokslininkų pozicijas azartinių lošimų požiūriu, galima atskleisti azartinių lošimų sektoriaus veiklos esmę. *Azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš anksto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, turinti ne tik teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, bet ir sukelianti neigiamus išorinius efektus ekonomikoje. Taigi, azartinių lošimų sektoriaus veikla yra ekonominė veikla kurianti teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei ir kelianti neigiamus išorinius efektus visuomenei.*

Manytina, kad mokslinėje literatūroje įvardinami teigiami azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei veiksniais skirtingose šalyse ar teritorijose, skirtingais laikotarpiais gali turėti ir neigiamą poveikį, atsižvelgiant į tai, darytina išvada kad azartinių lošimų sektoriaus teigiamo ir neigiamo poveikio analizę galima atlikti vertinant tuos pačius šalies ekonominę gerovę lemiančius veiksnius. Pavyzdžiui, nebūtinai azartinių lošimų sektoriaus veikla turi teigiamą poveikį nedarbo lygiui, nors šis sektorius ir kuria naujas darbo vietas, tačiau taip pat dėl augančio lošiančiųjų skaičiaus nedarbo lygis gali ir augti. Pažymėtina, kad tokius azartinių lošimų sektoriaus kuriamus neigiamus veiksnius šalies ekonominei gerovei kaip turto persiskirstymas, atsiradęs dėl lošimo, įsiskolinimai ir jų dydis, finansinė pagalba iš artimųjų ir draugų, darbo našumo sumažėjimas bei skyrybos ir savižudybės, nėra tikslinga vertinti analizuojant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei.

Taigi, darytina išvada, kad tiek teigiamas, tiek neigiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis turėtų būti vertinamas nedarant išankstinių prielaidų apie poveikio kryptį šalies ekonominę gerovę lemiantiems veiksniams. Atsižvelgiant į tai yra sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei konceptualus vertinimo modelis (žr. 8 pav.)

Šaltinis: sudaryta autorės

8 pav. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo konceptualus modelis

Išanalizavus šalies ekonominės gerovės dedamąsias, šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklius ir azartinių lošimų sektoriaus veiksnius, darančius teigiamą bei neigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, yra konstruojamas tyrimo modelis. Vertinant ar azartinių lošimų sektorius daro poveikį šalies ekonominei gerovei bus vertinamas šio sektoriaus poveikis tam tikriems šalies ekonominę gerovę lemiantiems veiksniams. Azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodologija formuojama atsižvelgiant į tyrimo tikslą ir galimą rezultatų praktinį pritaikymą. Tyrimo metodologija yra konstruojama bandant patikrinti ar teorijoje minimi azartinių lošimų sektoriaus kuriami teigiami ir neigiami veiksniai iš tikrųjų daro poveikį šalies ekonominę gerovę nusakantiems veiksniams.

2. AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO ŠALIES EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMO METODOLOGIJA

2.1. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologinės nuostatos ir tyrimo logika

Mokslinio tyrimo logika yra kuriama atsižvelgiant į pirmame skyriuje nustatytą šalies ekonominės gerovės apibrėžimą, šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizę bei į azartinių lošimų sektoriaus veiksnių, mokslinėje literatūroje nurodytų kaip darančių poveikį šalies ekonominei gerovei, analizę.

Siekiant įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei tikslinga poveikio vertinimą atlikti pagal šiuos etapus:

1. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizė;
2. Azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodų ir rodiklių analizė;
3. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka;
4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio sudarymas.

Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizė. Nustatomi dažniausiai mokslinėje literatūroje naudojami šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai.

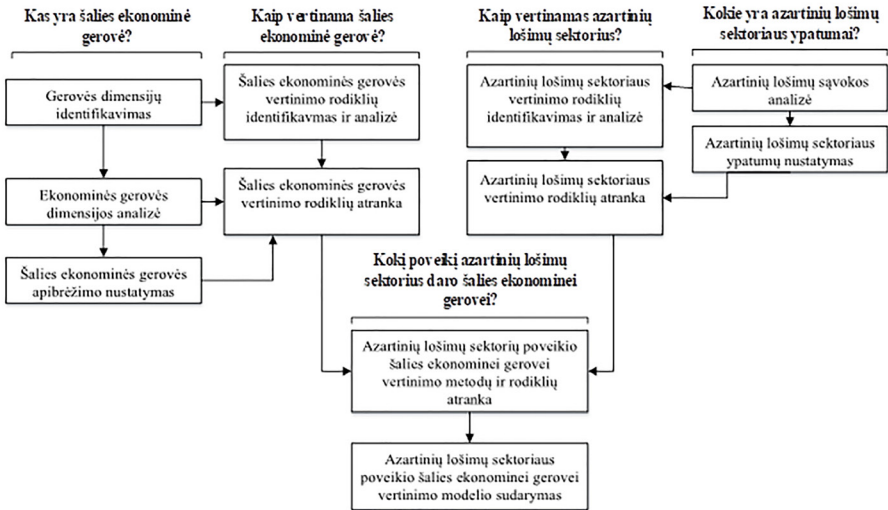
Azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodų ir rodiklių analizė. Atsižvelgiant į azartinių lošimų sektoriaus vertinimo specifiką, nustatomi azartinių lošimų tyrimuose naudojami šio sektoriaus vertinimo metodai, aptariami jų privalumai ir trūkumai, taip pat nustatomi azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai.

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka. Atsižvelgiant į azartinių lošimų sektoriaus specifiką pasirenkami empiriniam tyrimui naudojami vertinimo rodikliai bei metodai. Atliekamas pasirinktų metodų aprašymas.

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio sudarymas. Sudaromas tyrimo modelis pagal pasirinktus vertinimo metodus ir rodiklius bei loginę vertinimo seką.

Prieš pagrindžiant azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gero-

vei vertinimo metodiką svarbu parengti empirinio tyrimo algoritmą (žr. 9 pav.).

Šaltinis: sudaryta autorės

9 pav. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo algoritmas

Taigi, šioje disertacijos dalyje kuriama vertinimo metodologija ir iš metodologinės pusės atsakoma į klausimus kokius vertinimo rodiklius reikia įtraukti į azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį, kokiais metodais remiantis geriausia vertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei. Nustačius azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų poveikio vertinimo privalumus ir trūkumus bei pasirinkus tinkamiausią metodą, konstruojamas ekonometrinis modelis, kuris padės atsakyti į pagrindinį klausimą - koki poveikį azartinių lošimų sektorių daro šalies ekonominei gerovei.

2.2. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių identifikavimas ir analizė

Teorinėje disertacijos dalyje, apibendrinus mokslininkų pozicijas, nustatyta, kad šalies ekonominė gerovė yra viena iš gerovės dimensijų. Šalies ekonominę gerovę galima įvertinti materialine išraiška, ji atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į

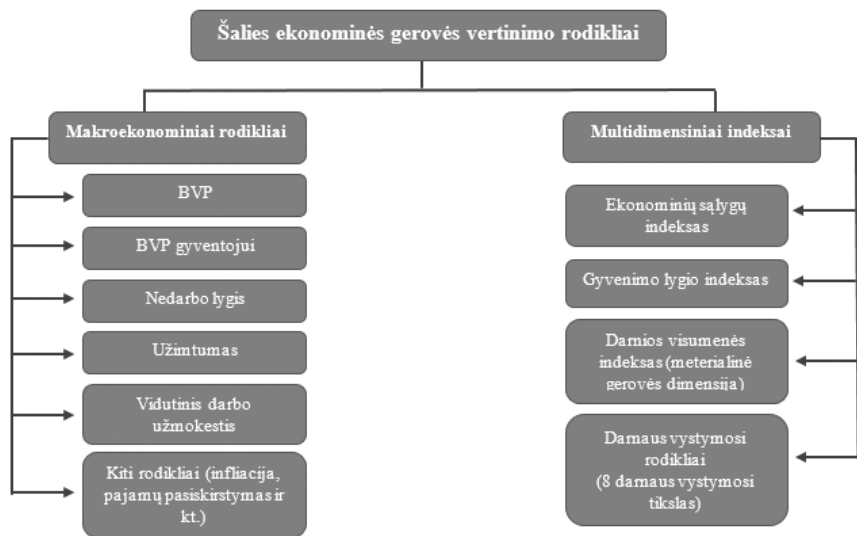
bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė gali būti vertinama per ekonominius veiksmus ir juos nusakančius makroekonominius rodiklius. Analizuojant gerovės vertinimo indeksus, buvo nustatyta, kad dauguma sudarytų gerovės vertinimo indeksų yra padalinti į kelias dimensijas (žr. 1 priedą), taip pat išskiriant ir ekonominę gerovės dimensiją. Jeigu gerovės vertinimo indekse nėra atskirai išskirtų gerovės vertinimo dimensijų, tai atsižvelgiant į mokslinės literatūros analizę bei vertinimo rodiklio pobūdį galima nustatyti, kuriai gerovės dimensijai jis turėtų būti priskirtas.

Remiantis dažniausiai mokslinėje literatūroje naudojamais ekonominę gerovę nusakančiais vertinimo rodikliais, kuriama šalies ekonominės gerovės apibrėžimą atspindinti šalies ekonominės gerovės vertinimo metodologija. Rodiklių pasirinkimą lėmė šie kriterijai: 1) vartojimo paplitimas ir patikimumas (skaičiuojami oficialiose pasaulinėse statistikos duomenų bazėse); 2) skaičiavimo reguliarumas (rodikliai skaičiuojami kiekvienais metais); 3) palyginamumas (galima lyginti tarp skirtingų šalių); 4) naudojimo dažnumas mokslinėje literatūroje.

Autorės nuomone, remiantis Darnaus vystymosi rodikliais, prie ekonominės gerovės dimensijos vertinimo rodiklių galima būtų priskirti: metinio realiojo BVP, tenkančio vienam gyventojui, augimo tempą, vidutinį valandinį darbo užmokestį, nedarbo lygį, nesimokančio ir nedirbančio jaunimo (15–24 metų amžiaus) dalį ir kt. Autorės nuomone, šie vertinimo rodikliai yra tinkami siekiant įvertinti šalies ekonominę gerovę. Mokslinės literatūros analizė pirmojoje dalyje taip pat atskleidė, kad vertinant šalies ekonominę gerovę yra analizuojami ir ekonominio augimo veiksniai, todėl ekonomikos augimą, manytina, galima laikyti vienu iš veiksnių, prisidedančių prie šalies ekonominės gerovės didėjimo.

10 pav. pavaizduoti ekonominės gerovės dimensijai priskirtini pagrindiniai šalies ekonominės gerovės matavimo rodikliai, kurie išskiriami remiantis moksliniais tyrimais (Sumner, 2004; Čiegis, Kozlovskij, 2011a; Servetkienė, 2012; Rakauskienė, ir kt., 2015; Gedvilaitė, 2019) ir tarptautinių organizacijų duomenimis.

Ekonominės gerovės dimensija gali būti matuojama vertinant atskirus makroekonominius rodiklius arba naudojant multidimensinius indeksus ar jų sudedamąsias dalis. Pažymėtina, kad į multidimensinius indeksus ar jų sudedamąsias dalis, kurios vertina ekonominę gerovę, paprastai yra įtraukiama tie patys makroekonominiai rodikliai, kurie pavaizduoti 10 pav. kairėje pusėje.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Čiegis, Kozlovskij (2011)a, Servetkienė (2012), Sumner (2004), Rakauskienė ir kt., (2015), Gedvilaitė (2019), TH Koln University oficiali Darnios visuomenės indekso interneto svetainė, Jungtinių Tautų oficiali interneto svetainė.

10 pav. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai

Atsižvelgiant į moksliniuose tyrimuose dažniausiai išskiriamus ekonominės gerovės vertinimo makroekonominius rodiklius bei multidimensiniuose indeksuose esančius makroekonominius rodiklius, galima daryti išvadą, kad ekonominės gerovės dimensijai paprastai yra priskiriami šie pagrindiniai vertinimo rodikliai: BVP, BVP gyventojui, nedarbo lygis, užimtumas, vidutinis darbo užmokestis (plačiau žr. 2 priedą). Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje ekonomikos augimas yra laikomas vienu iš šalies ekonominę gerovę lemiančių veiksnių, kuris paprastai yra matuojamas BVP vienam gyventojui pokyčiu (plačiau žr. 1.2.1. poskyrį). Akcentuotina, kad Darnaus vystymosi rodikliai, prie ekonominės gerovės vertinimo rodiklių taip pat priskiria metinio realiojo BVP, tenkančio vienam gyventojui, augimo tempą, vidutinį valandinį darbo užmokestį ir nedarbo lygį. Apibendrinus galima teigti, kad šalies ekonominę gerovę lemiantiems pagrindiniams veiksniams yra priskiriama: nedarbas, vidutinis darbo užmokestis ir ekonomikos augimas. Darytina išvada, kad šių ekonominės gerovės veiksnių vertinimui gali būti naudojami šie pagrindiniai makroekonominiai rodikliai: nedarbo lygio, vidutinio darbo užmokesčio ir BVP gyventojui pokyčiai.

2.3. Azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodų ir rodiklių identifikavimas ir analizė

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio gerovei, ekonominei gerovei ar ekonomikos augimui tyrimuose dažnai prieinama prie išvados, kad tokio pobūdžio tyrimų atlikti nėra įmanoma ar jų duomenys yra nepatikimi dėl šių pagrindinių priežasčių:

- 1) nėra vieningos nuomonės dėl azartinių lošimų sektoriaus kuriamų socialinių kaštų;
- 2) nėra vieningos nuomonės kokie azartinių lošimų sektoriaus veiksniai daro teigiamą poveikį ekonominei gerovei;
- 3) trūksta duomenų apie priklausomų lošėjų skaičių, gydymo išlaidas, prevencijos priemones;
- 4) bandyti įvertinti šį poveikį nėra tikslo, nes neįmanoma tiksliai apskaičiuoti teigiamo poveikio ir socialinių kaštų.

Atsižvelgiant į tai, azartinių lošimų sektoriaus poveikio tyrimai dažnai yra tik teorinio pobūdžio arba vertinamas atliekamas siaura apimtimi (pavyzdžiui, vienos šalies ar valstijos atžvilgiu), nebandant sudaryti supaprastinto vertinimo modelio ir gauti empiriškai patikrintus rezultatus. Siekiant įveikti, aukščiau nustatytas problemas, visų pirma, disertacijos pirmojoje dalyje buvo nustatyti azartinių lošimų sektoriaus kuriami socialiniai kaštai bei nustatytas azartinių lošimų sektoriaus teigiamas poveikis ekonominei gerovei. Tuomet atsisakyta vertinti atskirai po vieną iš azartinių lošimų sektoriaus kuriamų socialinių kaštų, dėl reikiamų duomenų trūkumo ir galimybes duomenis palyginti skirtingose šalyse. Taip pat nustatyta, kad remiantis gerovės ekonomikos teorijomis, kaštų-naudos analizė nėra pats tinkamiausias būdas vertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį. Akcentuotina, kad buvo nustatyta, jog azartinių lošimų sektoriaus teigiamo ir neigiamo poveikio analizę galima atlikti vertinant poveikio kryptį makroekonominiams rodikliams, kuriais vertinama šalies ekonominė gerovė. Siekiant išskirti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodus ir azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklius, tikslinga pasiremti mokslininkų atliktais tyrimais (žr. 3 priedą).

Remiantis moksline literatūra, darytina išvada, kad dažniausiai azartinių lošimų sektoriaus poveikis yra vertinamas atsižvelgiant į kuriamų darbo vietų skaičių valstybėje, t. y. vertinama azartinių lošimų sektoriaus įtaką nedarbo lygiui ir užimtumui (Span-

berg, Svensson, 2020; Mustapha, Enilolobo, 2019; Cotti, 2008), taip pat vertinamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis ekonomikos augimui (Walker, Jackson, 1998; Walker, 2003; Walker, Jackson, 2007; Walker, Jackson, 2013; Walker, Sobel, 2016; Geisler, 2021) bei įtaka atskiroms asmenų grupėms, socialiniams ar ekonominiams veiksniams kaip azartinių lošimų sektoriaus poveikis augančiai bankroto tikimybei (Goss, Morse, Deskins, 2009; Grote, Matheson, 2014; Badji, Black, Johnston, 2021), poveikis sveikatai (Humphreys, ir kt., 2021), vyresnio amžiaus žmonių gerovei (Churchill, Farrell, 2020) ar azartinių lošimų poveikis pajamų nelygybei (Resce, ir kt., 2019), poveikis vidutiniam darbo užmokesčio augimui (Walker, 2013). Pažymėtina, kad retai mokslininkai analizuoja šio sektoriaus poveikį įtraukdami keletą vertinimo rodiklių, dažniausiai yra pasirenkamas ne kompleksinis azartinių lošimų sektoriaus veiklos vertinimas. Mokslinės literatūros analizė taip pat leido nustatyti, kad trūksta azartinių lošimų sektoriaus tyrimų, kuriuose lyginamas azartinių lošimų sektoriaus dydis ir paplitimas skirtingose šalyse.

Apibendrinus, azartinių lošimų sektoriaus tyrimus, nustatyta, kad mokslininkai, tirdami azartinių lošimų sektoriaus teigiamą ar neigiamą poveikį, daugiausiai analizuoja šiuos azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklius: bendrųjų lošimo pajamų dydis, mokesčio tarifas (dydis), socialinių kaštų dydis. Azartinių lošimų bendrosios lošimų pajamos yra pagrindinis rodiklis, atspindintis azartinių lošimų sektorių. Bendrosios lošimų pajamos tai suma, gauta iš lošėjų statomų sumų, atėmus lošėjams faktiškai išmokėtų laimėjimų sumą (Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas). Paprastai bendrosios lošimų pajamos taip pat yra mokesčio bazė nuo kurios yra taikomi korekciniai mokesčiai azartiniams lošimams.

Remiantis moksline literatūra, bendrosios lošimų pajamos yra vienas pagrindinių azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklių, atsižvelgiant į tai, vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei jis naudojamas empirinėje darbo dalyje. Taip pat, tikslinga azartinių lošimų sektorių vertinti atsižvelgiant į tai kiek vienas galintis lošti, t. y. sulaukęs atitinkamo amžiaus šalies gyventojas sukuria bendrųjų lošimo pajamų. Autorės nuomone, šis rodiklis tiksliau atspindi, kiek atitinkamos šalies piliečiai išleidžia lošimams, ir remiantis šiuo rodikliu galima geriau atlikti palyginamąją azartinių lošimų sektoriaus analizę. Atsižvelgiant į teorinėje darbo dalyje pasirinktą mokslinį požiūrį, jog azartinių lošimų sektoriaus nauda neturėtų būti vertinama per mokesčines pajamas valstybei, kadangi mokesčiai kartu yra išlaidos mokesčių mokėtojams, mokesčių dydis empirinėje dalyje bus vertinamas tik lyginamajai Europos

šalių azartinių lošimų sektoriaus analizei.

Atsižvelgiant į tai, kad teorinėje disertacijos dalyje buvo nustatyta, kad analizuoti azartinių lošimų sektoriaus kuriamus socialinius kaštus bandant įvertinti atskirai po vieną azartinių lošimų sektoriaus kuriamą neigiamą pasekmę, yra netikslinga, socialiniai kaštai atskirai nebus vertinami.

Tyrimo objektų analizė mokslininkų darbuose parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus veiklos poveikis šalies ekonominei gerovei yra mažai nagrinėta tema, ypač Europos lygmeniu. Atkreipiant dėmesį į azartinių lošimų veiklos plėtrą, augantį populiarumą ir evoliucionavimo greitį, šio sektoriaus poveikio ekonomikos gerovei analizės poreikis tapo itin didelis.

Apibendrinus, azartinių lošimų sektoriaus tyrimus, galima daryti išvadą, kad mokslininkai, tirdami azartinių lošimų sektoriaus veiklą, naudoja šiuos metodus: 1) mokslinės literatūros analizė; 2) statistinių duomenų analizė; 3) kaštų-naudos analizė; 4) Granger priežastingumo testas; 5) panelinių duomenų analizė; 6) anketinė apklausa (žr. 3 priedą).

Toliau aptariami dažniausiai azartinių lošimų sektoriaus poveikio tyrimuose naudojami metodai, jų privalumai ir trūkumai bei pasirenkamas, autorės nuomone, tinkamiausias metodas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimui.

Kaštų-naudos analizė azartinių lošimų tyrimuose. Mokslinėje literatūroje vertinant azartinių lošimų sektorių dažnai yra naudojama kaštų-naudos analizė (arba jos supaprastintas variantas). Kaip buvo minėta disertacijos pirmojoje dalyje, neoklasiikinė gerovės ekonomikos teorija yra paremta kaštų-naudos analize, kurios vienas pagrindinių trūkumų yra tai, kad dažnai socialinę naudą/žalą įvertinti pinigais yra sudėtinga. Nors kaštų ir naudos analizė turi ir savo trūkumų, tačiau iki šiol ji naudojama ekonomikos mokslininkų (Baranauskiene, Vazonis, 2014). Paprastai gerovės analizė susideda iš kaštų-naudos analizės, kurioje atsižvelgiama ne tik į bendrąjį pelną ir nuostolius, bet ir į poveikį kitiems socialiniams tikslams (McAfee, 2005).

Chhabra (2007), teigia, kad bandant kiekybiškai įvertinti lošimo kaštus ir naudą, dažniausiai yra išskiriamos dvi kaštų/naudos kategorijos: materialūs ir nematerialūs kaštai/nauda. Savižudybė ir netektys, gyvenimo kokybės pablogėjimas, stresas nusikaltimų aukoms ir patiems lošėjams yra keletas nematerialių kaštų pavyzdžiai. Materialių išlaidų sumažinimas gali suteikti papildomų lėšų vartojimui ar investicijoms, tuo tarpu nematerialiųjų išlaidų sumažėjimas papildomai neatveria galimybių nei vartojimui, nei

investicijoms. Skirtingai nuo nematerialiųjų kaštų, materialinius kaštus yra lengviau įvertinti (Chhabra, 2007).

Paprastai kaštų-naudos analizė yra naudojama kaip investicinių projektų vertinimo metodas, kurį sudaro trys pagrindiniai etapai: finansinė, ekonominė ir rizikos analizė. Atlikus galimų alternatyvų finansinį, ekonominį ir rizikos įvertinimą, parenkama geriausia alternatyva, t. y. ta kuri teikia didžiausią socialinę ir ekonominę naudą ir reikalauja mažiausių investicinių sąnaudų ir yra nerizikingiausia (Baranauskienė, Aleknavičienė, 2014). Ekonominės gerovės tyrimuose paprastai yra atliekama tik vienas kaštų-naudos analizės etapas – ekonominė analizė.

Chalaguine (2018) analizavo nuotolinių lošimų kaštus ir naudą visuomenei ir skaičiavo socialinių kaštų dydį, naudodamas ekonominės gerovės koncepciją ir kaštų-naudos analizę Jungtinėje Karalystėje. Pagal Chalaguine (2018) atliktą tyrimą, socialiniai kaštai iš ekonominės veiklos yra privačių ir išorinių kaštų suma, o socialinė nauda yra privačios ir išorinės naudos suma. Tyrimo prielaida: egzistuoja tik du tipai lošėjų - priklausomi nuo lošimo (lošėjai, kurie negauna naudos iš lošimo ir sukelia žalą tretiesiems asmenims) ir nepriklausomi nuo lošimo (lošėjai, kurie gauna naudos iš lošimo, bet taip pat sukelia žalą tretiesiems asmenims).

Remiantis kaštų-naudos analizės principais autorius sudarė lygtį:

$$\text{Grynasis lošimų poveikis} = (B_1 + B_2 + B_3) - (C_1 + C_2 + C_3) \quad (1)$$

Čia:

B_1 - vartotojų nauda (asmeninė nauda iš azartinių lošimų);

B_2 - gamintojų nauda (asmeninė gamintojų nauda iš azartinių lošimų);

B_3 - Trečiųjų šalių nauda (teigiami išoriniai efektai iš azartinių lošimų);

C_1 - vartotojų kaštai (asmeniniai kaštai iš azartinių lošimų);

C_2 - gamintojų kaštai (asmeniniai gamintojų kaštai iš azartinių lošimų);

C_3 - trečiųjų šalių kaštai (neigiami išoriniai efektai iš azartinių lošimų).

Chalaguine (2018) tyrime naudojama supaprastinta kaštų-naudos analizė, t. y. naudojamas pats principas (Kuriame vertė = Nauda – Kaštai) iš kaštų-naudos analizėje esančios ekonominės analizės dalies. Iš tyrimo neaišku kodėl į socialiniu kaštus yra įtraukiami privatūs kaštai, o į bendrą naudą – privati nauda. Galbūt todėl, kad šis tyrimas neanalizavo ekonominės socialinių kaštų koncepcijos jame buvo įtraukti ir ne-

ekonominiai veiksniai. Socialiniai lošimų kaštai Jungtinėje Karalystėje autoriaus nebuvo analizuoti, o jų pinigine išraiška paimta naudojant kitos šalies tyrimą - Australian Productivity Commission (1999) tyrimą. Atsižvelgiant į tai, pats analizės modelis nėra tinkamas vertinti poveikį šalies ekonominei gerovei, kadangi į jį yra įtraukti netinkami veiksniai - privati nauda ir kaštai.

Mokslininkų nuomone (Wynne, Shaffer, 2003), kaštų-naudos analizė nėra tinkamas būdas vertinti azartinių lošimų poveikį ekonomikai. Autorė pritaria mokslininkų nuomonei, kad iš esmės pati kaštų-naudos analizė yra netiksli dėlto, jog, visų pirma, dalis mokslininkų į kaštų-naudos analizę įtraukia asmeninius vartotojų ir gamintojų kaštus ir naudą, taip pat dažnai tyrimo atlikimui trūksta statistinių duomenų arba ne visus vertinamus veiksnius galima išreikšti pinigine išraiška. Atsižvelgiant į tai, kad azartinių lošimų tyrimuose kaštų-naudos analizė yra naudojama, tačiau atsižvelgiant į šio metodo trūkumus ji nebus naudojamas šiame disertaciniame darbe. Tai galėtų būti tolesnių tyrimų kryptis.

Granger priežastingumo testas azartinių lošimų tyrimuose. Granger priežastingumo testas (angl. Granger causality) nagrinėja laiko eilučių duomenis per daugybę laiko periodų ir išskiria ryšį tarp duomenų eilučių variacijų (Walker, 2013). Taikant Granger priežastingumo testą yra nustatomas priežastingumas ir atsakoma, kuris iš nagrinėjamų veiksnių yra priežastis, o kuris pasekmė (Dudzevičiūtė, Čekanauskas, 2014). Granger priežastingumo testas laiko eilutėms remiasi prielaida, jog jeigu X turi įtakos Y, tai prieš Y pokyčius turi įvykti X pokyčiai, tačiau ne atvirkščiai. Pagal Granger priežastingumo testą turėtų būti išpildytos šios sąlygos: 1) X turėtų įnešti statistiškai reikšmingą indėlį į Y prognozę; 2) Y neturėtų įnešti statistiškai reikšmingo indėlio į X prognozę (Danilenko, 2009). Šis testas turi keturis galimus rezultatus: 1) X Granger priežastingas Y; 2) Y Granger priežastingas X; 3) 1 ir 2 punktai kartu; 4) Granger priežastingumo nėra. Kad ir kokie būtų testo rezultatai, jis neatskleidžia informacijos, kodėl egzistuoja santykiai tarp veiksnių.

Granger priežastingumo testas, kuris yra naudojamas įvairaus pobūdžio tyrimuose (Vetlov, 2000; Danilenko, 2009; Dudzevičiūtė, Čekanauskas, 2014; Karpavičiūtė, 2016 ir kt.), taip pat gali būti pritaikytas tiriant priežastingumo ryšį tarp azartinių lošimų veiklos ir ekonomikos augimo (Walker, Jackson, 1998; Walker, Jackson, 2007, Walker, Jackson, 2013), vertinant kitų veiksnių ir azartinių lošimų sektoriaus veiklos priežastingumo ryšius (Walker, Calcagno, 2013).

Analizuojant kelių skirtingų valstybių duomenis, visų pirma, reikia pašalin-

ti pokyčius, atsirandančius dėl konkrečiai valstybei būdingų veiksnių, kad skirtumai tarp valstybių nesukeltų sistemingo ryšio tarp azartinių lošimų ir ekonominio augimo kintamųjų. Antra, turi būti pašalintas laiko poveikis, kadangi pagal tendą laikui bėgant tiek lošimų pajamos, tiek pajamos vienam gyventojui valstybėje tikėtina, kad augs. Neatmetant laiko poveikio, tiek lošimo pajamų, tiek gyventojų pajamų padidėjimas gali atrodyti kaip priežastinis ryšys tarp jų, kai iš tikrųjų tai kitų veiksnių, turinčių įtakos abiem kintamiesiems per tam tikrą laiką, poveikis (Walker, Jackson, 1998). Atsižvelgiant į tai, kad disertaciniu tyrimu yra siekiama išsiaiškinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei, o ne tik nustatyti priežastingumą, kuris iš nagrinėjamų veiksnių yra priežastis, o kuris pasekmė, šis metodas nebus naudojamas šiame disertaciniame darbe.

Panelinių duomenų analizės metodo privalumai ir pritaikomumas azartinių lošimų tyrimuose. Panelinių duomenų regresinė analizė, leidžia analizuoti dvi duomenų grupes: laiko eilutes ir skerspjūvio duomenis (Balvočiūtė, 2019). Paneliniai duomenys yra daugiadimensiniai duomenys, jie atspindi skirtingus objektus per nustatytą laikotarpį (Baltagi, 2005). Pagrindinė panelinių duomenų savybė, išskirianti juos iš skerspjūvio duomenų, yra ta, kad per tam tikrą laikotarpį yra analizuojami tie patys skerspjūvio vienetai (valstybės, įmonės ir kt.). Kadangi panelinius duomenis apie tuos pačius objektus reikia rinkti ne vienam laikotarpiui, panelinių duomenų rinkinius (ypač apie asmenis, namų ūkius ar įmones) sudaryti yra sudėtingiau (Wooldridge, 2012).

Pastebėtina, kad panelinių duomenų regresinė analizė turi daug privalumų. Baltagi (2005) išskiria šiuos panelinių duomenų analizės privalumus: 1) kontroliuojamas individualus heterogeniškumas (todėl ši analizė yra pranašesnė nei tik laiko eilučių ar skerspjūvio duomenys); 2) daugiau informatyvių duomenų, mažesnis kintamųjų kolinearumas, daugiau laisvės laipsnių ir didesnis efektyvumas; 3) geriau ištiria koregavimo dinamiką (nedarbo, darbo kaitos ir pajamų mobilumo pokyčiai geriau ištiriami naudojant panelinius duomenis); 4) gali geriau nustatyti ir išmatuoti efektus, kurių tiesiog negalima nustatyti skerspjūvio ar laiko eilučių duomenyse; 5) panelinių duomenų modeliai leidžia sukurti ir išbandyti sudėtingesnius elgesio modelius nei skerspjūvio ar laiko eilučių duomenys.

Wooldridge (2012) teigia, kad visų pirma, turint daugiau stebėjimų apie tuos pačius objektus, leidžia tyrėjui kontroliuoti tam tikras nepastebėtas objektų savybes. Antrasis panelinių duomenų pranašumas yra tas, kad jie dažnai leidžia ištirti elgesio ar

sprendimų priėmimo rezultatų svarbą po tam tikro laikotarpio, kadangi galima manyti, kad daugelis ekonominės politikos krypčių turės įtakos tik praėjus tam tikram laikotarpiui (Wooldridge, 2012).

Panelinių duomenų analizę lietuvių mokslininkai naudoja vertinant įvairių reiškinių poveikį visuomenės gerovei (Kisieliauskas, 2017), ekonomikos augimui (Krūminas, 2019, Čiegis, ir kt., 2019), studijų prieinamumui (Kučaidze, 2020), skurdo lygiui (Balvočiūtė, 2019) ir kita. Pastebėtina, kad panelinių duomenų analizė yra plačiai naudojama skirtinguose tyrimuose dėl jos praktinio pritaikomumo, kuomet reikalinga analizuoti ir laiko eilutes ir skerspjūvio duomenis.

Atkreiptinas dėmesys, kad nepaisant panelinių duomenų analizės privalumų, azartinių lošimų tyrimuose ji yra naudojama rečiau nei kiti metodai (Goss, Morse, Deskins, 2009; Walker, Jackson, 2011; Grote, Matheson, 2014; Badji, Black, Johnston, 2021), kadangi azartinių lošimų tyrimai neretai apsiriboja vienos šalies analize, todėl taikyti panelinių duomenų analizę tiesiog nėra įmanoma, kadangi panelinių duomenų analizei reikalingi daugiadimensiniai duomenys, kurie atspindi skirtingus objektus (šiuo atveju šalis) per ilgesnį laikotarpį. Todėl, azartinių lošimų tyrimuose neretai yra naudojama tik mokslinės literatūros analizė ir nėra pasitelkiamas ekonometrinis modelis arba neretai naudojama mokslininkų kritikos sulaukusi kaštų-naudos analizė (Grinols, Omorov, 1996; Chhabra, 2007; Chalaguine, 2018).

Atsižvelgiant į panelinių duomenų analizės privalumus ir kitų azartinių lošimų tyrimuose naudojamų metodų trūkumus, bei į tai, kad šiame disertaciniame darbe taip pat reikalinga analizuoti ir laiko eilutes, ir skerspjūvio duomenis, panelinių duomenų analizė naudojama empiriniame tyrime.

Anketinė apklausa. Anketinė apklausa yra dažnas metodas azartinių lošimų tyrimuose, tačiau jis daugiau yra naudojamas ne ekonomikos, o psichologijos mokslininkų. Anketinė apklausa naudojama siekiant nustatyti azartinių lošimų poveikį tam tikrai asmenų grupei (jaunimui, vyresnio amžiaus žmonėms, vyrams, moterims ir kt.), įvertinti lošimų paplitimą ar priklausomų asmenų skaičių šalyje.

Atliekant informacijos ir statistinių duomenų paiešką buvo nustatyta, kad didžiojoje dalyje Europos šalių azartinius lošimus prižiūrinčios institucijos savo oficialiose interneto svetainėse neskelbia statistinių duomenų ir teisės aktų anglų kalba. Atsižvelgiant į tai, siekiant gauti teisingą ir patikimą informaciją visoms Europos šalių azartinius lošimus prižiūrinčioms institucijoms buvo išsiųstas bendradarbiavimo prašymas su anketa ir statistinių duomenų lentelėmis.

Anketa buvo sudaryta iš 3 dalių: pirmoji dalis skirta surinkti informaciją apie bendruosius azartinių lošimų organizavimo principus šalyje, antroji – apie apsiribojimo nuo lošimų sistemą šalyje, trečioji – apie azartinių lošimų apmokestinimo sistemą. Anketos klausimai buvo uždaro ir atviro tipo (žr. 4 priedą).

Pirmoji anketos dalis buvo sudaryta, siekiant surinkti informaciją apie teorinius azartinių lošimų sektoriaus aspektus bei įvertinti skirtingus azartinių lošimų sektoriaus reguliavimo modelius atskirose šalyse, iš šios dalies gauta informacija daugiausiai buvo naudojama teorinėje darbo dalyje bei atliekant Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamąją analizę. Antroji anketos dalis buvo sudaryta, siekiant įvertinti ar atskirose šalyse egzistuoja Apsiribojimo nuo azartinių lošimų sistemos ir ar šalys gali teikti duomenis apie priklausomų nuo azartinių lošimų asmenų skaičių. Kadangi dauguma šalių negalėjo pateikti ilgesnio laikotarpio duomenų apie priklausomus nuo azartinių lošimų asmenis, duomenys gauti iš šios anketos dalies buvo panaudoti tik atliekant Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamąją analizę, tačiau dėl duomenų stokos nebuvo naudojami sudarant tyrimo modelį. Trečioji anketos dalis buvo sudaryta siekiant surinkti informaciją apie skirtingas apmokestinimo sistemas Europos šalyse, kuri buvo panaudota atliekant Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamąją analizę.

Kita bendradarbiavimo prašymo dalis buvo skirta statistinių duomenų gavimui empiriniam tyrimui: duomenys apie azartinių lošimų sektoriaus bendrąsias lošimų pajamas, duomenys apie azartinių lošimų organizavimo vietų skaičių, duomenys apie azartinių lošimų sektoriuje dirbančių darbuotojų skaičių. Statistiniai duomenys buvo prašomi už laikotarpį nuo 2010 iki 2019 metų (žr. 4 priedą). Atsižvelgiant į gautus duomenis buvo konstruojamas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalių ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Anketos pagalba gauti duomenys atskleidė šiuos pagrindinius tyrimo apribojimus: 1) azartinių lošimų sąvokos nevienodumas sąlygoja skirtingą azartinių lošimų sektoriaus vertinimą, todėl į vertinimo modelį negalima įtraukti loterijų; 2) vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį nėra galimybės atsižvelgti į priklausomų nuo azartinių lošimų asmenų skaičių dėl per trumpai egzistuojančių Apsiribojimo nuo lošimų sistemų ar jų nebuvimo atskirose šalyse; 3) skirtingas azartinių lošimų apmokestinimas apsunkina Europos šalių lyginamąją analizę dėl atsiradusios duomenų palyginamumo problemos; 4) šalys dažnai keičia azartinių lošimų teisinę reguliavimo sistemą, todėl daugelis valstybių negalėjo pateikti tikslių ir palyginamų duomenų nuo 2010 m., todėl empirinis tyrimas buvo atliekamas 2015 m. - 2019 m. laikotarpiu; 5) valstybės negalėjo

pateikti duomenų apie azartinių lošimų sektoriuje dirbančių darbuotojų skaičių, todėl nebuvo galima atlikti lyginamosios analizės apie šio sektoriaus kuriamas darbo vietas.

Atsižvelgiant į gautus Europos šalių azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų atsakymus į anketą bei pateiktus statistinius duomenis, buvo vertinami, lyginami ir sisteminami skirtingi duomenys ir atsižvelgiant į juos nustatomi tyrimo apribojimai bei konstruojamas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalių ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Taigi, azartinių lošimų sektoriaus poveikis yra vertinamas per azartinių lošimų sektoriaus įtaką nedarbo lygiui ir užimtumui, ekonomikos augimui bei poveikiu kitoms atskiroms asmenų grupėms, ar socialiniams ar ekonominiams veiksniams, įskaitant ir vidutinį darbo užmokestį. Kompleksinis azartinių lošimų sektoriaus vertinimas, vertinant šio sektoriaus poveikį keliems veiksniams, retai sutinkamas azartinių lošimų sektoriaus tyrimuose.

Apibendrinus, azartinių lošimų sektoriaus tyrimus, nustatyta, kad mokslininkai, tirdami azartinių lošimų sektoriaus teigiamą ar neigiamą poveikį skirtingiems veiksniams, daugiausiai naudoja šiuos azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklius: bendrųjų lošimo pajamų dydį, mokesčio tarifą (dydį) ir socialinių kaštų dydį. Azartinių lošimų bendrosios lošimų pajamos yra pagrindinis rodiklis, atspindintis azartinių lošimų sektorių.

Susisteminius azartinių lošimų tyrimuose naudojamus vertinimo metodus nustatyta, kad dažniausiai yra naudojama mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, kaštų-naudos analizė, Granger priežastingumo testas, panelinių duomenų analizė ir anketinė apklausa. Atsižvelgiant į panelinių duomenų analizės privalumus ir tyrimo tikslą, bei įvertinus kitų metodų privalumus ir trūkumus, empiriniame tyrime pasirenkamas regresinės analizės su paneliniais duomenimis tyrimo metodas. Taip pat disertaciniame darbe naudojami ir kiti azartinių lošimų tyrimuose naudojami metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė bei anketinė apklausa.

2.4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka

Teorinėje disertacijos dalyje nustatyta, kad prie teigiamų azartinių lošimų sektoriaus veiksmų šalies ekonominei gerovei galima priskirti: naujų darbo vietų kūrimą, vidutinio darbo užmokesčio augimą, kapitalo įplaukas, mokestines pajamas bei „neeksportuojamas“ pajamas. Mokslinės literatūros analizė taip pat atskleidė, kad azartinių lošimų sektoriaus tyrimuose azartinių lošimų sektoriaus poveikis yra analizuojamas atkreipiant dėmesį į poveikį nedarbo lygiui, užimtumui, ekonomikos augimui bei vidutinio darbo užmokesčio augimui.

Taigi, atsižvelgiant į teorinėje disertacijos dalyje nustatytas azartinių lošimų sektoriaus ir šalies ekonominės gerovės sąsajas bei atlikus šalies ekonominės gerovės ir azartinių lošimų sektoriaus poveikio vertinimo analizę, manytina, kad azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei galima vertinti analizuojant būtent šiuos šalies ekonominę gerovę lemiančius veiksnius: nedarbą, ekonomikos augimą ir vidutinį darbo užmokestį.

Atsižvelgiant į pasirinktus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo veiksnius, empiriniam tyrimui bus naudojami šie vertinimo rodikliai (žr. 11 pav.):

1. Šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai:

- 1.1. realus BVP gyventojui (pokytis);
- 1.2. nedarbo lygio pokytis (vyrų, moterų, jaunimo);
- 1.3. vidutinio metinio darbo užmokesčio pokytis;

2. Azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai:

- 2.1. bendrųjų lošimo pajamų pokytis (GGR);
- 2.2. bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis (GGRA).

Atliekant Europos šalių lyginamąją analizę taip pat bus analizuojami šie papildomi azartinių lošimų sektoriaus vertinimo palyginamieji rodikliai:

1. azartinių lošimų sektoriaus dydis (lošimo vietų skaičius, tenkantis 100 000 gyventojų šalyje);
2. bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo šalies bendrojo vidaus produkto;
3. bendrųjų lošimo pajamų dalis vienam pilnamečiui gyventojui (nuo 20 metų);
4. bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio;
5. bendrųjų lošimo pajamų vidutinis metinis augimas;

6. asmenų, pateikusių prašymus neleisti lošti, skaičius (jeigu šalis turi registrą);
7. azartinių lošimų sektoriaus veiklos apmokestinimo bazė ir dydis (specialusis lošimų mokestis).

Atliekant empirinį tyrimą naudojami kontroliniai rodikliai. Kontroliniai rodikliai bus naudojami norint ekonometriniam modelyje išvengti kintamųjų poveikio pervertinimo analizuojamam reiškiniui (Čiegis ir kt., 2019).

Šaltinis: sudaryta autorės

11 pav. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo rodikliai

Didelė dalis azartinių lošimų sektoriaus duomenų, reikalingų tyrimui, yra vieši, tačiau nėra viešai prieinami. Tokia situacija yra susidariusi dėl keletos pagrindinių priežasčių: 1) dalis lošimus prižiūrinčių kompetentingų institucijų turi interneto svetaines tik gimtąja kalba; 2) dalis duomenų nėra sisteminami dėl skirtingo teisinio reguliavimo ir duomenis reikia pritaikyti prie bendros analizės (pavyzdžiui, skirtingos lošimo rūšis ir skirtingas supratimas kas yra azartinis lošimas); 3) lošimus prižiūrinčios institucijos savo internetinėse svetainėse neteikia detalių lošimo organizatorių veiklos ataskaitų.

Atsižvelgiant į visas šias priežastis, duomenys, susiję su bendrosiomis lošimų pajamomis, lošimo organizavimo vietų skaičių, registruose esančių asmenų skaičių buvo surinkti pateikiant lošimus prižiūrinčioms institucijoms bendradarbiavimo prašymus (žr. 5 priedas), anketą ir lentelę statistinių duomenų pildymui (žr. 4 priedas). Visi duomenys apie azartinių lošimų sektoriaus rodiklius buvo rinkti ir sisteminti pačios

autorės. Duomenys yra patikimi, nes juos pateikė lošimus prižiūrinčios kompetentingos institucijos arba duomenys buvo surinkti iš lošimus prižiūrinčių institucijų oficialių interneto svetainių. 6 priede yra pateikiama kokie rodikliai yra gauti iš viešų duomenų bazių ir kurie iš lošimus prižiūrinčių kompetentingų institucijų.

Atsižvelgiant azartinių lošimų sektoriaus tyrimų metodų analizę bei įvertinus kitus metodų privalumus ir trūkumus, azartinių lošimų sektoriaus poveikio vertinimui empiriniam tyrimui pasirenkami šie metodai:

1) dokumentų analizė – analizuojami nacionaliniai ir kitų ES valstybių teisės aktai, statistiniai duomenys, moksliniai straipsniai, tarptautinių konferencijų medžiaga ir kita;

2) regresinė analizė su paneliniais duomenimis – priklausomų ir nepriklausomų kintamųjų ryšių nustatymas;

3) apklausa – anketa, duomenų gavimui iš Europos šalių lošimus prižiūrinčių institucijų.

Regresinės analizės su paneliniais duomenimis taikymas empiriniame tyrime. Panelinių duomenų analizė sujungia skerspjūvio duomenų ir laiko eilučių duomenų analizės metodus ir pasinaudoja jų privalumais. Šis metodas siūlo platesnes duomenų analizės galimybes, palyginti su atskirų skerspjūvio ar laiko eilučių duomenų analize. Atsižvelgiant į tai, paneliniai duomenys sujungia laiko eilučių ir skerspjūvio duomenų rūšis ir pateikia informaciją apie tam tikrų grupių (šalių, įmonių ir kt.) rodiklių kitimą tam tikru laikotarpiu (Stock, Watson, 2007).

Azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei buvo pasirinkta vertinti tiesinės regresinės analizės metodu, kuriuo yra įvertinama nepriklausomų kintamųjų įtaka priklausomam kintamajam. Bendrasis tiesinės regresijos modelis užrašomas tokia lygtimi:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n + \varepsilon; \quad (2)$$

y – priklausomas kintamasis;

x_n – nepriklausomieji kintamieji;

β_n – regresijos lygties koeficientas;

ε – paklaida.

Regresijos lygties koeficientas (β_n) parodo kaip keičiasi priklausomo kintamo-

jo reikšmė vienu vienetu padidėjus nepriklausomam kintamajam (užfiksavus kitų regresorių reikšmes) (Čekanauskas, Murauskas, 2014). Siekiant patikrinti ar pasirinktas tiesinės regresijos modelis yra tinkamas yra naudojamas determinacijos koeficientas (reikalaujama, kad $R^2 \geq 0,25$), jeigu determinacijos koeficientas yra mažesnis nei $R^2 < 0,25$, abejojama dėl teisinės regresijos modelio taikymo tinkamumo) (Bilevičienė, Jonušauskas, 2013).

Panelinių duomenų analizę galima atlikti naudojantis atvirojo kodo programinės įrangos paketu GRETL, kuris skirtas ekonometrinei analizei su paneliniais duomenimis (Čiegis ir kt., 2019). Prieš atliekant ekonometrinio modelio patikrinimą atliekamas duomenų apdorojimas panelinių duomenų analizei, taip pat patikrinamas kuris panelinių duomenų analizės metodas turi būti taikomas: mažiausių kvadratų, fiksuotų efektų ar atsitiktinių efektų. Siekiant nustatyti, kurį panelinių duomenų modelių pasirinkti: mažiausių kvadratų (angl. Ordinary Least Squares) (toliau – OLS), fiksuotų efektų (angl. Fixed effects) ar atsitiktinių efektų (angl. Random effects), atliekamas duomenų patikrinimas mažiausių kvadratų, fiksuotų ar atsitiktinių efektų modeliui - F testas, Breusch-Pagan ir Hausman testai. F testas parodo ar reikia rinktis OLS ar fiksuotų efektų modelį, Breusch-Pagan - ar OLS ar atsitiktinių efektų modelį, o Hausman testas – ar fiksuotų efektų ir atsitiktinių efektų modelį (Park, 2009).

Jeigu yra naudojami diferencijuoti duomenys, t. y. pirmos eilės skirtumai (angl. first differences), laike nekintantys efektai pasinaikina, todėl testuoti, kurį panelinių duomenų modelių naudoti (mažiausių kvadratų, fiksuotų efektų ar kintančių efektų), nereikia ir yra naudojamas mažiausių kvadratų modelis. Tuomet tokia lygtis vadinama pirmųjų skirtumų lygtimi (Wooldridge, 2012). Kai analizuojami pirminiai rodikliai nėra stacionarūs, o rodiklių matavimo vienetai yra skirtingi (naudojama tiek skaitinė, tiek procentinė išraiška), kintamieji yra logaritmuojami ir diferencijuojami, t. y. skaičiuojami kintamųjų metiniai pokyčiai ir gauti rezultatai suprantami kaip elastingumo koeficientai (Tamašauskienė ir kt., 2016).

Anot Čiegis, ir kt. (2019), tyrimo rezultatų validumas naudojant panelinių duomenų analizę yra užtikrinamas, patikrinant ar taikomas modelis visų pirma nepašizymi: 1) heteroskedastiškumu (duomenys turi būti homoskedastiški – liekamosios paklaidos dispersija nepriklauso nuo regresorių reikšmių, jeigu ši sąlyga yra netenkinama turime heteroskedastiškumo problemą; 2) autokoreliacija (skirtingų stebėjimo liekamosios paklaidos koreliuoja tarpusavyje); 3) multikolinearumu (regrosoriai neturi stipriai koreliuoti tarpusavyje) (Čekanauskas, Murauskas, 2014).

Visi GRETL programa atliekami testai formuluojami taip, jog hipotezė H_0 reiškia, jog heteroskedastiškumo, autokoreliacijos ir kitų problemų susijusių su tikrinamu modeliu nėra jeigu p -reikšmė > 0.05 . Heteroskedastiškumas sudarytame modelyje yra tikrinamas atliekant White's heteroskedastiškumo testą GRETL programa (White's teste H_0 = heteroskedastiškumo nėra).

Patikrinus ar sudarytas modelis nepasižymi heteroskedastiškumu, yra tikrinama ar modelis nepasižymi autokoreliacija (Durbin-Watson testas arba Wooldridge testas) (Čiegis ir kt., 2019). Taikant Durbin-Watson testą yra nustatoma ar skirtingų stebėjimo liekamosios paklaidos koreliuoja (autokoreliacijos nėra, jei statistikos reikšmė yra tarp 1,5 ir 2,5). Jeigu Durbin-Watson statistikos reikšmė artima 0 arba 4, gauname autokoreliaciją (Čekanauskas, Murauskas, 2014). Autokoreliacija GRETL programa sudarytame modelyje yra tikrinama atliekant Wooldridge testą (Wooldridge teste H_0 = autokoreliacijos nėra). Skerspjuvio duomenų priklausomybė tikrinama pasitelkiant Pesaran CD testą (Pesaran CD teste H_0 = nėra skerspjuvio duomenų priklausomybės) (GRETL programos vadovas).

Jeigu įprastu mažiausių kvadratų metodu realizuotų modelių (OLS) paklaidos pasižymi heteroskedastiškumu (hipotezė apie paklaidų homoskedastiškumą yra atmėtama, kai $p < 0,05$), galima naudoti Stabilizuotų liekamųjų paklaidų (angl. Robust standard errors) regresiją (Čiegis ir kt., 2019). GRETL programa naudojant Stabilizuotų liekamųjų paklaidų regresiją yra panaikinamos problemos susijusios su heteroskedastiškumu ir autokoreliacija. GRETL programa atlieka dviejų rūšių stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresiją Arellano ir PCSE. Stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano yra naudojama kai modelis pasižymi ir heteroskedastiškumu ir autokoreliacija, stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija PCSE naudojama kai modelis pasižymi tik heteroskedastiškumu (GRETL programos vadovas). GRETL programoje kintamųjų reikšmingumas yra nurodomas žvaigždutėmis: 99 % reikšmingumo lygmuo yra žymimas trimis žvaigždutėmis, 95 % – dvejomis žvaigždutėmis, 90 % - viena žvaigždute.

Taigi, azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei galima vertinti analizuojant per šiuos šalies ekonominę gerovę nusakančius veiksnius: nedarbo lygį, ekonomikos augimą ir vidutinį darbo užmokestį. Atsižvelgiant į pasirinktus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo veiksnius, empiriniame tyrime pasirenkami šie veiksnių matavimo rodikliai (realaus BVP gyventojui pokytis; nedarbo lygio (vyrų, moterų, jaunimo) pokytis; vidutinio metinio darbo užmokesčio pokytis) bei azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai (bendrųjų

lošimo pajamų pokytis bei bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis). Europos šalių lyginamajai analizei taip pat pasirenkami šie papildomi azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai: azartinių lošimų sektoriaus dydis (lošimo vietų skaičius tenkantis 100 000 gyventojų šalyje); bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo šalies bendrojo vidaus produkto; bendrųjų lošimo pajamų dalis vienam pilnamečiui gyventojui (nuo 20 metų); bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio; bendrųjų lošimo pajamų vidutinis metinis augimas; asmenų, pateikusių prašymus neleisti lošti, skaičius (jeigu šalis turi registrą); azartinių lošimų sektoriaus veiklos apmokestinimo bazė ir dydis (specialusis lošimų mokestis).

2.5. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio sudarymas

Tyrimo imtis ir apribojimai. Tyrimas atliekamas ES valstybių narių ir Norvegijos atžvilgiu, naudojant naujausius statistinių duomenų bazių ir oficialių lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių duomenis bei Europos šalių atsakymais į anketą.

Pagrindiniu tyrimo apribojimu laikytinas duomenų prieinamumas. Didelė dalis azartinių lošimų sektoriaus duomenų, reikalingų tyrimui nėra sistemingai renkami, kita dalis duomenų yra vieši, tačiau nėra viešai skelbiami. Taigi, tyrimo apribojimu taip pat laikytinas subjektyvus azartinių lošimų sektoriaus veiklos vertinimo rodiklių pasirinkimas, kadangi į vertinimo modelį buvo įtraukti tik patys informatyviausi ir prieinamiausi rodikliai. Azartinių lošimų sektoriaus veiklą atspindintys duomenys buvo surinkti autorės parengtos anketos pagalba azartinius lošimus prižiūrinčioms institucijoms bei remiantis azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų teikiamais duomenimis oficialiose institucijų interneto svetainėse. Atsižvelgiant į šiuos apribojimus, tyrimą būtų galima pakartoti atsiradus didesniai duomenų prieinamumui, panaudojus didesnę imtį ir įtraukus daugiau azartinių lošimų sektoriaus veiklą atspindinčių rodiklių.

Be to tyrimo apribojimu yra laikoma ir nevienareikšmė azartinio lošimo sąvoka skirtingose Europos šalyse. Atsižvelgiant į tai, kad daugumoje valstybių loterijos yra priskiriamos azartiniams lošimams, o Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje loterijos nėra priskiriamos azartinių lošimų rūšiai, siekiant duomenų palyginamumo loterijos nebuvo įtrauktos į tyrimo modelį.

Anketos ir statistinių duomenų lentelės remiantis bendradarbiavimo prašymu

buvo išsiųstos visoms ES valstybių narių ir Norvegijos azartinius lošimus prižiūrinčioms institucijoms. Anketa per bendradarbiavimo prašymus gauta iš 15 valstybių (Airija, Estija, Kroatija, Suomija, Švedija, Bulgarija, Čekijos Respublika, Vokietija, Latvija, Lenkija, Portugalija, Slovakija, Slovėnija, Jungtinė Karalystė, Vengrija). Statistiniai duomenys per bendradarbiavimo prašymus gauti iš 11 valstybių (Latvija, Estija, Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija, Bulgarija, Slovėnija, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Portugalija, Vokietija) ir iš 7 valstybių (Lietuva, Švedija, Suomija, Norvegija, Danija, Belgija, Kipras) duomenys surinkti iš azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų oficialių interneto svetainių. Airija, Kroatija, Suomija ir Švedija pateikė atsakymus į anketą, tačiau nepateikė prašomų statistinių duomenų. Analizuojami duomenys empirinėje dalyje apima 2010-2019 metų laikotarpį, išskyrus duomenis apie Europos šalių lyginamąją analizę, kurie apima 2015-2019 metų laikotarpį. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurių valstybių duomenys apima ne visus analizuojamus laikotarpius, t. y. duomenų lentelės yra nepilnos. Duomenys apie Lietuvos azartinių lošimų sektoriaus analizę apima 2008-2019 m. duomenis. Duomenys gauti iš šalių, kurios nėra eurozonoje, konvertuojami pagal Europos centrinio banko pateiktą oficialų tų metų vidutinį metinį valiutos kursą.

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonomikos gerovei vertinimo modelis. Atsižvelgiant į pasirinktus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo veiksnius yra sudaromas modelis susidedantis iš trijų dalių: azartinių lošimų sektoriaus poveikis nedarbo lygio (vertinamas bendras, vyrų, moterų ir jaunimo nedarbo lygis), ekonomikos augimo ir vidutinio darbo užmokesčio pokyčiams nustatyti (žr. 5 lentelę). Siekiant aiškiau pateikti rezultatus, visos trys modelio dalys aprašomos atskirai ir kiekviena modelio dalis yra įvardinama kaip atskiras modelis su atitinkama numeracija. 5 lentelėje pateikti kokie kiekvienam modeliui yra naudojami vertinimo rodikliai.

5 lentelė. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominės gerovės vertinimo modelis

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis	Ekonominės gerovės vertinimo rodikliai (priklausomas kintamasis)	Azartinių lošimų sektoriaus rodikliai (nepriklausomas kintamasis)	Kontroliniai kintamieji	
	Nedarbo lygis 1 modelis	Bendras nedarbo lygis (1.1 modelis)	Bendrosios lošimų pajamos (GGR) Bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui (GGRA)	BVP
		Nedarbo lygis – vyrų (1.2 modelis)		
		Nedarbo lygis – moterų (1.3 modelis)		
Nedarbo lygis – jaunimo iki 29 metų (1.4 modelis)				
Ekonomikos augimas 2 modelis	Realus BVP gyventojui	Bendrosios lošimų pajamos (GGR) Bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui (GGRA)	Vėluojantis BVP gyventojui Fizinis kapitalas Žmogiškasis kapitalas Populiacijos augimas Suderintas vartotojų kainų indeksas Valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas Investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas Finansinis išsivystymas Užsienio prekyba	
Vidutinis darbo užmokestis 3 modelis	Vidutinis darbo užmokestis	Bendrosios lošimų pajamos (GGR) Bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui (GGRA)	Suderintas vartotojų kainų indeksas Nedarbo lygis	

Šaltinis: sudaryta autorės

1 modelis. Panelinių duomenų analizė 1 modeliui yra atliekama remiantis Okun lygtimi sudaryta nedarbo lygiui nustatyti. Okun lygtis pagrįsta atvirkštinio nedarbo lygio ir ekonomikos augimo ryšiu. Remiantis Okun lygtimi yra padaryta daug mokslinių tyrimų ir gauti rezultatai patvirtino lygties pagrįstumą, jog vienas papildomas % BVP lemia 0,3 procentinio punkto mažesnę nedarbo lygį (Butkus, Seputiene, 2019; Butkus ir kt., 2020). Pastebėtina, kad nedarbo lygio augimo nustatymui Okun lygtis dažnai naudojama moksliniuose tyrimuose naudojant panelinių duomenų analizės metodą (Dimian ir kt. 2018; Butkus, Seputiene, 2019; Butkus ir kt. 2020; Tumanoska, 2020; Kadiša ir kt. 2021).

Okun sudaryta nedarbo lygtis turi du modelius: skirtumo versija (angl. difference version) ir atotrūkio versija (angl. gap version). Šiame darbe bus naudojama skirtumo versija, kurios bendroji lygtis yra lygi (Butkus, Seputiene, 2019):

$$\Delta U_{i,t} = \alpha + \beta \Delta BVP_{i,t} + \theta_t + \Delta \varepsilon_{i,t}; \quad (3)$$

Kur: $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; α – konstanta; β – koeficientas; $BVP_{i,t}$ - bendrasis vidaus produktas; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Bendrųjų lošimo pajamų poveikis nedarbo lygiui yra vertinamas dviem skirtingais aspektais: 1) neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes; 2) atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Žemiau pateikiamos lygtys atspindi abu analizuojamus atvejus. Pažymėtina, kad nors poveikis nedarbo lygiui ($U_{i,t}$) yra vertinamas kaip poveikis bendram nedarbo lygiui ($U_{i,t-T}$), nedarbo lygiui – vyrų ($U_{i,t-M}$), nedarbo lygiui – moterų ($U_{i,t-F}$), nedarbo lygiui jaunimo ($U_{i,t-Y}$) ir kiekvienam modeliui sudaroma atskira lygtis, tačiau tyrime pateikiama tik bendra lygties išraiška.

Bendrųjų lošimo pajamų poveikis nedarbo lygiui (nepriklausomai nuo ekonomikos ciklo fazės) nustatomas lygtimi:

$$\Delta U_{(i,t)} = \alpha + \beta \Delta \ln BVP_{i,t} + \varphi \Delta \ln GGR_{i,t} + \theta_t + \Delta \varepsilon_{i,t}; \quad (4)$$

Kur: $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; α – konstanta; β – koeficientas; $BVP_{i,t}$ - bendrasis vidaus produktas; Φ – koeficientas; $GGR_{i,t}$ – bendrosios lošimo pajamos; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui poveikis nedarbo lygiui (nepriklausomai nuo ekonomikos fazės) nustatomas lygtimi:

$$\Delta U_{i,t} = \alpha + \beta \Delta \ln BVP_{i,t} + \varphi \Delta \ln GGRA_{i,t} + \theta_t + \Delta \varepsilon_{i,t}; \quad (5)$$

Kur: $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; α – konstanta; β – koeficientas; $BVP_{i,t}$ – bendrasis vidaus produktas; φ – koeficientas; $GGRA_{i,t}$ – bendrosios lošimo pajamos pilnamečiui gyventojui; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Bendrųjų lošimo pajamų poveikis nedarbo lygiui atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes nustatomas lygtimi:

$$\Delta U_{i,t} = \alpha + \beta_1 \Delta BVP_{i,t} + \delta_1 \Delta BVP_{i,t} * Dn_{i,t} + \beta_2 \Delta GGR_{i,t} + \delta_2 \Delta GGR_{i,t} * Dn_{i,t} + \varphi Dn_{i,t} + \theta_t + \Delta \varepsilon_{i,t}; \quad (6)$$

Kur: $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; α – konstanta; β_1 – nedarbo lygio ir BVP sąveiką augimo fazėje; $BVP_{i,t}$ – bendrasis vidaus produktas; $\beta_1 + \delta_1$ – nedarbo lygio ir BVP sąveiką nuosmukio fazėje; $GGR_{i,t}$ – bendrosios lošimo pajamos; β_2 – nedarbo lygio ir GGR sąveiką augimo fazėje; $\beta_2 + \delta_2$ – nedarbo lygio ir GGR sąveiką nuosmukio fazėje; $Dn_{i,t}$ – pseudokintamasis, rodantis ekonomikos nuosmukio laikotarpius; δ – rodo efekto skirtumą; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui poveikis nedarbo lygiui atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes nustatomas lygtimi:

$$\Delta U_{i,t} = \alpha + \beta_1 \Delta BVP_{i,t} + \delta_1 \Delta BVP_{i,t} * Dn_{i,t} + \beta_2 \Delta GGRA_{i,t} + \delta_2 \Delta GGRA_{i,t} * Dn_{i,t} + \varphi Dn_{i,t} + \theta_t + \Delta \varepsilon_{i,t}; \quad (7)$$

Kur: $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; α – konstanta; β_1 – nedarbo lygio ir BVP sąveiką augimo fazėje; $BVP_{i,t}$ – bendrasis vidaus produktas; $\beta_1 + \delta_1$ – nedarbo lygio ir BVP sąveiką nuosmukio fazėje; $GGR_{i,t}$ – bendrosios lošimo pajamos; β_2 – nedarbo lygio ir GGR sąveiką augimo fazėje; $\beta_2 + \delta_2$ – nedarbo lygio ir GGR sąveiką nuosmukio fazėje; $Dn_{i,t}$ – pseudokintamasis, rodantis ekonomikos nuosmukio laikotarpius; δ – rodo efekto skirtumą; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

2 modelis. Panelinių duomenų analizė 2 modeliui yra atliekama remiantis lygtimi sudaryta ekonomikos augimui nustatyti. Ekonominis augimas paprastai yra išreikšiamas BVP gyventojui rodiklio pokyčiu (Reich, 2010). Tyrimui pasirinkta ekonomikos augimo lygtis yra sudaryta EBPO ir naudojama jos tyrimuose (Bassanini, Scarpetta, 2001), šioje lygtyje priklausomas kintamasis yra išreikštas realaus BVP gyventojui pokyčiu, kuris nusako ekonomikos augimą (žr. plačiau Bassanini, Scarpetta, 2001).

Šiame darbe bus naudojama šios išraiškos bendroji ekonomikos augimo lygtis:

$$\Delta \ln y_{i,t} = \alpha + \varnothing_t \ln y_{i,t-1} + \beta_1 \Delta \ln Sk_{i,t} + \beta_2 \Delta \ln H_{i,t} + \beta_3 \Delta P_{i,t} + \sum_{j=4}^m = a \Delta \ln V_{i,t}^j + \theta_t + \varepsilon_{i,t}; \quad (8)$$

Kur: $y_{i,t}$ – BVP gyventojui; α – konstanta; β – koeficientas; $Sk_{i,t}$ – fizinis kapitalas, $H_{i,t}$ – žmogiškasis kapitalas, $P_{i,t}$ – populiacijos augimas, $V_{i,t}$ – kiti kintamieji, veikiantys ekonomikos efektyvumą, θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Pagal sudarytą ekonomikos augimo lygtį, kiti kintamieji, veikiantys ekonomikos augimą yra: suderintas vartotojų kainų indeksas, valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas, investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas, finansinis išsivystymas ir užsienio prekyba. Visi šie kintamieji yra įtraukiami į lygtį. Atsižvelgiant į lygtyje naudojamus matavimo rodiklius, žemiau pateiktoje lentelėje nurodyta, kokiam kintamajam koks matavimo rodiklis yra pasirenkamas (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Kintamųjų matavimo rodikliai ekonomikos augimo lygtyje

Kintamasis	Matavimo rodiklis
Priklausomas kintamasis – ekonomikos augimas (y)	Realus BVP gyventojui (pokytis)
Vėluojantis BVP gyventojui (y_{t-1})	Realus BVP gyventojui (praėjusių metų)
Fizinis kapitalas (Sk)	Bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas (pokytis) (% nuo BVP)
Žmogiškasis kapitalas (H)	Aukštąjį išsilavinimą turintys dirbantieji (pokytis) (% nuo visų galinčių dirbti)
Populiacijos augimas (P)	Populiacijos pokytis (15-64 metų amžiaus grupėje)
Suderintas vartotojų kainų indeksas (PI)	Suderintas vartotojų kainų indeksas (pokytis) (%)
Valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas (Gov)	Valdžios sektoriaus galutinio vartojimo išlaidos (pokytis) (% nuo BVP)

Investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas (R&D)	Investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas (pokytis) (% nuo BVP)
Finansinis išsivystymas (D)	Valstybės skola (pokytis) (% nuo BVP)
Užsienio prekyba (T)	Prekyba (pokytis) (% nuo BVP)

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Bassanini, Scarpetta (2001).

Atsižvelgiant į aukščiau nurodytus kintamųjų matavimo rodiklius ekonomikos augimo lygtyje, bendrųjų lošimo pajamų poveikis ekonomikos augimui nustatomas lygtimi:

$$\Delta \ln y_{i,t} = \alpha + \varnothing \ln y_{i,t-1} + \beta_1 \Delta \ln Sk_{i,t} + \beta_2 \Delta \ln H_{i,t} + \beta_3 \Delta \ln P_{i,t} + \beta_4 \Delta \ln PI_{i,t} + \beta_5 \Delta \ln Gov_{i,t} + \beta_6 \Delta \ln R\&D_{i,t} + \beta_7 \Delta \ln D_{i,t} + \beta_8 \Delta \ln T_{i,t} + \beta_9 \Delta \ln GGR_{i,t} + \theta_t + \varepsilon_{i,t}; \quad (9)$$

Kur: $y_{i,t}$ – BVP gyventojui; α – konstanta; β – koeficientas; $Sk_{i,t}$ – fizinis kapitalas, $H_{i,t}$ – žmogiškasis kapitalas, $P_{i,t}$ – populiacijos augimas, $PI_{i,t}$ – suderintas vartotojų kainų indeksas, $Gov_{i,t}$ – valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas, $R\&D_{i,t}$ – investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas, $D_{i,t}$ – finansinis išsivystymas, $T_{i,t}$ – užsienio prekyba, $GGR_{i,t}$ – bendrosios lošimų pajamos, θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Atsižvelgiant į aukščiau nurodytus kintamųjų matavimo rodiklius ekonomikos augimo lygtyje, bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui poveikis ekonomikos augimui nustatomas lygtimi:

$$\Delta \ln y_{i,t} = \alpha + \varnothing \ln y_{i,t-1} + \beta_1 \Delta \ln Sk_{i,t} + \beta_2 \Delta \ln H_{i,t} + \beta_3 \Delta \ln P_{i,t} + \beta_4 \Delta \ln PI_{i,t} + \beta_5 \Delta \ln Gov_{i,t} + \beta_6 \Delta \ln R\&D_{i,t} + \beta_7 \Delta \ln D_{i,t} + \beta_8 \Delta \ln T_{i,t} + \beta_9 \Delta \ln GGRA_{i,t} + \theta_t + \varepsilon_{i,t}; \quad (10)$$

Kur: $y_{i,t}$ – BVP gyventojui; α – konstanta; β – koeficientas; $Sk_{i,t}$ – fizinis kapitalas, $H_{i,t}$ – žmogiškasis kapitalas, $P_{i,t}$ – populiacijos augimas, $PI_{i,t}$ – suderintas vartotojų kainų indeksas, $Gov_{i,t}$ – valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas, $R\&D_{i,t}$ – investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas, $D_{i,t}$ – finansinis išsivystymas, $T_{i,t}$ – užsienio prekyba, $GGRA_{i,t}$ – bendrosios lošimų pajamos, θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

3 modelis. Panelinių duomenų analizė 3 modeliui yra atliekama remiantis bazine lygtimi sudaryta vidutinio darbo užmokesčiui nustatyti. Tyrimui pasirinkta darbo užmokesčio lygtis yra pagrįsta darbo užmokesčio augimo ryšiu su nedarbo lygio mažėjimu bei kainų indekso augimu (Blanchard, 1998). Remiantis šia lygtimi vertinamas bendrųjų lošimo pajamų poveikis vidutinio darbo užmokesčio pokyčiams.

Šiame darbe naudojama šios išraiškos bendroji vidutinio darbo užmokesčio augimo lygtis:

$$\Delta \log W_{i,t} = a_w + \Delta \log P_{t-1} - \beta \Delta U_{i,t} + \theta_t + \varepsilon_{i,t}; \quad (11)$$

Kur: $W_{i,t}$ – vidutinis darbo užmokestis; a_w – konstanta; β – koeficientas; P_{t-1} – kainų indeksas; $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Atsižvelgiant į aukščiau nurodytus kintamųjų matavimo rodiklius vidutinio darbo užmokesčio augimo lygtyje, bendrųjų lošimo pajamų poveikis vidutiniam darbo užmokesčiui nustatomas lygtimi:

$$\Delta \log W_{i,t} = a_w + \Delta \log P_{t-1} - \beta \Delta U_{i,t} + \beta_1 \Delta \log GGR_{i,t} + \theta_t + \varepsilon_{i,t}; \quad (12)$$

Kur: $W_{i,t}$ – vidutinis darbo užmokestis; a_w – konstanta; β – koeficientas; P_{t-1} – suderintas vartotojų kainų indeksas; $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; $GGR_{i,t}$ – bendrosios lošimų pajamos; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Atsižvelgiant į aukščiau nurodytus kintamųjų matavimo rodiklius vidutinio darbo užmokesčio augimo lygtyje, bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui poveikis vidutiniam darbo užmokesčiui nustatomas lygtimi:

$$\Delta \log W_{i,t} = a_w + \Delta \log P_{t-1} - \beta \Delta U_{i,t} + \beta_1 \Delta \log GGRA_{i,t} + \theta_t + \varepsilon_{i,t}; \quad (13)$$

Kur: $W_{i,t}$ – vidutinis darbo užmokestis; a_w – konstanta; β – koeficientas; P_{t-1} – suderintas vartotojų kainų indeksas; $U_{i,t}$ – nedarbo lygis; $GGRA_{i,t}$ – bendrosios lošimų pajamos; θ_t – laiko pseudokintamasis; $\varepsilon_{i,t}$ – idiosinkratinė paklaida.

Tyrimo hipotezės. Atsižvelgiant į tyrimo tikslą - išanalizavus mokslinius po-

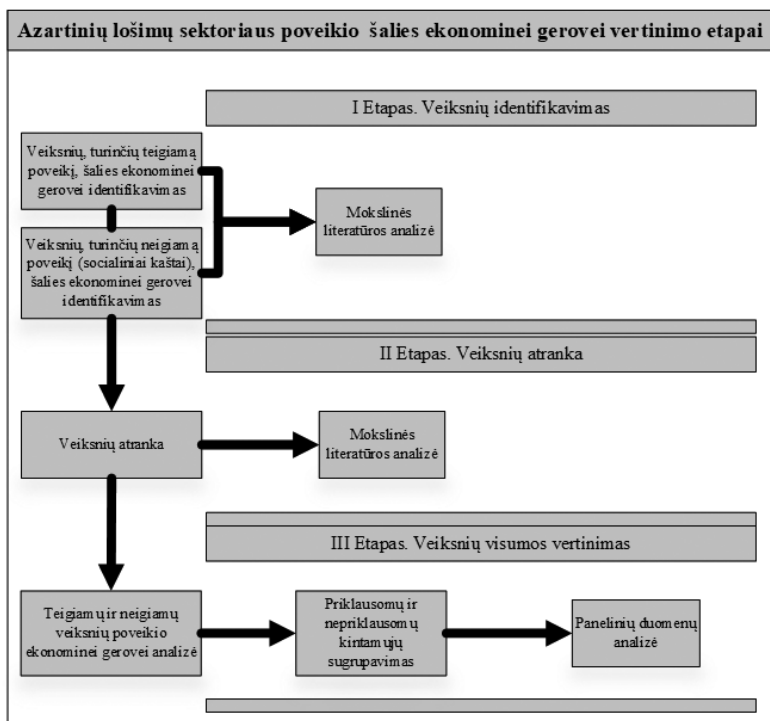
žiūrius į azartinių lošimų sektorių ir jo poveikį šalies ekonominei gerovei, parengti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir patikrinti jį Europos šalyse, ir remiantis pirmoje disertacijos dalyje aptartais tyrimais bei tuo, kad nėra bendros mokslininkų nuomonės dėl azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei, yra keliamos šios hipotezės:

H_1 hipotezė – azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygiui;

H_2 hipotezė – azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui;

H_3 hipotezė – azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui.

Galima išskirti šiuos pagrindinius azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo etapus (žr. 12 pav.).

12 pav. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo etapai

Remiantis moksline literatūra, nustatyta, kad ekonominės gerovės vertinimo vieni iš pagrindinių rodiklių yra šie makroekonominiai rodikliai: BVP, BVP gyventojui, nedarbo lygis, užimtumas ir vidutinis darbo užmokestis. Be to, mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad ekonomikos augimas taip pat yra vienas iš veiksnių, prisidedančių prie šalies ekonominės gerovės. Mokslinės literatūros analizė taip pat atskleidė, kad azartinių lošimų sektoriaus tyrimuose azartinių lošimų sektoriaus poveikis yra analizuojamas atkreipiant dėmesį į šio sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, ekonomikos augimui bei vidutinio darbo užmokesčiui. Atsižvelgiant į tai, azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei galima vertinti būtent per nedarbo lygio, ekonomikos augimo ir vidutinio darbo užmokesčio pokyčius.

Atsižvelgiant į pasirinktus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo veiksnus, empiriniam tyrimui pasirenkami šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai: realaus BVP gyventojui pokytis, nedarbo lygio pokytis (vyrų, moterų, jaunimo), vidutinio metinio darbo užmokesčio pokytis bei azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai (bendrųjų lošimo pajamų pokytis bei bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis). Atliekant Europos šalių lyginamąją analizę pasirenkami azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai: azartinių lošimų sektoriaus dydis, bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo šalies bendrojo vidaus produkto; bendrųjų lošimo pajamų dalis vienam pilnamečiui gyventojui, bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio; bendrųjų lošimo pajamų vidutinis metinis augimas; asmenų, pateikusių prašymus neleisti lošti, skaičius; azartinių lošimų sektoriaus veiklos apmokestinimo bazė ir dydis.

Atlikus azartinių lošimų tyrimuose naudojamų metodų analizę, azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimui pasirenkami šie tyrimo metodai: dokumentų analizės, regresinė analizė su paneliniais duomenimis ir apklausa. Empirinėje dalyje analizuojamų rodiklių pasirinkimą lėmė šios pagrindinės priežastys: vartojimo paplitimas ir patikimumas, skaičiavimo reguliarumas, palyginamumas bei naudojimo dažnumas mokslinėje literatūroje. Atsižvelgiant į azartinių lošimų sektoriaus duomenų, reikalingų tyrimui, ribotą prieinamumą bei į rezultatų praktines pritaikymo galimybes yra sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis susidedantis iš trijų dalių: azartinių lošimų sektoriaus poveikio nedarbo lygio, ekonomikos augimo ir vidutinio darbo užmokesčio pokyčiams nustatyti. Taigi, analitinėje disertacijos dalyje, tikrinant sudarytus azartinių lošimų sek-

toriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelius, naudojama regresinė analizė su paneliniais duomenimis, kuri sujungia skerspjūvio duomenų ir laiko eilučių duomenų analizės metodus ir pasinaudoti jų privalumais. Azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei buvo pasirinkta vertinti regresinės analizės metodu, kuriuo yra įvertinama nepriklausomų kintamųjų įtaka priklausomam kintamajam.

3. AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMO MODELIO TAIKYMAS IR EMPIRINIO TYRIMO REZULTATŲ VERTINIMAS

3.1. Lietuvos ir Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė

Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė vykdoma dviem etapais: pirmiausia analizuojamas Lietuvos azartinių lošimų sektorius 2008 m. - 2019 m. laikotarpiu, toliau nagrinėjamas Europos šalių azartinių lošimų sektorius, vertinant laikotarpį nuo 2015 m. iki 2019 m. Atsižvelgiant į duomenų prieinamumo galimybes ir siekiant didesnio disertacijos praktinio pritaikomumo, atlikta ilgesnį laikotarpį apimanti Lietuvos azartinių lošimų sektoriaus analizė.

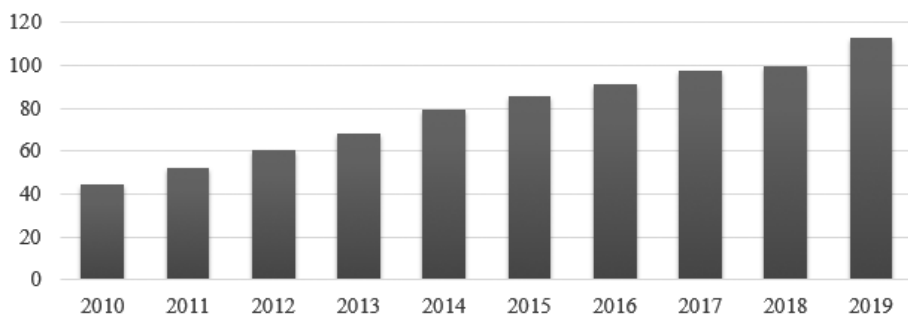
3.1.1. Lietuvos azartinių lošimų sektoriaus analizė

Lietuvos Respublikoje azartiniai lošimai legalizuoti 2001 m. Kaip jau buvo pažymėta pirmoje šios disertacijos dalyje, Lietuvos Respublikoje, skirtingai nei daugelyje kitų valstybių, loterijos nėra laikomos azartiniu lošimu, atsižvelgiant į tai Lietuvos azartinių lošimų klasifikacija skiriasi nuo teorinėje darbo dalyje autorės patikslintos azartinių lošimų klasifikacijos. Lietuvoje legalu dalyvauti lošimuose sulaukus 18 metų amžiaus, išskyrus kazino, kuriame reikalaujama būti 21 metų amžiaus.

2019 metais Lietuvoje buvo organizuojami šių rūšių antžeminiai lošimai: lažybos (lažybų punktuose), lošimai A kategorijos lošimų automatais ir stalo lošimai (lošimo namuose (kazino), lošimai B kategorijos lošimo automatais (automatų salonuose). Pažymėtina, kad Lietuvoje galima organizuoti ir totalizatorių bei bingą, tačiau iki 2020 metų šių lošimų neorganizavo nei vienas lošimų organizatorius. Taip pat Lietuvoje 2019 m. buvo organizuojami šių rūšių nuotoliniai lošimai: nuotolinės lažybos, nuotoliniai lošimai A kategorijos lošimo automatais, nuotoliniai stalo lošimai ir nuotoliniai lošimai B kategorijos lošimo automatais. Atkreiptinas dėmesys, kad nors galimybė organizuoti nuotolinius lošimus Lietuvos Respublikoje legalizuota tik 2016 m. sausio 1 d., tačiau nuotolinių lošimų paslaugų populiarumas ir poreikis Lietuvoje auga itin dideliu greičiu.

13 paveiksle matyti kaip kito visų lošimo rūšių (antžeminių ir nuotolinių) ben-

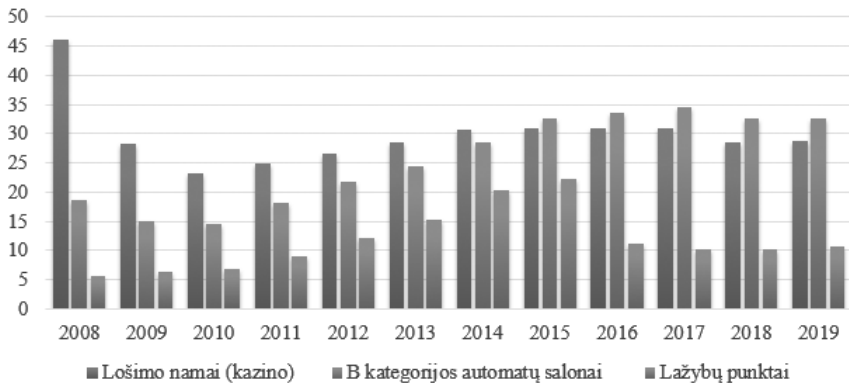
drosios lošimų pajamos nuo 2010 metų. Kaip galime pastebėti, lyginant 2010 metų bendrąsias lošimų pajamas su 2019 metų pajamomis, 2019 metais jos paauugo 2.5 karto. Taigi, azartinių lošimų sektorius per dešimties metų laikotarpį padidėjo 2.5 karto.

Šaltinis: parengta autorės pagal Lošimų priežiūros tarnybos interneto svetainėje pateiktas lošimų organizatorių 2010 –2019 metų veiklos rodiklių ataskaitas

13 pav. Lietuvos azartinių lošimų (antžeminių ir nuotolinių) bendrosios lošimų pajamos 2010 m. – 2019 m., mln. Eur.

Analizuojant atskirų antžeminių lošimo vietų bendrųjų lošimo pajamų pokytį tikslinga vertinti ilgesnį laikotarpį, pradedant nuo 2008 m. (žr. 14 pav.). Lošimo namai (kazino) 2009 m. patyrė didžiausią bendrųjų lošimo pajamų sumažėjimą, kuris lyginant su 2008 m. sumažėjo net 39 %. Be abejo, tokį ženklų bendrųjų lošimo pajamų sumažėjimą lėmė ekonomikos nuosmukis. Matyti, kad lošimo namų (kazino) bendrosios lošimų pajamos taip ir niekada neatsistatė į tokį lygį kaip iki ekonominio nuosmukio.

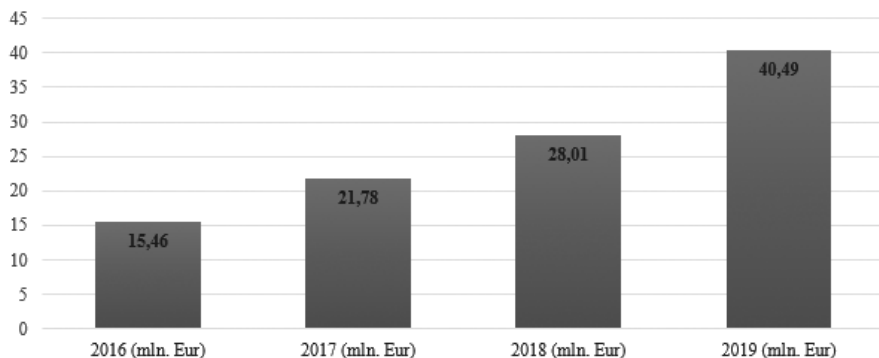

Šaltinis: parengta autorės pagal Lošimų priežiūros tarnybos interneto svetainėje pateiktas lošimų organizatorių 2008 – 2019 metų veiklos rodiklių ataskaitas

**14 pav. Lietuvos antžeminių lošimo vietų bendrosios lošimų pajamos
2008 m. – 2019 m., mln. Eur.**

Automatų salonų bendrosios lošimų pajamos 2009 m. lyginant su 2008 m. sumažėjo 19 %, tačiau po trumpo sumažėjimo labai greitai pradėjo augti ir jau 2011 m. beveik pasiekė tokį patį pajamų lygį kaip iki ekonominio nuosmukio. Nuo 2012 m. automatų salonų bendrosios lošimų pajamos tapo didesnėmis nei iki ekonominio nuosmukio ir stabiliai iki 2017 m. augo kartu plečiantis ir automatų salonų tinklui Lietuvoje. Taigi, automatų salonų pajamoms ir plėtrai, ekonominis nuosmukis turėjo daug mažesnę poveikį nei lošimo namams (kazino). Lažybų punktų bendrosios lošimų pajamos 2008 m. – 2015 m. laikotarpiu nuolat tik augo. Pastebėtina, kad nuo 2016 m. lažybų punktų pajamos nukrito dvigubai, automatų salonų ir lošimo namų (kazino) pajamos taip pat pradėjo mažėti, šį reiškinį galima sieti su nuotolinių lošimų legalizavimu Lietuvoje.

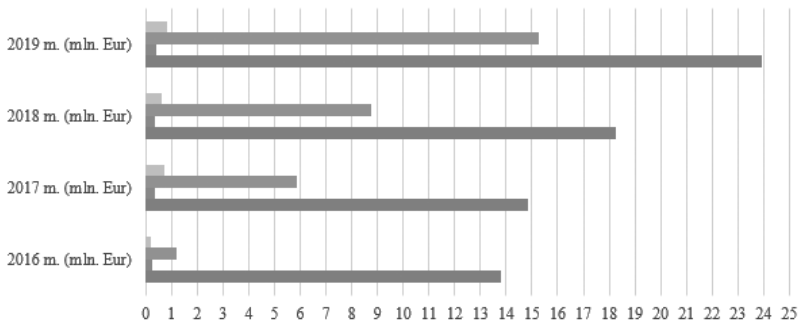
Nuotolinių lošimų paslaugos, kurios Lietuvoje buvo legalizuotos 2016 metais, itin populiarėja. Vertinant statistinius duomenis, nustatyta, kad lyginant 2016 m. visų rūšių nuotolinių lošimų bendrąsias lošimų pajamas su 2017 m. bendrosiomis lošimų pajamomis, jos 2017 m. išaugo 40 proc. Lyginant 2018 m. nuotolinių lošimų bendrąsias lošimų pajamas su ankstesniais metais jos išaugo 28,6 proc., o 2019 m. pajamos buvo 44,5 proc. didesnės nei 2018 m. (žr. 15 pav.).

Šaltinis: parengta autorės pagal Lošimų priežiūros tarnybos interneto svetainėje pateiktas lošimų organizatorių 2016 –2019 m. veiklos rodiklių ataskaitas

**15 pav. Lietuvos nuotolinių lošimų bendrosios lošimų pajamos
2016 m. – 2019 m., mln. Eur.**

Iš 16 paveikslo matyti, kad analizuojant atskirų nuotolinių lošimų rūšių bendrąsias lošimų pajamas laikotarpiu nuo 2016 m. iki 2019 m., Lietuvoje didžiausią nuotolinių lošimų rinkos dalį užima nuotolinės lažybos ir nuotoliniai lošimai A kategorijos lošimo automatais. Remiantis 2019 m. duomenimis, nuotolinių lažybų ir nuotolinių lošimų A kategorijos lošimo automatais bendrosios lošimų pajamos sudaro beveik 97 proc. visos nuotolinių lošimų rinkos bendrųjų lošimo pajamų Lietuvoje per šį laikotarpį (žr. 16 pav.).

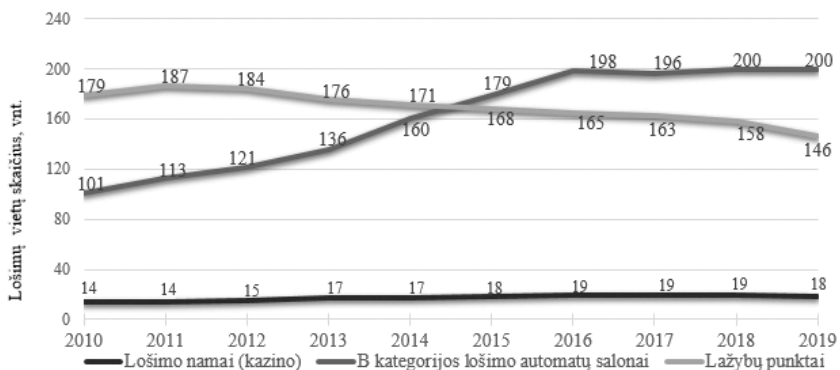
	2016 m. (mln. Eur)	2017 m. (mln. Eur)	2018 m. (mln. Eur)	2019 m. (mln. Eur)
■ B kat. lošimo automatai	0,17	0,72	0,62	0,84
■ A kat. lošimo automatai	1,21	5,86	8,76	15,29
■ Stalo lošimai	0,27	0,33	0,37	0,42
■ Lažybos	13,81	14,87	18,26	23,94

Šaltinis: parengta autorės pagal Lošimų priežiūros tarnybos interneto svetainėje pateiktas lošimų organizatorių 2016 –2019 m. veiklos rodiklių ataskaitas

16 pav. Lietuvos atskirų rūšių nuotolinių lošimų bendrosios lošimų pajamos 2016 m. – 2019 m., mln. Eur.

Taigi, azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų analizė atskleidė (žr. 12-15 pav.), kad nuotoliniai lošimai perima vis didesnę dalį antžeminių lošimų rinkos. Legalizavus nuotolinius lošimus Lietuvoje, didžioji dalis lošėjų, kurie lošė lažybų punktuose persikėlė į internetą. Panašią situaciją galima matyti ir su nuotoliniais lošimais A kategorijos automatais, kurie antžeminėse vietose gali būti organizuojami tik lošimo namuose (kazino). Pastebėtina, kad nuotolinių lošimų legalizavimas mažiausiai turėjo įtakos automatų salonų pajamoms.

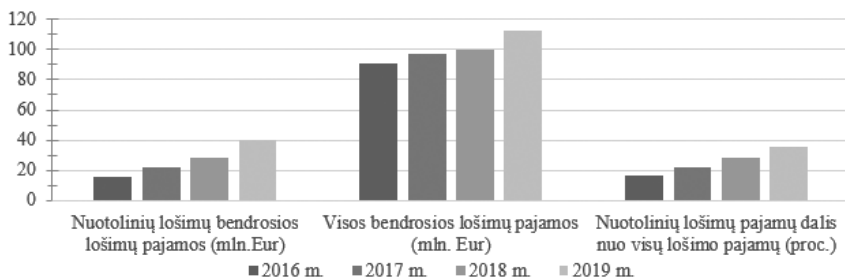
Nuotolinių azartinių lošimų rinkos bendrosioms lošimų pajamos sparčiai augant, antžeminių lošimų rinka Lietuvoje pradeda trauktis. Iš 17 paveikslo matyti, kad iki 2014 m. daugiausiai antžeminių lošimų organizavimo vietų Lietuvoje turėjo lažybų punktai. Nuo 2015 m. automatų salonų skaičius pradėjo augti ir stabiliai augo iki 2019 m., taip pat lošimo namų (kazino) antžeminių vietų skaičius beveik nekito, todėl darytina išvada, kad automatų salonams ir lošimo namų (kazino) antžeminių lošimo organizavimo vietų skaičiumi nuotoliniai lošimai reikšmingos įtakos neturėjo. Visiškai kitokią tendenciją galime pastebėti lažybų punktų plėtroje, kuri nuo 2013 m. pradėjo mažėti ir legalizavus nuotolinius lošimus dar sparčiau mažėja.

Šaltinis: parengta autorės pagal Lošimų priežiūros tarnybos interneto svetainėje pateiktas lošimų organizatorių 2008 – 2019 metų veiklos rodiklių ataskaitas. Pastaba: naudojami tik tų antžeminių lošimų organizavimo vietų, kurios faktiškai vykdo veiklą ir gauna pajamas, duomenys

17 pav. Lietuvos antžeminių lošimų organizavimo vietų skaičiaus pokyčiai 2010 m. – 2019 m., vnt.

Iš 18 pav. pateiktos informacijos matyti, jog 2016 m. nuotolinių lošimų bendrosios lošimų pajamos sudarė 17 proc. visų bendrųjų lošimo pajamų, 2017 m. – 22,37 proc., 2018 m. – 28,18 proc., o 2019 m net 35,95 proc. Taigi, matomos nuotolinių lošimų bendrųjų lošimo pajamų didėjimo tendencijos Lietuvoje.

Šaltinis: parengta autorės pagal Lošimų priežiūros tarnybos interneto svetainėje pateiktas lošimų organizatorių 2008 – 2018 metų veiklos rodiklių ataskaitas

18 pav. Lietuvos nuotolinių lošimų bendrųjų lošimų pajamų dalis bendrosiose lošimo pajamose 2016 m. – 2019 m., mln. Eur.

Taigi, Lietuvos Respublikoje pagal nustatytą teisinį reglamentavimą galima organizuoti antžeminius ir nuotoliniai lošimus, iš kurių pagrindiniai yra: lažybos, lošimo automatai, kurie skirstomi į A ir B kategoriją, stalo lošimai bei lažybos. Azartinių lošimų sektorius Lietuvoje per pastaruosius dešimt metų išaugo 2,5 karto, taigi ir jo reikšmė valstybės ekonomikai ženkliai sustiprėjo.

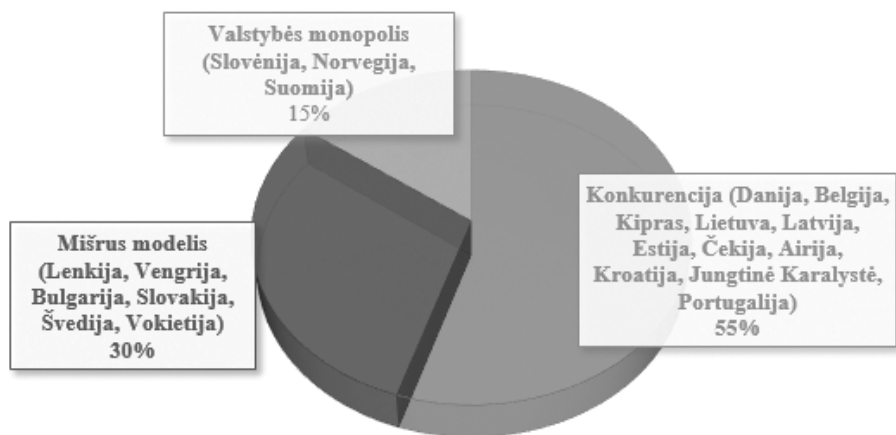
Pastebėtina, kad nuo 2016 m. lažybų punktų pajamos nukrito dvigubai, automatų salonų ir lošimo namų (kazino) pajamos taip pat pradėjo mažėti, šį pajamų sumažėjimą galima sieti su nuotolinių lošimų legalizavimu Lietuvoje. Nuotolinių azartinių lošimų rinkos bendrosioms lošimų pajamos sparčiai augant, antžeminių lažybų lošimų rinka Lietuvoje pradeda trauktis. Nors automatų salonų ir lošimo namų (kazino) antžeminių lošimo organizavimo vietų skaičiui nuotoliniai lošimai reikšmingos įtakos neturėjo, tačiau visiškai kitokią tendenciją galime pastebėti lažybų punktų plėtroje.

Darytina išvada, kad legalizavus nuotolinius lošimus Lietuvoje, didžioji dalis lošėjų, kurie lošė lažybų punktuose persikėlė lošti į internetą. Azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų analizė atskleidė, kad nuotoliniai lošimai perima vis didesnę antžeminių lošimų rinkos dalį.

3.1.2. Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus analizė

Azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė atliekama 18 Europos šalių (Lietuva, Latvija, Estija, Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija, Bulgarija, Slovėnija, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Kipras, Švedija, Suomija, Danija, Belgija, Portugalija, Vokietija ir Norvegija) bei iš dalies Airijos ir Kroatijos (buvo pateikti ne visi reikiami duomenys) atžvilgiu. Azartinių lošimo sektoriaus lyginamoji analizė apima laikotarpį nuo 2015 m. iki 2019 metų. Šis laikotarpis buvo pasirinktas atsižvelgiant į tai, kad dauguma vertinamų valstybių galėjo pateikti informatyviausius duomenis būtent apie šį laikotarpį. Atkreiptinas dėmesys, kad atsižvelgiant į valstybių reglamentavimo skirtumus loterijos į analizę nėra įtraukiamos.

Vertinamas šalis pagal azartinių lošimų sektoriaus rinkos reguliavimo modelius galima suskirstyti į 3 grupes: šalys, kuriose veikia šio sektoriaus konkurencija, t. y. azartinių lošimų sektorius veikia laisvoje rinkoje, šalys, kuriose yra šio sektoriaus valstybės monopolis ir šalys, kuriose yra mišrus modelis – dalis azartinių lošimų sektoriaus yra valdoma monopolio, o kita dalis privačių įmonių, kurios konkuruoja tarpusavyje (žr. 19 pav.).

Šaltinis: parengta autorės remiantis Europos šalių nacionaliniais teisės aktais ir Europos šalių anketomis (8 priedas)

19 pav. Europos šalių grupės pagal taikomus azartinių lošimų sektoriaus reguliavimo modelius

Kaip buvo minėta ankstesniuose skyriuose, azartinių lošimų sąvoka nėra vienoda analizuojamose valstybėse ir dalis lošimo rūšių vienose valstybėse nėra netgi laikoma lošimais kitose valstybėse. Iš visų vertinamų valstybių, loterijos nėra laikomos lošimais Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje. Pažymėtina, kad valstybinis monopolis dažniau būna nustatomas ne azartinių lošimų, o loterijų sektoriui (Latvija, Bulgarija, Kroatija, Airija, Kipras ir kt.). 19 pav. būtent atspindi azartinių lošimų sektoriaus rinkos reguliavimo modelius, atskiriant loterijas. Pažymėtina, kad kai kuriuose valstybėse yra draudžiama organizuoti tam tikrų rūšių ar tipų lošimus, pavyzdžiui, Norvegijoje negali būti antžeminių kazino, tačiau visose analizuojamose valstybėse egzistuoja bent viena legali lošimų rūšis ir visose analizuojamose valstybėse šį sektorių prižiūri kompetentinga priežiūros institucija.

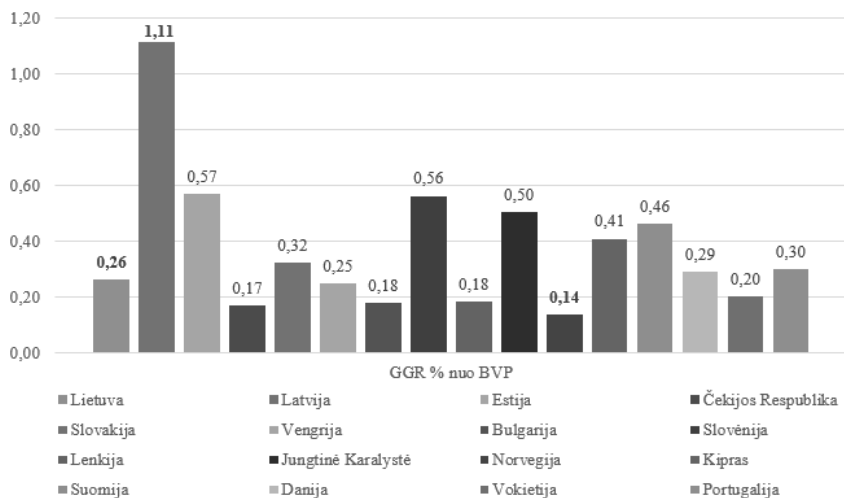
Azartiniai lošimai, analizuojamose valstybėse, legalizuoti skirtingu metu. Lyginant su kitomis valstybėmis, Lietuvoje azartiniai lošimai legalizuoti palyginus neseniai (žr. 7 lentelę). Kaip galima pastebėti iš 7 lentelės nuotoliniai lošimai legalizuoti tapo daug vėliau. Nėra abejonės, kad nuotoliniai lošimai egzistavo ir iki jų legalizavimo, tačiau jie nebuvo reglamentuoti nacionaliniais lygmenimis ir ilgai veikė nereglementuoti.

7 lentelė. Azartinių lošimų legalizavimas Europos šalyse

	Antžeminių lošimų legalizavimas	Nuotolinių lošimų legalizavimas
Lietuva	2001	2016
Latvija	1994	2006
Estija	1995	2009
Lenkija	1992	2011
Čekija	1990	2017 (iki 2017 m. ribotai)
Slovakija	1990	2006 (galimas tik valstybės monopolis) 2019 (atvira rinka visiems)
Slovėnija	1965	2008
Vengrija	1991	2012
Bulgarija	1993	2012
Airija	1956	2015
Belgija	1999	2011
Danija	2012 (atvira rinka visiems)	2012
Norvegija	1927 (totalizatorius) 1992 (kitos rūšys)	-
Kipras	2012 (lažybos)	-
Kroatija	1991	2010
Švedija	1881	2002
Suomija	1928 (totalizatorius) 1933 (lošimo automatai) 1993 (lažybos)	1995 (lažybos) 2010 (lošimo automatai, lošimo stalai)
Vokietija	nėra duomenų	2012 (loterijos, lažybos) 2021 (kazino)
Portugalija	1927	2015
Jungtinė Karalystė	nėra duomenų	nėra duomenų

Šaltinis: parengta autorės remiantis Europos šalių nacionaliniais teisės aktais ir Europos šalių anketomis (8 priedas)

Atliekant Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamąją analizę, svarbu suprasti kokią dalį azartinių lošimų sektorius sudaro šalies bendrajame vidiniame produkte. 20 paveiksle pavaizduota kiek bendrosios lošimų pajamos sudarė skirtingų šalių BVP 2019 metais.

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas). Pastaba: trūksta duomenų apie Belgiją ir Švediją

20 pav. Europos šalių bendrųjų lošimo pajamų dalis BVP 2019 m., proc.

Analizuojamų šalių bendrųjų lošimo pajamų nuo BVP vidurkis 2019 metais siekė 0,37 %. Iš pateikto paveikslo galima pamatyti, kad Latvijoje bendrosios lošimų pajamos sudaro daugiausiai 1,01 % BVP ir tai yra daugiausiai iš analizuojamų valstybių. Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos nuo BVP 2019 metais sudarė 0,26 % ir tai yra žemiau analizuojamų šalių vidurkio. Čekijos, Bulgarijos, Lenkijos ir Norvegijos bendrosios lošimų pajamos nuo BVP 2019 metais buvo daugiau nei du kartus mažesnės nei analizuojamų šalių vidurkis. Norvegijoje bendrosios lošimų pajamos sudaro mažiausiai 0,14 % BVP ir tai yra mažiausiai iš analizuojamų valstybių.

8 lentelėje pateikti duomenys parodo bendrųjų lošimo pajamų vidutinį kasmetinį augimą (angl. *average annual grow rate*) 2015-2019 metų laikotarpiu (siekiant duomenų palyginamumo pateikiami tik tų šalių duomenys, kurie buvo gauti už visą laikotarpį). Bendrųjų lošimo pajamų vidutinį kasmetinį augimą Kipre analizuojamu lai-

kotarpiu buvo didžiausias 34,64 % (žr. 8 lentelę). Toks didelis bendrųjų lošimo pajamų augimas Kipre buvo sąlygotas naujo teisinio reglamentavimo, kuriuo buvo pakeistos sąlygos dėl nuotolinių lošimų organizavimo Kipre. Dėl nuotolinių lošimų legalizavimo didėjantis bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis augimas buvo pastebėtas ir Portugalijoje, kurioje nuotoliniai lošimai legalizuoti nuo 2015 metų. Neigiamas bendrųjų lošimo pajamų augimas nustatytas Jungtinėje Karalystėje (-2,98 %) ir Norvegijoje (-1.88 %). Lietuvoje bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis vidurkis sudaro 7,09 %.

**8 lentelė. Europos šalių bendrųjų lošimo pajamų pokyčiai
2015 m. – 2019 m., proc.**

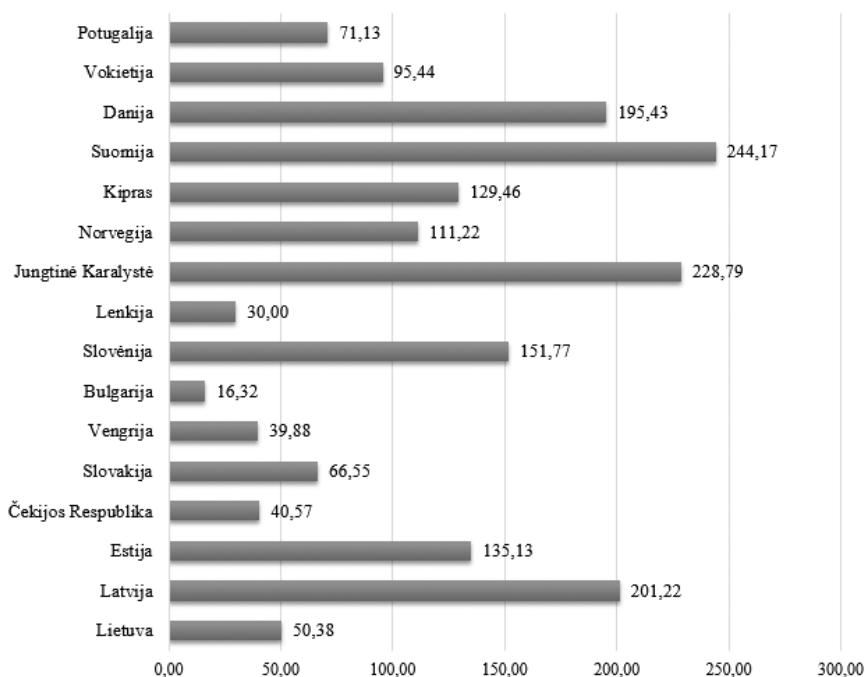
	Bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis augimas (AAGR) 2015-2019 m.
Lietuva	7.09 %
Latvija	11.09 %
Lenkija	21.62 %
Slovakija	7.61 %
Slovėnija	1.52 %
Vengrija	11.48 %
Bulgarija	18.03 %
Danija	5.41%
Kipras	34.64%
Norvegija	-1.88%
Jungtinė Karalystė	-2.98%
Vokietija	5.08 %
Portugalija	12.62 %

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas)

Analizuojant azartinių lošimų sektoriaus dydį skirtingose valstybėse bus naudojami rodikliai atsižvelgiant į pilnamečių gyventojų, galinčių lošti, skaičių tose valstybėse. Atsižvelgiant į tai, kad skirtingose valstybėse amžius nuo kurio galima lošti azartinius lošimus yra skirtingas (gali skirtis net ir pačiose valstybėse skirtingoms lošimo rūšims), ir varijuoja nuo 18 metų iki 21 metų, todėl tyrime apsiribota, kad pilnamečiais

asmenimis galinčiais lošti bus laikomi visi asmenys sulaukę 20 metų.

21 pav. pavaizduota kiek vienam pilnamečiui gyventojui teko bendrųjų lošimo pajamų per 2019 metus. Šis skaičius parodo kiek bendrųjų lošimo pajamų vienas gyventojas, turintis teisę lošti (nuo 20 metų) sukuria azartinių lošimų sektoriui per metus. Analizuojamų šalių vidurkis sudaro 112.97 Eur metus. Pagal bendrąsias lošimo pajamas pilnamečiui gyventojui daugiausia šių pajamų pilnamečiui gyventojui tenka Suomijoje (244.17 Eur), Jungtinėje Karalystėje (228.79 Eur) ir Latvijoje (201.22 Eur). Mažiausiai tenka - Bulgarijoje (16.32 Eur), Lenkijoje (30 Eur), Vengrijoje (39.88 Eur). Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui per metus sudaro 50.38 Eur., taigi yra apie du kartus mažiau nei analizuojamų šalių vidurkis.

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas). Pastaba: trūksta duomenų apie Belgiją ir Švediją.

21 pav. Europos šalių bendrųjų lošimo pajamos vienam pilnamečiam gyventojui (nuo 20 metų) 2019 m., Eur.

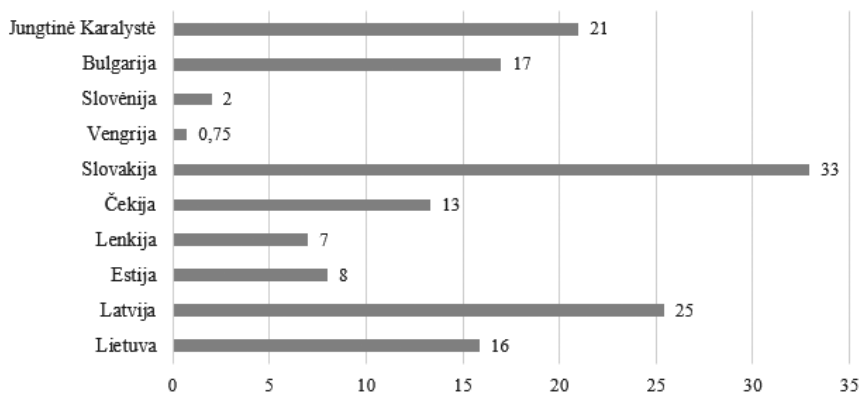
9 lentelėje parodytas lošimo organizavimo vietų pokytis analizuojamose valstybėse 2015-2019 m. Lentelė vaizduoja visų lošimo vietų (automatų salonų, lažybų punktų, kazino ir kt.) pokyčius. Labai didelis lošimo organizavimo vietų sumažėjimas nuo 2018 metų matyti Čekijoje. Tokie pasikeitimai yra sąlygoti 2017 metais nustatyto reglamentavimo, kuriuo būtent buvo siekiama mažinti lošimo organizavimo vietų skaičių šalyje, nustatant minimalų lošimo organizavimo įrenginių skaičių salonuose bei susiję su griežtesniais reikalavimais dėl atsakingo lošimo valstybėje. Kaip galima pastebėti, Latvijoje lošimo organizavimo vietų skaičius stabiliai auga nepriklausomai nuo to, kad internetiniai lošimai šalyje taip pat populiarėja.

9 lentelė. Europos šalių lošimo vietų pokyčiai 2015 m. – 2019 m., vnt.

	2015	2016	2017	2018	2019
Lietuva	365	382	378	377	364
Latvija	359	369	382	375	392
Estija	84	87	88	88	86
Lenkija	-	-	2559	2604	2675
Čekija	3925	3717	4197	1636	1162
Slovakija	-	-	1552	1464	1462
Slovėnija	36	36	36	36	35
Vengrija	56	55	64	61	60
Bulgarija	733	814	892	873	965
Jungtinė Karalystė	11758	11615	11404	11069	10783

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas). Pastaba: šiuos statistinius duomenis galėjo pateikti 10 valstybių.

22 pav. parodo kiek lošimo vietų tenka 100 000 pilnamečių gyventojų analizuojamose šalyse 2019 m. Reikia pažymėti, kad iki 2018 m. Čekijoje 100 000 pilnamečių gyventojų teko net 48 lošimo vietos (3 kartus daugiau nei 2019 m.), kurių skaičius ženkliai sumažėjo dėl aukščiau minėtų pasikeitimų. Iš visų analizuojamų valstybių, daugiausiai lošimo vietų 100 000 pilnamečių gyventojų tenka Slovakijoje (33 vietos), o mažiausiai Vengrijoje (0,75 vietos).

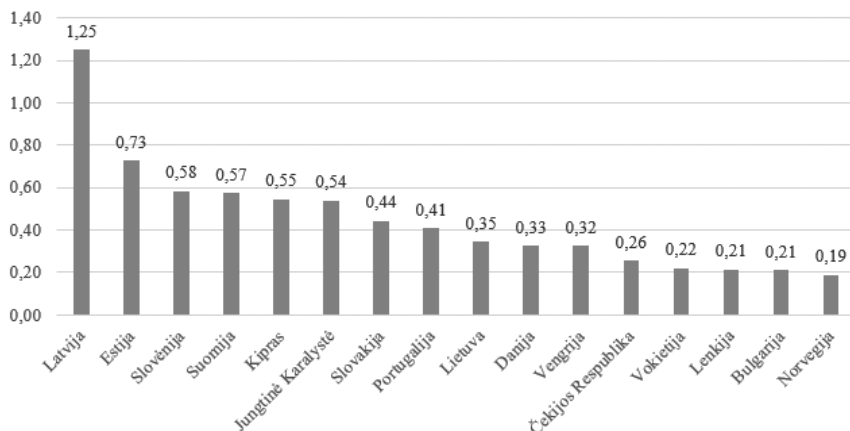

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas). Pastaba: šiuos statistinius duomenis galėjo pateikti 10 valstybių

22 pav. Europos šalių lošimo vietų skaičius 100 000 gyventojų (pilnamečių) 2019 m., vnt.

Lietuva pagal lošimų vietų skaičių 100 000 gyventojų lenkia vertinamų valstybių vidurkį, kuris yra 14 lošimo vietų tenkančių 100 000 gyventojų.

23 pav. parodo kiek procentų vidutinio metinio darbo užmokesčio sudaro bendrosios lošimų pajamos per metus skirtingose šalyse 2019 metais. Kaip galima pastebėti Latvijoje šis procentas yra didžiausias (1,25 %), o Norvegijoje mažiausias (0,19 %). Lietuvoje šis procentas yra mažesnis už lyginamų valstybių vidurkį, kuris siekia 0,47 %.

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas). Pastaba: trūksta duomenų apie Belgiją ir Švediją.

23 pav. Europos šalių bendrųjų lošimo pajamų dalis vidutiniame metiniame darbo užmokyje 2019 m., %

Taigi, Europos šalių lyginamojo analizė parodė, kad Latvijoje bendrosios lošimų pajamos sudaro 1,01 % nuo bendrojo vidaus produkto ir tai yra daugiausiai iš analizuojamų šalių. Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos nuo BVP 2019 metais sudarė 0,26 % ir tai yra žemiau analizuojamų šalių vidurkio, kuris yra 0,37 %. Kipre 2015-2019 metų laikotarpiu nustatytas didžiausias bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis augimas, kuris lygus 34.64 %, o Jungtinėje Karalystėje nustatytas neigiamas bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis augimas -2,98 %. Lietuvoje bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis vidurkis sudaro 7,09 %. Pagal bendrąsias lošimo pajamas pilnamečiui gyventojui daugiausiai 2019 m. šių pajamų pilnamečiui gyventojui teko Suomijoje (244.17 Eur), o mažiausiai Bulgarijoje (16.32 Eur). Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui 2019 m. per metus siekė 50.38 Eur., tai yra apie du kartus mažiau nei analizuojamų šalių vidurkis, kuris lygus 112.97 Eur. Iš visų vertinamų šalių, daugiausiai lošimo organizavimo vietų 2019 m. 100 000 pilnamečių gyventojų teko Slovakijoje (33 vietos), o mažiausiai Vengrijoje (0,75 vietos). Lietuvoje 100 000 pilnamečių gyventojų 2019 m. teko 16 lošimo organizavimo vietų. Pagal išlei-

džiamą vidutinio metinio darbo užmokesčio procentą lošimams 2019 m. Latvijoje šis procentas buvo didžiausias (1,25 %), o Norvegijoje mažiausias (0,19 %). Lietuvoje šis procentas (0,35 %) mažesnis už lyginamų valstybių vidurkį.

Azartinių lošimų sektoriaus apmokestinimas ES šalyse. Azartinių lošimų sektoriaus veiklos apmokestinimas kiekvienoje ES šalyje yra labai skirtingas. Daugumoje ES šalių narių mokesčio bazė azartiniams lošimams yra bendrosios lošimų pajamos, o apmokestinimas nustatytas arba procentine išraiška nuo mokesčio bazės, arba fiksuotu mokesčiu lošimo įrenginiams per metus/mėnesį, arba gali būti mišrus apmokestinimo modelis kuomet yra nustatoma ir procentinė išraiška nuo mokesčio bazės, ir fiksuotas mokestis už lošimo įrenginius per metus/mėnesį (žr. 10 lentelę).

Kiekvienas apmokestinimo modelis turi savo pliusų ir minusų, pavyzdžiui, apmokestinimas procentine išraiška (lošimo įrenginius) nuo mokesčio bazės yra palankesnis lošimų organizatoriams kuomet bendrovė gauna mažai bendrųjų lošimo pajamų, tuo tarpu žiūrint iš valstybės perspektyvos tokiu atveju didesni mokesčiai yra surenkami kai pasirenkamas fiksuotas mokestis už lošimo įrenginį. Pagal azartinių lošimų apmokestinimo pobūdį, nagrinėjamas šalis galima skirstyti į tris dalis: šalys, kurios taiko apmokestinimą procentine išraiška nuo mokesčio bazės (Jungtinė Karalystė, Čekija, Lenkija ir Vengrija), šalys, kurios taiko mišrią sistemą t. y. procentinė išraiška nuo mokesčio bazės ir fiksuota suma už lošimo įrenginį per tam tikrą laikotarpį (Slovakija, Kroatija, Bulgarija, Lietuva, Latvija ir Estija), ir šalys, kurios taiko tik fiksuotą suma už lošimo įrenginį per tam tikrą laikotarpį. Pažymėtina, kad nuo 2022 m. liepos 1 d. Lietuva pradės taikyti apmokestinimą procentine išraiška nuo mokesčio bazės ir keisis apmokestinimo dydžiai.

Priklausomai nuo pasirinkto rinkos reguliavimo modelio skirtingos ES šalys azartinių lošimų sektoriui taiko skirtingus korekcinius mokesčius, kurie atskiroms lošimų rūšims gali svyruoti nuo 5 % iki 90 % nuo bendrųjų lošimo pajamų (Benchmark on gambling taxation and license fees in eight European Member states, 2013).

Iš lentelėje (žr. 10 lentelę) pateiktų duomenų galime pastebėti, kad mažiausi korekciniai mokesčiai visoms azartinių lošimų rūšims, išskyrus lošimo automatams, iš visų Baltijos šalių yra Estijoje. 10 lentelėje pateikti tų šalių duomenys, kuriuos galima lengviausiai palyginti tarpusavyje, atsižvelgiant į skirtingas azartinių lošimų klasifikacijas šalyse (plačiau žr. 8 priedą).

10 lentelė. ES šalių azartinių lošimų sektoriaus apmokestinimas 2019 m.

	Lažybos	Lošimo automatai	Lošimo stalai	Internetiniai (nuotoliniai) lošimai
Lietuva	18 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	A kategorija – 260 Eur už įrenginį per mėnesį B kategorija – 130 Eur už įrenginį per mėnesį	2300 Eur už įrenginį per mėnesį	13 % nuo bendrųjų lošimo pajamų
Latvija	15 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	431 Eur už įrenginį	2340 Eur už įrenginį	10 % nuo bendrųjų lošimo pajamų
Estija	5 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	300 Eur už įrenginį + 10 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	1278,23 Eur už įrenginį	5 % nuo bendrųjų lošimo pajamų
Lenkija	12 % nuo pajamų	50 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	50 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	Lažybos - 12 % nuo pajamų
Čekija	23 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	35 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	23 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	23 % nuo bendrųjų lošimo pajamų
Suomija	12 % nuo lošimų organizatoriaus bruto pelno (monopolis)			
Bulgarija	15 % nuo atliktų statymų vertės	85 Eur už įrenginį per mėnesį	3748 Eur už įrenginį per mėnesį	20 % nuo bendrųjų lošimo pajamų
Kroatija	5 % nuo atliktų statymų vertės	25 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	15 % nuo bendrųjų lošimo pajamų	Fiksuota suma skirtinga kiekvienai lošimo rūšiai
Švedija	18 % nuo bendrųjų lošimo pajamų			

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas)

Daugelyje ES šalių yra taikomi ne tik korekciniai mokesčiai tačiau ir vienkartiniai licencijų (leidimų) išdavimo mokesčiai ir (arba) kasmetiniai licencijų (leidimų) palaikymo mokesčiai, kurių viena iš paskirčių taip pat yra azartinių lošimų sektoriaus

sukeliamų socialinių kaštų mažinimas. Vienkartiniai licencijų išdavimo mokesčiai yra taikomi Lietuva, Estijoje, Čekijoje (vadinamas administraciniu mokesčiu) ir Lenkijoje. Bulgarijoje (papildomas atsakingo lošimo kasmetinis mokestis), Latvijoje, Slovėnijoje, Airijoje ir Vengrijoje (metinis administracinis mokestis) yra taikomi ir vienkartiniai licencijų išdavimo ir kasmetiniai licencijų palaikymo (administraciniai) mokesčiai.

Atsakingo lošimo priemonių įgyvendinimas analizuojamose šalyse. Anot Hellman ir kt. (2017), atsakingo lošimo priemonių įgyvendinimas šalyse yra legalus būdas kontroliuoti lošimo sektoriaus plėtrą. Ši autoriaus mintis yra tikrai pagrįsta, nes atsakingo lošimo priemonės neretai yra papildoma finansinė našta lošimų organizatoriams (reikalavimai, susiję su įeinančių asmenų tikrinimu, filmavimo įrengimu ir kt.). Vis dėlto, nepaisant papildomos finansinės naštos lošimus vykdančioms bendrovėms, vis daugiau valstybių nusprendžia įgyvendinti atsakingo lošimo priemones, iš kurių viena populiariausių specialių registrų steigimas (žr. 11 lentelę). Šių specialių registrų esmė, jog į juos įsiregistruoja (arba tam tikrais atvejais kai kuriose šalyse yra įregistruojami) asmenys, kurie nori būti neįleidžiami į lošimų organizavimo vietas (plačiau žr. 1.1.2. poskyrį).

11 lentelė. Apsiribojusių nuo lošimo asmenų skaičius Europos šalių Registruose, vnt.

	Registro veiklos pradžia	Prašymų (asmenų) skaičius Registre iki 2020-12
Lietuva	2017 m.	virš 15 000 prašymų pateikta (~ 3000 galiojantys)
Latvija	2020 m.	virš 15 000 asmenų
Estija	2010 m.	virš 9 500 asmenų
Lenkija	nėra	-
Čekija	2020 m. gruodis	-
Slovakija	2019 m.	virš 100 000 asmenų
Slovėnija	2008 m.	Virš 3 500
Vengrija	2016 m.	virš 21 000 asmenų
Bulgarija	2020 m.	18 asmenų
Airija	nėra	-
Danija	2012 m.	virš 21 000 asmenų
Kroatija	nėra	-

Suomija	2017 m.	virš 30 000
Švedija	2019 m.	virš 60 000
Jungtinė Karalystė	2020 m.	duomenys nevieši
Vokietija	2008 m.	Virš 47 000 asmenų
Portugalija	2015 m. (nuotoliniams lošimams)	Virš 72 400 asmenų

Šaltinis: parengta autorės remiantis informacija iš lošimus prižiūrinčių institucijų interneto svetainių ir Europos šalių anketų (8 priedas)

Kai kuriose šalyse prašymą būti neįleidžiamam į lošimų organizavimo vietas gali pateikti tik pats asmuo, kai kuriose valstybėse asmuo gali būti įrašomas į tokio pobūdžio registrą ir be jo prašymo. Reikia pažymėti, kad Čekijoje, Slovakijoje ir Vengrijoje asmenys gali būti įtraukti į registrą ir dėl kitų priežasčių, ne tik savanoriškai apsiribojus, pavyzdžiui, Čekijoje ir Slovakijoje į negalinčių lošti asmenų registrą yra įtraukiami ir asmenys, gaunantys tam tikrą valstybės materialinę socialinę paramą, o Vengrijoje yra įtraukiami ir teismo pripažinti visiškai ar iš dalies neveiksnūs asmenys, kuriems reikalinga globa. Slovakijoje į negalinčių lošti asmenų registrą dėl kitų priežasčių yra įtraukta daugiau nei 90 000 asmenų. Taigi, iš Europos šalių lyginamosios analizės galima nustatyti, kad iš visų vertinamų valstybių apsiribojimo nuo lošimų sistemas turi 14 šalių. Tačiau, atkreiptinas dėmesys, kad net 9 šalys šias apsiribojimo nuo lošimų sistemas turi mažiau nei 5 metus.

Taigi, valstybes pagal azartinių lošimų sektoriaus rinkos reguliavimo modelius galima suskirstyti į 3 grupes: valstybės, kuriose veikia šio sektoriaus konkurencija, valstybės, kuriose yra šio sektoriaus valstybinis monopolis ir valstybės, kuriose yra mišrus modelis – dalis azartinių lošimų sektoriaus yra valdoma monopolio, o kita dalis privačių įmonių, kurios konkuruoja tarpusavyje.

Atlikus Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamąją analizę nustatyta:

1) Latvijoje bendrosios lošimų pajamos sudaro 1,01 % BVP ir tai yra daugiausiai iš analizuojamų valstybių. Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos nuo BVP 2019 metais sudarė 0,26 % ir tai buvo žemiau analizuojamų šalių vidurkio;

2) iš statistinių duomenų galima matyti, kad bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis augimas 2015-2019 metų laikotarpiu buvo didžiausias Kipre 34.64 %, o ma-

žiausias Jungtinėje Karalystėje (-2,98 %);

3) pagal bendrąsias lošimo pajamas pilnamečiui gyventojui daugiausia GGR pilnamečiui gyventojui tenka Suomijoje (244,17 Eur), Jungtinėje Karalystėje (228,79 Eur) ir Latvijoje (201,22 Eur), o mažiausiai Bulgarijoje (16,32 Eur);

4) iš visų analizuojamų šalių, daugiausiai lošimo vietų 100 000 pilnamečių gyventojų tenka Slovakijoje (33 vietos), Latvijoje (25 vietos), o mažiausiai Vengrijoje (0,75 vietos);

5) Latvijoje procentinė bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio yra didžiausia (1,25 %), o Norvegijoje mažiausias (0,19 %). Lietuvoje šis procentas yra mažesnis už vidurkį, kuris siekia 0,47 %.

Azartinių lošimų sektoriaus veiklos apmokestinimas gali būti nustatytas procentine išraiška nuo mokesčio bazės, fiksuotu mokesčiu už lošimo įrenginius per metus/mėnesį bei gali būti mišrus apmokestinimo modelis kuomet yra nustatoma ir procentinė išraiška nuo mokesčio bazės, ir fiksuotas mokestis už per metus/mėnesį. Kiekvienas apmokestinimo modelis turi savo plusų ir minusų, pavyzdžiui, apmokestinimas procentine išraiška (lošimo įrenginius) nuo mokesčio bazės yra palankesnis lošimų organizatoriams kuomet bendrovė gauna mažai pelno, tuo tarpu žiūrint iš valstybės perspektyvos tokiu atveju didesni mokesčiai yra surenkami kai pasirenkamas fiksuotas mokestis už lošimo įrenginį.

3.2. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei analizė

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalių ekonominei gerovei vertinimas atliekamas tikrinant poveikio vertinimo modelį, susidedantį iš trijų dalių (plačiau žr. 2.5 poskyrį): azartinių lošimų sektoriaus poveikis nedarbo lygio pokyčiams (bendram, vyrų, moterų ir jaunimo nedarbo lygiui) (vadinamas 1 modeliu), ekonomikos augimo (vadinamas 2 modeliu) ir vidutinio darbo užmokesčio (vadinamas 3 modeliu) pokyčiams nustatyti. Atsižvelgiant į gautus rezultatus bus atmetamos arba neatmetamos suformuluotos tyrimo hipotezės.

Empirinis tyrimas apima 18 šalių (Lietuva, Latvija, Estija, Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija, Bulgarija, Slovėnija, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Norvegija, Portugalija, Vokietija, Švedija, Suomija, Danija, Belgija, Kipras) laikotarpiu nuo 2010-2019 metų. Dėl duomenų trūkumo keletos šalių duomenys apima ne visą vertinamą laiko-

tarpi.

Panelinių duomenų analizė atlikta naudojantis atvirojo kodo programinės įrangos paketu GRETL. Naudojant diferencijuotus duomenis laike nekintantys efektai pasinaikina, todėl testuoti, kurį panelinių duomenų modelį naudoti (mažiausių kvadratų, fiksuotų efektų ar kintančių efektų), nereikia ir yra naudojamas mažiausių kvadratų modelis (toliau - OLS).

Tyrimo metu gautų rezultatų pateikimas: jeigu gauti rezultatai yra statistiškai reikšmingi jie pateikiami lentelėse po testuojamo modelio aprašymu, jeigu rezultatai statistiškai nereikšmingi jie pateikiami prieduose. GRETL programoje nepriklausomų kintamųjų reikšmingumas yra nurodomas taip: 99 proc. reikšmingumo lygmuo yra žymimas trimis žvaigždutėmis, 95 proc. – dvejomis žvaigždutėmis, 90 proc. - viena žvaigždute. Tyrimo rezultatai bus laikomi statistiškai reikšmingi kai bus nustatytas reikšmingumo lygmuo lygus 95 proc. arba 99 proc.

3.2.1. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio nedarbo lygiui Europos šalyse analizė

Vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį nedarbo lygiui tikrinamas 1 tyrimo modelis ir jo versijos 1.1 modelis (bendras nedarbo lygis), 1.2 modelis (jaunimo nedarbo lygis), 1.3 modelis (vyrų nedarbo lygis), 1.4 modelis (moterų nedarbo lygis). Naudojami azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai: bendrosios lošimų pajamos (GGR) ir bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui (GGRA).

Iš pradžių modelis testuojamas ir azartinių lošimų sektoriaus poveikis vertinamas nedarbo lygiui neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes (neatskiriant ekonomikos augimo ir nuosmukio laikotarpių), o po to atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes (atskiriant ekonomikos augimo ir nuosmukio laikotarpius). Atliekant regresinę analizę su paneliniais duomenimis buvo išfiltruoti duomenys atskiriant juos į du laikotarpius: pirmasis kuomet ekonomika augo (laikotarpiai kuomet BVP pokyčiai yra teigiami) ir antrasis kuomet ekonomika neaugo (laikotarpiai kuomet BVP pokyčiai yra neigiami). Šiuo atveju, ekonomikos augimo laikotarpis parodo, jog tuo laikotarpiu pagal išfiltruotus duomenis pokytis buvo teigiamas, o ekonomikos nuosmukio laikotarpis parodo, jog tuo laikotarpiu pagal išfiltruotus duomenis pokytis buvo neigiamas.

1 modelio testavimas neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Visų pirma, testuojamas 1 modelis su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos (pokytis). Pasirinktas panelinių duomenų modelis - mažiausių kvadratų modelis (OLS), kadangi naudojami diferencijuoti duomenys.

Testuota ar nepriklausomas kintamasis azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimų pajamų (GGR) pokytis daro poveikį bendram nedarbo lygio ($U_{i,t-T}$), vyrų nedarbo lygio ($U_{i,t-M}$), moterų nedarbo lygio ($U_{i,t-F}$) ir jaunimo nedarbo lygio ($U_{i,t-Y}$) pokyčiui neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Kadangi, atlikus testavimą, neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis neturėjo statistiškai reikšmingo poveikio visų rūšių nedarbo lygiui šie rezultatai pateikiami prieduose (9-12 priedas).

Antra, atliktas 1 modelio testavimas su kitu nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui (GGRA) pokytis. Pasirinktas panelinių duomenų modelis - mažiausių kvadratų modelis (OLS), kadangi taip pat naudojami diferencijuoti duomenys. Testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis daro poveikį bendram nedarbo lygio ($U_{i,t-T}$), vyrų nedarbo lygio ($U_{i,t-M}$), moterų nedarbo lygio ($U_{i,t-F}$) ir jaunimo nedarbo lygio ($U_{i,t-Y}$) pokyčiui neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Kadangi kaip ir pirmuoju atveju, atlikus testavimą, neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis neturėjo statistiškai reikšmingo poveikio visų rūšių nedarbo lygio pokyčiams šie rezultatai taip pat pateikiami prieduose (13-16 priedas).

Išanalizavus, jog azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis ir bendrųjų lošimo pajamų pokytis pilnamečiui gyventojui neturi statistiškai reikšmingo poveikio visų rūšių nedarbo lygio pokyčiams, pereinama prie 1 modelio testavimo skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

1 modelio testavimas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse. *Visų pirma, atliktas 1.1 (bendras nedarbo lygis) ir 1.4 (jaunimo nedarbo lygis) modelio versijų testavimas su nepriklausomu kintamuoju – bendrosios lošimo pajamos (pokytis).* Pasirinktas panelinių duomenų modelis - mažiausių kvadratų modelis (OLS), kadangi naudojami diferencijuoti duomenys. Testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis daro poveikį bendram nedarbo lygio ($U_{i,t-T}$) ir jaunimo nedarbo lygio ($U_{i,t-Y}$) pokyčiams atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes.

Atlikus testavimą, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis ekonomikos nuosmukio laikotarpiu daro statistiškai reikšmingą poveikį bendram nedarbo lygio augimui. Sudarytas 1.1 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., bendras nedarbo lygis auga 0.031 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.). Azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų poveikis nedarbo lygiui ekonomikos nuosmukio

laikotarpiu apskaičiuojamas kaip koeficientų $\beta_2 + \delta_2$ suma (patikrinta, kad $\beta_2 + \delta_2 \neq 0$).

Atlikus testavimą, nustatyta, kad ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis neturi statistiškai reikšmingo poveikio bendram nedarbo lygiui (nustatytas 90 proc. reikšmingumo lygmuo ekonomikos augimo laikotarpiu, tačiau jis vertintinas kaip statistiškai nereikšmingas). Vertinant 1.4 modelį, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis nedaro statistiškai reikšmingo poveikio jaunimo nedarbo lygiui ($U_{i,t} - Y$) nei ekonomikos augimo, nei ekonomikos nuosmukio laikotarpiu (žr. 12 lentelę).

12 lentelė. Bendro nedarbo lygio ir jaunimo nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos

	Priklausomas kintamasis (bendras nedarbo lygis) - 1.1 modelis ($d_{U_{i,t} - T}$)	Priklausomas kintamasis (jaunimo nedarbo lygis) - 1.4 modelis ($d_{U_{i,t} - Y}$)
konstanta	0.06367 (0.3550)	0.2029 (0.3273)
Kontrolinis kintamasis – BVP pokytis augimo metu (GDPch)	-0.1292** (0.05140)	-0.1114** (0.04032)
Kontrolinis kintamasis - BVP pokytis nuosmukio metu (GDPch_Dn)	-0.1105 (0.09416)	-0.03072 (0.08699)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis augimo metu (GGRch)	-0.01133* (0.006113)	-0.0005926 (0.008488)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis nuosmukio metu (GGRch_Dn)	0.04248** (0.01759)	0.007148 (0.01218)
Stebėjimų skaičius	133	133
R²	0.4457	0.2820

Šaltinis: parengta autorės.

Testuojant 1.1 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų

testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė < 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė = 0.00362); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.08356). Kadangi 1.1 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Testuojant 1.4 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =patvirtinta, autokoreliacijos nėra, p-reikšmė = 0.38987); White testas (H_0 =patvirtinta, heteroskedatiškumo nėra, p-reikšmė = 0.10754); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.10143).

Atsižvelgiant į gautus rezultatus, galima daryti išvadą, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriui augant, t. y. didėjant šio sektoriaus bendrosios lošimo pajamoms, taip pat auga ir bendras nedarbo lygis. Kadangi, ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus augimas turi neigiamą poveikį bendram nedarbo lygio mažėjimui, galima daryti prielaidą, kad šio sektoriaus augimas ir kuriamos darbo vietos ekonomikos nuosmukio laikotarpiu neturi tokios didelės įtakos bendram nedarbo lygio mažėjimui kaip šio sektoriaus kuriamos neigiamos pasekmės, kurios didina bendrą nedarbo lygį. Pažymėtina, kad ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis neturėjo statistiškai reikšmingo poveikio bendro nedarbo lygio pokyčiams su šiuo nepriklausomu kintamuoju.

Toliau, atliktas 1.2 (vyrų nedarbo lygos) ir 1.3 (moterų nedarbo lygis) modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju – bendrosios lošimo pajamos (pokytis). Pasirinktas panelinių duomenų modelis - mažiausių kvadratų modelis (OLS), kadangi naudojami diferencijuoti duomenys. Testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis daro poveikį vyrų nedarbo lygio ($U_{i,t-M}$) ir moterų nedarbo lygio ($U_{i,t-F}$) pokyčiams atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes.

Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis ekonomikos nuosmukio laikotarpiu daro statistiškai reikšmingą poveikį vertinant tiek vyrų ($U_{i,t-M}$), tiek moterų ($U_{i,t-F}$) nedarbo lygį. Sudarytas 1.2 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis auga 0.031 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.) Sudarytas 1.3 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms

augant 1 proc., moterų nedarbo lygis auga 0.033 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.). Azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų poveikis nedarbo lygiui ekonomikos nuosmukio laikotarpiu apskaičiuojamas kaip koeficientų $\beta_2 + \delta_2$ suma (patikrinta, kad $\beta_2 + \delta_2 \neq 0$).

Taip pat, atlikus testavimą, nustatyta, kad ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis turi statistiškai reikšmingą poveikį vyrų nedarbo lygiui. Ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis mažėja 0.014 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.) (žr. 13 lentelę).

13 lentelė. Vyrų nedarbo lygio ir moterų nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos

	Priklausomas kintamasis (vyrų nedarbo lygis) - 1.2 modelis (d_U_{it}_M)	Priklausomas kintamasis (moterų nedarbo lygis) - 1.3 modelis (d_U_{it}_F)
konstanta	-0.006621 (0.4815)	0.1512 (0.2306)
Kontrolinis kintamasis – BVP pokytis augimo metu (GDPch)	-0.1549** (0.06554)	-0.1034** (0.03891)
Kontrolinis kintamasis - BVP pokytis nuosmukio metu (GDPch_Dn)	-0.1043 (0.09859)	-0.1192 (0.09109)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis augimo metu (GGRch)	-0.01414** (0.006666)	-0.008231 (0.006186)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis nuosmukio metu (GGRch_Dn)	0.04531** (0.01862)	0.04153** (0.01652)
Stebėjimų skaičius	133	133
R²	0.3963	0.4566

Šaltinis: parengta autorės

Testuojant 1.2 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė < 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė = 0.00125); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.06129). Kadangi 1.2 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Testuojant 1.3 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė= 0.00172); White testas (H_0 =patvirtinta, heteroskedatiškumo nėra, p-reikšmė = 0.10754); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.15533). 1.3 modelis pasižymi autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus, galima daryti išvadą, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriui augant, t. y. didėjant šio sektoriaus bendrosios lošimo pajamoms, taip pat auga ir moterų bei vyrų nedarbo lygis. Pažymėtina, kad ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis turėjo statistiškai reikšmingą poveikį vyrų nedarbo lygio mažėjimui, tačiau neturėjo statistiškai reikšmingo poveikio moterų nedarbo lygio pokyčiams.

1.1 (bendras nedarbo lygis) ir 1.4 (jaunimo nedarbo lygis) modelio versijų testavimas su nepriklausomu kintamuoju – bendrosios lošimo pajamos pilnamečiui gyventojui (pokytis). Pasirinktas panelinių duomenų modelis - mažiausių kvadratų modelis (OLS), kadangi naudojami diferencijuoti duomenys. Testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis daro poveikį bendram nedarbo lygio ($U_{i,t-T}$) ir jaunimo nedarbo lygio ($U_{i,t-Y}$) augimui atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes.

Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis (pilnamečiui gyventojui) ekonomikos nuosmukio laikotarpiu daro statistiškai reikšmingą poveikį bendram nedarbo lygio augimui. Sudarytas 1.1 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., bendras nedarbo lygis auga 0.03 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.). Azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui

gyventojui) poveikis nedarbo lygiui ekonomikos nuosmukio laikotarpiu apskaičiuojamas kaip koeficientų $\beta_2 + \delta_2$ suma (patikrinta, kad $\beta_2 + \delta_2 \neq 0$).

Ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis taip pat turi statistiškai reikšmingą poveikį bendram nedarbo lygiui. Ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., bendras nedarbo lygis mažėja 0.009 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.) (žr. 14 lentelę).

Vertinant 1.4 modelį nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis nedaro statistiškai reikšmingo poveikio jaunimo nedarbo lygio ($U_{i,t-Y}$) augimui nei ekonomikos augimo, nei ekonomikos nuosmukio laikotarpiu (žr. 14 lentelę).

14 lentelė. Bendro nedarbo lygio ir jaunimo nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui

	Priklausomas kintamasis (bendras nedarbo lygis) - 1.1 modelis ($d_{U_{i,t-T}}$)	Priklausomas kintamasis (jaunimo nedarbo lygis) - 1.4 modelis ($d_{U_{i,t-Y}}$)
konstanta	0.1543 (0.3457)	0.2099 (0.2804)
Kontrolinis kintamasis – BVP pokytis augimo metu (GDPch)	-0.1362** (0.05310)	-0.1071*** (0.03562)
Kontrolinis kintamasis - BVP pokytis nuosmukio metu (GDPch_Dn)	-0.1076 (0.09605)	-0.03435 (0.08692)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis (pilnamečiui gyventojui) augimo metu (GGRAch)	-0.009080** (0.003866)	-0.002369 (0.005349)

Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis (pilnamečiui gyventojui)(GGRAch_Dn)	0.03887** (0.01706)	0.007554 (0.01095)
Stebėjimų skaičius	133	133
R²	0.4420	0.2826

Šaltinis: parengta autorės

Testuojant 1.1 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė < 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė = 0.00262); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.0815). Kadangi 1.1 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Testuojant 1.4 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =patvirtinta, autokoreliacijos nėra, p-reikšmė = 0.42646); White testas (H_0 =patvirtinta, heteroskedatiškumo nėra, p-reikšmė = 0.33639); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.06120).

Atliekant šio modelio testavimą buvo bandoma nustatyti, ar ekonomikos nuosmukio laikotarpiu vieno pilnamečio gyventojų azartinių lošimų sektoriui sukurtų pajamų sumos pokytis daro statistiškai reikšmingą poveikį bendram ir jaunimo nedarbo lygio augimui. Atlikus testavimą, buvo nustatyta, kad bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) didėjant, bendras nedarbo lygis ekonomikos nuosmukio laikotarpiu auga, o ekonomikos augimo laikotarpiu mažėja.

Atliktas 1.2 (vyrų nedarbo lygos) ir 1.3 (moterų nedarbo lygis) modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju – bendrosios lošimo pajamos pilnamečiui gyventojui (pokytis). Pasirinktas panelinių duomenų modelis - mažiausių kvadratų modelis (OLS), kadangi naudojami diferencijuoti duomenys. Testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis daro poveikį vyrų nedarbo lygio (U_{it-M}) ir moterų nedarbo lygio (U_{it-F}) pokyčiams atsižvelgiant į ekonomikos

ciklo fazes.

Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis ekonomikos nuosmukio laikotarpiu daro statistiškai reikšmingą poveikį vertinant tiek vyrų ($U_{i,t-M}$), tiek moterų ($U_{i,t-F}$) nedarbo lygio augimą. Sudarytas 1.2 modelis parodė, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis auga 0.03 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.). Sudarytas 1.3 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., moterų nedarbo lygis taip pat auga 0.032 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.). Azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų poveikis nedarbo lygio augimui ekonomikos nuosmukio laikotarpiu apskaičiuojamas kaip koeficientų $\beta_2 + \delta_2$ suma (patikrinta, kad $\beta_2 + \delta_2 \neq 0$) (žr. 15 lentelę).

Taip pat 1.2 modelis parodė, kad ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis mažėja 0.01 procentinio punkto (reikšmingumo lygmuo 95 proc.). Ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui gyventojui) pokytis neturi statistiškai reikšmingo poveikio moterų nedarbo lygio pokyčiams (žr. 15 lentelę).

15 lentelė. Vyrų nedarbo lygio ir moterų nedarbo lygio modelių testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui

	Priklausomas kintamasis (vyrų nedarbo lygis) - 1.2 modelis ($d_{U_{i,t-M}}$)	Priklausomas kintamasis (moterų nedarbo lygis) - 1.3 modelis ($d_{U_{i,t-F}}$)
konstanta	0.1059 (0.4667)	0.2180 (0.2262)
Kontrolinis kintamasis – BVP pokytis augimo metu (GDPch)	-0.1645** (0.06699)	-0.1076** (0.04038)

Kontrolinis kintamasis - BVP pokytis nuosmukio metu (GDPch_Dn)	-0.09898 (0.1015)	-0.1196 (0.09193)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis (pilnamečiui gyventojui) augimo metu (GGRAch)	-0.01098** (0.004206)	-0.007037* (0.003948)
Nepriklausomas kintamasis – GGR pokytis (pilnamečiui gyventojui)(GGRAch_Dn)	0.04072** (0.01879)	0.03914** (0.01525)
Stebėjimų skaičius	133	133
R²	0.3920	0.4541

Šaltinis: parengta autorės.

Testuojant 1.2 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė < 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė < 0.001); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.08789). Kadangi 1.2 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Testuojant 1.3 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė = 0.00199); White testas (H_0 =patvirtinta, heteroskedatiškumo nėra, p-reikšmė = 0.08846); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.16060). 1.3 modelis pasižymi autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Atliekant šio modelio testavimą buvo bandoma nustatyti, ar ekonomikos nuosmukio laikotarpiu vieno pilnamečio gyventojų azartinių lošimų sektoriui sukuriama pajamų sumos pokytis daro statistiškai reikšmingą poveikį vyrų ir moterų nedarbo lygio augimui. Atlikus testavimą, buvo nustatyta, kad bendrosioms lošimo pajamoms

(pilnamečiui gyventojui) didėjant, vyrų ir moterų nedarbo lygis ekonomikos nuosmukio laikotarpiu auga, o bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) didėjant ekonomikos augimo laikotarpiu mažėja tik vyrų nedarbo lygis.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus, **H_1 hipotezė** - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygio augimui, yra neatmetama.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad azartinių lošimų sektoriaus poveikis nedarbo lygio augimui geriausiai atsispindi ekonomikos nuosmukio laikotarpiu, kai augant bendrosioms lošimų pajamoms auga ir bendras, vyrų ir moterų nedarbo lygis. Atlikus 1 modelio testavimą jokie statistiškai reikšmingo poveikio skirtingose ekonomikos ciklo fazėse nebuvo nustatyta tik su jaunimo nedarbo lygio pokyčiais. Ekonomikos augimo laikotarpiu, statistiškai reikšmingi rezultatai su abiem nepriklausomais kintamaisiais buvo gauti tik su vyrų nedarbo lygiu, t. y. nustatyta, kad bendrosioms lošimų pajamoms ir bendrosioms lošimų pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant mažėja vyrų nedarbo lygis. Ekonomikos augimo laikotarpiu su vienu nepriklausomu kintamuoju (bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui) statistiškai reikšmingi rezultatai buvo gauti ir su bendru nedarbo lygiu, t.y. nustatyta, kad bendrosioms lošimų pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant mažėja bendras nedarbo lygis.

Taigi, azartinių lošimų sektoriaus augimas ekonomikos nuosmukio laikotarpiu daro neigiamą poveikį bendram, vyrų ir moterų nedarbo lygio mažėjimui, t. y. azartinių lošimų sektoriaus augimas didina nedarbo lygį. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus kuriamos naujos darbo vietos turi mažesnę efektą nedarbo lygio mažėjimui, nei azartinių lošimų sektoriaus kuriami socialiniai kaštai dėl kurių nedarbo lygis auga. Taip pat buvo nustatyta, kad ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį nedarbo lygio mažėjimui, t. y. azartinių lošimų sektoriaus augimas mažina nedarbo lygį, tačiau statistiškai reikšmingas poveikis su abiem nepriklausomais kintamaisiais buvo nustatytas tik su vyrų nedarbo lygiu.

3.2.2. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio ekonomikos augimui

Europos šalyse analizė

Vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį ekonomikos augimui testuojamas 2 modelis (žr. plačiau 2.5 poskyrį). Kadangi naudojami diferencijuoti duomenys ir laike nekintantys efektai pasinaikina, todėl yra naudojamas mažiausių kvadratų modelis

(OLS). Testuota ar nepriklausomi kintamieji - azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimų pajamos ir bendrosios lošimų pajamos (pilnamečiui gyventojui) daro poveikį ekonominiam augimui ($Y_{i,t}$).

Atkreiptinas dėmesys, kad testuojant 2 modelį buvo vertinama ar pasirinktas bazinis ekonomikos augimo modelis yra tinkamas. Sudarius ekonomikos augimo modelį buvo nustatyta, kad pagrindiniai kontroliniai kintamieji yra statistiškai reikšmingi. Buvo nustatyta, kad kai kurie kontroliniai kintamieji yra statistiškai nereikšmingi, tačiau atsižvelgiant į kintamųjų pobūdį (efektas matomas tik per ilgą laikotarpį) bei į tai, jog vertinamos valstybės yra tik išsivysčiusios valstybės, jų statistinis reikšmingumas gali pasireikšti tik per ilgesnį laikotarpį (žr. 17 priedą). Kadangi sudarant 2 modelį buvo gauti ne visi duomenys, susiję su bendrosiomis lošimų pajamomis (duomenų lentelės nepilnos, kadangi kai kurių šalių duomenys apima ne visą tiriamą laikotarpį), bazinio modelio tyrimo imtis buvo sumažinta, atsižvelgiant į bendrųjų lošimo pajamų duomenis, todėl bazinio modelio statistinis reikšmingumas pasikeitė (žr. 18 priedą).

Pirma, testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimų pajamos (pokytis) daro poveikį ekonomikos augimui. Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos daro statistiškai reikšmingą poveikį vertinant ekonomikos augimą (žr. 16 lentelę). Sudarytas 2 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., ekonomika augs 0,038 proc. (reikšmingumo lygmuo 99 proc.).

16 lentelė. Ekonomikos augimo modelio testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos

	Priklausomas kintamasis (BVP gyventojui pokytis) 3 modelis ($\Delta Y_{i,t}$)
konstanta	0.1891*** (0.04016)
Kontrolinis kintamasis – Vėluojantis BVP gyventojui (ΔGDP_CAP_1)	-0.01619*** (0.003696)
Kontrolinis kintamasis – Fizinis kapitalas (ΔId_Sk)	0.08273** (0.03517)

Kontrolinis kintamasis – Fizinis kapitalas² (sq_Id_Sk)	-0.1216 (0.2305)
Kontrolinis kintamasis – Žmogiškasis kapitalas (Id_H)	-0.1199 (0.09287)
Kontrolinis kintamasis – Populiacija (15-64) (Id_P)	-0.4290 (0.2537)
Kontrolinis kintamasis – Suderintas vartotojų kainų indeksas (Id_PI)	-0.001305 (0.001602)
Kontrolinis kintamasis – Valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas (Id_Gov)	-0.2152*** (0.07092)
Kontrolinis kintamasis – Investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas (Id_R&D)	-0.01935 (0.02294)
Kontrolinis kintamasis – užsienio prekyba (Id_T)	-0.05392 (0.03125)
Kontrolinis kintamasis – Finansinis išsivystymas (Id_D)	-0.07585** (0.02874)
Nepriklausomas kintamasis – bendrosios lošimų pajamos (Id_GGR)	0.03842*** (0.006973)
Stebėjimų skaičius	88
R²	0.8442

Šaltinis: parengta autorės

Testuojant 2 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė < 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė < 0.001); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjūvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.31). Kadangi 2 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Antra, testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui (pokytis) daro poveikį ekonomikos augimui. Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos (pilnamečiui gyventojui) daro statistiškai reikšmingą poveikį vertinant ekonomikos augimą (žr. 17 lentelę). Sudarytas 2 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., ekonomika augs 0,03 proc. (reikšmingumo lygmuo 99 proc.).

17 lentelė. Ekonomikos augimo modelio testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui

	Priklausomas kintamasis (BVP gyventojui pokytis) 3 modelis ($ld_{Y_{it}}$)
konstanta	0.1866*** (0.04016)
Kontrolinis kintamasis – Vėluojantis BVP gyventojui ($l_GDP_CAP_1$)	-0.01622*** (0.003737)
Kontrolinis kintamasis – Fizinis kapitalas (ld_Sk)	0.08032** (0.03704)
Kontrolinis kintamasis – Fizinis kapitalas ² (sq_ld_Sk)	-0.08960 (0.2310)
Kontrolinis kintamasis – Žmogiškasis kapitalas (ld_H)	-0.1177 (0.09431)
Kontrolinis kintamasis – Populiacija (15-64) (ld_P)	-0.4357 (0.2603)
Kontrolinis kintamasis – Suderintas vartotojų kainų indeksas (ld_PI)	-0.001408 (0.001627)
Kontrolinis kintamasis – Valdžios sektoriaus dydis ir finansavimas (ld_Gov)	-0.2220*** (0.07363)
Kontrolinis kintamasis – Investicijos į mokslinius tyrimus ir technologijas ($ld_R\&D$)	-0.01551 (0.02455)
Kontrolinis kintamasis – užsienio prekyba (ld_T)	-0.05158 (0.03256)
Kontrolinis kintamasis – Finansinis išsivystymas (ld_D)	-0.07525** (0.02943)
Nepriklausomas kintamasis – bendrosios lošimų pajamos (pilnamečiui gyventojui) (ld_GGRA)	0.03057*** (0.008165)
Stebėjimų skaičius	88
R^2	0.8353

Šaltinis: parengta autorės

Testuojant 2 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė < 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė < 0.001); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjuvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.31). Kadangi 2 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Taigi, azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos ir azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos (pilnamečiui gyventojui) daro statistiškai reikšmingą poveikį vertinant ekonomikos augimą. Galima daryti išvadą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas turi teigiamą poveikį ekonomikos augimui. Azartinių lošimų sektoriaus teigimas poveikis ekonomikos augimui nustatytas net 99 % reikšmingumo lygmeniu. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį ekonomikos augimui, nepaisant azartinių lošimų sektoriaus kuriamų socialinių kaštų.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus, **H_2 hipotezė** - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui, yra neatmetama. Apibendrinus galima daryti išvadą, kad nepaisant azartinių lošimų sektoriaus sukurtų socialinių kaštų, azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį vienam iš šalies ekonominę gerovę lemiančių veiksnių - ekonomikos augimui.

3.2.3. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio vidutiniam darbo užmokesčiui Europos šalyse analizė

Vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį vidutinio darbo užmokesčio augimo pokyčiams testuojamas 3 modelis (žr. plačiau 2.5 poskyrį). Kadangi naudojami diferencijuoti duomenys ir laike nekintantys efektai pasinaikina, todėl yra naudojamas mažiausių kvadratų modelis (OLS). Šiuo modeliu testuota ar azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimų pajamos ir bendrosios lošimų pajamos (pilnamečiui gyventojui) daro poveikį vidutinio darbo užmokesčio augimo pokyčiams.

Pirma, testuota ar nepriklausomas kintamasis - bendrosios lošimų pajamos (pokytis) daro poveikį vidutinio darbo užmokesčio pokyčiui. Sudarytas 3 modelis parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., vidutinis darbo užmokestis auga 0,07 proc., tačiau reikšmingumo lygmuo yra mažo statisti-

nio reikšmingumo 90 proc. (žr. 18 lentelę). Taigi, laikant, kad statistiškai reikšmingas poveikis yra tik esant didesniai nei 95 proc. reikšmingumo lygmeniui, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos nedaro statistiškai reikšmingo poveikio vertinant vidutinio darbo užmokesčio pokyčius.

Tačiau, sudarytas 3 modelis parodo, kad bendrųjų lošimo pajamų augimas t. y. azartinių lošimų sektoriaus augimas iš esmės turi teigiamos krypties poveikį vidutinio darbo užmokesčio augimui. Tai galima paaiškinti ir tuo, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį ekonomikos augimui (žr. 3.3.2. poskyrį), todėl atsižvelgiant į tai, manytina, azartinių lošimų sektoriaus teigiamas poveikis ekonomikos augimui pasireiškia ir per poveikį vidutinio darbo užmokesčio augimui. Pažymėtina, kad statistinis reikšmingumas, tikėtina, padidėtų turint didesnę duomenų imtį, atsižvelgiant į tai azartinių lošimų sektoriaus poveikis vidutiniam darbo užmokesčiui galėtų būti tolimesnių tyrimų kryptis, siekiant nustatyti ar tyrimo imtis galėjo paveikti rezultatų statistinį reikšmingumą.

18 lentelė. Vidutinio darbo užmokesčio modelio testavimas su nepriklausomu kintamuoju bendrosios lošimų pajamos

	Priklausomas kintamasis (vidutinio darbo užmokesčio pokytis) - 3 modelis (ld_W_{it})
konstanta	0.03492** (0.01470)
Kontrolinis kintamasis – Suderinto vartotojų kainų indekso pokytis ($ld_HICP_INDEX_1$)	0.3528 (0.5419)
Kontrolinis kintamasis - Bendro nedarbo lygio pokytis (d_UNEMP_T)	-0.008830** (0.003123)
Nepriklausomas kintamasis – bendrųjų lošimo pajamų pokytis (ld_GGR)	0.07279* (0.03694)

Stebėjimų skaičius	117
R²	0.2916

Šaltinis: parengta autorės

Testuojant 3 modelį atlikti Wooldridge, White ir Pesaran CD testai. Atliktų testų rezultatai: Wooldridge testas (H_0 =atmesta, autokoreliacija yra, p-reikšmė = 0.001); White testas (H_0 =atmesta, heteroskedatiškumas yra, p-reikšmė = 0.026); Pesaran CD testas (Pesaran CD teste H_0 =patvirtinta, nėra skerspjuvio duomenų priklausomybės, p-reikšmė = 0.5). Kadangi 3 modelis pasižymi heteroskedatiškumu ir autokoreliacija, todėl taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano, siekiant korektiškai įvertinti gautus rezultatus.

Nors 3 modelyje kontroliniam kintamajam - suderintam vartotojų kainų indeksui, nerodomas statistiškai reikšmingas poveikis, tačiau gautas koeficientas yra logiškas. Situacija kodėl šis kontrolinis kintamasis nerodo statistiškai reikšmingo poveikio vidutinio darbo užmokesčio augimo atžvilgiu tikėtina yra todėl, kad modelyje yra vertinamos tik išsivysčiusios šalys, kuriose analizuojamu laikotarpiu nėra ryškiai pastebimos infliacijos dėl vykdomos pinigų politikos. 3 modelio kontrolinis kintamasis - bendras nedarbo lygio pokytis rodo statistiškai reikšmingą poveikį vidutinio darbo užmokesčio pokyčiams. Nedarbo lygiui išaugus 1 proc. punktu darbo užmokesčio lygis krenta 0,8 proc.

Antra, testuota ar nepriklausomas kintamasis - azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimų pajamos (pilnamečiui gyventojui) daro poveikį vidutinio darbo užmokesčio pokyčiams. Nors sudarius modelį pradžioje buvo gautas statistiškai reikšmingas bendrųjų lošimo pajamų (pilnamečiui) gyventojui poveikis darbo užmokesčio augimui, tačiau atlikus Wooldridge, White ir Pesaran CD testus, buvo nustatyta, kad modelis pasižymi autokoreliacija, todėl buvo taikoma stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresija Arellano. Pritaikius stabilizuotųjų liekamųjų paklaidų regresiją Arellano nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos vienam gyventojui neturi statistiškai reikšmingo poveikio darbo užmokesčio augimui, t.y. nustatytas reikšmingumo lygmuo taip pat buvo 90 proc. (žr. 19 priedą).

Patikrinus 3 modelį, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos ir bendrosios lošimų pajamos (pilnamečiui gyventojui) nedaro statistiškai reikšmingo poveikio vertinant vidutinio darbo užmokesčio pokyčius. Taigi, darytina išvada, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas neturi statistiškai reikšmingo teigiamo

poveikio vidutinio darbo užmokesčio augimui.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus, H_3 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui, yra atmetama.

Taigi, azartinių lošimų sektoriaus augimas neturi statistiškai reikšmingo poveikio vienam iš šalies ekonominę gerovę lemiančių veiksnių – vidutiniam darbo užmokesčiui. Tačiau, remiantis gautais rezultatais, galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas iš esmės turi teigiamos krypties poveikį, nors ir statistiškai nereikšmingą, vidutinio darbo užmokesčio augimui, kurį galima paaiškinti tuo, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą, statistiškai reikšmingą poveikį ekonomikos augimui. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas turi teigiamą poveikį vidutiniam darbo užmokesčio augimui.

Taigi, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis ekonomikos nuosmukio laikotarpiu daro statistiškai reikšmingą poveikį bendram, vyrų ir moterų nedarbo lygiui. Sudarytas 1.1 modelis (bendras nedarbo lygis) parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., bendras nedarbo lygis auga 0.031 procentinio punkto. Sudarytas 1.2 modelis (vyrų nedarbo lygis) ir 1.3 modelis (moterų nedarbo lygis) parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis auga 0.031 procentinio punkto, o moterų 0.033 procentinio punkto.

Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrųjų lošimo pajamų pokytis (pilnamečiui gyventojui) ekonomikos nuosmukio laikotarpiu taip pat daro statistiškai reikšmingą poveikį bendram, vyrų ir moterų nedarbo lygiui. Sudarytas 1.1 modelis (bendras nedarbo lygis) parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., bendras nedarbo lygis auga 0.03 procentinio punkto. Pastebėtina, kad su nepriklausomu kintamuoju – bendrosios lošimų pajamos buvo gauti šiek tiek kitokie rezultatai.

Sudarytas 1.2 modelis (vyrų nedarbo lygis) ir 1.3 modelis (moterų nedarbo lygis) parodė, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis auga 0.03 procentinio punkto, o moterų 0.032 procentinio punkto.

Taip pat nustatyta, kad ekonomikos augimo laikotarpiu vyrų nedarbo lygis mažėja augant tiek bendrosios lošimo pajamoms (augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis ma-

žėja 0.014 procentinio punkto), tiek bendrosios lošimo pajamoms pilnamečiui gyventojui (augant 1 proc., vyrų nedarbo lygis mažėja 0.01 procentinio punkto). Ekonomikos augimo laikotarpiu su vienu nepriklausomu kintamuoju - bendrosios lošimų pajamos (pilnamečiui gyventojui) nustatytas statistiškai reikšmingas poveikis bendram nedarbo lygiui, t. y. 1 proc. augant bendrosios lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) 0.009 procentinio punkto mažėja bendras nedarbo lygis.

Atsižvelgiant į tai, H_1 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygiui, yra neatmetama.

Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos daro statistiškai reikšmingą poveikį vertinant ekonomikos augimą. Sudarytas 2 modelis (ekonomikos augimas) parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms augant 1 proc., ekonomika auga 0,038 proc., taip pat šis modelis parodė su kitu nepriklausomu kintamuoju parodė, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosioms lošimo pajamoms (pilnamečiui gyventojui) augant 1 proc., ekonomika auga 0,03 proc. Atsižvelgiant į tai, H_2 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro šalyje daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui, yra neatmetama.

Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus bendrosios lošimo pajamos nedaro statistiškai reikšmingo poveikio vidutinio darbo užmokesčio augimui. Atsižvelgiant į tai, H_3 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui, yra atmetama.

Gauti empirinio tyrimo rezultatai leidžia atmesti arba neatmesti disertacijoje keltas tyrimo hipotezes. Hipotezių rezultatai apibendrinti 19 lentelėje.

19 lentelė. Tyrimo hipotezių tikrinimo rezultatai

Hipotezė	Teiginys	Rezultatas
H_1	Azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygiui	Neatmetama
H_2	Azartinių lošimų sektorius daro šalyje daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui	Neatmetama
H_3	Azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui	Atmetama

Šaltinis: parengta autorės.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį dviems iš trijų vertintų šalies ekonominės gerovės veiksnių:

1) ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus augimas daro neigiamą poveikį bendram, vyrų ir moterų nedarbo lygio mažėjimui, ekonomikos augimo laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį bendram ir vyrų nedarbo lygio mažėjimui;

2) azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį ekonomikos augimui;

3) azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą, tačiau statistiškai nereikšmingą poveikį, vidutinio darbo užmokesčio augimui.

3.2.4. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio taikymo privalumai ir trūkumai bei tolesnių tyrimų kryptys

Atlikus empirinį tyrimą taikant azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį Europos šalių ekonominei gerovei, buvo įvertinti vertinimo modelio privalumai ir trūkumai. Autorės nuomone, pagrindinis azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio privalumas yra jo paprastumas ir praktinis pritaikomumas. Atsižvelgiant į modelio paprastumą ir panelinių duomenų analizės metodo universalumą, modelis yra lengvai pritaikomas ne tik plėtojant azartinių lošimų sektoriaus tyrimus, bet ir analizuojant kitas veiklas turinčias neigiamų išorinių efektų. Vertinimo modelis yra lengvai adaptuojamas tiek pridėdant ilgesnio laikotarpio duomenis, tiek įtraukiant daugiau valstybių į tyrimą. Naudotas vertinimo modelis gali būti naudojamas tolimesniuose tyrimuose, siekiant įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei praėjus keletai metų.

Autorės nuomone, pagrindinis vertinimo modelio trūkumas yra tai, jog dėl duomenų prieinamumo modelyje yra analizuojami tik trys šalies ekonominę gerovę lemiantys veiksniai – poveikis nedarbo lygio augimui, ekonomikos augimui ir vidutinio darbo užmokesčio augimui. Atsižvelgiant į tai, modelį tolimesniuose tyrimuose galima plėsti, atsiradus daugiau reikalingų tyrimui duomenų ir įtraukiant daugiau šalies ekonominę gerovę lemiančių veiksnių.

Atsižvelgiant į tyrimo apribojimus ir siekiant sistemingai vertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei tyrimą reikėtų kartoti, kai bus galimybė gauti papildomų duomenų bei padidinti tyrimo imtį tiek įtraukiant daugiau valsty-

bių, tiek apimant ilgesnį vertinimo laikotarpį. Taip pat atsižvelgiant į tai, kad sudarytas modelis testuoja tik azartinių lošimų sektoriaus poveikį nedarbo lygio augimui, ekonomikos augimui bei vidutinio darbo užmokesčio augimui, atsiradus daugiau duomenų, modelį reikėtų plėsti, iš naujo įvertinant kitus, tyrime neaptartus, šalies ekonominę gerovę lemiančius veiksnius.

Tolesnių tyrimų kryptys. Koronaviruso pandemijos pasekmės azartinių lošimų sektoriui turėjo didelį poveikį, todėl azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei po koronaviruso pandemijos yra tolimesnių azartinių lošimų tyrimų kryptis. Šią tyrimų kryptį reikėtų plėtoti siekiant įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei prieš ir po koronaviruso pandemijos, kadangi šios disertacijos empirinis tyrimas apima azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei tik iki koronaviruso pandemijos pradžios.

Atsižvelgiant į tai, kad vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį vidutiniam darbo užmokesčio augimui nebuvo nustatytas statistinis reikšmingumas, tačiau poveikio kryptis buvo teigiama, tyrimą reikėtų atlikti po keletos metų, siekiant nustatyti ar maža tyrimo imtis galėjo paveikti rezultatų statistinį reikšmingumą.

Nustatyta, kad kaštų-naudos analizė nėra tinkamas būdas vertinti azartinių lošimų poveikį šalies ekonominei gerovei. Atsižvelgiant į tai, kad azartinių lošimų tyrimuose kaštų-naudos analizė yra naudojama, tačiau nustačius šio metodo trūkumus, kaštų-naudos analizės naudojimas azartinių lošimų sektoriaus tyrimuose bei geriausio tyrimo metodo paieška taip pat galėtų būti tolesnių tyrimų kryptis.

IŠVADOS

1. Mokslinės literatūros analizė leido nustatyti, jog azartinių lošimų ypatumai atsiskleidžia per skirtingą azartinių lošimų sampratą Europos šalyse, nevienodą azartinių lošimų klasifikaciją, specifinį šios veiklos reglamentavimą ir taikomas įvairias azartinių lošimų sektoriaus plėtros ribojimo priemones.

Azartinių lošimų sąvoka Europos šalyse yra apibrėžiama skirtingai. Disertacijoje patikslinta azartinio lošimo sąvoka, *azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš ankšto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, turinti ne tik teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, bet ir sukiantį neigiamus išorinius efektus ekonomikoje. Taigi, azartinių lošimų sektoriaus veikla yra ekonominė veikla kurianti teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei ir kelianti neigiamus išorinius efektus visuomenei.*

Azartinius lošimus galima klasifikuoti pagal azartinių lošimų rūšis bei azartinių lošimų organizavimo būdą. Išanalizavus Europos šalių azartinių lošimų klasifikacijas, patikslinta azartinių lošimų klasifikacija: pagal azartinių lošimų organizavimo būdą išskiriant antžeminius ir nuotolinius lošimus; pagal azartinių lošimų rūšis išskiriant šešias pagrindines rūšis - lošimai automatu, lažybos, totalizatorius, stalo lošimai, bingas, loterijos.

Azartinių lošimų kaip specifinės laisvalaikio praleidimo formos ypatumai atsiskleidžia ir per taikomas azartinių lošimų sektoriaus augimo ribojimo priemones. Azartinių lošimų ribojimo priemones galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes pagal subjektą, kuris jas taiko: priemonės, kurias taiko valstybė kaip šio sektoriaus reguliatorius, ir priemonės, kurias taiko patys azartinius lošimus organizuojantys subjektai.

2. Išanalizavus mokslinę literatūrą, nustatyta, kad šalies ekonominė gerovė tai viena iš gerovės dimensijų, kurią galima įvertinti materialine išraiška. Šalies ekonominė gerovė parodo šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė vertinama per ekonominius veiksnius ir juos apibūdinančius makroekonominius rodiklius, iš kurių galima išskirti nedarbo lygį, ekonomikos augimą ir vidutinį darbo užmokestį.

Azartinių lošimų sektoriaus kuriamas neigiamas pasekmes visuomenei tikslinga analizuoti remiantis gerovės ekonomikos teorijose suformuluotomis teorinėmis nuostatomis apie neigiamus išorinius efektus. Azartiniai lošimai yra pramogų veikla,

kurianti neigiamus išorinius efektus, kurie pasireiškia per šio sektoriaus socialinius kaštus visuomenei. Tik dalis azartinių lošimų sektoriaus sukuriamų neigiamų išorinių efektų yra socialiniai kaštai. Manytina, kad azartinių lošimų sektoriaus socialiniai kaštai yra šio sektoriaus veiklos kuriamos neigiamos pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojantiems tretiesiems asmenims, kurios nesusijusios su turto ir pajamų persiskirstymu visuomenėje. Galima daryti išvadą, kad bandyti įvertinti azartinių lošimų sektoriaus sukuriamus socialinius kaštus vertinant juos atskirai po vieną, yra sudėtinga dėl statistinių duomenų trūkumo.

Remiantis moksline literatūra, nustatyta, kad azartinių lošimų sektorius gali daryti teigiamą poveikį naujų darbo vietų kūrimui, vidutiniam darbo užmokesčio augimui. Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus kuriamus neigiamus veiksnius kaip turto persiskirstymas, atsiradęs dėl lošimo, išsiskolinimai ir jų dydis, finansinė pagalba iš artimųjų ir draugų, darbo našumo sumažėjimas bei skyrybos ir savižudybės, netikslinga analizuoti vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei. Azartinių lošimų sektoriaus kuriama nauda ir socialiniai kaštai gali keistis, todėl vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei nevertėtų turėti išankstinių prielaidų apie teigiamą ar neigiamą poveikio kryptį šalies ekonominės gerovės rodikliams.

3. Įvertinus mokslininkų taikomus azartinių lošimų tyrimų metodus bei išskyrus jų privalumus ir trūkumus, sudarytas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis sudarytas išanalizavus ir nustačius šalies ekonominę gerovę lemiančius veiksnius ir juos nusakančius rodiklius bei identifikavus azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklius. Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei gali būti vertinamas per azartinių lošimų sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimui yra sudaromas vertinimo modelis, susidedantis iš trijų dalių: azartinių lošimų sektoriaus poveikis nedarbo lygio pokyčiams (vertinamas bendras, vyrų, moterų ir jaunimo nedarbo lygis), ekonomikos augimo ir vidutinio darbo užmokesčio pokyčiams įvertinti.

Vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei empiriniame tyrime naudojami šie šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai: realus BVP gyventojui, nedarbo lygis, vidutinis metinis darbo užmokestis. Vertinant azartinių

lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei empiriniame tyrime naudojami šie azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai: bendrosios lošimų pajamos ir bendrosios lošimų pajamos pilnamečiui gyventojui. Atliekant Europos šalių lyginamąją analizę išskiriami šie azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliai: azartinių lošimų sektoriaus dydis, bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo šalies bendrojo vidaus produkto, bendrųjų lošimo pajamų dalis vienam pilnamečiui gyventojui (nuo 20 metų), bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio ir kiti. Atsižvelgiant į tyrimui pasirinktų veiksmų pobūdį ir atliktų šio sektoriaus tyrimų metodų analizę, azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimui pasirenkami dokumentų analizės, regresinės analizės su paneliniais duomenimis ir apklausos metodai.

4. Atlikus Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamąją analizę, nustatyta, kad Europos šalis pagal azartinių lošimų sektoriaus rinkos reguliavimo modelius galima suskirstyti į 3 pagrindines grupes: šalys, kuriose veikia konkurencija, šalys, kuriose yra valstybinis monopolis ir šalys, kuriose yra mišrus modelis – dalis valdoma monopolio, o kita dalis privačių įmonių, konkuruojančių tarpusavyje. Europos šalių lyginamoji analizė atskleidė, kad: 1) Latvijoje 2019 metais bendrosios lošimų pajamos sudarė didžiausią dalį nuo BVP - 1,01 %, tuo tarpu Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos nuo BVP sudarė 0,26 % ir tai yra mažiau analizuojamų šalių vidurkis; 2) 2019 metais pagal bendrąsias lošimų pajamas pilnamečiui gyventojui daugiausiai bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui teko Suomijoje (244,17 Eur), Jungtinėje Karalystėje (228,79 Eur) ir Latvijoje (201,22 Eur), o mažiausiai Bulgarijoje (16,32 Eur); 3) iš visų vertinamų šalių, 2019 metais daugiausiai lošimo organizavimo vietų 100 tūkst. pilnamečių gyventojų teko Slovakijoje (33 vietos), Latvijoje (25 vietos), o mažiausiai Vengrijoje (0,75 vietos); 4) Latvijoje 2019 metais procentinė bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio buvo nustatyta didžiausia (1,25 %), o Norvegijoje mažiausia (0,19 %), tuo tarpu Lietuvoje šis procentas yra mažesnis už vidurkį, kuris siekia 0,47 %.

Atliekant azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimą, naudojant sudarytą vertinimo modelį, buvo analizuojamas laikotarpis nuo 2010 iki 2019 metų. Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus poveikis nedarbo lygio augimui geriausiai atsispindi ekonomikos nuosmukio laikotarpiu, kuomet augant bendrosioms lošimo pajamoms auga bendras, vyrų ir moterų nedarbo lygis. Ekonomikos augimo laikotarpiu, statistiškai reikšmingi rezultatai buvo gauti analizuojant bendrą ir vyrų nedarbo lygį - nusta-

tyta, kad bendrosioms lošimų pajamoms augant mažėja bendras ir vyrų nedarbo lygis. Iš gautų rezultatų galima daryti išvadą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas ekonomikos nuosmukio laikotarpiu didina nedarbo lygį. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu šio sektoriaus sukuriamos darbo vietos turi mažesnę poveikį nedarbo lygio mažėjimui, nei šio sektoriaus kuriami socialiniai kaštai dėl kurių nedarbo lygis gali augti. Atsižvelgiant į rezultatus, H_1 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygio augimui, yra neatmetama.

Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį ekonomikos augimui, darytina išvada, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį ekonomikos augimui. Galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį ekonomikos augimui, nepaisant kuriamų šio sektoriaus socialinių kaštų visuomenei. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, H_2 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui, yra neatmetama.

Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį vidutiniam darbo užmokesčiui, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas neturi statistiškai reikšmingo poveikio vienam iš šalies ekonominę gerovę lemiančių veiksnių – vidutiniam darbo užmokesčiui. Tačiau, remiantis gautais rezultatais, nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas iš esmės turi teigiamos krypties poveikį, nors ir statistiškai nereikšmingą, vidutinio darbo užmokesčio augimui. Šį teigiamos krypties poveikį galima paaiškinti tuo, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą, statistiškai reikšmingą poveikį ekonomikos augimui. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas turi teigiamą poveikį vidutiniam darbo užmokesčio augimui. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, H_3 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui, yra atmetama. Apibendrinus rezultatus, darytina išvada, kad azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį dviems iš trijų vertintų šalies ekonominės gerovės veiksnių – nedarbo lygiui ir ekonomikos augimui.

LITERATŪRA

1. Acheampong, K. (2019). The interaction effect of foreign capital inflows and financial development on economic welfare in sub-Saharan Africa. *Financ Innov* 5, 25.
2. Aitken, A. (2019). Measuring Welfare Beyond GDP. *National Institute Economic Review*, 249(1), R3–R16. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/002795011924900110>
3. Aleknevičiūtė, E. (2020). Ar didesnė gyventojų su aukštuoju išsilavinimu dalis lemia didesnę šalies ekonominę gerovę? *Lietuvos ekonominės konvergencijos ir darbo rinkos iššūkiai*. Teminių straipsnių serija. Lietuvos bankas, Nr. 3, p. 152-161. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/uploads/publications/docs/24386_5fa0b2c-022404b799605fa00e195aebd.pdf
4. Anaman, K. A., Adjei, K. D. (2021). Income diversification and economic welfare of rural households in the Volta Region of Ghana. *Research in World Economy*, 12, 120-137.
5. Australian Productivity Commission. (1999). *Australia's Gambling Industries*. Canberra: AusInfo; 1999.
6. Badji, S., Black, N., Johnston, D. W. (2021). „Consequences of Greater Gambling Accessibility“ Papers 2021-06, Centre for Health Economics, Monash University.
7. Baffi, E. (2006). The Problem with the Internalization of Social Costs and the Ideas of Ronald Coase. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=920588>;
8. Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. 3rd Edition, John Wiley & Sons Inc., New York.
9. Balvočiūtė, R. (2019). Ar socialinės išmokos mažina gyventojų skurdą? Poveikio lyginamoji analizė senosiose ir Rytų Europos šalyse. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 18 (2), p. 23-45. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/STEPP/article/view/12558/11049>
10. Barauskienė, J., Aleknavičienė, V. (2014). Socialinės diskonto normos įtaka viešųjų projektų investiciniams sprendimui. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 2014, Nr. 1 (9). Prieiga per internetą: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/87909/2/ISSN2351-5597_2014_V_9_N_1.PG_11-17.pdf
11. Barauskienė, J., Vazonis, B. (2014). Viešųjų projektų socialinė nauda ir jos vertinimas remiantis skirtingomis ekonomikos teorijomis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2014 1 (33).
12. Barnouw, E., Kirkland, C. E. (1992). *Folklore, Cultural Performances, and Popu-*

lar Entertainments. – *A Communications–Centered Handbook*. New York: Oxford University Press, 1992, p. 50–52.

13. Bassanini, A., Scarpetta, S. (2001). The Driving Forces of Economic Growth: Panel Data Evidence for the OECD Countries. *OECD Economic Studies*, 2001, 33 (2), p. 9-56. Prieiga per internetą: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-driving-forces-of-economic-growth_eco_studies-v2001-art10-en
14. Bates, S., Ferri, A. J. (2009). What's Entertainment? Notes Toward a Definition. *Annual meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication*. – Boston, 2009. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/23416316>;
15. Baujard, A. (2013). Welfare economics. Working paper GATE 2013-33. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2357412
16. Baumol, W. J. (2002). *The Free Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
17. Baumol, W.J., Oates, W.E. (1988). *The theory of environmental policy*, 2nd ed. New York, NY: Cambridge University Press.
18. Becker, R. A. (1991). Fundamental Theorems of Welfare Economics in Infinite Dimensional Commodity Spaces. In: Khan M.A., Yannelis N.C. (eds) *Equilibrium Theory in Infinite Dimensional Spaces*. *Studies in Economic Theory*, vol 1. Springer, Berlin, Heidelberg.
19. Benchmark on gambling taxation and license fees in eight European Member states (2013). Netherlands Ministry of Finance. Final Report, 2013.
20. Lelonek-Kuleta, B., Bartczuk, R. P. (2021). Online Gambling Activity, Pay-to-Win Payments, Motivation to Gamble and Coping Strategies as Predictors of Gambling Disorder Among e-sports Bettors. *Journal of Gambling Studies* 37, 1079–1098. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10899-021-10015-4>
21. Bilevičienė, T., Jonušauskas, S. (2013). Atvirojo kodo programų taikymas rinkos tyrimuose. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga per internetą: <http://ebooks.mruni.eu/product/atvirojo-kodo-program-taikymas-rinkos-tyrimuose>
22. Blanchard, O. (1998). The wage equation. Prieiga per internetą: <https://economics.mit.edu/files/767>;
23. Blaug, M. (2007). The Fundamental Theorems of Modern Welfare Economics, Historically Contemplated. *History of Political Economy*, 39, p. 185-207. Prieiga per internetą: <http://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/teaching/HE4/BlaugWelfareTheorems2007.pdf>
24. Bleys, B. (2013). The Regional Index of Sustainable Economic Welfare for Flan-

- ders, Belgium. *Sustainability* 2013, 5, 496-523. Prieiga per internetą: <https://www.mdpi.com/2071-1050/5/2/496>
25. Boardman, B., Perry, J. J. (2007). Access to gambling and declaring personal bankruptcy. *The Journal of Socio-Economics*. – Elsevier, Vol. 36, 2007.
 26. Bondarchik, J., Jabłońska-Sabuka, M., Linnanen, L., Kauranne T. (2016). Improving the objectivity of sustainability indices by a novel approach for combining contrasting effects: Happy Planet Index revisited. *Ecological Indicators*, Vol. 69, p. 400-406.
 27. Browne, M. ir kt. (2017). The social cost of gambling to Victoria, *Victorian Responsible Gambling Foundation*, Melbourne. Prieiga per internetą: <https://responsiblegambling.vic.gov.au/resources/publications/the-social-cost-of-gambling-to-victoria-121/>
 28. Butkus, M., Matuzeviciute, K., Rupliene, D., Seputiene, J. (2020). Does Unemployment Responsiveness to Output Change Depend on Age, Gender, Education, and the Phase of the Business Cycle? *Economies*. 2020; 8(4):98. Prieiga per internetą: <https://www.mdpi.com/2227-7099/8/4/98>
 29. Butkus, M., Seputiene, J. (2019). The Output Gap and Youth Unemployment: An Analysis Based on Okun's Law. *Economies*. 2019; 7(4):108. Prieiga per internetą: <https://www.mdpi.com/2227-7099/7/4/108>
 30. Chalaguine, A. (2018). Costs and benefits of Internet gambling for society (evidence from the United Kingdom). *Journal of the Belarusian State University. Economics*, 2018. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=3242987>
 31. Cheng, E., Cao L. (2014) „Establishing the ‘Gross Domestic Product of Welfare’: A Major Revision of GDP for a Better Accounting System.” *World Review of Political Economy*, vol. 5, no. 4, p. 439–454. Prieiga per internetą: <https://www.scienceopen.com/hosted-document?doi=10.13169/worlrevipoliecon.5.4.0439>
 32. Chhabra, D. (2007). Estimating Benefits and Costs of Casino Gambling in Iowa, United States. *Journal of Travel Research*. 2007;46(2):173-182. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0047287507299591>
 33. Churchill, S. A., Farrell, L. (2018). The impact of gambling on depression: New evidence from England and Scotland. *Economic Modelling*, 68, 475–483.
 34. Churchill, S. A., Farrell, L. (2020). Gambling and Subjective Wellbeing of Older Australians. In: Awaworyi Churchill S., Farrell L., Appau S. (eds) *Measuring, Understanding and Improving Wellbeing Among Older People*. Palgrave Macmillan, Singapore. Prieiga per internetą: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-15-2353-3_5#citeas

35. Cyprus Betting Law. Prieiga per internetą: <https://nba.gov.cy/en/regulatory-framework/law/>
36. Coryn, T. ir kt. (2008). *Economic Aspects of Gambling Regulation: EU and US Perspectives*. Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
37. Cotti, C.D. (2008). The effect of casinos on local labor markets: A county level analysis. *Journal of Gambling Business and Economics* 2(2): 17–41.
38. Čekanauskas, V., Murauskas, G. (2014). Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose. Vilniaus universiteto leidykla.
39. Čiegis, R. ir kt. (2019). Pajamų nelygybės poveikio ekonomikos augimui vertinimas kreditų rinkos netobulumo kanalu. *Regional Formation and Development Studies*, Vol. 27, No. 1.
40. Čiegis, R., Kozlovskij, V. (2011)a. Ekonominės gerovės matavimo makroekonominių rodiklių sistema. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2011. Nr. 3 (27).
41. Čiegis, R., Kozlovskij, V. (2011)b. Darnaus ekonominio vystymosi vertinimo sistemų įvertinimas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2011. Nr. 5 (29).
42. Danilenko, S. (2009). Makroekonominių procesų poveikio akcijų rinkai tyrimas, *Ekonomika ir vadyba* 14: 731–736.
43. Danish gambling authority. Danish gambling market statistics. <https://www.spillemyndigheden.dk/en/statistic/q1-statistics-2021>
44. Das, D., Hussain, I. (2016). Does ecotourism affect economic welfare? Evidence from Kaziranga National Park, India. *Journal of Ecotourism*, 15(3), 241-260.
45. Derevensky, J. L., Griffiths, M. D. (2019). Convergence between gambling and gaming: does the gambling and gaming industry have a responsibility in protecting the consumer? *Gaming Law Review*, 23(9). Prieiga per internetą: <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/glr.2019.2397>
46. Dimian, G. C., Aceleanu, M. I., Ileanu, B. V., Serban, A. C. (2018). Unemployment and sectoral competitiveness in Southern European Union countries. Facts and policy implications. *Journal of Business Economics and Management*, 19(3), 474-499.
47. Dynan, K., Sheiner, L. (2018). „GDP as a Measure of Economic Well-Being“. *Hutchins Center Working Paper*, 43.
48. Dudzevičiūtė, G., Čekanauskas, J. (2014). Priežastinio ryšio tarp nedarbo ir emigracijos tyrimas Lietuvoje. Verslas: *Teorija ir praktika*, 15(4): 294–301.
49. EBPO (2013). How's Life? 2013: Measuring Well-being, *OECD Publishing*. Prieiga

- per internetą: <https://www.oecd.org/sdd/3013071e.pdf>
50. EBPO (2022). Value added by activity (indicator). Prieiga per internetą: <https://data.oecd.org/natincome/value-added-by-activity.htm>
 51. EBPO informacinis dokumentas (2019) „Žmonių gerovės ir ekonomikos augimo galimybių kūrimas“.
 52. Emond, A., ir kt. (2021). Gambling by Young Adults in the UK During COVID-19 Lockdown. *Journal of Gambling Studies*. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10899-021-10029-y>
 53. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė (2009). „Ne vien tik BVP. Tvaraus vystymosi rodikliai“. *Europos Sąjungos oficialus leidinys*. Prieiga per internetą: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2009.100.01.0053.01.LIT&toc=OJ%3AC%3A2009%3A100%3AFULL
 54. Europos Komisija (2011). Žalioji knyga „Internetiniai lošimai vidaus rinkoje“. Prieiga per internetą: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0128_/com_com\(2011\)0128_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0128_/com_com(2011)0128_lt.pdf);
 55. Europos Sąjungos sutartis dėl veikimo. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>;
 56. Eurostat (2021). Manuals and guidelines. European business statistics compilers guide for European statistics on international supply of services by mode of supply (2021 edition). Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/13985649/KS-GQ-21-025-EN-N.pdf/d99b42c1-2dfa-2660-d200-50a4887a41e4>
 57. Eurostat. Annual national accounts, main GDP aggregates. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/data/database>
 58. Farber, D. A. (2003). The Problematics of the Pareto Principle. *UC Berkeley Public Law Research Paper*. - No. 114, 2003. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=384142>
 59. Farrell, L. (2018). Understanding the Relationship Between Subjective Wellbeing and Gambling Behavior. *Journal of Gambling Studies*, 34, 55–71 (2018). Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10899-017-9692-4>
 60. Feldman, A. M., Serrano, R. (2006). *Welfare Economics and Social Choice Theory*, 2nd ed.
 61. Fiedler, I. (2018). Regulation of online gambling, *Economics and Business Letters*, 7(4), 162-168. Prieiga per internetą: <https://reunido.uniovi.es/index.php/EBL/article/view/12921>
 62. Finnish gambling act. Prieiga per internetą: [159](https://finlex.fi/fi/laki/ajanta-</div><div data-bbox=)

63. Finnish gaming company Veikkaus. Veikkaus Annual and Sustainability Reports. Prieiga per internetą: <https://www.veikkaus.fi/fi/yritys#!/about-veikkaus?lang=en>
64. Francis, L., Livingstone, C. (2019). Gambling's community contributions: does the community benefit? *Addiction Research & Theory*, 28 (5), 365-378.
65. Fuchs, D., Schlipphak, B., Treib, O., Long, L. A. N., Lederer, M. (2020). Which Way Forward in Measuring the Quality of Life? A Critical Analysis of Sustainability and Well-Being Indicator Sets. *Global Environmental Politics* 2020; 20 (2).
66. Gambling and Lotteries Law. Latvia. Prieiga per internetą: http://www.lsb.lv/uimg/File/likums_az_ar%20groz_080606_en.pdf
67. Gandullia, L., Leporatti, L. (2019). Distributional effects of gambling taxes: empirical evidence from Italy. *J Econ Inequal*, 17, 565–590.
68. Gedvilaitė, D. (2019). Šalies regionų darnios plėtros vertinimas. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, Vadyba (S 003).
69. Geisler, K.R. (2021) Using Casinos for Growth: The Benefits and Limits of Commercial Gambling as an Economic Development Strategy. In: Ferrante M., Fritz O., Öner Ö. (eds) *Regional Science Perspectives on Tourism and Hospitality. Advances in Spatial Science (The Regional Science Series)*. Springer, Cham.
70. Goodman, R. (1994). *Legalized gambling as a strategy for economic development*. Northampton, MA: United States Gambling Study.
71. Goodwin, B. K., Smith, V. H. (2014). Theme Overview: The 2014 Farm Bill—An Economic Welfare Disaster or Triumph? *Choices*, 29(3).
72. Goss, E., Morse, E. A., & Deskins, J. (2009). Have casinos contributed to rising bankruptcy rates? *International Advances in Economic Research*, 15(4), 456-469.
73. Grebliauskas, A. (2008). Ekonominės azartinių lošimų politikos sąlygos // *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2008.2/1.
74. Grebliauskas, A. (2011). Viešojo lošimų politika: lošimų rinkos segmentavimo būtinybė // *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2011.60.
75. Grebliauskas, A.(2009). Azartinių lošimų apmokestinimo ypatumai // *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2009.3/1.
76. Grebliauskas, ir kt. (2008). Lošimų reguliavimas: tarpdisciplininė azartinių lošimų studija: kolektyvinė monografija, 2008.
77. GRETL programos vadovas. Prieiga per internetą: <http://gretl.sourceforge.net/#-man>
78. Grinols, E. L. (2004). *Gambling in America: Costs and benefits*. – New York: Cambridge University Press, 2004.

79. Grinols, E. L., Omorov, J. D. (1996). Development of dreamfield delusions: Assessing casino gambling's costs and benefits. *Journal of Law and Commerce*, 16, 49-87.
80. Grofman, B. (2004) Arrow's Impossibility Theorem. In: Rowley C.K., Schneider F. (eds) *The Encyclopedia of Public Choice*. Springer, Boston, MA.
81. Grote, K. R., Matheson V. A. (2014). "The Impact of State Lotteries and Casinos on State Bankruptcy Filings," *Growth and Change*, Wiley Blackwell, vol. 45(1), pages 121-135.
82. Gruodis P. (2017). „Kredito įstaigų veiklos reguliavimas mokesčių teisės normomis“, daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, 2017.
83. Halaskova, M, Halaskova, R, Prokop, V. (2018). Evaluation of Efficiency in Selected Areas of Public Services in European Union Countries. *Sustainability*; 10(12):4592. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.3390/su10124592>
84. Hauptert, M. J. (2006). *The Entertainment Industry*. – Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2006, p. 19–21.
85. Hellman, M., Ornberg, J. C., Livingstone, C. (2017). Gambling policy studies: a field that is growing in size and complexity. *Addiction Research & Theory*, 25(6), 433-435.
86. Holcombe, R. G., Sobel, R. S. (2001). Public policy toward pecuniary externalities. *Public Finance Review*, Vol. 29, No. 4. – Sage Publications, 2001.
87. Holtgraves, T. (2008). Evaluating the Problem Gambling Severity Index. *Journal of gambling studies* / co-sponsored by the National Council on Problem Gambling and Institute for the Study of Gambling and Commercial Gaming. 25. 105-20.
88. Holtgrewe, U., Salamon, N., Haider, W. (2018). Service markets, service labour markets and company strategies in Europe. The research report. Centre for social innovation. Prieiga per internetą: <https://www.zsi.at/object/publication/5152/attach/2018-06-04-research-report.pdf>
89. Hopfgartner, N. ir kt. (2021). The Effect of Mandatory Play Breaks on Subsequent Gambling Behavior Among Norwegian Online Sports Betting, Slots and Bingo Players: A Large-scale Real World Study. *Journal of Gambling Studies*.
90. Hueting, R. (2011). Sustainable national income: information for attaining sustainability. *Management Research Review*, Vol. 34 No. 11.
91. Humphreys, B. R., Nyman, J. A., Ruseski, J.E. (2021). The Effect of Recreational Gambling on Health and Well-Being. *Eastern Econ J* 47, 29–75.
92. Igersheim, H. (2017). The Death of Welfare Economics: History of a Controversy. *The Center for the History of Political Economy Working Paper Series*, 2017. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=2901574>

93. International Conference „Beyond GDP“ Proceedings (2007), Brussels. https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/proceedings/bgdp_proceedings_full.pdf
94. International Encyclopedia of the Social Sciences (2008). 2nd ed. / edited by William A., Darity, J. – Macmillan Reference USA, 2008.
95. Yuan, C., Li, X., Kent, J. (Eds.). (2021). *Proceedings of the 4th International Conference on Economic Management and Green Development*. Applied Economics and Policy Studies.
96. Jeannot, E., Costes, J. M., Dickson, C., Simon, O. (2021). Revenue Associated With Gambling-Related Harm as a Putative Indicator for Social Responsibility: Results From the Swiss Health Survey. *Journal of Gambling Issues*, No. 48, 2021. Prieiga per internetą: <https://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/4161/4733>
97. Kadiša, T., Butkus, M., Aleksandravičienė, A. (2021). Effect of Foreign Direct Investment on Growth-Unemployment Nexus. *Socialiniai tyrimai*, vol. 44(2), p. 139-152.
98. Kairouz, S., Fiedler, I., Monson, E., Arsenault, N. (2017). Exploring the Effects of Introducing a State Monopoly Operator to an Unregulated Online Gambling Market. *Journal of Gambling Issues*, 37, 136-148.
99. Kaplow, L. (2006). Pareto Principle and Competing Principles. The new palgrave dictionary of economics, Steven Durlauf, Lawrence Blume, eds., MacMillan, 2006. *Harvard Law and Economics Discussion Paper*. - No. 519.
100. Kapp, K. W. (1978). *The social costs of business enterprise*. Reprinted in 2000 by Spokesman, Nottingham.
101. Karpavičiūtė, L. (2016). Fundamentalūs būsto kainų veiksniai ir jų analizė Lietuvoje. *VU EF studentų mokslinės draugijos konferencija: straipsnių rinkinys*, 2015. Vilnius: Vilniaus universitetas. p. 102-11.
102. Kisieliauskas, J., Pukelienė, V. (2015). Assessment of the Influence of Government Expenditure on Subjective Well-being in the European Union Countries. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*: 2015/9/2.
103. Kisieliauskas, J. (2013). Gerovė ir ją lemiantys veiksniai: teorinis aspektas. Lietuvos aukštųjų mokyklų vadybos ir ekonomikos jaunųjų mokslininkų konferencijų darbai. *Europos Sąjungos ūkio procesai ir tendencijos: 16-oji respublikinė doktorantų ir magistrantų mokslinė konferencija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. ISSN 1822-6736. 16, p. 111–122.
104. Kisieliauskas, J. (2017) Vyriausybės išlaidų poveikio visuomenės gerovei vertinimas ES šalyse. Daktaro disertacija.
105. Koivula, A. ir kt. (2021). Life Satisfaction and Online-Gambling Communities: A

- Cross-National Study of Gambling Activities Among Young Finnish, American, South Korean and Spanish People. *Journal of Gambling Studies*. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10899-021-10081-8>
106. Koronakos, G., Smirlis, Y., Sotiros, D., Despotis, D. K. (2020). Assessment of OECD Better Life Index by incorporating public opinion. *Socio-Economic Planning Sciences*, Volume 70.
 107. Krūminas, P. (2019). Inovacijų politikos ir ekonominio augimo ryšio vertinimas rinkiminių institucijų kontekste. Daktaro disertacija.
 108. Krušinskas, R. ir kt. (2016). Socialinio ir ekonominio lošimų rinkos poveikio Lietuvoje studija, KTU.
 109. Kučaidze, N. (2021). Aukštojo mokslo studijų finansavimo modelių ir jų įtakos studijų prieinamumui vertinimas Europos Sąjungos valstybėse. Daktaro disertacija.
 110. Kurniasih, E. P. (2017). „Effect of Economic Growth on Income Inequality, Labor Absorption, and Welfare.“ *Economic Journal of Emerging Markets*, vol. 9, 2017, pp. 181-188.
 111. Kvieskienė, G., Kvieska, V. (2012). Socialinės ekonomikos inovacijų įtaka visuomenės gerovei. *Socialinis ugdymas*, Nr. 21 (32).
 112. Laurinkevičiūtė, A. (2015). Darnios plėtros sprendimų priėmimo modelis mažoms ir vidutinėms įmonėms. Daktaro disertacija.
 113. Law on games and mutual wagering. Poland. Prieiga per internetą: http://ozpbr.pl/wp-content/uploads/2010/10/act_on_games_and_mutual_wagering.pdf;
 114. Lawn, P. A. (2003). Theoretical Foundation to Support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and Other Related Indexes. *Ecol. Econ.* 44, 105–118.
 115. Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E5509883EBB4/CxZdwzARMS>;
 116. Lietuvos Respublikos loterijų ir lošimų mokesčio įstatymas. Prieiga per internetą: <https://e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.A7A6A8CC58D7/asr>
 117. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. Prieiga per internetą: <https://e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.ED68997709F5/asr>
 118. Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras. Tarptautinė Nicos paslaugų klasifikacija. Prieiga per internetą: <https://vpb.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/prekiu-zenklai/prekiu-ir-paslaugu-klasifikacija/nicos-klasifikacija/paslaugu-klasifikacijos-duomeniu-baze>;
 119. Lipnowski, I., McWhirter, A. (2018). Optimal Public Policy for Government-Ope-

- rated Gambling. *Journal of Gambling Issues*, 40, p. 158-173. Prieiga per internetą: <https://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/4033>
120. Lošimų organizatorių 2002-2017 metų veiklos rodikliai. Prieiga per internetą: <http://lpt.lrv.lt/uploads/lpt/documents/files/Lošimo%20organizatorių%202002%20-%202017%20metų%20veiklos%20rodikliai.pdf>.
 121. Lošimų organizatorių 2018 metų veiklos rodikliai. Prieiga per internetą: [http://lpt.lrv.lt/uploads/lpt/documents/files/Lošimų%20organizatorių%202018%20metų%20veiklos%20rodikliai\(1\).pdf](http://lpt.lrv.lt/uploads/lpt/documents/files/Lošimų%20organizatorių%202018%20metų%20veiklos%20rodikliai(1).pdf).
 122. Lošimų organizatorių 2019 metų 9 mėnesių veiklos rodikliai. Prieiga per internetą: http://lpt.lrv.lt/uploads/lpt/documents/files/Lošimų%20organizatorių%202019%20m_%209%20mėnesių%20veiklos%20rodikliai.pdf.
 123. Mačerinskienė, I., Lace, N., Genelienė, G. (2020b). Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic. *Proceeding of the International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences*, p. 2650-2660.
 124. Mačerinskienė, I., Žitkienė, R., Genelienė, G. (2020a). Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector. *Proceeding of the International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, University of Economics*, p. 412-423.
 125. Main, R. S. (2008). Simple Pigovian Taxes vs. Emission Fees to Control Negative Externalities: A Pedagogical Note. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=1223962>
 126. Makovskaja, N., Okunevičiūtė Neverauskienė, L. (2020). *23-iosios Lietuvos jaunųjų mokslininkų konferencijos „Mokslas – Lietuvos ateitis“ teminė konferencija*.
 127. Marionneau, V., Nikkinen, J. (2020). Does Gambling Harm or Benefit Other Industries? A Systematic Review. *Journal of Gambling Issues*, 44. Prieiga per internetą: <https://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/4063>
 128. Marlowe, B. (2017). The economic and social impact of the gaming industry during economic downturns. Graduate Theses and Dissertations.
 129. Masur, J. S. ir kt. (2015). Toward a Pigouvian State. *University of Pennsylvania Law Review*. - Vol. 164, 2015; *University of Chicago Coase-Sandor Institute for Law & Economics Research Paper*. – No. 716 (2d Series); *University of Chicago, Public Law Working Paper*. – No. 503. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=2559393>
 130. Mazenda, A., Cheteni, P. (2021). Governance and economic welfare: A Brics pa-

- nel analysis. *Journal of Governance and Regulation*. Vol. 10, Issue 2, Special Issue, 2021. Prieiga per internetą: <https://virtusinterpress.org/Governance-and-economic-welfare-A-BRICS-panel-analysis.html>
131. McAfee, R. P. (2005). *Introduction to Economic Analysis*. California Institute of Technology, 2005.
 132. Menegaki, A. (2018). The Basic, the Solid, the Site-Specific and the Full or Total Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW) for Turkey. *Economies* 2018, 6, 24. Prieiga per internetą: <https://www.mdpi.com/2227-7099/6/2/24>
 133. Myllymaa, A. (2017). *The Political Economy of Online Gambling in the European Union*. Doctoral dissertation (monograph).
 134. Mizerski, D. New research on gambling theory research and practice. *Journal of Business Research*. – Elsevier, Vol. 66, 2013.
 135. Mustapha, S. A., Enilolobo, O. S. (2019). Effects of Gambling on the Welfare of Nigerian Youths: A Case Study of Lagos State. *Journal of Gambling Issues*, 45, 91-110. Prieiga per internetą: <https://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/4057>
 136. Naimzada, A. K., Pireddu, M. (2019). *The First Fundamental Theorem of Welfare in a General Equilibrium Evolutionary Setting*. University of Milan Bicocca Department of Economics, Management and Statistics Working Paper No. 415. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3420672>
 137. Narayan, P. K., Sharma, S. S., Phan, D. H. B. (2016). Asset price bubbles and economic welfare. *International Review of Financial Analysis*, 44, 139-148.
 138. National Betting Authority. Cyprus Annual Reports. Prieiga per internetą: <https://nba.gov.cy/en/regulatory-framework/law/>
 139. Okrent, A. M., Alston, J. M. (2012). The Effects of Farm Commodity and Retail Food Policies on Obesity and Economic Welfare in the United States. *American Journal of Agricultural Economics*, 94(3), 611–646.
 140. Okunevičiūtė Neverauskienė, L., Pocius A., Sviklas, K. Regionų plėtros ir gerovės teritorinių skirtumų vertinimas šalyje vidurinėsios klasės raidos kontekste. *Soci-alinis ugdymas*, 2020, 53 (1).
 141. Osberg, L. Sharpe, A. (2005). How should we measure the “economic” aspects of well-being? *Review of Income and Wealth*, 51: 311-336.
 142. Osberg, L., Sharpe, A. (2009). New Estimates of the Index of Economic Well-Being for Selected OECD Countries. *CSLS Research Report*.
 143. Pais, D. ir kt. (2019). Are Economic Growth and Sustainable Development Converging? Evidence from the Comparable Genuine Progress Indicator for Organisation for Economic Co-operation and Development Countries. *International*

Journal of Energy Economics and Policy. 9.

144. Parisi, F. (2007). Coase Theorem. *New palgrave dictionary of economics*, 2nd ed., L. Blume and S. Durlauf, eds., Macmillan Ltd., 2007; Minnesota Legal Studies Research Paper No. 07-12. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=981282>
145. Park, H. M. (2009). *Linear regression models for panel data using SAS, STATA, LIMDEP, and SPSS*. The Trustees of Indiana University.
146. Perritt, H. H. (2012). Competitive entertainment: Implications of the NFL lockout litigation for sports, theatre, music, and video entertainment. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*. – Forthcoming Chicago–Kent College of Law Research, No. 2012–06.
147. Philander, K. S. (2013). A normative analysis of gambling tax policy. *UNLV Gaming Research & Review Journal*, Vol. 17(2), 2013.
148. Plepytė-Davidavičienė, G. (2020). Kaip matuojama laimė? *Filosofija.Sociologija*. 2020, 31 (2), p. 107–116.
149. PPO (1991). Services sectoral classification list. Prieiga per internetą: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_sectors_e.htm
150. PPO statistics (2022). Prieiga per internetą: <http://i-tip.wto.org/services/ChartResults.aspx>
151. Prohorovs, A, Solesvik, M. (2018). Services Sector Export in Europe. *Sustainability*, 10(12):4574. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.3390/su10124574>
152. Pruskus, V. (2013). Pramogų kaip komunikacijos forma: samprata ir socialinės funkcijos. *SANTALKA. Filosofija, Komunikacija*. – Vilnius: 2013, t. 21, Nr. 1, p. 6–11.
153. Rakauskienė, O. G., ir kt. (2015). Gyvenimo kokybės matavimo rodiklių sistema ir vertinimo modelis. Mokslo studija.
154. Ramazotti, P. (2012) *Social costs and normative economics*. In *Social Costs Today: Institutional Analyses of the Present Crises*. Routledge: London ir kt.
155. Reich, R. (2010). *Aftershock: The next economy and America's future*. New York: Alfred A. Knopf.
156. Reinsdorf, M. M. B. (2020). *Measuring economic welfare: what and how?* International Monetary Fund.
157. Resce, G. ir kt. Income-related inequality in gambling: evidence from Italy. *Rev Econ Household* 17, 1107–1131 (2019).
158. Sachs, J. ir kt. (2020). *The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020*. Cambridge: Cambridge University Press.

159. Samoška, M. (2013). Visuomenės gerovės ir verslo sąlygų palankumo vertinimo tyrimų analizė. *Verslas XXI amžiuje*, 2013 5(1): 1–6.
160. Savic, D. ir kt. (2016). Rebuilding the Pillars of Sustainable Society Index: A Multivariate Post Hoc I-Distance Approach (October 20, 2016). *Problems of Sustainable Development* 2016, Vol. 12, No. 1, 125-134, Prieiga per internetą: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2856356>.
161. Servetkienė, V. (2012). Gyvenimo kokybė Lietuvoje: subjektyvus situacijos vertinimas ir realybė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2012, 4(28).
162. Servetkienė, V. (2013). Gyvenimo kokybės daugiadimensis vertinimas, identifikuojant kritines sritis. Daktaro disertacija.
163. Shaw, C. A. ir kt. (2021). Gambling in Canada During the COVID Lockdown: Prospective National Survey. *Journal of Gambling Studies*, 2021. Prieiga per internetą: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34545513/>
164. Simanavičienė, Ž., Jasinskas, E. „Valstybės gamybos subsidijų ir investicinės paramos įtaka ūkininkų ūkių konkurencingumui.“ *Ekonomika ir vadyba*, 2008, Nr. 13, pp. 386-392.
165. Syrquin, M. (2016). A Review Essay on GDP: A Brief but Affectionate History by Diane Coyle. *Journal of Economic Literature*, 54, p. 573-588.
166. Solferino, N. ir kt. (2018). A Dynamic Model of Gambling Addiction with Social Costs: Theory and Policy Solutions. *Modern Economy*, 9, 2039-2051.
167. Spangberg, J., Svensson, J. (2020). Associations Between Youth Unemployment and Underage Gambling in Europe. *Journal of Gambling Issues*, 45, 91-110. Prieiga per internetą: <https://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/4086>
168. Statistikos departamentas. Ekonominės veiklos rūšių klasifikatorius (EVRK 2 red.). – Vilnius, 2008. Prieiga per internetą: http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/24308/EVRK2red_klasif_leidinys.pdf
169. Statistikos departamentas. Produktų, gaminių ir paslaugų klasifikatorius Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/601>
170. Stock, J. H., Watson, M. W. (2007). Why has US inflation become harder to forecast? *Journal of Money, Credit and Banking*, 39(s1), 3–33.
171. Sumner, A. (2004). Economic Well-being and Non-economic Well-being: A Review of the Meaning and Measurement of Poverty. Research Paper 2004/030. Helsinki: UNU-WIDER.
172. Swanton, T. B., Burgess M. T., Blaszczynski A., Gainsbury, S. M. (2021). An Exploratory Study of the Relationship Between Financial Well-Being and Changes in Reported Gambling Behaviour During the COVID-19 Shutdown in Australia. *Jo-*

- urnal of Gambling Issues*, No. 48. Prieiga per internetą: <https://jgi.camh.net/index.php/jgi/article/view/4163/4735>
173. Šimberova, I., Mačerinskienė, I., Žitkienė, R., Genelienė, G. (2020). The evaluation of gambling sector's social costs in Lithuania. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 31(5), p. 558–564.
 174. Tamašauskienė, Z., Šeputienė, J., Balvočiūtė, R., Beržinskienė-Juozaianienė, D. (2016). Darbo pajamų dalies kitimo poveikis bendrajai paklausai. Mokslo studija. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
 175. *The Entertainment Industry: An Introduction* / edited by Stuart Moss – Cambridge, MA: CAB International, 2010.
 176. The Gaming Commission of Belgium. Annual reports. Prieiga per internetą: https://www.gamingcommission.be/opencms/opencms/jhksweb_en/gaming-commission/RA/
 177. The Norwegian Gaming Authority. Annual reports. Prieiga per internetą: <https://lottstift.no>
 178. The Oxford Handbook of the economics of gambling (2013), edited by Williams, L. V., Siegel, D. S. – Oxford University Press, 2013.
 179. The Swedish Gambling Authority. Statistics. Prieiga per internetą: <https://www.spelinspektionen.se/en/about-us2/statistics/>
 180. Tidikis, R. (2003). Socialinių mokslų tyrimo metodologija. – Lietuvos teisės universitetas, Vilnius: 2003.
 181. Tresch, R. W. (2015). *Public Finance: A Normative Theory*. Third edition. Elsevier Press, 2015.
 182. Tumanoska, D. (2020). The Relationship between Economic Growth and Unemployment Rates: Validation of Okun's Law in Panel Context. *Research in Applied Economics*. 12. 33.
 183. Turner, N.E. ir kt. (2021). Efficacy of a Voluntary Self-exclusion Reinstatement Tutorial for Problem Gamblers. *Journal of Gambling Studies* 37, 1245–1262.
 184. UK gambling act. United Kingdom. Prieiga per internetą: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/pdfs/ukpga_20050019_en.pdf
 185. UNDP Human Development Report Office (2015). Training Material for Producing National Human Development Reports, 2015.
 186. Vainienė, R. (2005). *Ekonomikos terminų žodynas*. Tyto alba, 2005.
 187. van den Bergh J., Antal M. (2014). Evaluating Alternative to GDP as Measures of Social Welfare/Progress, *WWWforEurope Working Paper*, No. 56.
 188. Vargas, E., Sanchez, G.R. COVID-19 Is Having a Devastating Impact on the Eco-

- conomic Well-being of Latino Families. *J Econ Race Policy* 3, 262–269.
189. Vatavu, S., Lobont, O. R., Stefea, P., Brindescu-Olariu, D. (2019). How Taxes Relate to Potential Welfare Gain and Appreciable Economic Growth. *Sustainability*. 2019; 11(15):4094. Priega per internetą: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/15/4094>
 190. Vatn, A. (2012). *Institutions, rationality and social costs*. In *Social Costs Today: Institutional Analyses of the Present Crises*. Routledge: London et al.
 191. Vetlov, I. (2000). Lietuvos infliacijos inercijos analizė. *Pinigų studijos*, 2000/1, Lietuvos bankas.
 192. Vidulin, V., Gams, M. (2011). Impact of high-level knowledge on economic welfare through interactive data mining, *Applied Artificial Intelligence*, 25 (4), 267-291.
 193. Vogel, H. L. (2015) *Entertainment Industry Economics: a guide for financial analysis*. 9th ed. – Cambridge University Press.
 194. Walker, D. M. (2003). Methodological Issues in the Social Cost of Gambling Studies. *Journal of gambling studies* / co-sponsored by the National Council on Problem Gambling and Institute for the Study of Gambling and Commercial Gaming.
 195. Walker, D. M. (2013). *Casinomics: the socioeconomic impacts on the casino industry*. – New York: Springer.
 196. Walker, D. M., Barnett, A. H. 1999. The social costs of gambling: An economic perspective. *Journal of Gambling Studies* 15(3): 181–212.
 197. Walker, D. M., Calcagno, P. (2013). Casinos and political corruption in the United States: A Granger causality analysis. *Applied Economics*.
 198. Walker, D. M., Hodges, C. D. (2018). Gambling Taxes. Excerpt from Adam J. Hoffer and Todd Nesbit, eds., *For Your Own Good: Taxes, Paternalism, and Fiscal Discrimination in the Twenty-First Century*. Arlington, VA: Mercatus Center at George Mason University, 2018. Priega per internetą: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3173845>
 199. Walker, D. M., Jackson, J. D. (2007). Do casinos cause economic growth? *American Journal of Economics and Sociology* 66(3), p. 593–607.
 200. Walker, D. M., Jackson, J. D. (2011). The Effect of Legalized Gambling on State Government Revenue. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 29, No. 1, p. 101-114.
 201. Walker, D. M., Jackson, J. D. (2013). Casinos and economic growth: an update. *The Journal of Gambling Business and Economics*, Vol. 7, No. 2, 2013.
 202. Walker, D. M., Sobel, R. S. (2016). Social and economic impacts of gambling. *Current Addiction Reports*. – Springer, 2016.
 203. Walker, D. M., Jackson J. D. (1998). New goods and economic growth: Evidence from legalized gambling. *Review of Regional Studies* 28(2): 47–69.

204. Watanapongvanich, S. ir kt. (2021). Financial Literacy and Gambling Behavior: Evidence from Japan. *Journal of Gambling Studies*, 37, 445–465.
205. Westphal, J. R., Johnson, L. J. (2007). Multiple co-occurring behaviours among gamblers in treatment: Implications and assessment. *International Gambling Studies* 7(1): 73–99.
206. Wheeler, R. (2018). The Economics of Gambling. A Collection of Essays (submitted for the degree of Doctor of Philosophy).
207. Wynne, H., Howard, S. (2003). The Socioeconomic Impact of Gambling: The Whistler Symposium. *Journal of gambling studies / co-sponsored by the National Council on Problem Gambling and Institute for the Study of Gambling and Commercial Gaming*.
208. Wöhr, A., Wuketich, M. (2021). Perception of Gamblers: A Systematic Review. *Journal of Gambling Studies* 37, 795–816.
209. Wooldridge, J. M. (2012). *Introductory econometrics: a modern approach*. Mason, Ohio: South-Western Cengage Learning.
210. World Bank. (2011). *The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development*.
211. Zillmann, D., Bryant, J. *Media Effects: Advances in Theory and Research*. – University of Alabama, 2002. Prieiga per internetą: <http://web.asc.upenn.edu/gerbner/Asset.aspx?assetID=1617>
212. Žičkienė, S. (2004). Praktinės komunalinių atliekų surinkimo proceso kaštų optimizavimo lokaliniu lygiu galimybės. *Ekonomika ir vadyba : aktualijos ir perspektyvos*. 2004, [Nr. 3], p. 339-344. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367184614994/>

PRIEDAI

1 priedas. Gerovės matavimo rodikliai

Pavadinimas	Aprašymas	Rodiklių skaičius	Privalumai/ trūkumai	Rodiklio grupė pagal Europos Komisiją
<p>Darnios ekonominės gerovės indeksas (angl. ISEW), 1989 m.</p>	<p>Šis indeksas kilo iš BVP. Šį indeksą sudaro 14 ekonominių rodiklių ir 7 ekologiniai rodikliai. Šio indekso ekonominiai rodikliai daugiau nusako ekonominę gerovę (ne ilgalaikį darnumą), o ekologiniai rodikliai geriau nusako ilgalaikį darnumą, nei ekologinę gerovę (Čiegis, Kozlovskij, 2011b).</p> <p>Darnios plėtros ir ekonominės gerovės indeksas yra vienas geresnių bandymų sukurti ekonominės gerovės indeksą. Darnios plėtros ir ekonominės gerovės indeksas vertina ekonominės veiklos dalį, kuriančią gerovę (Laurinkevičiūtė, 2015).</p> <p>Pagrindinė ISEW koncepcija yra ta, kad gerovės vertinimas turi remtis atmetant patiriamus kaštus ir vertinama nauda (Menegaki, A, 2015). Taigi, ISEW atspindi bendrą ekonominės veiklos poveikį asmens gerovei, nes yra atmetama ekonominės veiklos nauda ir kaštai (Bleys, 2013).</p>	<p>21 rodiklis</p>	<p>Pagrindinis ISEW privalumas yra tas, kad jis apskaičiuojamas pinigine išraiška (Bleys, 2013).</p> <p>Pagrindinis trūkumas yra tai, kad statistiniai duomenys, reikalingi apskaičiuoti dažniausiai valstybių nėra renkami (Bleys, 2013).</p>	<p>Socialinis rodiklis Aplinkosauginis rodiklis</p>

<p>Tikros pažangos indeksas (angl. GPI), 1995 m.</p>	<p>Šis indeksas ištaiso BVP trūkumus įtraukdamas ne tik su pinigais ir rinkos ekonomika susijusius aspektus, bet taip pat ir atskirdamas gerovę didinančius aspektus nuo gerovę mažinančių bei koreguodamas nevienodą pajamų paskirstymą ir atskirdamas tvarias ir netvarias vartojimo formas (International Conference „Beyond GDP“ Proceedings, 2007). GPI yra laikomas patobulintu ISEW indeksu, jungiančiu daugiau rodiklių (tiek ekonominių, tiek ekologinių). Šis indeksas suteikia daugiau vertingos informacijos politikos formuotojams, norintiems siekti ir ekonomikos augimo ir tvaraus vystymosi (Pais, ir kt., 2019).</p>	<p>25 rodikliai</p>	<p>Didžiausias šio indekso trūkumas yra duomenų prieinamumas (Pais, ir kt., 2019). Šis indeksas daugiausiai skaičiuojamas atskirų mokslininkų apimant trumpą laikotarpį ir nedidelę dalį valstybių.</p>	<p>Išplėstas BVP rodiklis Socialinis rodiklis Aplinkosauginis rodiklis Gerovės rodiklis</p>
<p>Aplinkai darnios nacionalinės pajamos</p>	<p>Šis rodiklis apibrėžia koks galimas maksimalus gamybos lygis, per kurį ateities kartoms lieka gyvybiškai svarbios aplinkos funkcijos (atsižvelgiant į tuo metu turimas technologijas). Pagal šį rodiklį galima nustatyta ar produkcijos dalis, kuri nėra pagrįsta tvariu aplinkos naudojimu, tampa mažesnė ar didesnė (Hueting, 2011).</p>		<p>Nėra skaičiuojamas visuotinai, skaičiuojamas tik atskiroms valstybėms.</p>	<p>Išplėstas BVP rodiklis Aplinkosauginis rodiklis</p>

<p>Patikslintas grynasis taupymas</p>	<p>Šis rodiklis matuoja taupymo tempą ekonomikoje, atsižvelgiant į investicijas į žmogiškąjį kapitalą, gamtos išteklių išekvojimą ir taršos žalą. Patikslintu grynuoju taupymu yra siekiama įvertinti ekonomikos tvarumą (International Conference „Beyond GDP“ Proceedings, 2007). Jei grynasis taupymas yra teigiamas, ekonomikos teorija teigia, kad dabartinė socialinės gerovės vertė didėja, o nuolat neigiamai pakoreguotas grynasis taupymas rodo, kad ekonomika yra netvari (World Bank, 2011).</p>		<p>Pagrindinis trūkumas yra tas, kad trūksta duomenų apie kai kuriuos išteklius, todėl ne visi rodikliai gali būti apskaičiuojami. Taip pat kai kurių rodiklių apskaičiavimo metodikos šalyse skiriasi (World Bank, 2011).</p>	<p>Išplėstas BVP rodiklis Socialinis rodiklis Aplinkosauginis rodiklis</p>
<p>Žmogaus socialinės raidos indeksas (angl. HDI), 1990 m.</p>	<p>Šis indeksas atspindi ir socialinę ir ekonominę šalies vystymąsi. HDI sudaro: gyvenimo trukmės indeksas, švietimo indeksas (2/3 raštingumo indeksas + 1/3 aukštojo ir aukštesniojo išsilavinimo indeksas) ir bendrojo nacionalinio produkto indeksas. 2010 m. atsirado HDI atmaina Žmogaus raidos indeksas (angl. IHDI). Šis indeksas patobulino HDI atsižvelgiant į socialinę ir ekonominę nelygybę (International Conference „Beyond GDP“ Proceedings, 2007).</p>	<p>3 rodikliai</p>	<p>Duomenų prieinamumas daro įtaką indekso išsamumui, todėl kiti svarbūs žmogaus vystymosi aspektai kaip politinė laisvė, aplinkos tvarumas ir žmonių savivarbos laipsnis, nėra įtraukti.</p>	<p>Socialinis rodiklis Gerovės rodiklis</p>

<p>Darnios vi- suomenės indeksas</p>	<p>Šis indeksas siekia sutelkia dėmesį į tris dimensijas: žmogaus gerovę, aplinkos gerovę ir ekonominę gerovę. Kiekviena dimensija apima skirtingus aspektus, visos dimensijos apima 22 rodiklius (Fuchs ir kt., 2020). Ekonominė gerovė susideda iš perėjimo (organinis ūkininkavimas, tikrosios santaupos) ir ekonomikos (BVP, užimtumas, valstybės skola). Šiuo indeksu yra stengiamasi ištaisyti kitų indeksų pagrindinius trūkumus: ribotą tvarumo apibrėžimą, skaidrumo trūkumą ir reguliarių duomenų atnaujinimo nebuvimą (Savic, ir kt., 2016).</p>	<p>22 rodi- kliai</p>	<p>Privalu- mas, kad šis indeksas yra skaičiuojamas kas 2 metus praktiškai visoms pasaulio šalims (Savic, ir kt., 2016).</p>	<p>Socialinis rodiklis Aplinko- sauginis rodiklis</p>
<p>EBPO geresnio gyvenimo indeksas</p>	<p>EBPO geresnio gyvenimo indeksas leidžia palyginti gerovę tarp šalių remiantis EBPO identifikuotais 11 pagrindinių dimensijų. Šiuo rodikliu siekiama išsiaiškinti kurios dimensijos didina žmonių gerovę skirtingose šalyse (Koronakos, ir kt., 2020).</p>	<p>11 di- mensijų</p>	<p>Privalu- mas, kad jis skaičiuojamas sistemingai visose EBPO šalyse.</p>	<p>Neįtrauk- tas</p>

Laimingos planetos indeksas	<p>Šiuo indeksu matuojama, kiek šalys jose gyvenantiems žmonėms teikia ilgą, laimingą ir tvarų gyvenimą. Indekso apskaičiavimui yra naudojami duomenys apie gyvenimo trukmę, patirtą gerovę (apklausa) ir Ekologinį pėdsaką. Indekso reitinguoja šalis pagal tai, kiek ilgo ir laimingo gyvenimo sukuria vienam aplinkosaugos indėliui (Bondarchik, 2016).</p>	3 dimensijos		Socialinis rodiklis Aplinkosauginis rodiklis Gerovės rodiklis
Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų indeksas (angl. SDG)	<p>Šis indeksas stebi šalių rezultatus pagal 17 darnaus vystymosi tikslų (kurie tarptautinės bendruomenės buvo nuspręsti laikyti lygiaverčiais), kurie apima 169 uždavinius ir 231 rodiklį (Sachs, J. ir kt., 2020).</p>	231 rodiklis	Privalumas tas, kad vis daugiau šalių kaupia duomenis paremtus šiuo indeksu, įskaitant ES valstybes nares.	Socialinis rodiklis Aplinkosauginis rodiklis Gerovės rodiklis

Šaltinis: sudaryta autorės pagal International Conference „Beyond GDP“ Proceedings (2007), World Bank (2011) Hueting (2011), Čiegis, Kozlovskij V. (2011b), Bleys (2013), Laurinkevičiūtė (2015), Menegaki (2015), Savic ir kt. (2016), Bondarchik (2016), Pais ir kt. (2019), Fuchs ir kt. (2020), Koronakos ir kt. (2020), Sachs ir kt., (2020), Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė (2009).

2 priedas. Šalies ekonominės gerovės matavimo rodikliai

Čiegis R. ir Kozlovskij V. (2011) a tyrime išskirti rodikliai	Ekonominių sąlygų indeksas (Servetkienė V., 2012)	Gyvenimo lygio indeksas (Servetkienė V., 2012)	Sumner, A. (2004) tyrime išskirti rodikliai
<p>BVP Infliacija Nedarbo lygis Darbo produktyvumas Pajamų pasiskirstymo rodiklis Mokesčių lygis Socialinių išmokų lygis</p>	<p>Nedarbo lygis Užimtumas Vidutinės metinės infliacijos lygis Valstybės skola (proc.) nuo BVP Mokesčių našta šalyje Palankus verslo sąlygų indeksas</p>	<p>BVP vienam gyventojui (išreikšto PGS) Gyventojų ties skurdo riba ir socialine atskirtimi procentas nuo populiacijos Minimalaus ir vidurinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis Vidutinės senatvės pensijos ir vidurinio mėnesinio darbo užmokesčio santykis Būsto įperkamumas Vartojimo išlaidų dalis maisto produktams, būstui komunalinėms paslaugoms Gyventojų santaupos, tenkinančias vienam gyventojui</p>	<p>BVP vienam gyventojui Realus darbo užmokestis Nedarbo lygis Gyventojų, gyvenančių iš mažiau nei doleris per dieną, procentas nuo populiacijos Pagal nacionalinę skurdo ribą gyvenančių gyventojų procentas (2100 kcal.) Pažeidžiamiausia gyventojų procentinė dalis dėl pajamų ar turto skirtumų Skurdo atotrūkio ir sunkumo indeksas Džini koeficientas</p>

Gedvilaitė D. (2019) tyrime išskirti rodikliai	Darnios visuomenės indeksas (materialinė gerovės dimensija)	Rakauskienė O. G. ir kt., (2015) tyrime išskirti rodikliai	Darnaus vystymosi rodikliai (pagal 8 tikslą disertantės išskiriami ekonominės gerovės rodikliai)
BVP vienam gyventojui Nedarbo lygis Užimtumas Eksportas ir gaunamų pajamų rodikliai	Organinis ūkininkavimas Tikrosios santaupos BVP Užimtumas Valstybės skola	Užimtumas Nedarbo lygis Pajamų ir vartojimo lygis bei paskirstymas Būstas ir gyvenamoji aplinka	Metinio realaus BVP vienam gyventojui augimo tempas (pokytis) Vidutinis valandinis darbo užmokestis Nedarbo lygis Nesimokančio nedirbančio jaunimo (15–24 metų amžiaus) dalis Kiti rodikliai

Šaltinis: sudaryta autorės pagal Čiegis R. ir Kozlovskij V. (2011)a, Servetkienė V. (2012), Sumner, A. (2004), Rakauskienė O. G. ir kt., (2015), Gedvilaitė D. (2019), TH Koln University oficiali Darnios visuomenės indekso interneto svetainė (<https://ssi.wi.th-koeln.de/index.html>), Jungtinių Tautų oficiali interneto svetainė (<https://sdgs.un.org/goals>).

3 priedas. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio ekonominei gerovei taikyti tyrimų metodai

Autorius, metai	Naudojami tyrimų metodai	Rezultatai/išvados	Pastabos
Grinols, Omorov (1996)	Kaštų-naudos analizė	Socialiniai kaštai iš kazino lošimų Jungtinėse Amerikos valstijose yra didesnė nei kuriama nauda.	
Walker, Jackson (1998)	Granger priežastingumo testas	Vertintas kazino ir kurtų lenktynių verslo poveikis ekonomikos augimui. Analizuotas santykis tarp pajamų vienam gyventojui ir kazino pajamų. Rezultatai parodė (naudojami 1991–1996 m. ketvirčio duomenis), kad yra teigimas Granger priežastinis ryšys tarp kazino legalizavimo (atsiradimo) ir ekonomikos augimo.	
Walker, Barnett (1999)	Mokslinės literatūros analizė	Svarbiausia tinkamai nustatyti, kas konkrečiu atveju gali būti laikoma socialiniais kaštais. Ne visi azartinių lošimų veiklos sukelti neigiami išoriniai efektai gali būti laikomi socialiniais kaštais visuomenei.	
Walker (2003)	Mokslinės literatūros analizė, gamybos galimybių kreivė	Autorius, naudodamasis gamybos galimybių kreive parodo azartinių lošimų poveikį (kryptis) ekonomikai. Tyrimo rezultatai parodo kaip svarbu yra identifikuoti ekonominius socialinius kaštus atliekant tolimesnius poveikio ekonomikai tyrimus.	

Walker, Jackson (2007)	Granger priežastingumo testas	Vertintas kazino verslo poveikis ekonomikos augimui. Rezultatai parodė (naudojami 1991–2005 m. metiniai duomenys), kad nėra Granger priežastinio ryšio tarp kazino legalizavimo ir ekonomikos augimo. Šios išvados prieštarauja ankstesniam tyrimui (Walker, Jackson (1998), tyrimų išvados galimai skiriasi dėl trumpalaikio ir ilgalaikio poveikio skirtumų.	
Chhabra (2007)	Kaštų-naudos analizė, apklausa	Skaičiavo tik materialius (suskačiuojamus) kaštus ir naudą.	Didžioji dalis duomenų imti iš senų tyrimų
Cotti (2008)	Ekonometrinis modelis	Kazino daro teigiamą poveikį užimtumui, nors tikrasis poveikis, vis dėlto, nėra toks didelis, kaip tvirtina lošimų industrijos atstovai.	
Grebliauskas (2009)	Sisteminis, loginės abstrakcijos ir loginės sintezės metodai.	A. Grebliausko nuomone, specialiojo loterijų ir lošimų mokesčio paskirtis yra išgauti susidariusį viršpelnį reguliuojamose azartinių lošimų rinkose. Grebliauskas A. kai kurias savo mintis grindė R. Coase idėja, jog veikla, daranti išorinius poveikius, turi ekonominę vertę, o išoriniai poveikiai turi ekonominius kaštus ir, jeigu ekonominė vertė viršija ekonominius kaštus, veikla bus tęsiama kol bus pasiekta pusiausvyra.	

Goss, Morse, Deskins (2009)	Panelinių duomenų analizė	Atlikta panelinių duomenų analizė JAV valstijose, laikotarpiu 1990-2005 metai, siekiant nustatyti ryšį tarp azartinių lošimų atsiradimo valstijoje ir bankrotų skaičiaus padidėjimo. Nustatyta, kad valstijoje atsiradus kazino bankroto tikimybė joje pirmaisiais atsiradimo metais išauga 9 proc.	
Walker, Jackson (2011)	Panelinių duomenų analizė	Atlikta panelinių duomenų analizė JAV valstijose, siekiant nustatyti kokį poveikį azartinių lošimų sektorius turi valstybės pajamoms. Atlikus tyrimą nustatyta, kad loterijos ir žirgų lenktynės turi teigiamą poveikį valstybės pajamoms, o kazino ir kurtų lenktynės turi neigiamą poveikį valstybės pajamoms.	

Philander (2013)	Mokslinės literatūros analizė	Philander Kahlil S. be kitų apmokestinimo teorijų savo darbe naudojo A. C. Pigou korekcinių mokesčių teoriją. Korekciniai mokesčiai yra skirti ne ekonominio gerbūvio didinimui visuomenėje, bet tik neigiamų išorinių efektų padengimui. Jeigu azartiniai lošimai ar konkreti azartinių lošimų rūšis skatina kitas veiklas, pavyzdžiui, turizmą, atsižvelgiant į tai, turėtų būti nustatomi mažesni mokesčiai. Kiekviena azartinių lošimų rūšis sukelia skirtingus socialinius kaštus ir daro nevienodą įtaką ekonomikai, todėl atsižvelgiant į tai turėtų kiekviena sritis būti ir skirtingai apmokestinama specialiaisiais mokesčiais.	
Walker, Calcagno (2013)	Granger priežastingumo testas	Vertintas kazino ir korupcijos ryšys. Tarp patvirtintų nuosprendžių dėl korupcijos ir kazino pajamų yra silpnas Granger priežastinis ryšys.	
Walker, Jackson (2013)	Granger priežastingumo testas	Vertinama azartinių lošimų sektoriaus nauda valstybės ekonomikai. Remiantis Granger priežastingumo modeliu teigiamo ryšio tarp azartinių lošimų ir valstybės ekonomikos augimo nustatyta nebuvo.	

<p>Grote, Matheson (2014)</p>	<p>Panelinių duomenų analizė</p>	<p>Atlikta panelinių duomenų analizė JAV valstijose, siekiant nustatyti ar mokslinėje literatūroje minimos išaugusių asmeninių bankrotų ir azartinių lošimų atsiradimo sąsajos yra empiriškai pagrindžiamos. Nustatyta, kad azartiniai lošimai ir loterijos iki 1995 metų turėjo reikšmingesnę įtaką augančiam asmeninių bankrotų skaičiui nei po 1995 metų.</p>	
<p>Krušinskas, ir kt. (2016)</p>	<p>Literatūros analizė, statistinių duomenų analizė</p>	<p>Mokslininkų nuomone, probleminių lošėjų gydymas yra svarbios azartinių lošimų neigiamo poveikio pasekmės, tačiau jos turi santykinai nedidelį poveikį šalies ekonominiam gyvybingumui ir gerovei. Mokslininkai teigia, kad azartinių lošimų poveikis pasireiškia per poveikį gyvenimo kokybei. Taip pat, mokslininkai iškelia mintį, kad net jeigu nėra nustatyta tiksli ekonominė nauda, teigiamas azartinių lošimų ekonominis poveikis pasireiškia per užkertamą kelią turtui ir pinigams ištekėti už šalies jurisdikcijos ribų.</p>	<p>Studijoje išdėstytos išvados nėra tinkamai pagrįstos. Autoriai teigia, kad reikalingi tyrimai, tačiau padaromos išvados apie teigiamą azartinių lošimų poveikį Lietuvos ekonomikai.</p>

Walker, Sobel (2016)	Mokslinės literatūros analizė	<p>Autoriai analizavo kazino įtaką ekonomikai per du kriterijus: ekonominę (užimtumas ir darbo vietas, surenkami mokesčiai, ekonomikos vystymasis ir kt.) bei socialinę (bankrotas, nusikalstamumas ir kitos problemos, susijusios su probleminiais lošėjais).</p> <p>Azartinių lošimų sektorias sukeliama ekonominiai socialiniai kaštai turėtų būti siejami išskirtinai tik su nuo priklausomybės kenčiančiais lošėjais. Kiekviena valstybė turėtų atskirai įvertinti kokią ekonominę naudą ir socialinius kaštus ji patiria ir kiek visuomenei per metus valstybei kainuoja priklausomi lošėjai.</p>	
Browne ir kt. (2017)	Anketinė apklausa, Probleminio lošimo sunkumo indeksas, Vartotojų kainų indeksas	Atliktas tyrimas apie lošimų kaštus Viktorijos srityje (Australija) parodė, kad azartinių lošimų kaštai yra 7 milijardai per metus ir tai yra daugiau nei bendrosios lošimų pajamos (5,8 milijardai per metus).	Į tyrimą yra įtraukti kaštai, kurie nėra priskiriami ekonominiams socialiniams kaštams (emociniai ir kiti kaštai).

Chalaguine A. (2018)	Kaštų-naudos analizė (supaprastinta)	Autorius įtraukė tiek privačią (asmeninę), tiek išorinę naudą, vertindamas socialinius kaštus taip pat įtraukė tiek privačius (asmeninius), tiek išorinius kaštus. Autorius tyrimo metu nustatė, kad iš esmės azartiniai lošimai yra naudingi tuomet kai į juos yra žiūrima kaip į racionalų arba neracionalų veiksmą. Kaštai tuo tarpu priklauso daugiau siai nuo to kokius emocinius kaštus lošėjas patiria ir kaip į juos reaguoja.	Socialinių kaštų duomenys apie Jungtinę Karalystę naudojami imant duomenis apie Australiją.
Walker, Hodges (2018)	Mokslinės literatūros analizė	Atsižvelgiant į su azartiniais lošimais siejamas socialines problemas, azartiniai lošimai turi kitokį statusą pramogų industrijoje nei kitos pramogos. Dėlto, pavyzdžiui JAV, azartiniai lošimai yra viena ne tik labiausiai teisiškai reguliuojamų sričių, bet ir viena daugiausiai apmokestinamų.	
Mustapha S. A., Enilolobo O. S. (2019).	Anketinė apklausa, ekonometrinis modelis	Azartinių lošimų poveikis jaunimo gerovei. Vertinama šie gerovės aspektai: asmeninės išlaidos, socialiniai santykiai, nedarbo lygis, produktyvumas.	
Spanberg J., Svensson (2020)	Anketinė apklausa	Autoriai analizavo ryšį tarp jaunimo nedarbo lygio ir nepilnamečių lošimo. Į analizę nebuvo įtrauktos loterijos, tik azartiniai lošimai tokie kaip lažybos, lošimo automatai, stalo lošimai. Buvo nustatytas ryšys tarp jaunimo nedarbo ir nepilnamečių lošimo.	

<p>Badji, Black, Johnston (2021)</p>	<p>Panelinių duomenų analizė</p>	<p>Autoriai analizavo ryšį tarp elektroninių lošimo automatų prieinamumo išaugimo ir galimos naudos ar žalos gerovei pokyčių. Nustatyta, kad žmonės, gyvenantys arčiau lošimo vietų yra labiau linkę lošti, mažiau linkę būti laimingi ir dažniau kenčia nuo finansinių sunkumų bei psichikos sveikatos problemų.</p>	
--	----------------------------------	---	--

Šaltinis: sudaryta autorės

4 priedas. Anketos Europos šalių lošimų priežiūros institucijoms sudarymas

Bendradarbiavimo prašymo dalis	Klausimas/prašomi duomenys	Informacijos panaudojimas
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	1. Azartinių lošimų sektoriaus reguliavimo modelis šalyje (atsakymo variantai: laisva rinka; valstybės monopolis; kita).	Empirinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	2. Antžeminių/nuotolinių lošimų legalizavimo metai (atviras klausimas)t	Empirinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	3. Azartinių lošimų sąvoka šalyje (atviras klausimas)	Teorinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	4. Legalios azartinių lošimų rūšys šalyje (atviras klausimas)	Teorinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	5. Ar loterijos šalyje yra laikomos azartiniu lošimu (atviras klausimas)	Teorinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	6. Kokio tipo nuotolinių lošimų paslaugos yra šalyje (atsakymo variantai: priimama kitos ES valstybės narės licencija ir pagal ją leidžiama organizuoti nuotolinius lošimus šalies teritorijoje; reikalaujama būti licencijuotu toje šalyje, kurios teritorijoje organizuojami nuotoliniai lošimai).	Teorinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	7. Ar šalyje yra licencijos išdavimo mokestis (atsakymo variantai: išdavimo mokestis (vienkartinis); kasmetinis mokestis; išdavimo ir kasmetinis mokestis; kita).	Empirinė dalis
Anketa. I dalis. Bendrieji klausimai	8. Kokius tipo azartinių lošimų licencijos yra šalyje (atsakymo variantai: terminuotos; neterminuotos; kita).	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9. Ar šalyje yra registras, kuriame yra registruojami apsiriboję nuo azartinių lošimų asmenys (atsakymo variantai: taip; ne).	Empirinė dalis

Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9.1. Kuriais metais registras buvo įsteigtas (atviras klausimas)	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9.2. Ar registras yra skirtas apsiriboti ir nuo loterijų (atsakymo variantai: taip; ne).	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9.3. Kiek asmenų šiuo metu yra apsiribojusių nuo azartinių lošimų šalyje	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9.4. Ar galite pateikti apsiribojusių nuo azartinių lošimų asmenų skaičių (metais; ketvirčiais) nuo registro įsteigimo pradžios	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9.5. Ar asmenų prašymai neleisti lošti yra teisiškai privalomi (atsakymo variantai: taip; ne).	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	9.6. Ar asmenys gali būti įtraukti į registrą dėl kitų priežasčių (ne tik dėl asmens savanoriško prašymo) (atsakymo variantai: taip; ne).	Empirinė dalis
Anketa. II dalis. Apsiribojimo nuo lošimų sistema	10. Ar šalyje yra vykdomos kitos azartinių lošimų prevencijos programos finansuojamos iš valstybės biudžeto (atviras klausimas).	-
Anketa. III dalis. Apmokėstinimo sistema	11. Azartinių lošimų apmokestinimo bazė (atviras klausimas).	Empirinė dalis
Anketa. III dalis. Apmokėstinimo sistema	12. Azartinių lošimų apmokestinimo tipas (atsakymo variantai: proc. nuo apmokestinimo bazės; fiksuota suma; fiksuota suma ir proc. nuo apmokestinimo bazės; kita).	Empirinė dalis
Anketa. III dalis. Apmokėstinimo sistema	13. Skirtingų azartinių lošimų apmokestinimo dydis (proc.) (atviras klausimas).	Empirinė dalis

Anketa. III dalis. Apmokėtinimo sistema	14. Skirtingų azartinių lošimų apmokestinimo dydis (fiksota suma) (atviras klausimas).	Empirinė dalis
Statistinių duomenų lentelės. IV dalis.	Bendrosios lošimų pajamos laikotarpiu nuo 2010 iki 2019 metų (pagal atskiras lošimų rūšis)	Empirinė dalis
Statistinių duomenų lentelės. IV dalis.	Azartinių lošimų organizavimo vietų skaičius laikotarpiu nuo 2010 iki 2019 metų (pagal atskiras lošimų rūšis)	Empirinė dalis
Statistinių duomenų lentelės. IV dalis.	Darbuotojų. Dirbančių azartinių lošimų organizavimo vietose skaičius laikotarpiu nuo 2010 iki 2019 metų	Duomenys negauti

Šaltinis: sudaryta autorės

5 priedas. Bendradarbiavimo prašymas Europos šalių lošimų priežiūros institucijoms

COOPERATION REQUEST

REQUESTING AUTHORITY: requested person - Greta Geneliene. Gaming Control Authority under the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania employee and Phd. Student.

REQUESTED AUTHORITY: Gambling Regulatory Authorities

Request reference number:

Date of Request: 2020-10-01

Urgency of Request: NO: YES:

If yes, WHY:

Please answer ASAP, thank you

1. Subject matter(s) of the information request (reference may be made to Appendix II of the Cooperation Arrangement):

For the comparative analysis of the gambling sector in EU

2. Purpose of the request:

For the comparative analysis of the gambling sector in EU

3. Description of the request:

1. Please answer Questionnaire (file attached)
2. Please provide Statistical data (file attached)

4. Any entities to whom it is anticipated that the information shall be disclosed:

No: Yes:

If yes, why:

This research is for public comparative analysis, it will be published.

5. Any specific requirement/arrangement on language:

English

6. Any specific requirement/arrangement on expenses:

-

7. Any document(s) attached to the request (in accordance with Gateway of the Requested Authority):

Questionnaire (word file)

Statistical data (excel file)

8. Any other information relevant to the request:

Thank you very much for your cooperation. After this comparative analysis will be published we can provide all the information for your interest.

6 priedas. Empirinio tyrimo duomenys ir jų šaltiniai

Rodiklio pavadinimas	Duomenų šaltinis
Pagrindiniai rodikliai	
BVP	EBPO statistika
Realus BVP gyventojui	Eurostat
Gyventojų skaičius	Eurostat
Pilnamečių gyventojų skaičius	Nacionalinės statistikos duomenų bazės
Nedarbo lygis (bendras, vyrų, moterų, jaunimo)	Eurostat
Vidutinis metinis darbo užmokes- tis	EBPO statistika Nacionalinės statistikos duomenų bazės
Bendrosios lošimų pajamos (GGR)	Azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų internetinės svetainės Anketa, Statistikos lentelės
Bendrosios lošimų pajamos pilna- mečiui gyventojui (GGRA)	Apskaičiuota autorės: $GGRA = \frac{\text{bendrosios lošimų pajamos}}{\text{pilnamečių gyventojų skaičius}}$
Bendrųjų lošimo pajamų dalis pilnamečiam gyventojui nuo vidu- tinio metinio atlyginimo	Apskaičiuota autorės: $GGRWAGE = \frac{GGRA}{\text{vidutinis metinis atlyginimas}}$
Surenkamų mokesčių iš lošimų dydis	Azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų internetinės svetainės Anketa, Statistikos lentelės
Azartinių lošimų sektoriaus dydis (lošimo vietų skaičius tenkantis 100 000 gyventojų šalyje)	Azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų internetinės svetainės Anketa, Statistikos lentelės
Asmenų, įrašytų į registrus (ku- riems draudžiama lošti) skaičius;	Azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų internetinės svetainės Anketa
Bendrųjų lošimo pajamų vidutinis metinis augimas (AAGR)	Apskaičiuota autorės: $AAGR = \frac{GGR_1 + GGR_2 \dots + GGR_n}{N}$
Darnios visuomenės indeksas	TH Koln University oficialus Darnios visuo- menės indekso tinklalapis

Kontroliniai rodikliai	
Galinčių dirbti gyventojų skaičius	Eurostat
Bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas (% nuo BVP)	Eurostat
Aukštąjį išsilavinimą turintys dirbantieji	Eurostat
Infliacija	Eurostat
Valstybės skola (% nuo BVP)	Eurostat
Valdžios sektoriaus galutinio vartojimo išlaidos (% nuo BVP)	Pasaulio banko statistika
Investicijos į moksliniu tyrimus ir technologijas (% nuo BVP)	Pasaulio banko statistika
Privataus sektoriaus skola (% nuo BVP)	Eurostat
Valstybės skola (% nuo BVP)	Eurostat
Prekyba (% nuo BVP)	Pasaulio banko statistika
Suderintas vartotojų kainų indeksas	Eurostat

Šaltinis: sudaryta autorės

7 priedas. Anketa Europos šalių lošimų priežiūros institucijoms

Questionnaire

(Enter country)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(*please explain*)

2. Land-based gambling was legalized: *enter year*

Online gambling was legalized: *enter year*

3. What is definition of gambling in your country: *please enter*

4. What types of gambling are legal in your country: *please enter*

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of *online* gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(*please explain*)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(*please explain*)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: *enter year*

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: *enter number at the moment*

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

**please enter or attach a document*

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

**please explain (e.g. company can get a fine)*

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

**please explain.*

10. Do you have any other prevention programs *financed from the state budget* related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

**(please explain)*

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: *please enter (e.g. GGR¹ or other)*

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base

Other*

**please explain.*

13. Taxation rate for *separate* types of gambling: *(please explain)*

14. Fixed amount for *separate* types of gambling: *(please explain)*

1 GGR (gambling gross revenue) i.e. Amount wagered – Winnings

8 priedas. Europos šalių anketos

Questionnaire

(Ireland)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*The National Lottery is a private monopoly

2. Land-based gambling was legalized: Gaming and Lotteries Act 1956 (amended in 2019) including gaming and lotteries and amusement/gaming (slot) machines – essentially covers low value local activities. Betting Act 1931 provides for land based book making. National Lottery Acts 1986 and 2013.

Online gambling was legalized: Betting (Amendment) Act 2015 provides for remote (online) betting. No other online legislation.

3. What is definition of gambling in your country: “gaming” means playing a game (whether of skill or chance or partly of skill and partly of chance) for stakes hazarded by the players; “lottery” includes all competitions for money or money’s worth involving guesses or estimates of future events or of past events the results of which are not yet ascertained or not yet generally known; the word – Gaming and Lotteries Act; “bet” includes wager, and cognate words shall be construed accordingly – Betting Act.

“lottery game” means any game, competition or other procedure in which or whereby prizes (whether money prizes or otherwise) are distributed by lot or chance among persons participating in the game, competition or other procedure (National Lottery Act).

4. What types of gambling are legal in your country: The only forms of gambling provided for by legislation are gaming and lotteries, betting and the National Lottery. There is no statutory provision in respect of any other form of gambling. This does not mean that those other forms or types of gambling are illegal.

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of *online* gambling services provision is in your country:

Many different services are offered. There is no licencing provision in law permitting or

not-permitting such services, apart from remote bookmaking.

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory (There is a licence for remote bookmaking. No other statutory provision exists).

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory (not applicable)

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*Licence fees are a matter for the Revenue Commissioners (tax authorities – details can be found on their website Revenue.ie

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*Gaming and Lotteries – up to one year. Betting licences up to two years.

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: *enter year*

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: *enter number at the moment*

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

**please enter or attach a document*

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

**please explain (e.g. company can get a fine)*

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

**please explain.*

10. Do you have any other prevention programs *financed from the state budget* related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or

their family members, advertising, other)

The Department of Health may provide financing to various addiction treatment providers.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: Turnover basis for betting duty. Fees for amusement/gaming (slot) machines. ~~GGR² or other~~)

12. Type of taxation:

- Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*Taxation, duties and licence and machine fees are a matter for the Revenue Commissioners (tax authorities – details can be found on their website, as follows: <https://www.revenue.ie/en/companies-and-charities/excise-and-licences/excise-licensing/gaming-licence/index.aspx>)

13. Taxation rate for *separate* types of gambling: (*please explain*)

Betting Duty

Betting Duty is chargeable on all bets placed by a person with a licensed bookmaker at a bookmaker's registered premises. This charge is due irrespective of the means by which a bet is placed. Licensed Remote Bookmakers are liable for Betting Duty in respect of any bets entered into with persons in the State by remote means. Licensed Remote Betting Intermediaries are liable for Betting Intermediary Duty, on commission charged by them to persons in the State.

The table below contains the rates of Betting Duty.

<i>Betting Duty rates</i>		
Betting Duty	Bets entered into by a bookmaker or remote bookmaker with persons in the State	2%
	On-course or tote bets	Nil

2 GGR (*gambling gross revenue*) i.e. *Amount wagered – Winnings*

Betting Intermediary Duty	Commission charged by a remote betting intermediary to persons in the State for using the facilities of that intermediary to make bets	25%
---------------------------	--	-----

14. Fixed amount for *separate* types of gambling: (*please explain*)

Overview (Revenue Commissioners website)

Gaming premises and machine (slots) licences

Cost	
Licence Type	Excise Duty
Annual Gaming Licence	€630
Three month Gaming Licence	€175
Annual Gaming Machine Licence	€505
Three month Gaming Machine Licence	€145

Amusement machines: An operator of an amusement machine(s) is required to hold an annual Amusement Machine Permit.

The licensing year is from 1 July to 30 June. The cost of an Amusement Machine Permit is €100 each year. In addition to holding an Amusement Machine Permit, each amusement machine must hold an Amusement Machine Licence. Each Amusement Machine Licence must be visibly displayed on the machine. There are two types of Amusement Machine Licence:

- An annual licence
- A high season licence (not more than three months duration and expires on

31 August).

Each annual Amusement Machine Licence costs €125. Each high season Amusement Machine Licence costs €38.

It is an offence to operate a gaming machine under an Amusement Machine Permit. If you are operating a gaming machine, you must hold a Gaming Licence.

Questionnaire

(Bulgaria)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market

State monopoly

Other/Multiple*

*Lottery games (traditional lottery, instant lottery, lotteries and pools) can be organised only by the state (state monopoly). All other games of chance (games involving betting on results of sports competitions and horse and dog races, games involving betting on random events and betting on the knowledge of facts, slot machine games and games in gambling casino) can be organised both by the state and by private companies.

2. Land-based gambling was legalized: 1993

Online gambling was legalized: 2012

3. What is definition of gambling in your country: Gambling is any game of chance containing bets, which results in winning or losing the bet. And bet is defined as follows: any payment of money, directly or in another form, for participation in a game of chance in order to make a profit

4. What types of gambling are legal in your country: lottery games (traditional lottery, draw, instant lottery, lotteries and pools, bingo, keno), games involving betting on results of sports competitions and horse and dog races, games involving betting on random events and betting on the knowledge of facts, slot machine games and games in gambling casino

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes

No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual

Issuance fee + Annual Other*

*Issuance fee + annual fee for socially responsible conduct + licence maintenance fee

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 2020

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: 18 person

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*please explain (Entry in the register is made on the basis of a written application in an approved form submitted by the person or his representative to the executive director of National Revenue Agency. In addition the organisers of games of chance shall not allow the persons entered in the register to participate in games organised by them.)

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

The fees collected by the licensed operators for socially responsible conduct of about BGN 2,000,000 are used for implementation of National Programme for Prevention of Various Forms of Addiction and Aggression among Young People. The national programme covers various types of events - - 147 projects of youth organisations and sports clubs are funded and over 1 million young people from all over the country are

reached. More than 300 campaigns are conducted at local and national level. More than 500 outdoor events are held. Many open days are organised to introduce young people to different sports. As a result, some of them continue to train actively today. Over 400 round tables, discussions, and group work are conducted. Hundreds of trainings, forums and information days are organised.

The programme focuses on problematic topics of great importance for our modern society, such as risky behaviour and various forms of addiction (to cigarettes, alcohol, drugs, medicines, gambling, internet, telephones, television, etc.), among young people.

In 2019, the Programme reached 9,260 disadvantaged people. Last year, 198 events of sporting nature were held to promote healthy lifestyle and / or to prevent risky behaviour among young people and 179 demonstrations and public events, involving more than 19,000 young people, were held to present and promote various opportunities for use in sport as an alternative of risky behaviour.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: please enter (e.g. GGR³ or other)

12. Type of taxation:

- Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*All of the above, but they are applied differently to the different types of games of chance and to the manner, in which the game is conducted - online or land-based.

13. Taxation rate for separate types of gambling: For land-based games: traditional lottery, draw, instant lottery, lotteries and pools, bingo, keno and their versions, games involving betting on results of sports competitions and horse and dog races, games involving betting on random events and betting on the knowledge of facts, with the exception of online betting - 15 percent on the value of the bets made. For all types of games that are organized online: 20 percent on the difference between the value of received bets and paid profits; for all types of games where fees and commissions for participation are collected - 20 percent on the value of the received fees and commissions.

14. Fixed amount for separate types of gambling: 1. For a slot machine in a gaming

3 GGR (gambling gross revenue) i.e. Amount wagered – Winnings

house and gambling casino, or for each gaming place therein - BGN 500 per quarter;2. For roulette in a casino or for gaming table - BGN 22,000 per quarter for each gaming table;3. For other gaming equipment in a casino - BGN 5,000 per quarter for each gaming equipment;

Questionnaire
(Czech Republic)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(please explain)

2. Land-based gambling was legalized: enter year

Online gambling was legalized: enter year

It is not as easy to say. Gambling in general was permitted in the past by the act n. 202/1990 Coll. According to this law, different games could be operated. The act permitted online gambling but only for some games. The online market was fully opened by the new legislation that came into force at 2017.

3. What is definition of gambling in your country: please see § 3 (1) of the Act

4. What types of gambling are legal in your country: please see § 3 (2) of the Act

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*The fee is for administrative proceedings – around 200 EUR. This fee applies to administrative proceedings in general. It is not considered a fee for the issuance of a gambling license.

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: *The register is mentioned in the Act on Gambling (2017) but operators are obliged to comply from December 2020. It took some time to build the system and also the legislation provided an adjustment period for operators.*

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

Only for online lotteries. Landbased lotteries have not an obligatory players account.

9.3. How many people are in this register: We don't have appropriate data yet. We registered over 700 people so far, however, the possibility to register was only from December 2020. Also, our register includes people who can not play due to other legal reasons (eg. Insolvency). Please see § 16 (5) of the Act.

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*please explain (e.g. company can get a fine)

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

Please see § 16 (5) of the Act

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

We don't have specific information about his topic. In general, facilities dealing with addiction receive funds from the state budget.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: GGR

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base

Other*

*35 % of GGR for technical game and lotteries, 23% of GGR for rest of the games.

Technical game has also „a minimum tax“ that is around 300EUR per machine. The minimum tax is used if the product of the partial tax base on technical games rounded up to the nearest hundred and the rate for this partial tax base is lower than the minimal partial tax on technical games.

13. Taxation rate for separate types of gambling: please see above

14. Fixed amount for separate types of gambling: please see above

Questionnaire

(Estonia)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(please explain) Lottery is state monopoly

2. Land-based gambling was legalized: 1995

Online gambling was legalized: 2009

3. What is definition of gambling in your country: Gambling is a game that meets all the following criteria:

1) it is a precondition for participating in a game that the player makes a bet;

2) the player may win a prize as a result of the game;

3) the outcome of the game is partly or fully determined by an activity based on chance or depends on the occurrence of a previously unknown event.

4. What types of gambling are legal in your country: games of chance (includes poker), sports betting, lottery, commercial lottery, games of skill

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*In Estonia company must have two licenses: activity license, which is termless and operating permit, which is fixed-term.

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 2010

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: Restriction for playing games of chance has 6149 persons, sports betting 3435 persons, lottery 1710 persons

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*Company can lose the license; company can get the fine

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*please explain.

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

Non-profit organization to help addicted people.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: GGR, inventory based,

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: Gambling tax is 5% of GGR (gross gaming revenue) from all online games, tournaments and betting. Tax for lottery is 18%

from total amount received from the sale of lottery tickets. For land-based casinos, it is € 300 per gaming machine and 10 % of gambling machines GGR. For gaming tables, it's € 1278.23 per table.

14. Fixed amount for separate types of gambling: answered with previous question.

Questionnaire (Germany)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

Land-based casinos: State/private monopolies or private oligopoly in each federal state

Amusements with prizes machines (AWP) in arcades/restaurants: Free market

State Lotteries: State monopoly in each federal state

Class Lotteries: State monopoly

Social Lotteries: Free market

Saving Lotteries: Free market

Sports Betting: Free market

Horserace Betting (On Track & Off Track): Free market

Horserace Betting (Internet): Free market

2. Land-based gambling was legalized:

no specific year can be given, mostly after 2nd world-war

Online gambling was legalized:

2012: Lotteries, Sports & Horserace Betting

2021: Online-Casinos

3. What is definition of gambling in your country:

A game of chance exists if, in the context of a game, a fee is required for acquiring a chance to win and the determination of winnings is entirely or predominantly a matter of chance.

4. What types of gambling are legal in your country:

see questions 1

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and

allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established:

2008

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: enter number at the moment

approx. 47,000

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

Legally binding due to civil code

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

Exclusion by another person/Gambling operator

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

No

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling:

see File: Gaming licencing taxation fees 2021

12. Type of taxation:

- Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

see File: Gaming licencing taxation fees 2021

13. Taxation rate for separate types of gambling: (please explain)

14. Fixed amount for separate types of gambling: (please explain)

Questionnaire

(Croatia)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(please explain) Lottery-monopoly, other-free market

2. Land-based gambling was legalized: 1991

Online gambling was legalized: 2010

3. What is definition of gambling in your country: Game of chance shall mean a game in which, in exchange for payment of a specific sum, participants are provided with the opportunity to gain cash, objects, services or rights, where gain or loss depends mostly on chance or on another uncertain event.

4. What types of gambling are legal in your country: 1. Lottery games. 2. Casino games. 3. Betting games. 4. Slot machine games.

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: enter year

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: enter number at the moment

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*please explain (e.g. company can get a fine)

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*please explain.

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other) –

Ministry of Interior, Ministry of Health, Ministry of Science and Education and Non-governmental organizations Prevention programs financed from state budget.

please explain.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: casino games and slot machine games-GGR, betting and lottery games – total value of received payments for a game.

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: Betting- 5 % of the basis formed of the total sum of payments, Casino – 15% (from GGR), Lottery - 10 % of the basis formed in total value of received payments for a game, slot machine (gaming halls, betting shops) – 25% GGR

14. Fixed amount for separate types of gambling: Betting – 1.000.000,00 KN, Onli-

ne betting – 3.000.000,00 KN, Casino – 500.000,00 KN per casino, Online casino – 3.000.000,00 KN, Gaming machines (in gaming halls, betting shops) – 10.000,00 KN per slot machine, electronic roulette - HRK 40,000.00 or a fee of HRK 50,000.00 where exceeding six playing places.

Questionnaire (Latvia)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*Gambling – free market, Lotteries – state monopoly

2. Land-based gambling was legalized: 1994

Online gambling was legalized: 2006

3. What is definition of gambling in your country: gambling – a game where a natural person upon payment of deposit bet may get a prize fully or partially depending on the winning occurrence or circumstances being previously unknown. Such a game on the gaming machine where the only prize being free game on the said gaming machine, as well as a game on the gaming machine with a prize in kind (save for prize in cash) value whereof being within 15 euros shall be deemed not to be gambling;

4. What types of gambling are legal in your country: Article 5. Types of gambling It shall be permitted to operate the following gambling in the Republic of Latvia: 1) slot machine games; 2) roulette (cylindrical game); 3) card games; 4) dice games; 5) bets; 6) totalisator; 7) bingo; 8) games of chance via telephone.

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*Operational licence is termless, but once a year it should be reregistered

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 01.01.2020

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes (online lotteries) No

9.3. How many people are in this register: 15164

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment? (I am not sure, I don't understand question)

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*please explain (e.g. company can get a fine)

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*please explain.

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

We have psychologist as employee of Inspection

III. Taxation system (Please look at attachment)

11. Taxation base for gambling: please enter (e.g. GGR⁴ or other)

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base

Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: (please explain)

14. Fixed amount for separate types of gambling: (please explain)

4 GGR (gambling gross revenue) i.e. Amount wagered – Winnings

Questionnaire

(Poland)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market

State monopoly

Other/Multiple*

**(please explain)*

The activity in the scope of number games, cash lotteries, telebingo and games on gaming machines outside the casino is covered under the state monopoly. Arranging gambling games via the Internet, excluding betting and promotion lotteries is covered under the state monopoly.

The activity in the scope of cylindrical games, card games, dice games and games on gaming machines can be carried out upon obtaining a casino operating license, subject to Article 5(1) and (1b) and Article 6a(2). The activity in the scope of cash bingo can be carried out upon obtaining a permit for operating a cash bingo hall. The activity in the scope of betting can be carried out - in conformity with the permit granted - only in bet making points or via the Internet, upon obtaining a permit for arranging betting. Please find attached the Text of the Gambling Law. The Polish language version published in the Journal of Laws (Dziennik Ustaw) should be considered the only authentic text of the Act. Moreover, the translation applies to the version of act in force on July 1, 2017. The law has since been subject to further amendment and we don't have fully up-to-date translation of the act.).

2. Land-based gambling was legalized: 1992

Online gambling was legalized: 2011

3. What is definition of gambling in your country:

Gambling games include games of chance, betting, card games and games on gaming machines.

4. What types of gambling are legal in your country

games of chance (number games, cash lotteries, telebingo, cylindrical games, dice games, cash bingo, raffle bingo, raffle lotteries, promotion lotteries, audiotote lotteries), betting, card games and games on gaming machines:

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes

No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

- you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory
 you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

- Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

- Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

- Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

The Polish gaming authority does not keep a register of players' exclusion. On the other hand, gambling operators are obliged to keep such records based on approved rules of responsible gaming.

9.1. When this register was established: *enter year*

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

- Yes No

9.3. How many people are in this register: *enter number at the moment*

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

- Yes* No

**please enter or attach a document*

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

- Yes* No

**please explain (e.g. company can get a fine)*

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

- Yes* No

**please explain.*

10. Do you have any other prevention programs *financed from the state budget* related

to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

The Fund for Solving Gambling Problems, which is a state-owned special purpose fund
The expenditure of the Fund for Solving Gambling Problems shall be allocated exclusively for.

conducting activity in the scope of information and education and developing professional expert opinions, reports or statements related to gambling addiction problems or addiction other than that related to psychoactive substances;

developing and implementing new methods for preventing and resolving problems related to gambling addiction or addiction other than that related to psychoactive substances;

providing financial assistance to institutions and associations performing tasks associated with solving problems related to gambling addiction or addiction other than that related to psychoactive substances, including the assessment of popularity and exposure to pathological gambling risk;

conducting activities oriented towards improving the quality of preventive and therapeutic programmes, as well as upgrading the professional competence of persons providing

treatment in order to increase the effectiveness and availability of treatment of gambling addiction or addiction other than that related to psychoactive substances for gaming addicts and their relatives;

tasks defined in the provisions on public health.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling:

GGR - machine games, cylindrical games, dice games and card games

Income – betting, number games, lottery games

The amount of the winnings reduced by the amount of the entry fee for participation in the tournament - poker tournament

(Article 73 of the Gambling Act)

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base

Other*

**please explain.*

13. Taxation rate for *separate* types of gambling: • betting (land and online) as 12 percent (the only exception is betting on sporting competitions which include animals on the basis of permits granted exclusively for their organisation, for which the taxation rate is 2.5 percent, • 10 percent for raffle lotteries, • 15 percent for cash lotteries, • 20 percent for numbers games, • 25 percent for audiotote lotteries, • 50 percent machine games, cylindrical games, dice games and card games. (Article 74 of the Gambling Act)

14. Fixed amount for *separate* types of gambling: (*please explain*)

Questionnaire

(Portugal)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market 1 State monopoly 2 Other/Multiple*

*(please explain)

1 All the games regulated by the Portuguese Gambling Regulatory Authority (SRIJ): land-based games of chance (poker, bingo, casino games and slot machines) and on-line gambling (games of chance, fixed-odds sports betting and mutual and fixed-odds horseracing bets).

2 State-run games (lotteries, including scratch cards, and paris-mutual lotto and sports betting, either online or land-based) which are organized and operated by Santa Casa da Misericórdia de Lisboa (SCML), through its Games Department, under an exclusive rights system.

2. Land-based gambling was legalized: 1927

Online gambling was legalized: 2015

3. What is definition of gambling in your country: There is no single definition of gambling. It varies according to the type of game. For example, games of chance are those the result of which is contingent, as it is based solely or mainly on luck and implies the expenditure of a sum of money; fixed-odds bets are those where the player bets a sum of money against the operator, who is the organiser of the bet, based on a value equal to or greater than 1.00 (odds), up to two decimal places, which value is associated with one or more predictions of an uncertain and possible result or results of one or more sports competitions and/or events.

4. What types of gambling are legal in your country: land-based gambling (casino games, poker and slot-machines; bingo halls); online gambling (games of chance; fixed-odds sports bets; totalisator/paris mutual or fixed-odds horse racing bets) and State-run games (lotteries, including scratch cards, and paris-mutual lotto and sports betting)

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and

allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

Besides the fee due for the online gambling and betting licence issuance (or/and its extension), there are also fees on the official approval of the online gambling technical system, as well as on the authorisation to operate new kinds of online games of chance .

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

* (please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 1989 for land-based games and 2015 for online gambling

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: During the year 2020, there were 60 self-exclusion requests, concerning land-based gambling. Regarding online gambling, in the end of 2020 there was a total of 72,4 thousand self-excluded players (2.9% of all registered players) .

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* For online gambling and since 2017 No

*please enter or attach a document

2020 - 72.4 thousand players were self-excluded (2.9% of all registered players)

2019 - 47.8 thousand players were self-excluded (2.8% of all registered players)

2018 - 31.5 thousand players were self-excluded (2.7% of all registered players)

2017 -17.6 thousand players were self-excluded (2.2% of all registered players)

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*The operators incur in a fine due to gambling access by self-excluded players

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*As a result of judicial proceedings and in casinos and bingo halls also as a result of proceedings concerning administrative and criminal offences

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

Yes, the General-Directorate for Intervention on Addictive Behaviours and Dependencies (in Portuguese: SICAD), is the central body of the Ministry of Health integrated in the direct administration of the State, which supports the Government member responsible for the health area and has the mission to promote the reduction of consumption of psychoactive substances, prevent addictive behaviours and decrease dependencies.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: Gambling in Portugal is subject to different taxes according to different types of games: GGR, turnover, initial working capital and stamp duty 1) Land-based casino games (including poker and bingo operated in casinos) the taxation varies according to the geographical gambling area where the casinos are located and it is not focused on GGR, but on the initial working capital, which corresponds to the chips amount (representing money) placed on the gaming table, limiting the maximum value of bets and, therefore, the prizes value to be paid (in average the taxation varies between 4,5% and 36% in percentage of GGR); 2) Land-based bingo in bingo halls (traditional and electronic) is subject to a Stamp Duty of 25%; 3) Online gambling is subject to a special online gambling tax, known as IEJO, which varies according to the following: i) in games of chance (including poker and bingo), and paris-mutuel horse racing bets the IEJO rate is 25%. and is levied on the GGR. ii) In fixed-odds sports betting and fixed-odds horse racing bets, the IEJO is levied on the turnover at the rate of 8%; iii) when the fees charged by the operator are the sole revenue deriving directly from operating fixed-odds sports bets or fixed-odds horse racing bets in which the gamblers play against each other, the IEJO is levied on these fees at the rate of 35%; 4) State-run games are subject to a Stamp Duty of 4.5% on the amount of the bet and of 20% of the amount of the prize that exceeds €5,000.

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base Other*
*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: 1) Land-based casino games (including poker and bingo operated in casinos) are subject to a special gambling tax, which taxation varies according to the geographical gambling area where the casinos are located and it is not focused on GGR, but on the initial working capital, which corresponds to the chips amount (representing money) placed on the gaming table, limiting the maximum value of bets and, therefore, the prizes value to be paid (in average the taxation varies between 4,5% and 36% in percentage of GGR); 2) Land-based bingo in bingo halls is subject to a Stamp Duty of 25%; 3) Online gambling is subject to a special online gambling tax, which varies according to the following: i) in games of chance (including poker and bingo), and paris-mutuel horse racing bets the tax rate is 25% and is levied on the GGR. ii) In fixed-odds sports betting and fixed-odds horse racing bets, the tax is levied on the turnover at the rate of 8%; iii) when the fees charged by the operator are the sole revenue deriving directly from operating fixed-odds sports bets or fixed-odds horse racing bets in which the gamblers play against each other, the tax is levied on these fees at the rate of 35%; 4) State-run games are subject to a Stamp Duty of 4.5% on the amount of the bet and of 20% of the amount of the prize that exceeds €5,000..

14. Fixed amount for separate types of gambling: (please explain)

Questionnaire

(Slovakia)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market

State monopoly

Other/Multiple*

*In the Slovak Republic there is a free market for private companies, but gambling games are operated by one state company as well.

2. Land-based gambling was legalized: 1990.

Online gambling was legalized: In 2006 for one state-monopoly company (that time). Since 2019 online gambling can be operated by private companies as well.

3. What is definition of gambling in your country: Gambling games are defined in Act No. 30/2019 Coll. on the Amendment to Certain Acts. Article 4 (1) of Act states: Gambling game is the game in which a gambler, after paying a stake, unless otherwise specified by Article 5(15), may obtain a winning provided that they have fulfilled the conditions specified in advance. Gambling game also includes a game, in which the game stake is the difference between the price of call, price of short text message or the price of multimedia message specified for participation in the game, and the price of call, price of short text message or the price of multimedia message specified by the provider of the electronic communication service for outgoing calls, sending of short text messages, and sending of multimedia messages to phone numbers of landline or mobile network participants including the price for the call or for sending the short text message or multimedia message, which confirms the participation in the game. The result of a gambling game depends, wholly or partially, on luck or a previously unknown result of a certain circumstance or event. The result of the circumstance or event that determines the result of the gambling game must not be known to anyone beforehand and must not be influenceable by anyone and must not be in conflict with the gambling game rules.

4. What types of gambling are legal in your country: Article 4 (2) of Act states: Gambling games include lottery games; charity lotteries; board games; bet games; gambling games operated by means of gambling machines; gambling games operated by means of video lottery terminals; gambling games operated by means of technical equipment operated directly by gamblers; gambling games operated by means of other technical

equipment; games other than gambling games referred to in points a) through h), if meeting the conditions laid down in gambling definition.

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: January 2019

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: 101 432 (until 31 January 2021)

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

Data as of December 31, 2019: 93 763

Data as of December 31, 2020: 100 265

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

Article 33 (2, 3) of Act states: (2): The participation in gambling games pursuant to Article 4(2)(c) and (e) through (h), Article 5(12), and Article 30 is also prohibited to the

natural persons included in the register of the natural persons excluded from gambling (hereinafter the “register of excluded persons”). The operator of the gambling game referred to in the first sentence must not allow these natural persons to take part in such gambling game. The operator of the gambling game operating any of the gambling games pursuant to Article 4(2)(c), and (e) through (h) and Article 5(12) shall be obliged to use for that purpose the register of excluded persons and to request the submission of an identity card; the person authorised to conduct supervision has also the right to request the submission of an identity card for the purposes of supervision. To that end, the on-line game operator is obliged to request the data from the identity card and another document²⁹), copies of which shall be sent for that purpose by the natural person who wishes to take part in a gambling game and check the register of excluded persons at each gambler’s login to his or her gambling account.

(3) The natural person younger than 18 years and the natural person registered in the register of excluded persons are prohibited from entering the gambling house, casino or the establishment operating bingo according to Article 5(12). The operator of the gambling game shall be obliged to use for that purpose the register of excluded persons and to verify the identity of each natural person entering the gambling house, casino or the establishment operating bingo; they are entitled to request the submission of an identity card; if they find out that a natural person according to the first sentence has entered such premises, they shall be obliged to ban the natural person out. For the purpose of supervision, the person authorised to conduct supervision shall be entitled to request the submission of an identity card from each natural person present in the gambling house, casino or establishment operating bingo.

The Authority shall impose a fine for administrative offences in the amount of EUR 500 to EUR 10,000 on the legal person and amount of EUR 2,000 to EUR 20,000 on natural person being an entity under supervision pursuant to register of excluded persons.

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

Article 34 (2) of Act states: Natural person excluded from participation in gambling games is the natural person who has reached the age of 18 and who, for the purpose of assistance provided in material need, forms a household; who asked for the exclusion on his or her own;

who has been diagnosed a pathological gambler according to the international classification of diseases;

who studies at a public university, private university or state university in the daily form of study, in the study programme of first degree, in the study programme of second degree or in the study programmes of combined first and second degree, and who was awarded social scholarship;

who has been prohibited by court from participating in gambling games (came into effect in January 2021)

who has been imposed, by a court judgement or agreement approved by court, a duty to pay alimony to a child without income who is eligible to alternative alimony; (came into effect in January 2021)

against whom criminal prosecution has been initiated due to criminal desertion (came into effect in January 2021)

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

National Gambling Helpline is a free telephone number of a specialized institution operating in the field of prevention, diagnosis and treatment of substance and non-substance addictions. Operator of the helpline is Centre for Treatment of Drug Dependencies.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: please enter (e.g. GGR⁵ or other)

12. Type of taxation:

- Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: (please explain)

14. Fixed amount for separate types of gambling: (please explain)

Answer to No. 13 and 14 - The gambling game operator shall pay according to Article 71 (1) a levy amounting to Act the Collection of Laws of the Slovak Republic

a) for draw lotteries, 15% of the game principal to the state budget;

⁵ GGR (gambling gross revenue) i.e. Amount wagered – Winnings

- b) for raffles, 15% of the game principal to the state budget;
- c) for instant lotteries, 20% of the game principal to the state budget;
- d) for numerical lotteries, 20% of the game principal to the state budget;
- e) for bingo, 4.5% of the game principal to the state budget, and 0.5% of the game principal to the budget of the municipality in which bingo is operated;
- f) for special bingo, 4 % of the game principal to the state budget;
- g) 3% of the yield from charity lottery to the state budget;
- h) for a bet game being totalizator, 6% of the game principal to the state budget;
- i) for bet games being horse race bets, 1% of the game principal to the state budget;
- j) for bet games being rate bets operated in a gambling house and establishments, 5.5% of the game principal to the state budget, and 0.5% of the game principal to the budget of the municipality in which the gambling house and establishment is located;
- k) for board games and technical equipment operated directly by gamblers in a casino, 27% of the yield to the state budget and 3% of the yield to the budget of the municipality in which the casino is located;
- l) for casino gambling games, 22% of the fee obtained by the gambling game operator from gamblers if gamblers play against each other; the levy on the fee shall be paid to the state budget;
- m) for off-casino card games, EUR 200 for one table for one calendar month or EUR 1,500 for one table for one calendar year to the state budget;
- n) for gambling games operated by means of technical equipment operated directly by gamblers in a gambling house, EUR 4,000 for a calendar year and for each such equipment to the state budget and at least EUR 1,000 for a calendar year and for each such equipment to the municipal budget; the levy shall be paid by the gambling game operator irrespective of whether or not such equipment was operated during that calendar year;
- o) for gambling games operated by means of gambling machines in a gambling house, EUR 4,000 for a calendar year and for each gambling machine to the state budget and at least EUE 1,000 for a calendar year and for each gambling machine to the municipal budget; the levy shall be paid by the gambling game operator irrespective of whether or not the gambling machine was operated during that calendar year;
- p) for gambling games operated by means of video lottery terminals in a gambling house and casino, EUR 4,700 for a calendar year and for each video lottery terminal

to the state budget and at least EUE 800 for a calendar year and for each video lottery terminal to the municipal budget; the levy shall be paid by the gambling game operator irrespective of whether or not the video lottery terminal was operated during that calendar year;

q) for gambling games operated by means of other technical equipment in a gambling house and casino, EUR 4,700 for a calendar year and for each other technical equipment to the state budget and at least EUR 800 for a calendar year and for each other technical equipment to the municipal budget; the levy shall be paid by the gambling game operator irrespective of whether or not the other technical equipment was operated during that calendar year.

Questionnaire

(Slovenia)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market

State monopoly

Other/Multiple*

*(please explain)

2. Land-based gambling was legalized: 1965

Online gambling was legalized: 2008

3. What is definition of gambling in your country: Gaming Act - Article 2:games of chance shall mean games in which participants who are required to pay a certain amount, have the same chances to win a prize, and where the outcome of a game exclusively or prevailingly depends on chance or an uncertain event

4. What types of gambling are legal in your country: - classic games of chance; - special games of chance; gambling via the Internet or other telecommunication means (online gambling) may be organized only by companies that have a concession for the permanent organization of classic games of chance or a concession for the organization of special games of chance in casinos (only games, that are specified in the concession contract concluded between the concessionaire and the minister responsible for finance); - Occasional organization of games of chance (societies and non-profit humanitarian organizations)

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes

No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual

Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 2008

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: On November 23, 2020 – 3.474

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*17.201 people

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*company can get a fine

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*please explain.

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

According to ZIS, games of chance must be conducted in an orderly and controlled environment, in order to ensure consumer protection and public order. Due to the nature of gambling activities, special care must be taken of gambling participants and players in order to prevent their gambling addiction and the associated consequences for them, their families and society as a whole. The ZIS stipulates that visits to a casino or gaming salon and participation in online games of chance are only permitted to persons at least 18 years of age. The player can submit a statement on self-prohibition, which must be observed by all concessionaires in Slovenia. Concessionaires are obliged to warn players of the risks and provide them with information on where to seek help in

the event of an addiction. In addition, concessionaires must educate employees about the responsible organization of games of chance.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling:

- gaming tax (DIS) (5% of classic games of chance and 18% of special games of chance);
- lottery tickets tax (10%) (paid by the organizers of classic games of chance);
- tax on winnings from classical games of chance (15% (paid by the winners of classic games of chance).
- Concession fee (KD) *for organizers of classic games of chance from 25 to 45%, * for concessionaires of special games in gaming halls it is 20%, for concessionaires of special games in casinos for slot machines it is from 5 to 20%, for live games

12. Type of taxation:

- gaming tax (DIS);
- lottery tickets tax (DavS);
- tax on winnings from classical games of chance (DODKIS).
- Concession fee (KD)

- Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: Gaming tax (5% - classic games and 18% - special games); - tax on lottery tickets (10%); - tax on winnings from games of chance (15%); - The concession fee (KD) is taxed on a progressive scale. Rates range from 5% to 20%.)

14. Fixed amount for separate types of gambling: Gaming tax (5% - classic games and 18% - special games); - tax on lottery tickets (10%); - tax on winnings from games of chance (15%)

Questionnaire

(Finland)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(please explain)

2. Land-based gambling was legalized: *enter year*

Online gambling was legalized: *enter year*

Totalisator betting started in 1928 by *Suomen Ravirengas ry*. Slot machines were legalized in 1933 and later 1937 *Finland's Slot Machine Association* was given a monopoly to operate slot machines (from 1.4.1938).

Money lotteries were legalised in 1926 and were operated by a company called *Oy Finanssilaitos*. The Government granted permission to found *Veikkaus* predecessor *Oy Tippaustoimisto AB* in 1940 to operate sport pools, lotto later in 1971, money lotteries in 1976 and sport betting in 1993.

The Finnish Slot Machine Association was given a permit to open online casino (slot machines and casino games) in 2010. *Veikkaus* started operate online in 1995 (money lotteries, sport pools, sport betting and lotto).

Fintoto Oy (totalisator betting), *Finland's Slot machine Association* and (old) *Veikkaus* were merged into (new) *Veikkaus* in 2017, which has a monopoly to operate all gambling in Finland.

3. What is definition of gambling in your country: [Click here to enter text](#).

According to Lotteries Act gambling means a lottery in which players can win money. A lottery means an activity in which participants may win a prize of monetary value based in full or in part on chance and in which there is a charge for participation.

4. What types of gambling are legal in your country: *please enter*

All types of gambling which are defined in law (Lotteries Act section 3): money lottery, betting, pools, slot machine, casino game, totalisator betting and combination game (gambling in which features of aforementioned game types are combined)

5. Are lotteries considered as gambling in your country:

Yes No

Those lotteries in which players can win money (see answer 3 above).

6. Which type of *online* gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

According to law, Veikkaus has a monopoly to operate online gambling services in Finland.

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(*please explain*)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(*please explain*)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

Veikkaus has a monopoly to operate gambling in Finland and therefore Veikkaus is the registrar. Players, which are registered as Veikkaus customers, can opt for a block covering all online gambling provided by Veikkaus. The block can also be set to cover certain games or game types. They can set the block to last until further notice (all online gambling) or for a fixed period (certain games or game types). A block set to last until further notice shall be valid for at least a year. The players may request the removal of a block set to last until further notice, once the minimum period of the block has expired. The removal of the block enters into force three months after the request to remove the block has been made. Customer can self-exclude himself via own player's account. It is also possible to contact Veikkaus via customer service, chat or email and request a block to be set.

9.1. When this register was established: *enter year*

The current system was established in 2017.

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

Yes when playing online identified as Veikkaus customer. Player can opt out for a block to cover lotteries. In this case a player can still buy a lottery ticket outside Veikkaus on-line service since the identification is not yet compulsory in Finland outside Veikkaus online service with an exception of slot machines where identification is required.

9.3. How many people are in this register: *enter number at the moment*

Please see Veikkaus offers more chances to play safe – nearly 30,000 customers have opted for gaming self-exclusion - Veikkaus

9.4. Can you provide an excluded person from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

Please contact Veikkaus for further information.

**please enter or attach a document*

9.5. Are requests from self-exclusion legally binding:

Yes* No

Self-exclusion as described above is regulated by degree given by Ministry of the Interior.

**please explain (e.g. company can get a fine)*

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

**please explain.*

10. Do you have any other prevention programs *financed from the state budget* related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

please explain.

Please see Reviews of Gambling in Finland 2017 URN_ISBN_978-952-302-937-8.pdf (julkari.fi) chapter 12 An overview of support, counselling and treatment services

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: *please enter (e.g. GGR⁶ or other)*

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base

6 GGR (gambling gross revenue) i.e. Amount wagered – Winnings

Other*

Lottery tax is payable to the Finnish state. Tax rate for the Veikkaus as a single monopoly operator is 12 % on the company's gross profit although tax rate is temporally reduced into 5,5 % from 1th of January 2021 to the end of December 2021.

13. Taxation rate for *separate* types of gambling: *(please explain)*

14. Fixed amount for *separate* types of gambling: *(please explain)*

Questionnaire

(Great Britain)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(please explain)

2. Land-based gambling was legalized: 2005 was latest gambling act, had been legalised before then

Online gambling was legalized: 2005 was latest gambling act, had been legalised before then

3. What is definition of gambling in your country: According to 2005 gambling act paragraph 3: 'In this Act "gambling" means – gambling/ betting/ participating in a lottery

4. What types of gambling are legal in your country: Types of gambling are listed here: Types of licence you may need for your business (gamblingcommission.gov.uk)

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 2020 fully functioning

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: Not public knowledge

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*please explain (e.g. company can get a fine)

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*Section 3.5 of LCCP sets out relevant conditions: LCCP Section - Gambling Commission

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

A number of organisations are given grants or funding by the state. A list can be found here: Getting help to control your gambling (gamblingcommission.gov.uk)

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: Depends on gambling product: Business tax: Gambling duties - detailed information - GOV.UK (www.gov.uk)

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*Business tax: Gambling duties - detailed information - GOV.UK (www.gov.uk)

13. Taxation rate for separate types of gambling: <https://www.gov.uk/topic/business-tax/gambling-duties>

14. Fixed amount for separate types of gambling: <https://www.gov.uk/topic/business-tax/gambling-duties>

Questionnaire

(Hungary)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*Raffle and operation of card rooms shall be recognized as liberalized activity (free market). With the exception of remote gambling operations and online casino games, non-liberalized contests of chance may be conducted by a business association created exclusively for engaging in the operation of gambling activities on a regular basis, and that is owned outright by the Hungarian State, or by a company that is owned outright by a state gaming operator or that is in a majority state ownership, may be conducted by others under temporary authorization by the State in the form of a concession. Lottery and - with the exception of horse race betting, remote gambling (online betting) and bookmaking - betting operations may only be conducted by a state gaming operator (state monopoly). Remote gambling operations may be conducted, with the exception of horse-race betting, exclusively by Szerencsejáték Zrt. fully owned by the Hungarian State, in the case of horse-race betting exclusively by Magyar Lóversenyfogadást-szervező Kft. fully owned by the Hungarian State. Casinos may be operated by a company under majority state ownership, a business association that is owned outright by a state gaming operator and/or by concession companies. Online casino games shall be operated only by concessionaires authorized to operate casinos in the territory of Hungary, offering online casino games through the concession company established for organizing casino games (concession).

2. Land-based gambling was legalized: 1991 (under the scope of Gambling Act, previously with the individual permission of the Minister of Finance

Online gambling was legalized: 2012

3. What is definition of gambling in your country: 'Contest of chance' means any contest or game in which the player agreed to pay cash or other form of consideration for the chance to participate and to receive a cash prize or something of value in the event of a certain outcome or a future contingent event. Winning or losing depends exclusively or in a material degree upon an element of chance.

4. What types of gambling are legal in your country: drawings (drawing game, lottery,

other drawings), non-drawing games, casino games, online casino game, betting, card games, remote gambling (online betting).

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country's territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*There is an annual administrative fee as well.

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

9.1. When this register was established: 2016

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: 21492

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*2017-8621; 2018-13919; 2019-18946; 2020-21492 (at the moment)

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*The operator who fails to pertain the exclusion shall be fined.

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*Persons who are placed under guardianship (full guardianship of incapable persons or partially regarding gambling and/or financial decisions) by court.

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

Of the game tax paid by casinos and online casinos 3 per cent shall be used for player protection or charitable purposes. Player protection shall mean in particular the maintenance of a call centre (green number) that is available free of charge twenty-four hours a day, information published on a regular basis on community benefits made available within the framework of the social assistance system, as well as the prevention and treatment of any detrimental mental, psychological or social effects relating to gambling. On its website Gambling Supervision Board provides information on certain providers of psychiatric care for adults with pathological gambling, providers of community-based care for people with problem gambling and gambling addiction, and certain non-governmental organizations working to protect gamblers or reduce the harmful effects of gambling.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: GGR or prize-pool

12. Type of taxation:

Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: Taxation rate for separate types of gambling: The game tax on drawings which are not operated continuously shall be 16 per cent of the prize-pool. The game tax on drawing games shall be 30 per cent of the net monthly gambling receipts, the game tax on lottery games shall be 24 per cent of the monthly prize-pool described in Subsection (5) of Section 30, the game tax on bingo games shall be 7 per cent of the monthly prize-pool, the game tax on joker games shall be 17 per cent of the monthly prize-pool, and the game tax on other lottery games shall be 17 per cent of the monthly prize-pool. The game tax on keno shall be 24 per cent of the net monthly gambling receipts. The game tax on continuously operating totalizer-type betting transactions shall be 17 per cent of the monthly prize-pool, and 17 per cent of the prize-pool for totalizer-type bettings which are not operated conti-

nuously. The sums refunded during the month for invalid bets shall be deducted from the net gambling receipts of bookmaking. The game tax on bookmaking shall be 20 per cent of the net gambling receipts reduced as described above. The non-continuously operating drawings, the promotional contest of chance, and horse race betting shall be exempt from game tax. The monthly game tax payable on remote gambling services shall be 15 per cent of the net gambling receipts. The game tax payable by card rooms shall be 40 per cent of the net gambling receipts. The game tax payable by casinos and online casinos, including the gaming machines operated therein, shall be calculated by the following table, where the net cumulative gambling receipts from the first day of the tax year is: between 0 and 10 billion forints, 30 per cent, above 10 billion and 1 forints, 3 billion forints plus 10 per cent of the sum above 10 billion forints. Fifty per cent of the tips received after the first day of the tax year shall be added to the net gambling receipts. If the net gambling receipts of online casino(s) exceed the accumulated net gambling receipts of all casino unit(s) operated by the gambling operator, the positive difference shall be subject to an additional 15 per cent game tax.

14. Fixed amount for separate types of gambling: (please explain)

Questionnaire

(Sweden)

I. General Questions

1. Gambling regulation way(s) in your country:

Free market State monopoly Other/Multiple*

*(please explain) “Real” (brick and mortar) casinos and land based VLT:s are a state monopoly. License for lotteries (excl. casino games) can only be granted to non profit organizations that support a cause of public interest. Licenses for online casino, on-line slots and betting are open for all. You can find the gambling act in English here: https://www.spelinspektionen.se/globalassets/dokument/engelsk/oversatt-spellagen/english-spellagen-sfs-201_1138.pdf

2. Land-based gambling was legalized: 1881 (first legal act)

Online gambling was legalized: 2002, during 1996-2001 the government issued special “test”-permits for some online gambling, but formally the possibility to sell lotteries online was introduced in the lotteries act 2002.

3. What is definition of gambling in your country: The Swedish Gambling Act applies to games for money and other prizes with a monetary value (section 1, paragraph 1). Gambling in this Act means lotteries, betting, combination gambling and pyramid schemes (section 2, paragraph 1).

4. What types of gambling are legal in your country: Lotteries, betting and combination gambling.

5. Are lotteries are considered as gambling in your country:

Yes No

6. Which type of online gambling services provision is in your country:

you accept a license issued to service provider in another EU Member State and allow to provide online gambling services on your country’s territory

you require a service provider to be licensed in your country and only then allow to provide services on your country territory

7. Do you have licensing fees:

Issuance fee (one-time) Annual Issuance fee + Annual Other*

*(please explain)

8. What type of license you have:

Fixed-term Termless Other*

*(please explain)

II. Exclusion system

9. Do you have a register for people excluded from gambling:

Yes No (don't need to answer 9.1-9.6)

This register will exclude you from all licensed gambling that require the licensee to register the customer (real casinos, online gambling like casino games and betting and online lotteries).

9.1. When this register was established: 2019

9.2. Is this register also for exclusion from lotteries?

Yes No

9.3. How many people are in this register: appx 63 000

9.4. Can you provide an excluded people from gambling number (yearly; quarterly) from the beginning of register establishment?

Yes* No

*please enter or attach a document

9.5. Are requests from self-exclusion are legally binding:

Yes* No

*please explain (It's a legal requirement for licence holders to check the national exclusion registry before accepting new customers or when a customer log in to play. If a licensee doesn't do these checks they can be given a fine or lose their license.)

9.6. Can people be in a register for other reasons (not only because a person can ask for exclusion from gambling by himself):

Yes* No

*please explain.

10. Do you have any other prevention programs financed from the state budget related to problem gambling (e.g. Minnesota program, help line, seminars for gamblers or their family members, advertising, other)

No.

III. Taxation system

11. Taxation base for gambling: GGR

12. Type of taxation:

- Rate from tax base Fixed amount Fixed amount + rate from tax base
 Other*

*please explain.

13. Taxation rate for separate types of gambling: All pay 18% except non-profit organizations that are exempted from the tax.

14. Fixed amount for separate types of gambling: (please explain)

9 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pokytis ir bendras nedarbo lygis
(neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations

Included 18 cross-sectional units

Time-series length: minimum 2, maximum 9

Dependent variable: d_UNEMP_T

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.170975	0.265969	0.6428	0.5215	
GDPch	-0.171174	0.0286879	-5.967	2.43e-08	***
GGRch	-0.00273725	0.00566457	-0.4832	0.6298	
dt_3	0.394799	0.360856	1.094	0.2761	
dt_4	-0.165577	0.356895	-0.4639	0.6435	
dt_5	-0.787597	0.350076	-2.250	0.0263	**
dt_6	-0.423765	0.342050	-1.239	0.2178	
dt_7	-0.845806	0.345832	-2.446	0.0159	**
dt_8	-0.538975	0.339366	-1.588	0.1148	
dt_9	-0.690274	0.330916	-2.086	0.0391	**
dt_10	-0.271316	0.337320	-0.8043	0.4228	
Mean dependent var	-0.591729	S.D. dependent var	1.085374		
Sum squared resid	93.43341	S.E. of regression	0.875127		
R-squared	0.399146	Adjusted R-squared	0.349895		
F(10, 122)	8.104418	P-value(F)	6.07e-10		
Log-likelihood	-165.2377	Akaike criterion	352.4753		
Schwarz criterion	384.2692	Hannan-Quinn	365.3951		
rho	0.477099	Durbin-Watson	0.862522		

Excluding the constant, p-value was highest for variable 42 (dt_4)

10 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pokytis ir jaunimo nedarbo lygis
(neatsižvelgiant į ekonimikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
Included 18 cross-sectional units
Time-series length: minimum 2, maximum 9
Dependent variable: d_UNEMP_Y

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.235792	0.262349	0.8988	0.3705	
GDPch	-0.122954	0.0282974	-4.345	2.90e-05	***
GGRch	0.000961443	0.00558746	0.1721	0.8637	
dt_3	0.168480	0.355944	0.4733	0.6368	
dt_4	-0.0796505	0.352037	-0.2263	0.8214	
dt_5	-0.713701	0.345310	-2.067	0.0409	**
dt_6	-0.533867	0.337394	-1.582	0.1162	
dt_7	-0.671193	0.341124	-1.968	0.0514	*
dt_8	-0.775248	0.334746	-2.316	0.0222	**
dt_9	-0.514907	0.326412	-1.577	0.1173	
dt_10	-0.257495	0.332729	-0.7739	0.4405	
Mean dependent var	-0.409023	S.D. dependent var		0.977974	
Sum squared resid	90.90702	S.E. of regression		0.863215	
R-squared	0.279940	Adjusted R-squared		0.220918	
F(10, 122)	4.743025	P-value(F)		9.84e-06	
Log-likelihood	-163.4148	Akaike criterion		348.8296	
Schwarz criterion	380.6234	Hannan-Quinn		361.7494	
rho	0.108286	Durbin-Watson		1.520015	

Excluding the constant, p-value was highest for variable 19 (GGRch)

11 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pokytis ir moterų nedarbo lygis
(neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
Included 18 cross-sectional units
Time-series length: minimum 2, maximum 9
Dependent variable: d_UNEMP_F

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.269835	0.249290	1.082	0.2812	
GDPch	-0.148604	0.0268888	-5.527	1.88e-07	***
GGRch	0.000271862	0.00530934	0.05120	0.9592	
dt_3	0.287970	0.338226	0.8514	0.3962	
dt_4	-0.0676647	0.334514	-0.2023	0.8400	
dt_5	-0.956448	0.328122	-2.915	0.0042	***
dt_6	-0.530585	0.320600	-1.655	0.1005	
dt_7	-1.02000	0.324144	-3.147	0.0021	***
dt_8	-0.700708	0.318084	-2.203	0.0295	**
dt_9	-0.840836	0.310164	-2.711	0.0077	***
dt_10	-0.410545	0.316167	-1.299	0.1966	
Mean dependent var	-0.536090	S.D. dependent var		1.022203	
Sum squared resid	82.08227	S.E. of regression		0.820247	
R-squared	0.404885	Adjusted R-squared		0.356105	
F(10, 122)	8.300245	P-value(F)		3.57e-10	
Log-likelihood	-156.6241	Akaike criterion		335.2482	
Schwarz criterion	367.0421	Hannan-Quinn		348.1680	
rho	0.407398	Durbin-Watson		1.049084	

Excluding the constant, p-value was highest for variable 19 (GGRch)

12 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pokytis ir vyrų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
 Included 18 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 2, maximum 9
 Dependent variable: d_UNEMP_M

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value
const	0.0912648	0.312563	0.2920	0.7708
GDPch	-0.194700	0.0337135	-5.775	5.99e-08 ***
GGRch	-0.00508897	0.00665690	-0.7645	0.4461
dt_3	0.467008	0.424071	1.101	0.2730
dt_4	-0.261262	0.419417	-0.6229	0.5345
dt_5	-0.639856	0.411403	-1.555	0.1225
dt_6	-0.338878	0.401971	-0.8430	0.4009
dt_7	-0.665454	0.406415	-1.637	0.1041
dt_8	-0.414947	0.398817	-1.040	0.3002
dt_9	-0.571067	0.388887	-1.468	0.1446
dt_10	-0.147439	0.396413	-0.3719	0.7106
Mean dependent var	-0.643609	S.D. dependent var	1.232536	
Sum squared resid	129.0366	S.E. of regression	1.028434	
R-squared	0.356513	Adjusted R-squared	0.303768	
F(10, 122)	6.759197	P-value(F)	2.58e-08	
Log-likelihood	-186.7070	Akaike criterion	395.4140	
Schwarz criterion	427.2078	Hannan-Quinn	408.3338	
rho	0.438828	Durbin-Watson	0.900277	

Excluding the constant, p-value was highest for variable 48 (dt_10)

13 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir bendras nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
 Included 18 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 2, maximum 9
 Dependent variable: d_UNEMP_T

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.195010	0.263922	0.7389	0.4614	
GDPch	-0.169155	0.0279779	-6.046	1.67e-08	***
GGRAch	-0.00367309	0.00477068	-0.7699	0.4428	
dt_3	0.366531	0.360822	1.016	0.3117	
dt_4	-0.190615	0.354966	-0.5370	0.5922	
dt_5	-0.810378	0.346745	-2.337	0.0211	**
dt_6	-0.446350	0.338460	-1.319	0.1897	
dt_7	-0.863000	0.337429	-2.558	0.0118	**
dt_8	-0.556115	0.330656	-1.682	0.0952	*
dt_9	-0.716032	0.329943	-2.170	0.0319	**
dt_10	-0.294238	0.333932	-0.8811	0.3800	
Mean dependent var	-0.591729	S.D. dependent var	1.085374		
Sum squared resid	93.15958	S.E. of regression	0.873844		
R-squared	0.400906	Adjusted R-squared	0.351800		
F(10, 122)	8.164100	P-value(F)	5.16e-10		
Log-likelihood	-165.0425	Akaike criterion	352.0850		
Schwarz criterion	383.8788	Hannan-Quinn	365.0048		
rho	0.473415	Durbin-Watson	0.871841		

Excluding the constant, p-value was highest for variable 42 (dt_4)

14 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir jaunimo nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
 Included 18 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 2, maximum 9
 Dependent variable: d_UNEMP_Y

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value
const	0.233369	0.260668	0.8953	0.3724
GDPch	-0.118331	0.0276330	-4.282	3.71e-05 ***
GGRAch	-0.00125269	0.00471185	-0.2659	0.7908
dt_3	0.164691	0.356373	0.4621	0.6448
dt_4	-0.0769308	0.350590	-0.2194	0.8267
dt_5	-0.706621	0.342470	-2.063	0.0412 **
dt_6	-0.526215	0.334287	-1.574	0.1180
dt_7	-0.650872	0.333269	-1.953	0.0531 *
dt_8	-0.754605	0.326579	-2.311	0.0225 **
dt_9	-0.515261	0.325875	-1.581	0.1164
dt_10	-0.250537	0.329815	-0.7596	0.4489
Mean dependent var	-0.409023	S.D. dependent var	0.977974	
Sum squared resid	90.87644	S.E. of regression	0.863069	
R-squared	0.280182	Adjusted R-squared	0.221180	
F(10, 122)	4.748727	P-value(F)	9.68e-06	
Log-likelihood	-163.3924	Akaike criterion	348.7848	
Schwarz criterion	380.5787	Hannan-Quinn	361.7046	
rho	0.098911	Durbin-Watson	1.539766	

Excluding the constant, p-value was highest for variable 42 (dt_4)

15 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir vyrų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
 Included 18 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 2, maximum 9
 Dependent variable: d_UNEMP_M

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value
const	0.132530	0.310186	0.4273	0.6699
GDPch	-0.193975	0.0328822	-5.899	3.35e-08 ***
GGRAch	-0.00538430	0.00560693	-0.9603	0.3388
dt_3	0.422247	0.424070	0.9957	0.3214
dt_4	-0.304361	0.417189	-0.7296	0.4671
dt_5	-0.681686	0.407526	-1.673	0.0969 *
dt_6	-0.380706	0.397789	-0.9571	0.3404
dt_7	-0.705533	0.396577	-1.779	0.0777 *
dt_8	-0.455119	0.388616	-1.171	0.2438
dt_9	-0.613614	0.387779	-1.582	0.1162
dt_10	-0.189434	0.392467	-0.4827	0.6302
Mean dependent var	-0.643609	S.D. dependent var	1.232536	
Sum squared resid	128.6820	S.E. of regression	1.027020	
R-squared	0.358281	Adjusted R-squared	0.305681	
F(10, 122)	6.811436	P-value(F)	2.22e-08	
Log-likelihood	-186.5240	Akaike criterion	395.0480	
Schwarz criterion	426.8419	Hannan-Quinn	407.9678	
rho	0.434120	Durbin-Watson	0.909309	

Excluding the constant, p-value was highest for variable 48 (dt_10)

16 priedas. Bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui pokytis ir moterų nedarbo lygis (neatsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes)

Pooled OLS, using 133 observations
 Included 18 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 2, maximum 9
 Dependent variable: d_UNEMP_F

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.271953	0.247618	1.098	0.2742	
GDPch	-0.144814	0.0262495	-5.517	1.97e-07	***
GGRAch	-0.00153836	0.00447595	-0.3437	0.7317	
dt_3	0.280511	0.338531	0.8286	0.4089	
dt_4	-0.0697245	0.333037	-0.2094	0.8345	
dt_5	-0.954875	0.325324	-2.935	0.0040	***
dt_6	-0.528553	0.317551	-1.664	0.0986	*
dt_7	-1.00760	0.316583	-3.183	0.0019	***
dt_8	-0.688061	0.310228	-2.218	0.0284	**
dt_9	-0.845314	0.309560	-2.731	0.0073	***
dt_10	-0.409087	0.313302	-1.306	0.1941	
Mean dependent var	-0.536090	S.D. dependent var	1.022203		
Sum squared resid	82.00463	S.E. of regression	0.819859		
R-squared	0.405448	Adjusted R-squared	0.356714		
F(10, 122)	8.319653	P-value(F)	3.39e-10		
Log-likelihood	-156.5612	Akaike criterion	335.1224		
Schwarz criterion	366.9162	Hannan-Quinn	348.0422		
rho	0.408480	Durbin-Watson	1.050962		

Excluding the constant, p-value was highest for variable 42 (dt_4)

17 priedas. Ekonomikos augimo bazinis modelis

Model 10: Pooled OLS, using 112 observations
 Included 17 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 3, maximum 9
 Dependent variable: ld_GDP_CAP

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.175749	0.0286095	6.143	1.98e-08	***
l_GDP_CAP_1	-0.0145999	0.00280210	-5.210	1.13e-06	***
ld_PHY_CAPITAL	0.102830	0.0233586	4.402	2.86e-05	***
sq_ld_PHY_CAPITAL	0.0418882	0.169083	0.2477	0.8049	
ld_HUM_CAPITAL_2	-0.200410	0.0522653	-3.834	0.0002	***
ld_POPUL_1564	-0.657434	0.187023	-3.515	0.0007	***
ld_INFLATION	-0.00230808	0.00192133	-1.201	0.2327	
ld_GOV_EXPEND	-0.192145	0.0510228	-3.766	0.0003	***
ld_RD_GDP	-0.00834503	0.0162478	-0.5136	0.6087	
ld_TRADE	-0.0779020	0.0428443	-1.818	0.0722	*
ld_DEPT	-0.0213050	0.0163297	-1.305	0.1952	
DYear_2012	-0.0241919	0.00480860	-5.031	2.37e-06	***
DYear_2013	-0.0240727	0.00599146	-4.018	0.0001	***
DYear_2014	-0.0155468	0.00708428	-2.195	0.0307	**
DYear_2015	-0.00493909	0.00686173	-0.7198	0.4735	
DYear_2016	-0.00711916	0.00622192	-1.144	0.2555	
DYear_2017	0.00165239	0.00489410	0.3376	0.7364	
DYear_2018	-0.00331914	0.00501672	-0.6616	0.5099	
DYear_2019	-0.00339229	0.00557783	-0.6082	0.5446	
Mean dependent var	0.019827	S.D. dependent var	0.022278		
Sum squared resid	0.011037	S.E. of regression	0.010894		
R-squared	0.799647	Adjusted R-squared	0.760869		
F(18, 93)	20.62112	P-value(F)	6.71e-25		
Log-likelihood	357.6787	Akaike criterion	-677.3575		
Schwarz criterion	-625.7060	Hannan-Quinn	-656.4008		
rho	0.366293	Durbin-Watson	1.093656		

Excluding the constant, p-value was highest for variable 47 (sq_ld_PHY_CAPITAL)

18 priedas. Ekonomikos augimo bazinis modelis atmetus trūkstamas reikšmes

Model 11: OLS, using observations 1-88

Dependent variable: ld_GDP_CAP

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
-----	-----	-----	-----	-----	-----
const	0.179507	0.0331387	5.417	8.34e-07	***
l_GDP_CAP_1	-0.0150182	0.00323409	-4.644	1.59e-05	***
ld_PHY_CAPITAL	0.0904734	0.0335334	2.698	0.0088	***
sq_ld_PHY_CAPITAL	-0.0634924	0.236180	-0.2688	0.7889	
ld_HUM_CAPITAL_2	-0.165181	0.0705906	-2.340	0.0222	**
ld_POPUL_1564	-0.588196	0.216816	-2.713	0.0084	***
ld_INFLATION	-0.00138479	0.00218341	-0.6342	0.5280	
ld_GOV_EXPEND	-0.211042	0.0572856	-3.684	0.0005	***
ld_RD_GDP	-0.0199202	0.0233524	-0.8530	0.3966	
ld_TRADE	-0.0820126	0.0530744	-1.545	0.1269	
ld_DEPT	-0.0601355	0.0266031	-2.260	0.0270	**
DYear_2012	-0.0242781	0.00602472	-4.030	0.0001	***
DYear_2013	-0.0218776	0.00725919	-3.014	0.0036	***
DYear_2014	-0.0139401	0.00903029	-1.544	0.1272	
DYear_2015	-0.00927892	0.00808390	-1.148	0.2550	
DYear_2016	-0.00785116	0.00714652	-1.099	0.2758	
DYear_2017	-0.000661052	0.00564251	-0.1172	0.9071	
DYear_2018	-0.00421935	0.00593979	-0.7104	0.4799	
DYear_2019	-0.00229089	0.00657628	-0.3484	0.7286	
Mean dependent var	0.021154	S.D. dependent var	0.022400		
Sum squared resid	0.008781	S.E. of regression	0.011281		
R-squared	0.798850	Adjusted R-squared	0.746376		
F(18, 69)	15.22377	P-value(F)	2.15e-17		
Log-likelihood	280.4859	Akaike criterion	-522.9719		
Schwarz criterion	-475.9025	Hannan-Quinn	-504.0088		

Excluding the constant, p-value was highest for variable 34 (DYear_2017)

19 priedas. Bendrosios lošimo pajamos pilnamečiui gyventojui ir vidutinis darbo užmokestis

Model 16: Pooled OLS, using 117 observations
 Included 18 cross-sectional units
 Time-series length: minimum 2, maximum 8
 Dependent variable: ld_AWAGE
 Robust (HAC) standard errors

	coefficient	std. error	t-ratio	p-value	
const	0.0348378	0.0144284	2.415	0.0273	**
ld_HICP_INDEX_1	0.359737	0.536058	0.6711	0.5112	
d_UNEMP_T	-0.00841622	0.00298040	-2.824	0.0117	**
ld_GGRA	0.0778983	0.0370203	2.104	0.0505	*
DYear_2012	-0.00790270	0.0155165	-0.5093	0.6171	
DYear_2013	-0.0300043	0.00959569	-3.127	0.0061	***
DYear_2014	-0.0394638	0.0140238	-2.814	0.0119	**
DYear_2015	-0.0262621	0.0150584	-1.744	0.0992	*
DYear_2016	-0.0339981	0.0130206	-2.611	0.0183	**
DYear_2017	-0.0170626	0.00907807	-1.880	0.0774	*
DYear_2018	-0.00555733	0.00654999	-0.8484	0.4080	
Mean dependent var	0.029846	S.D. dependent var	0.038108		
Sum squared resid	0.117706	S.E. of regression	0.033323		
R-squared	0.301257	Adjusted R-squared	0.235338		
F(10, 17)	14.12941	P-value(F)	2.31e-06		
Log-likelihood	237.7359	Akaike criterion	-453.4718		
Schwarz criterion	-423.0879	Hannan-Quinn	-441.1363		
rho	0.470122	Durbin-Watson	0.913839		

Excluding the constant, p-value was highest for variable 50 (DYear_2012)

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Greta Genelienė

**AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO
EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI GEROVEI
VERTINIMAS**

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, ekonomika (S 004)

Vilnius, 2022

Mokslo daktaro disertacija rengta 2018–2022 metais Mykolo Romerio universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui su ISM Vadybos ir ekonomikos universitetu, Mykolo Romerio universitetu ir Vilniaus universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Irena Mačerinskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004).

Mokslo daktaro disertacija ginama Vytauto Didžiojo universiteto, ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto, Mykolo Romerio universiteto ir Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos ekonomikos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė:

prof. dr. Violetė Pukelienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004).

Nariai:

doc. dr. Mindaugas Butkus (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004);

prof. dr. Elina Gaile-Sarkane (Rygos technikos universitetas, Latvijos Respublika, socialiniai mokslai, ekonomika S 004);

prof. dr. Eglė Kazlauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004);

prof. habil. dr. Žaneta Simanavičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika S 004).

Daktaro disertacija bus ginama viešame Ekonomikos mokslo krypties tarybos posėdyje 2022 m. gegužės 19 d. 10 val. Mykolo Romerio universitete, I-414 auditorijoje.

Adresas: Ateities g. 20, 08303 Vilnius.

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto, Mykolo Romerio universiteto, Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose.

AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMAS

SANTRAUKA

Temos aktualumas. Šalies ekonominė gerovė atspindi valstybės socialinę ekonominę būklę ir ekonominės politikos efektyvumą valstybėje. Bendrasis vidaus produktas negali atspindėti tikrojo šalies ekonominės gerovės lygio ir valstybės ekonominės politikos efektyvumo. Dalis ekonominių veiklų, vykdomų valstybėje, turi neigiamų išorinių efektų, t. y. šių veiklų vykdymas sukelia ir neigiamų ekonominių pasekmių visuomenei. Atsižvelgiant į tai, vertinant šalies ekonominę gerovę, visų pirma, kyla poreikis iš ekonominio efektyvumo perspektyvos vertinti veiklas, turinčias neigiamų išorinių efektų. Pasak Solow, ūkinės veiklos bendroji nauda gali būti atskleista tik kompleksiskai įvertinus jos ekonominę veiklą (Baranauskaitė, Vaznonis, 2014).

Azartiniai lošimai daro ne tik teigiamą, bet ir neigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, todėl šio sektoriaus veiklos vertinimui turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Teigiamas azartinių lošimų sektoriaus veiklos poveikis dažniausiai pasireiškia per šio sektoriaus sumokamus mokesčius valstybei bei naujų darbo vietų kūrimą. Neigiamas azartinių lošimų sektoriaus veiklos poveikis pasireiškia per socialinius kaštus visuomenei, t. y. perkeliant dalį veiklos kaštų, susijusių nuo neigiamomis pasekmėmis, visuomenei. Socialinių kaštų koncepcija, vertinant azartinių lošimų sektorių, yra nevienareikšmė, mokslininkai ir toliau diskutuoja, kurie neigiami šios veiklos veiksniai turėtų būti vertinami kaip socialiniai kaštai ir analizuojami vertinant sektoriaus poveikį ekonominei gerovei. Atsižvelgiant į tai, šalies ekonominės gerovės, veikiamos azartinių lošimų sektoriaus, vertinimas gali būti atliekamas tik nustatčius teigiamus ir neigiamus šio sektoriaus veiksnius ir parengus vertinimo modelį.

Pažymėtina, kad mokslininkų, bandžusių sukurti šio sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologiją, bei visapusiškai įvertinti teigiamus ir

neigiamus šio sektoriaus veiklos padarinius Lietuvoje trūksta, o ES šalyse yra atliktos tik siauros apimties analizės, kuriose buvo vertinama šio sektoriaus veikla tik vienos valstybės atžvilgiu ir prieš tai neatliekant socialinių kaštų analizės, arba buvo vertinama šio sektoriaus veikla tik vertinant poveikį konkrečiam veiksmui. Reikšmingi klausimai, susiję su socialinių kaštų koncepcija ir sektoriaus plėtros analize taip pat yra nepakankamai nagrinėti Lietuvos mokslininkų. Mokslinio tyrimo originalumas ir naujumas pasižymi tuo, jog, išanalizavus mokslinę literatūrą, bus siekiama atskleisti azartinių lošimų sektoriaus teorinius aspektus, nustatant azartinių lošimų sektoriaus ir šalies ekonominės gerovės sąsajas, ir parengus vertinimo metodologiją, nustatyti šio sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei. Verta pastebėti, kad šalies ekonominės gerovės, veikiančios azartinių lošimų sektoriaus, vertinimo tema nėra išplėtotą, taigi siekiant nustatyti kaip azartinių lošimų sektorius veikia šalies ekonominę gerovę bus skiriamas šis disertacinis darbas.

Mokslinė problema ir jos ištyrimo lygis. Mokslinėje literatūroje atkreipiamas tyrėjų dėmesys į šias problematikas: kokius makroekonominius rodiklius reikėtų analizuoti, siekiant įvertinti šalies ekonominę gerovę; kaip vertinti veiklas, turinčias neigiamų išorinių efektų, visuomenei; kaip nustatyti azartinių lošimų sektoriaus veiklos socialinius kaštus; kaip atriboti azartinių lošimų sektoriaus veiklos socialinius kaštus nuo kitų azartinių lošimų kaštų visuomenei; kaip efektyviai nustatyti azartinių lošimų sektoriaus apmokestinimo sistemas skirtingose valstybėse; ir kt. Diskusinis klausimas yra – kokius makroekonominius rodiklius reikėtų analizuoti, siekiant įvertinti šalies ekonominę gerovę. Kitas nemažiau diskusinis klausimas – kokius šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklius reikėtų analizuoti siekiant įvertinti konkrečių veiklų, turinčių išorinių efektų, poveikį šalies ekonominei gerovei.

Gerovės ekonomikos teorijas ganėtinai plačiai analizuoja užsienio mokslininkai: Becker R. A. (1991), Baumol W. J. (2002), Farber D. A. (2003), Grofman B. (2004), Feldman A. M., Serrano R. (2006), Kaplow L. (2006); Blaug M. (2007); Parisi F. (2007), Baujard A. (2013); Masur ir kt. (2015), Igersheim H. (2017); Naimzada A. K., Pireddu, M. (2019). Ekonominės gerovės samprata nėra plačiai analizuojama Lietuvos ir užsienio mokslininkų (Sumner, A. (2004), Kisieliauskas J. (2013), Dynan K., Louise S. (2018), daugiau mokslininkų dėmesio yra sulaukusi bendra gerovės samprata. Ekonominės gerovės vertinimo veiksmus ir vertinimo rodiklius analizavo Osberg L. Sharpe, A. (2005), Čiegis R., Kozlovskij V. (2011)a, Čiegis R., Kozlovskij V. (2011)b, Samoška M. (2013), Kisieliauskas J. (2013), van den Bergh J., Antal M. (2014), Cheng E., Cao L

.(2014), Rakauskienė O. G., ir kt. (2015), Syrquin, M. (2016), Dynan K., Louise S. (2018), Aitken, A. (2019). Reikia pastebėti, kad daugiausia dėmesio mokslininkai skiria gyvenimo kokybės sąvokos ir galimų jos vertinimo būdų ir veiksnių analizei, tačiau šalies ekonominės gerovės samprata nėra aiškiai atskleista, kai kurių mokslininkų darbuose ji minima kartu su ekonominiu augimu (Aleksnevičiūtė E., 2020). Šalies ekonominės gerovės samprata dažniau minima mokslininkų, analizavusių BVP ir jo alternatyvų ekonominės gerovės matavimų tyrimuose (Cheng E., Cao L. (2014); van den Bergh J., Antal M. (2014); Dynan K., Louise S. (2018), tačiau ji dažniausiai yra apibrėžiama tik iš konkrečių tyrimų pozicijų.

Azartinių lošimų tyrimai nėra sulaukę pakankamai mokslininkų dėmesio. Nedaug Lietuvos ekonomikos ir vadybos mokslininkų nagrinėja šį sektorių - Grebliauskas ir kt. (2008), Grebliauskas A. (2008), Grebliauskas A. (2009), Grebliauskas A. (2011), Krušinskas R. ir kt. (2016), plačiau šio sektoriaus veikla yra tiriama Lietuvos psichologijos srities mokslininkų, kurie daugiausiai analizuoja lošimų kaip vienos iš priklausomybės rūšių problemas. Azartinių lošimų sektorius yra sulaukęs nemažai užsienio, tačiau ne Europos, o Jungtinių Amerikos Valstijų (Walker D. M., Barnett A. H. (1999); Grinols E. L. (2004); Cotti, C.D. (2008); Walker D. M., Jackson J. D. (2013); Walker, D. M., Calcagno, P. (2013); Walker D. M. (2013); Walker D. M., Sobel R. S. (2016); Walker D. M., Hodges C. D. (2018) mokslininkų susidomėjimo.

Daugiausia azartinių lošimų mokslinių tyrimų yra susijusių su neigiamu azartinių lošimų sektoriaus poveikiu valstybei ir visuomenei, mažiau su poveikiu kitoms veikloms (Kairouz, S. ir kt. (2017), Lipnowski, I., McWhirter, A. (2018), Solferino, N., ir kt. (2018), Francis, L. Livingstone, C. (2019), Marionneau, V., Nikkinen, J. (2020). Analizuodami azartinių lošimų sektoriaus sukeltus neigiamus išorinius efektus šiuolaikiniai gerovės ekonomikos mokslininkai kaip Philander Kahlil S. (2013), Walker Douglas M., Sobel Russell S. (2016), Fiedler, I. (2018) remiasi gerovės ekonomikos teorijomis, ypač korekcinę (A. C. Pigou) mokesčių teorija ir Pareto optimumo teorija. Deja, neretai mokslininkai (Philander Kahlil S. (2013), Grebliauskas A. (2009), Gandullia, Leporatti, (2019) tyrimų objektu pasirenka tik azartinių lošimų sektoriaus apmokestinimo sistemą, o šio sektoriaus sukelti neigiami išoriniai efektai neretai būna tik antrinių tyrimų objektu. Daugelis mokslininkų analizuodami azartinių lošimų sektoriaus socialinius kaštus nesiremia vieninga socialinių kaštų koncepcija, o socialinius kaštus pasirenka atsitiktinai (Goodman (1994); Grinols (2004); Chalaguine (2018) ir kiti). Dalis mokslininkų tyrimo objektu pasirenka tik vieną iš asmenų grupių, socialinių

ar ekonominių veiksnių – bankrotas (Goss, Morse, Deskins (2009); Grote, Matheson (2014); Badji, Black, Johnston (2021), priklausomybės gydymo išlaidos (Boardman, Perry (2007), azartinių lošimų įtaką užimtumui (Cotti (2008), azartinių lošimų poveikį jaunimo nedarbo lygiui (Spanberg J., Svensson (2020) Mustapha S. A., Enilolobo O. S. (2019), azartinių lošimų poveikį pajamų nelygybei (Resce ir kt., 2019), lošimų poveikį vyresnio amžiaus žmonių gerovei (Churchill, Farrell, 2020), poveikį sveikatai ir gerovei (Humphreys ir kt., 2021), poveikį ekonomikos augimui (Geisler, 2021), tačiau mokslininkai retai analizuoja šio sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei, įtraukdami daugiau veiksnių. Walker (2013) yra vienas iš mokslininkų, kuris apibrėžė socialinių kaštų koncepciją ir socialinius kaštus suskirstė į atskiras rūšis, jis tyrė kitų mokslininkų analizuotus socialinius kaštus ir bandė atskirti, kurie kaštai galėtų turėti tikrą, o ne numanomą poveikį ekonominei gerovei.

Ekonomikos mokslo srities disertacinių tyrimų azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tiek Lietuvoje, tiek užsienyje trūksta. Užsienio mokslininkų apgintos šios disertacijos, susijusios su azartiniais lošimais - „The Political Economy of Online Gambling in the European Union“ (Myllymaa A., 2017), „The economic and social impact of the gaming industry during economic downturns“ (Marlowe B., 2017), „The Economics of Gambling“ (Wheeler R., 2018).

Mokslinės literatūros analizė leido pastebėti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tyrimų, atskleidžiančių sukeltus socialinius kaštus bei šių kaštų įtaką šalies ekonominei gerovei, trūkumą. Taigi, galima teigti, kad azartiniai lošimai, kaip veikla turinti išorinių efektų, šiuo metu nėra sulaukusi pakankamai mokslininkų dėmesio, o šio sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei nėra vertinamas atsižvelgiant į teigiamus ir neigiamus šio sektoriaus veiksnis.

Mokslinė problema – kaip vertinti azartinių lošimų sektoriaus veiklą ir jos poveikį šalies ekonominei gerovei.

Mokslinio tyrimo objektas – azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei.

Tyrimo tikslas – išanalizavus mokslinius požiūrius į azartinių lošimų sektorių ir jo poveikį šalies ekonominei gerovei, parengti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir patikrinti jį Europos šalyse.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis moksline literatūra, išanalizuoti azartinių lošimų sektoriaus ypatumus.

2. Atskleidus šalies ekonominės gerovės sampratą ir azartinių lošimų sektoriaus teigiamą poveikį bei neigiamus išorinius efektus, identifikuoti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei.

3. Išanalizavus azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tyrimų metodikas ir išskyrus jų privalumus ir apribojimus, parengti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir pagrįsti tyrimo metodologiją.

4. Atlikus empirinį tyrimą taikant azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį, įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį Europos šalių ekonominei gerovei.

Tyrimo hipotezės. Atsižvelgiant į tyrimo tikslą - išanalizavus mokslinius požiūrius į azartinių lošimų sektorių ir jo poveikį šalies ekonominei gerovei, parengti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelį ir patikrinti jį Europos šalyse, ir remiantis pirmoje disertacijos dalyje aptartais tyrimais bei tuo, kad nėra bendros mokslininkų nuomonės dėl azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei, yra keliamos šios hipotezės:

H_1 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygiui;

H_2 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui;

H_3 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui.

Tyrimo metodai. Siekiant išanalizuoti azartinių lošimų sampratą ir azartinių lošimų sektoriaus ypatumus, identifikuoti azartinių lošimų sektoriaus socialius kaštus, išnagrinėti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologijas ir identifikuoti vertinimo rodiklius buvo naudojami mokslinės literatūros analizės, lyginimo ir apibendrinimo metodai.

Tyrimo atlikimui taip pat yra naudojami šie tyrimo metodai: abstrakcijos metodas, siekiant apibendrinti ir patikslinti sąvokas, išskirti klasifikacijas ir nustatyti svarbiausius vertinimo rodiklius, alternatyvų metodas, naudojamas mokslinių problemų sprendimui lyginant ir abipusiai kritikuojant konkuruojančias teorijas, bei modeliavimo, analizės ir analogijos metodai.

Darbe taip pat yra taikomi empirinio tyrimo metodai. Atliekant empirinį tyrimą, remiamasi ekonometriniais metodais, taikoma regresinė analizė su paneliniais

duomenimis. Statistiniam duomenų apdorojimui naudotas Microsoft Excel programinis paketas ir ekonometrinės analizės programa GRETLL.

Tyrimo apribojimai. Tyrimo apribojimu laikytinas ir subjektyvus vertinimo rodiklių pasirinkimas, kadangi į vertinimo modelį buvo įtraukti tik viešai prieinami ir krepiantis į atskirų valstybių kompetentingas lošimų priežiūros institucijas gauti rodikliai. Pagrindiniu tyrimo apribojimu laikytinas duomenų prieinamumas, didelė dalis azartinių lošimų sektoriaus duomenų, reikalingų tyrimui nėra sistemingai renkami, kita dalis duomenų yra vieši, tačiau nėra viešai skelbiami. Be to tyrimo apribojimu yra laikoma ir nevienareikšmė azartinio lošimo sąvoka skirtingose Europos šalyse. Atsižvelgiant į tai, kad daugumoje valstybių loterijos yra priskiriamos azartiniams lošimams, o Lietuvoje, Latvijoje ir Slovėnijoje loterijos nėra priskiriamos azartinių lošimų rūšiai, siekiant duomenų palyginamumo loterijos nebuvo įtrauktos į tyrimo modelį.

Azartinių lošimų sektoriaus veiklą atspindintys duomenys buvo surinkti autorės parengtos anketos pagalba pateikiant ją azartinius lošimus prižiūrinčioms institucijoms bei remiantis azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų teikiamais oficialiais duomenimis jų oficialiose interneto svetainėse. Atsižvelgiant į šiuos apribojimus, tyrimą būtų galima pakartoti atsiradus didesniai duomenų prieinamumui, panaudojus didesnę imtį ir įtraukus daugiau azartinių lošimų sektoriaus veiklą atspindinčių rodiklių.

Anketos ir statistinių duomenų lentelės remiantis bendradarbiavimo prašymu buvo išsiųstos visoms ES valstybių narių ir Norvegijos azartinius lošimus prižiūrinčioms institucijoms. Anketa per bendradarbiavimo prašymus gauta iš 15 valstybių (Airija, Estija, Kroatija, Suomija, Švedija, Bulgarija, Čekijos Respublika, Vokietija, Latvija, Lenkija, Portugalija, Slovakija, Slovėnija, Jungtinė Karalystė, Vengrija). Statistiniai duomenys per bendradarbiavimo prašymus gauti iš 11 valstybių (Latvija, Estija, Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija, Bulgarija, Slovėnija, Lenkija, Jungtinė Karalystė, Portugalija, Vokietija) ir iš 7 valstybių (Lietuva, Švedija, Norvegija, Suomija, Danija, Belgija, Kipras) duomenys surinkti iš azartinius lošimus prižiūrinčių institucijų oficialių interneto svetainių. Airija, Kroatija, Suomija ir Švedija pateikė atsakymus į anketą, tačiau nepateikė prašomų statistinių duomenų. Analizuojami duomenys empirinėje dalyje apima 2010-2019 metų laikotarpį, išskyrus duomenis apie Europos šalių lyginamąją analizę, kurie apima 2015-2019 metų laikotarpį. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurių valstybių duomenys apima ne visus analizuojamus laikotarpius. Duomenys apie Lietuvos azartinių lošimų sektoriaus analizę apima 2008-2019 m. laikotarpį.

Disertacijos mokslinė vertė ir mokslinis naujumas

1. Apibendrinus skirtingas Europos šalių azartinių lošimų sąvokas ir nustačius, jog nėra vieningo azartinių lošimų apibrėžimo, disertacijoje patikslinamas azartinio lošimo apibrėžimas. Azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš anksto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, turinti ne tik teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, bet ir sukelianti neigiamus išorinius efektus ekonomikoje. Azartinių lošimų sektoriaus veikla yra ekonominė veikla kurianti teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei ir kelianti neigiamus išorinius efektus visuomenei.

2. Išanalizavus skirtingų Europos šalių teisės aktus ir nustačius, kad nėra vieningos azartinių lošimų klasifikacijos, disertacijoje pateikiama patikslinta azartinių lošimų klasifikacija. Autorės parengta azartinių lošimų klasifikacija atspindi Europos šalių azartinius lošimus pagal rūšis ir pagal lošimų organizavimo būdą.

3. Apibendrinus mokslininkų pozicijas dėl šalies ekonominės gerovės sampratos ir nustačius, jog nėra vieningo šalies ekonominės gerovės apibrėžimo, disertacijoje pateikiama šalies ekonominės gerovės sąvoka. Šalies ekonominė gerovė yra viena iš gerovės dimensijų, ją galima įvertinti materialine išraiška. Šalies ekonominė gerovė atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė vertinama per ekonominius veiksnius ir juos nusakančius makroekonominius rodiklius, iš kurių vieni pagrindinių yra nedarbo lygis, ekonomikos augimas ir vidutinis darbo užmokestis.

4. Išanalizavus azartinių lošimų sektoriaus socialinių kaštų mokslinę literatūrą ir nustačius, jog mokslininkai nesutaria dėl azartinių lošimų sektoriaus neigiamo poveikio šalies ekonominei gerovei, disertacijoje identifikuojami azartinių lošimų sektoriaus socialiniai kaštai. Azartinių lošimų socialiniai kaštai yra azartinių lošimų sektoriaus veiklos sukurtos neigiamos lošimų pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojantiems tretiesiems asmenims, kurios nėra susijusios su turto ar pajamų persiskirstymu visuomenėje. Azartinių lošimų socialiniai kaštai atsiskleidžia per teisinių paslaugų ir teisėsaugos institucijų kaštus, įdarbinimo kaštus, gydymo kaštus, neapmokėtų paskolų išieškojimo kaštus bei kitas valstybės išlaidas.

5. Identifikavus šalies ekonominės gerovės ir azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodiklius nustatomi azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo rodikliai. Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikio vertinimo

metodikas, išskirti taikytų metodų privalumai ir trūkumai, bei pasirinkus regresinės analizės su paneliniais duomenimis vertinimo metodą sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis.

6. Atlikus azartinių lošimų sektoriaus poveikio vertinimo mokslinių tyrimų analizę, nustatyta, kad dauguma tyrimų yra atlikti tik taikant mokslinės literatūros analizę ir yra aprašomojo pobūdžio. Autorė disertacijoje pateikia naują azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologiją, pagal kurią azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimas yra atliekamas analizuojant šio sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui. Disertacijoje pateikta metodologija gali būti taikoma ir kitų veiklų, turinčių išorinių efektų, tyrimuose.

7. Disertacijoje pristatytos azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologijos naujumas atsiskleidžia per jos sudėtinių dalių, pasirinktų vertinimo metodų bei rodiklių visumą. Pasirinktas panelinių duomenų analizės metodas leidžia nustatyti šio sektoriaus teigiamą ir neigiamą poveikį šalies ekonominės gerovės veiksniams nedarant išankstinių prielaidų apie poveikio kryptį, taip pat leidžia įvertinti poveikį skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

Praktinė (taikomoji) tyrimo reikšmė

1. Tyrėjai gali pasinaudoti disertacijoje pateiktu azartinių lošimų apibrėžimu, patikslinta azartinių lošimų klasifikacija, azartinių lošimų sektoriaus reguliavimo modeliais Europos šalyse ir nustatyti azartinių lošimų sektoriaus socialinių kaštų apibrėžimu bei identifikuotais socialiniais kaštais.

2. Mokslininkai ir praktikai, vykdančys tyrimus, gali remtis šalies ekonominės gerovės sąvoka, šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliais, azartinių lošimų sektoriaus vertinimo rodikliais ir azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei teigiamais bei neigiamais veiksniais.

3. Praktiniuose tyrimuose galima taikyti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologines nuostatas ir tyrimo logiką: šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklių analizę, azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodų ir rodiklių analizę, azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei metodų ir rodiklių atranka. Be to, tyrėjai gali remtis azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modeliu.

4. Azartinių lošimų sektoriaus veiklos analizė leidžia mokslininkams ir prak-

tikams tirti azartinių lošimų sektoriaus veiklą: bendrųjų lošimo pajamų pokyčius ir augimo greitį, jų dalį bendrajame vidaus produkte, azartinių lošimų populiarumą skirtingose šalyse vertinant bendrųjų lošimo pajamų dydį vienam pilnamečiui gyventojui, lošimo vietų skaičių 100 tūkst. gyventojų bei bendrųjų lošimo pajamų dalį vidutiniame metiniame darbo užmokestyje.

5. Mokslininkai ir praktikai gali remtis azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei disertacijoje analizuotais rodikliais: nedarbo lygiu, ekonomikos augimu ir vidutiniu darbo užmokesčiu.

6. Taikant parengtą azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tyrimo modelį, mokslininkai ir praktikai gali įvertinti kitų ekonominių sektorių, turinčių neigiamus išorinius efektus, veiklą.

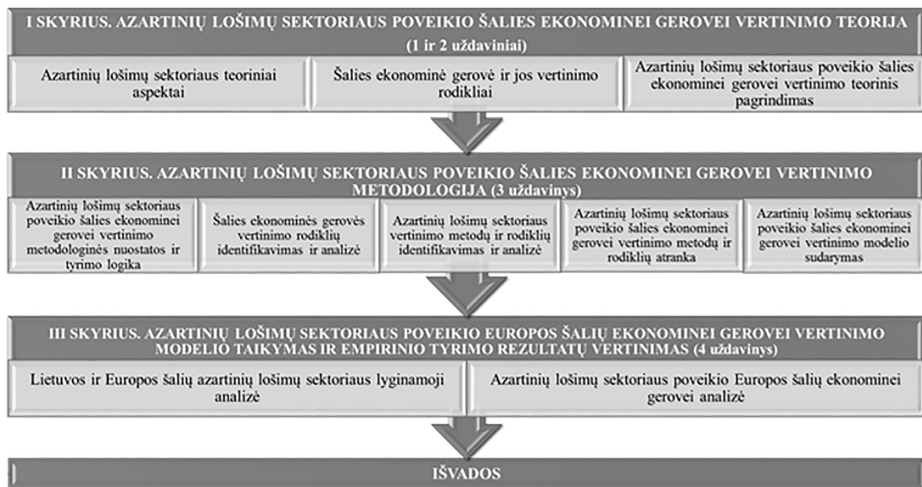
Ginamieji disertacijos teiginiai

1. Azartinių lošimų sektoriaus sąlygojami išoriniai efektai daro skirtingą poveikį šalies ekonominei gerovei.

2. Azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei vertinamas makroekonominiais rodikliais, kurių pagrindiniai yra nedarbo lygis, ekonomikos augimas ir vidutinis darbo užmokestis.

3. Azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonominei gerovei: nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui.

Disertacijos loginė struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Disertacijos apimtis 171 psl. (su priedais 257 psl.), naudotasi 212 literatūros šaltiniais. Disertacijos loginė struktūra pateikta 1 pav.

1 pav. Disertacijos loginė struktūra

Disertacijos loginę struktūrą lėmė tyrimo tikslas ir jam pasiekti numatyti uždaviniai, kurių seka atsispindi trijose dalyse: teorinėje – pateikti azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teoriniai aspektai, metodologinėje – parengta azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologija, empirinėje – atliekant empirinį tyrimą Europos šalyse, taikytas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalių ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Pirmame disertacijos skyriuje analizuojami azartinių lošimų sektoriaus teoriniai aspektai, šalies ekonominė gerovė ir jos vertinimo rodikliai bei azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teorinis pagrindimas. Pirma, analizuojami azartiniai lošimai pramogų paslaugų kontekste bei atskleidžiama azartinių lošimų sąvoka ir azartinių lošimų sektoriaus ypatumai. Antra, analizuojama šalies ekonominės gerovės samprata ir jos vertinimo rodikliai. Trečia, pateikiamas ekonominių veiklų neigiamų išorinių efektų teorinis pagrindimas, atskleidžiami azartinių lošimų sektoriaus neigiami išoriniai efektai, identifikuojamas teigiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei ir atsižvelgiant į tai konstruojamas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo conceptualus modelis.

Antrajame disertacijos skyriuje, visų pirma, pateikiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologinės nuostatos ir tyrimo logika. Antra, analizuojami šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai ir azartinių

lošimų sektoriaus vertinimo metodai ir rodikliai. Trečia, vykdoma azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka ir sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis.

Trečiajame disertacijos skyriuje atliekama Lietuvos ir Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė ir azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei analizė. Atliekama azartinių lošimų sektoriaus poveikio darbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui analizė. Taip pat nustatomi azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelio taikymo privalumai ir trūkumai bei tolesnių tyrimų kryptys.

Pagrindiniai disertacijos teiginiai ir išvados. Azartinių lošimų ypatumai atsiskleidžia per skirtingą azartinių lošimų apibrėžimą Europos šalyse, per nevienodą azartinių lošimų klasifikaciją, per išskirtinį šios veiklos reglamentavimą bei taikomas įvairias šio sektoriaus augimo ribojimo priemones.

Azartinių lošimų sąvoka atskirose Europos šalyse yra apibrėžiama skirtingai. Patikslinus azartinio lošimo sąvoką, nustatyta, kad *azartinis lošimas – tai žaidimas, kuriame žaidėjai, siekdami piniginio laimėjimo, rizikuoja netekti įmokėtos sumos, o laimėjimą ar pralaimėjimą visiškai ar iš dalies lemia atsitiktinumas arba iš ankšto nežinomas įvykio rezultatas. Azartinis lošimas yra pramoginė veikla, turinti ne tik teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei, bet ir sukelti neigiamus išorinius efektus ekonomikoje. Taigi, azartinių lošimų sektoriaus veikla yra ekonominė veikla kurianti teigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei ir kelianti neigiamus išorinius efektus visuomenei.*

Azartinius lošimus galima klasifikuoti pagal azartinių lošimų rūšis ir azartinių lošimų organizavimo būdą. Išanalizavus Europos šalių azartinių lošimų rūšių klasifikacijas, patikslinta azartinių lošimų klasifikacija, nustatant, kad taikant azartinių lošimų rūšių ir jų organizavimo būdo kriterijus yra tikslinga išskirti antžeminius ir nuotolinius lošimus, kurių yra šešios rūšys: lošimai automatu, lažybos, totalizatorius, stalo lošimai, bingas, loterijos.

Azartinių lošimų kaip specifinės laisvalaikio praleidimo formos ypatumai atsiskleidžia per taikomas įvairias azartinių lošimų sektoriaus augimo ribojimo priemones. Nustatyta, kad azartinių lošimų ribojimo priemones galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: priemones, kurias imperatyviai taiko valstybė kaip azartinių lošimų reguliatorius, ir priemones, kurias savanoriškai taiko azartinių lošimų organizatoriai. Viena iš azartinių lošimų ribojimo priemonių, kuri itin populiarėja yra galimybė savanoriškai

apsiriboti nuo azartinių lošimų.

Išanalizavus mokslines pozicijas, nustatyta, kad šalies ekonominė gerovė yra viena iš gerovės dimensijų, ją galima įvertinti materialine išraiška. Šalies ekonominė gerovė atskleidžia visos šalies ekonomikos indėlį į bendrą gyventojų gerovę. Šalies ekonominė gerovė vertinama per ekonominius veiksnius ir juos nusakančius makroekonominčius rodiklius, iš kurių vieni pagrindinių yra nedarbo lygis, ekonomikos augimas ir vidutinis darbo užmokestis.

Vertinant azartinių lošimų sektoriaus kuriamas neigiamas pasekmes visuomenei tikslinga jas analizuoti remiantis gerovės ekonomikos teorijose suformuluotomis teorinėmis nuostatomis apie ekonominių veiklų kuriamus neigiamus išorinius efektus. Azartiniai lošimai yra pramogų veikla, kurianti neigiamus išorinius efektus, kurie pasireiškia per azartinių lošimų sektoriaus socialinius kaštus visuomenei. Ne visi azartinių lošimų sektoriaus kuriami neigiami išoriniai efektai yra socialiniai kaštai. Manytina, kad azartinių lošimų sektoriaus socialiniai kaštai yra azartinių lošimų sektoriaus veiklos sukurtos neigiamos lošimų pasekmės lošimų paslaugomis nesinaudojantiems tretiesiems asmenims, kurios nėra susijusios su turto ar pajamų persiskirstymu visuomenėje. Darytina išvada, kad iš esmės analizuoti azartinių lošimų sektoriaus kuriamus socialinius kaštus bandant juos vertinti atskirai po vieną praktiškai yra neįmanoma dėl duomenų stokos ir duomenų palyginamumo problemos.

Remiantis moksline literatūra, nustatyta kad azartinių lošimų sektorius gali daryti teigiamą poveikį naujų darbo vietų kūrimui, vidutiniam darbo užmokesčio augimui. Atsižvelgiant į tai, kad ekonominės veiklos kuriami socialiniai kaštai bei nauda visuomenei laikui einant gali kisti, vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei nevertėtų turėti griežtų išankstinių nuostatų apie teigiamą ar neigiamą poveikio kryptį.

Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei tyrimo modelis yra konstruojamas išanalizavus šalies ekonominės gerovę lemiančius veiksnius, šalies ekonominės gerovės vertinimo rodiklius ir azartinių lošimų sektoriaus veiksnius, darančius teigiamą bei neigiamą poveikį šalies ekonominei gerovei. Nustatyta, kad azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei gali būti nustatomas vertinant šio sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui. Atsižvelgiant į tyrimui pasirinktų veiksmų pobūdį ir atliktų šio sektoriaus tyrimų metodų analizę, azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimui pasirenkami dokumentų analizės, regresinės panelinių duomenų analizės

ir apklausos metodai. Azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimui yra sudaromi trys modeliai: azartinių lošimų sektoriaus poveikio nedarbo lygio augimo pokyčiams (vertinamas bendras, vyrų, moterų ir jaunimo nedarbo lygis), ekonomikos augimo ir vidutinio darbo užmokesčio augimo pokyčiams nustatyti.

Europos šalis pagal azartinių lošimų sektoriaus rinkos reguliavimo modelius galima suskirstyti į 3 grupes: šalys, kuriose veikia šio sektoriaus konkurencija, šalys, kuriose yra šio sektoriaus valstybinis monopolis ir šalys, kuriose yra mišrus modelis – dalis azartinių lošimų sektoriaus yra valdoma valstybės monopolio, o kita dalis privačių įmonių, kurios konkuruoja tarpusavyje.

Europos šalių lyginamoji analizė parodė, kad: 1) Latvijoje bendrosios lošimų pajamos sudaro 1,01 % BVP ir tai yra daugiausiai iš analizuojamų valstybių. Lietuvoje bendrosios lošimų pajamos nuo BVP 2019 metais sudarė 0,26 % ir tai buvo žemiau analizuojamų šalių vidurkio; 2) iš statistinių duomenų galima matyti, kad bendrųjų lošimo pajamų vidutinis kasmetinis augimas 2015-2019 metų laikotarpiu buvo didžiausias Kipre 34,64 %, o mažiausias Jungtinėje Karalystėje (-2,98 %); 3) pagal bendrąsias lošimų pajamas pilnamečiui gyventojui daugiausia bendrųjų lošimo pajamų pilnamečiui gyventojui tenka Suomijoje (244,17 Eur), Jungtinėje Karalystėje (228,79 Eur) ir Latvijoje (201,22 Eur), o mažiausiai Bulgarijoje (16,32 Eur); 4) iš visų analizuojamų valstybių, daugiausiai lošimo organizavimo vietų 100 000 pilnamečių gyventojų tenka Slovakijoje (33 vietos), Latvijoje (25 vietos), o mažiausiai Vengrijoje (0,75 vietos); 5) Latvijoje procentinė bendrųjų lošimo pajamų dalis nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio yra didžiausia (1,25 %), o Norvegijoje mažiausias (0,19 %). Lietuvoje šis procentas yra mažesnis už vidurkį, kuris siekia 0,47 %.

Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį nedarbo lygiui, darytina išvada, kad azartinių lošimų sektoriaus poveikis nedarbo lygio augimui geriausiai atsispindi ekonomikos nuosmukio laikotarpiu, kai augant bendrosioms lošimų pajamoms auga bendras, vyrų ir moterų nedarbo lygis. Ekonomikos augimo laikotarpiu, statistiškai reikšmingi rezultatai buvo gauti analizuojant bendrą ir vyrų nedarbo lygį - nustatyta, kad bendrosioms lošimų pajamoms augant mažėja bendras ir vyrų nedarbo lygis. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu azartinių lošimų sektoriaus kuriamos naujos darbo vietos turi mažesnę efektą nedarbo lygio mažėjimui, nei azartinių lošimų sektoriaus kuriami socialiniai kaštai dėl kurių nedarbo lygis auga. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, **H_1 hipotezė** - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies nedarbo lygio augimui, yra neatmetama.

Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį ekonomikos augimui, darytina išvada, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas turi teigiamą poveikį ekonomikos augimui. Galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą poveikį ekonomikos augimui, nepaisant azartinių lošimų sektoriaus kuriamų socialinių kaštų. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, H_2 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies ekonomikos augimui, yra neatmetama.

Įvertinus azartinių lošimų sektoriaus poveikį vidutiniam darbo užmokesčiui, darytina išvada, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas neturi statistiškai reikšmingo poveikio vienam iš šalies ekonominę gerovę lemiančių veiksnių – vidutiniam darbo užmokesčiui. Tačiau, remiantis gautais rezultatais, galima daryti prielaidą, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas iš esmės turi teigiamos krypties poveikį, nors ir statistiškai nereikšmingą, vidutinio darbo užmokesčio augimui, kurį galima paaiškinti tuo, kad azartinių lošimų sektoriaus augimas daro teigiamą, statistiškai reikšmingą poveikį ekonomikos augimui. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, H_3 hipotezė - azartinių lošimų sektorius daro statistiškai reikšmingą poveikį šalies vidutiniam darbo užmokesčiui, yra atmetama.

Tolesnių tyrimų kryptys. Koronaviruso pandemijos pasekmės azartinių lošimų sektoriui turėjo didelį poveikį, todėl azartinių lošimų sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei po koronaviruso pandemijos yra tolimesnių azartinių lošimų tyrimų kryptis. Šių tyrimų kryptį reikėtų plėtoti siekiant įvertinti azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei prieš ir po koronaviruso pandemijos, kadangi šios disertacijos empirinis tyrimas apima azartinių lošimų sektoriaus poveikį šalies ekonominei gerovei tik iki koronaviruso pandemijos pradžios.

Atsižvelgiant į tai, kad vertinant azartinių lošimų sektoriaus poveikį vidutiniam darbo užmokesčio augimui nebuvo nustatytas statistinis reikšmingumas, tačiau poveikio kryptis buvo teigiama, tyrimą reikėtų atlikti po keleto metų, siekiant nustatyti ar maža tyrimo imtis galėjo paveikti rezultatų statistinį reikšmingumą.

Nustatyta, kad kaštų-naudos analizė nėra tinkamas būdas vertinti azartinių lošimų poveikį šalies ekonominei gerovei. Atsižvelgiant į tai, kad azartinių lošimų tyrimuose kaštų-naudos analizė yra naudojama, tačiau nustačius šio metodo trūkumus, kaštų-naudos analizės naudojimas azartinių lošimų sektoriaus tyrimuose bei geriausio tyrimo metodo paieška taip pat galėtų būti tolesnių tyrimų kryptis.

TYRIMŲ REZULTATŲ SKLAIDA

Mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

1. Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) „Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector“. Proceeding of the International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, University of Economics – Varna, Bulgaria, p. 412-423.

https://ue-varna.bg/uploads/filemanager/303/publishing-complex/2020/Economic_science_education_real_economy_T2_2020.pdf

2. Mačerinskienė Irena, Lace Natalja, Genelienė Greta (2020) „Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic“. Proceeding of the International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences, University of Zilina - Rajecke Teplice, Slovakia.

<https://repository.mruni.eu/handle/007/17165>

3. Šimberova Iveta, Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) „The evaluation of gambling sector’s social costs in Lithuania“. Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics, 31(5), p. 558–564.

<https://repository.mruni.eu/handle/007/17103>

Mokslinių pranešimų disertacijos tema sąrašas

1. Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector // International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, May 11-12, 2020 / University of Economics, Varna, Bulgaria.

2. Genelienė Greta (2020) Tendencies of the online gambling sector before and during Covid-19 in Lithuania // International scientific conference “Whither our economies ’20”, September 17, 2020 / Mykolas Romeris University, Vilnius.

3. Mačerinskienė Irena, Lace Natalja, Genelienė Greta (2020) Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic // International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences, Slovakia, October 21-22, 2020 / University of Zilina, Rajecke Teplice, Bulgaria.

GYVENIMO APRAŠYMAS

Vardas, pavardė

Greta Genelienė

Elektroninis paštas

grmorkevic@stud.mruni.eu

Išsilavinimas:

2018–2022

Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos krypties doktorantūra.

2019.12–2020.05

Rygos technikos universitetas, Latvija. Mokslinė stažuotė.

2015–2017

Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir verslo fakultetas, Finansų rinkų magistro studijų programa.

2013–2015

Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, Tarptautinės teisės magistro studijų programa.

2009–2013

Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, Teisės ir valdymo bakalauro studijų programa.

Darbo patirtis:

Nuo 2021

Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija. Pareigos – patarėja.

2015–2021

Lošimų priežiūros tarnyba prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos. Pareigos – vyriausioji specialistė.

2013–2015

Notarų biuras. Pareigos – teisininkė.

Kalbų mokėjimas:

Anglų kalba – B2 lygis;

Rusų kalba – A2 lygis.

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Greta Genelienė

EVALUATION OF GAMBLING SECTOR'S IMPACT
ON EUROPEAN COUNTRIES' ECONOMIC
WELFARE

Summary of Doctoral Dissertation
Social Sciences, Economics (S 004)

Vilnius, 2022

This doctoral dissertation was prepared at Mykolas Romeris University during 2018-2022 at Mykolas Romeris University under the right to organise doctoral studies granted to Vytautas Magnus University together with ISM University of Management and Economics, Mykolas Romeris University and Vilnius University by the order of the Minister of Education, Science and Sports of the Republic of Lithuania No. V-160 dated on February 22, 2019.

Scientific Supervisor:

Prof. Dr. Irena Mačerinskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Economics, S 004).

The doctoral dissertation will be defended in the Council of Economic Science of Vytautas Magnus University, ISM University of Management and Economics, Mykolas Romeris University and Vilnius University Šiauliai Academy:

Chairman:

Prof. Dr. Violeta Pukelienė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Economics, S 004).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Mindaugas Butkus (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Economics, S 004);

Prof. Dr. Elina Gaile-Sarkane (Riga Technical University, Latvia, Social Sciences, Economics, S 004);

Prof. Dr. Eglė Kazlauskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Economics, S 004);

Prof. Habil. Dr. Žaneta Simanavičienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Economics, S 004).

The doctoral dissertation will be defended in the public session of the Council of Economic Science at Mykolas Romeris University, held at 10:00 on May 19th, 2022 at Mykolas Romeris University, Room I-414.

Address: Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania.

The Doctoral Dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, ISM University of Management and Economics library, Mykolas Romeris University library, Vilnius University Šiauliai Academy library and Vytautas Magnus University library.

EVALUATION OF GAMBLING SECTOR'S IMPACT ON EUROPEAN COUNTRIES' ECONOMIC WELFARE

SUMMARY

The relevance of the topic. Country's economic welfare reflects its social economic conditions and effectiveness of economic policy in that country. Gross domestic product cannot reflect the real level of economic welfare of the country and the effectiveness of the state's economic policy. Some of the economic activities carried out in the state have negative externalities, i.e. performing these activities also has negative economic consequences for society. Having this in mind, while assessing country's economic welfare, first, there is a need to assess activities, which have negative externalities, from the economic efficiency perspective. According to Solow, the general benefit of an activity can be revealed only after a comprehensive assessment of its economic activity (Baranauskaitė, Vaznonis, 2014).

Gambling has not only a positive but also a negative impact on the country's economic welfare, therefore special attention must be paid to this sector's activity assessment. The positive impact of the activities of the gambling sector is mainly reflected in the taxes paid by the sector to the state and the creation of new jobs. The negative impact of the activities of the gambling sector occurs as social costs to society that is transferring part of the operating costs associated with the negative consequences to the society. The concept of social costs in assessing the gambling sector is ambiguous, and researchers continue to debate, which negative factors in this activity should be seen as social costs and analyzed in assessing gambling sector's impact on economic welfare. Taking this into account, assessment of the economic welfare of a country, which is affected by the gambling sector, can only be made after identifying the positive and negative effects in the sector and preparing an assessment model.

It should be noted that there is a lack of researchers who have tried to develop a methodology for assessing the impact of this sector on the country's economic welfare and to fully evaluate the positive and negative consequences of its activity in Lithuania. In the EU countries, only narrow analyses have been carried out in which gambling

sector activity was assessed in relation to one state without prior analysis of the social costs, or the sector's performance has been assessed only evaluating the impact on one specific factor. Significant questions related to the concept of social costs and sector's development analysis are also insufficiently examined by the Lithuanian researchers. The originality and novelty of the scientific research is that the analysis of the scientific literature aims to reveal the theoretical aspects of the gambling sector by identifying the links between the gambling sector and the country's economic welfare and after evaluation methodology is developed, determine the sector's impact on the country's economic welfare. It is worth noting that the topic of the assessment of the economic welfare of a country affected by the gambling sector is not developed, thus this dissertation is devoted to determine how gambling sector affects the country's economic welfare.

The level of problem examination. The scientific literature draws researchers' attention to the following issues: what macroeconomic indicators should be analyzed in order to assess the country's economic welfare; how to assess the activities with negative externalities for society; how to determine the social costs of the gambling sector activity; how to separate the social costs of the gambling sector activity from other gambling costs to society; how to effectively establish taxation systems for the gambling sector in different countries; etc. The debatable question is: what macroeconomic indicators should be analyzed to assess the country's economic welfare. Another no less debatable issue is: what indicators of the country's economic welfare should be analyzed in order to assess the impact of specific activities with externalities on the country's economic welfare.

Welfare economics theories are quite extensively analyzed by a number of foreign researchers: Becker R. A. (1991), Baumol W. J. (2002), Farber D. A. (2003), Grofman B. (2004), Feldman A. M., Serrano R. (2006), Kaplow L. (2006); Blaug M. (2007); Parisi F. (2007), Baujard A. (2013); Masur et al. (2015), Igersheim H. (2017); Naimzada A. K., Pireddu, M. (2019). Although the concept of economic welfare is not widely analyzed by Lithuanian and foreign scientists (Sumner, A. (2004), Kisieliauskas J. (2013), Dynan K., Louise S. (2018), the general concept of welfare has received far more attention. Factors and evaluation indicators for assessing the economic welfare were analyzed by Osberg L., Sharpe A. (2005), Čiegis R., Kozlovskij V. (2011)a, Čiegis R., Kozlovskij V. (2011)b, Samoška M. (2013), Kisieliauskas J. (2013), van den Bergh J., Antal M. (2014), Cheng E., Cao L. (2014), Rakauskienė O. G., et al. (2015), Syrquin, M. (2016), Dynan K., Louise S. (2018), Aitken, A. (2019). It should be noted that researchers mainly focus on the quality of life concept and its possible evaluation methods and factors analysis, however the concept of the country's economic welfare is not cle-

arly disclosed, while some researchers mention it together with the economic growth (Aleknevičiūtė E., 2020).

The concept of the country's economic welfare is more often mentioned by the researchers who have analyzed the application of GDP and its alternatives (Cheng E., Cao L. (2014); van den Bergh J., Antal M. (2014); Dynan K., Louise S. (2018), but it is usually defined only in terms of specific research positions.

Gambling research has not yet received enough attention from the researchers. Only a few economics and management researchers from Lithuania are studying this sector – Grebliauskas et al. (2008), Grebliauskas A. (2008), Grebliauskas A. (2009), Grebliauskas A. (2011), Krušinskas R. et al. (2016). The activities of this sector are studied more thoroughly by Lithuanian psychologists, who mainly analyze the problems of gambling as one of the types of addiction. The gambling sector has attracted interest of quite a lot of foreign researchers, however mostly not European, but those of the United States (Walker D. M., Barnett A. H. (1999); Grinols E. L. (2004); Cotti, C. D. (2008); Walker D. M., Jackson J. D. (2013); Walker, D. M., Calcagno, P. (2013); Walker D. M. (2013); Walker D. M., Sobel R. S. (2016); Walker D. M., Hodges C. D. (2018).

Most of the gambling research is related to the negative impact of the gambling sector on the state and society, less to the impact on other activities (Kairouz, S. et al. (2017), Lipnowski, I., McWhirter, A. (2018), Solferino, N., et al. (2018), Francis, L. Livingstone, C. (2019), Marionneau, V., Nikkinen, J. (2020). In analyzing the negative externalities of the gambling sector, contemporary welfare economists like Philander Kahlil S. (2013), Walker Douglas M., Sobel Russell S. (2016), Fiedler, I. (2018) rely on the welfare economics theories, especially corrective tax theory (A. C. Pigou) and Pareto optimality theory. Unfortunately, researchers (Philander Kahlil S. (2013), Grebliauskas A. (2009), Gandullia, Leporatti, (2019) often choose only the taxation system of the gambling sector as their research object, and the negative externalities caused by this sector are often only a secondary research object. Many researchers do not base their analysis of the social costs of the gambling sector on a unified concept of social costs, but choose social costs at random (Goodman (1994); Grinols (2004); Chalaguine (2018) et al.). A number of the researchers choose only one of the individuals' groups, social or economic factors like bankruptcy (Goss, Morse, Deskins (2009); Grote, Mathe-son (2014); Badji, Black, Johnston (2021), addiction treatment costs (Boardman, Perry (2007), the impact of gambling on employment (Cotti (2008) the impact of gambling on youth unemployment (Spanberg J., Svensson (2020), Mustapha S. A., Enilolobo O. S. (2019), the impact of gambling on income inequality (Resce et al., 2019), the impact of gambling on the welfare of older people (Churchill, Farrell, 2020), the impact on

health and welfare (Humphreys et al., 2021), the impact on economic growth (Geisler, 2021), however, researchers rarely analyze the impact of this sector on the country's economic welfare by including more factors. Walker (2013) is one of the researchers who defined the concept of social costs and categorized social costs into separate types, he studied the social costs analyzed by other researchers and tried to distinguish, which costs could have a real rather than implicit impact on the economic welfare.

There is a lack of dissertation research in the field of economics concerning the impact of the gambling sector on the economic welfare both in Lithuania and abroad. These dissertations related to gambling have been defended by foreign researchers: „The Political Economy of Online Gambling in the European Union” (Myllymaa A., 2017), „The economic and social impact of the gaming industry during economic downturns” (Marlowe B., 2017), „The Economics of Gambling” (Wheeler R., 2018).

Analysis of the scientific literature enabled to notice the lack of research on the impact of the gambling sector on the country's economic welfare, which would reveal the social costs and the impact of these costs on the country's economic welfare. Consequently, it can be stated that gambling, as an activity with externalities, has not received enough scientific attention yet, and the impact of this sector on the country's economic welfare is not assessed in terms of the sector's positive and negative factors.

The scientific problem – how to assess the gambling sectors' activity and its impact on the country's economic welfare.

The object of the research – the impact of the gambling sector on the country's economic welfare.

The aim of the research – after analyzing the scientific views on the gambling sector and its impact on the country's economic welfare, to develop a model for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare and to examine it in the European countries.

The objectives of the research

1. To analyze the peculiarities of the gambling sector based on the scientific literature.

2. After revealing the concept of the country's economic welfare, positive effects, and the negative externalities of the gambling sector, to identify the impact of the gambling sector on the country's economic welfare.

3. After analyzing the research methodologies of the impact of the gambling sector on the country's economic welfare and distinguishing their advantages and limitations, to develop a model for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare and to substantiate the research methodology.

4. After conducting an empirical study applying a model for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare, to evaluate the impact of the gambling sector on the economic welfare of the European countries.

The hypotheses of the research. Considering the aim of the research, after analyzing the scientific views about the gambling sector and its impact on the country's economic welfare, to develop a model for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare and to examine it to the European countries, and based on the research discussed in the first part of the dissertation and the fact that there is no general opinion on the impact of the gambling sector on the country's economic welfare, the following hypotheses are made:

H_1 hypothesis – the gambling sector has a statistically significant impact on the country's unemployment rate.

H_2 hypothesis – the gambling sector has a statistically significant impact on the country's economic growth.

H_3 hypothesis – the gambling sector has a statistically significant impact on the country's average wages.

The methods of the research. In order to analyze the concept of gambling and the peculiarities of the gambling sector, to identify the social costs of the gambling sector, to examine the methodologies for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare and to identify evaluation indicators, scientific literature was analyzed, compared and summarized.

The following research methods are also used in the research: abstraction method to summarize and refine concepts, distinguish classifications and identify the key evaluation indicators, an alternative method used to solve scientific problems by comparing and mutually criticizing competing theories as well as methods of modeling, analysis and analogy.

Empirical research methods are used in the work as well. In an empirical research econometric methods are used, regression analysis of panel data is applied. Microsoft Excel software package and econometric analysis program GRETL are used for statistical data processing.

The limitations of the research. The subjective choice of evaluation indicators should also be considered as a limitation of the study, since only publicly available indicators and the ones obtained from the competent gaming supervisory authorities of other countries were included in the evaluation model. The main limitation of the study is the availability of data, as a large part of the data in the gambling sector required for the study is not systematically collected, the rest of the data is public but not

publicly published. In addition, the ambiguous concept of gambling in different European countries is considered to be a limitation of the study. Given that lotteries are classified as gambling in most countries, and lotteries are not classified as gambling in Lithuania, Latvia and Slovenia, lotteries were not included in the survey model for data comparability.

Data reflecting the activities of the gambling sector were collected using a questionnaire prepared by the author and submitted to the gambling authorities and on the basis of official data provided by the gambling authorities on their official websites. Taking into consideration these limitations, the study could be repeated with the availability of more data, using a larger sample and including more indicators reflecting the activity of the gambling sector.

Questionnaires and tables for statistical data were sent to all gambling authorities in the EU Member States and Norway following a request for cooperation. The questionnaire was received from 15 countries through requests for cooperation (Ireland, Estonia, Croatia, Finland, Sweden, Bulgaria, Czech Republic, Germany, Latvia, Poland, Portugal, Slovakia, Slovenia, United Kingdom, Hungary). Statistical data through requests of cooperation was received from 11 countries (Latvia, Estonia, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Bulgaria, Slovenia, Poland, United Kingdom, Portugal, Germany) and from 7 countries (Lithuania, Sweden, Finland, Norway, Denmark, Belgium, Cyprus) data was collected from the official websites of the gambling authorities. Ireland, Croatia, Finland and Sweden replied to the questionnaire but could not provide the requested statistical data. The analyzed data in the empirical part cover the period from year 2010 to 2019, except for the data on the comparative analysis of the European countries, covering the period from year 2015 to 2019. It should be noted that data for some countries do not cover the analyzed periods fully. Data on the analysis of the Lithuanian gambling sector cover the period from year 2008 to 2019.

The scientific value and novelty of the dissertation

1. After summarizing the different concepts of gambling in European countries and finding that there is no uniform definition of gambling, the dissertation clarifies the definition of gambling. Gambling is a game in which players risk losing their deposit in order to win money, and winning or losing is wholly or partly based on a chance or the unknown outcome of an event. Gambling is an entertainment activity that not only has a positive impact on a country's economic welfare, but also creates negative externalities in the economy. The activities of the gambling sector are economic activities that create a positive impact on the country's economic welfare and have negative externalities on society.

2. After analyzing the legal acts of different European countries and finding that there is no uniform classification of gambling, the dissertation presents a revised classification of gambling. The author's classification of gambling reflects gambling in European countries by type and by the way gambling is organized.

3. After summarizing the stances of scientists on the concept of the country's economic welfare and finding that there is no uniform definition of the country's economic welfare, the dissertation presents the concept of the country's economic welfare. The economic welfare of a country is one of the dimensions of welfare, and it can be assessed in material terms. The economic welfare of a country reveals the contribution of the entire country's economy to the overall welfare of the population. The economic welfare of a country is measured by economic factors that are determined by the macroeconomic indicators, the main ones being the unemployment rate, economic growth and average wages.

4. After analyzing the scientific literature on the social costs of the gambling sector and finding that scientists do not agree on the negative impact of the gambling sector on the country's economic welfare, the dissertation identifies the social costs of the gambling sector. The social costs of gambling are negative externalities created by gambling sector activities for the third parties who are not using gambling services and that are not related to the redistribution of wealth or income in society. The social costs of gambling are revealed through the costs of legal services and law enforcement institutions, employment costs, treatment costs, the cost of recovering outstanding loans as well as other government costs.

5. After identifying the country's economic welfare and the gambling sector's assessment indicators, the indicators for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare are determined. After evaluating the impact of the gambling sector assessment methodologies, the advantages and disadvantages of the applied methods are pointed out, and after selecting the regression analysis with panel data evaluation method, a model for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is developed.

6. Analysis of the impact assessment research on the gambling sector has shown that most of it is limited to the analysis of the scientific literature and is descriptive in nature. In the dissertation, the author presents a methodology for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare, according to which the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is carried out by analyzing its impact on unemployment rate, economic growth and average wage. The methodology presented in the dissertation can be applied in the research of other acti-

vities with externalities.

7. The novelty of the methodology for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare presented in the dissertation is revealed through the totality of its components, selected assessment methods and indicators. The chosen method of panel data analysis allows to determine the positive and negative impact of this sector on the country's economic welfare indicators and factors without making assumptions about the direction of impact as well as to assess the impact of indicators and factors at different stages of the economic cycle.

The practical significance of the dissertation

1. Researchers can use the definition of gambling presented in the dissertation, the revised classification of gambling, the regulatory models of the gambling sector in the European countries and the definition of social costs in the gambling sector as well as the identified social costs.

2. Researchers and practitioners when carrying out their research can rely on the concept of a country's economic welfare, indicators of the country's economic welfare, gambling sector's evaluation indicators and the positive and negative factors of the impact of the gambling sector on the country's economic welfare.

3. The methodological provisions and the logic from the research of the impact of the gambling sector on the economic welfare of the country can be applied in practical research: analysis of the country's economic welfare indicators, analysis of gambling sector's evaluation methods and indicators, selection of methods and indicators for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare. In addition, researchers can rely on the model to assess the impact of the gambling sector on the country's economic welfare.

4. Analysis of the gambling sector allows researchers and practitioners to study the gambling sector's activity: changes and growth rate of gross gambling revenue and its share in GDP, the popularity of gambling in different countries in terms of the gross gambling revenue per adult, the number of gambling establishments per 100,000 inhabitants and the share of gross gambling revenue in the average annual wages.

5. Researchers and practitioners can rely on the indicators analyzed in the dissertation on the impact of the gambling sector on the economic welfare of the European countries: unemployment rate, economic growth and average wages.

6. Using the developed model of research on the impact of the gambling sector on the country's economic welfare, researchers and practitioners can evaluate the activities of other economic sectors with negative externalities.

Defendable claims of the dissertation

1. The externalities of the gambling sector have different effects on the country's economic welfare.
2. The impact of the gambling sector on the country's economic welfare is measured by macroeconomic indicators, the main ones being the unemployment rate, economic growth and average wages.
3. The gambling sector has a statistically significant impact on the country's economic welfare: unemployment rate, economic growth and average wages.

Logical structure of the doctoral dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusions, list of references and appendices. The volume of the dissertation is 170 pages (257 pages with appendices), with 212 references used. The logical structure of the dissertation is presented in Figure 1.

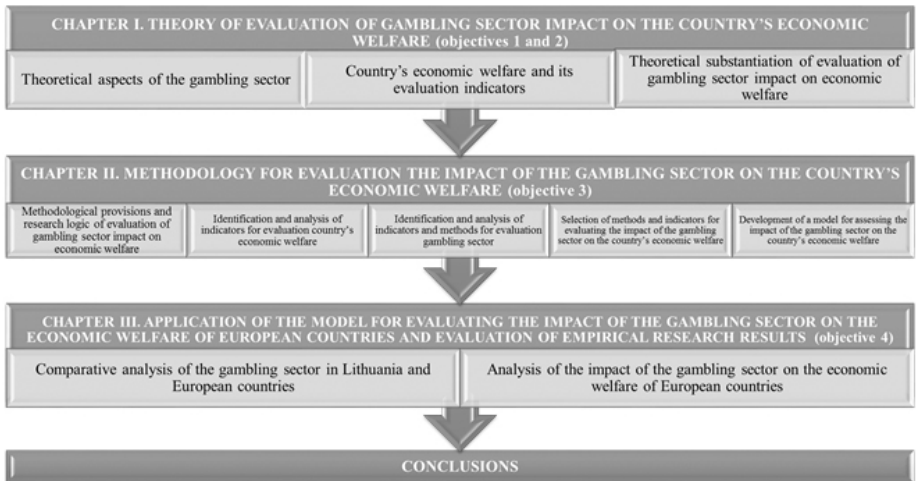

Figure 1. Logical structure of the doctoral dissertation

The logical structure of the dissertation was determined by the aim of the research and the planned objectives to achieve it, the sequence of which is reflected in three parts: 1) theoretical – the theoretical aspects of evaluating the impact of the gambling sector on the country's economic welfare are presented, 2) methodological – the methodology for evaluating the impact of the gambling sector on the economic welfare of the country was developed, 3) empirical – performing an empirical study in European countries, a model to evaluate the impact of the gambling sector on the country's economic welfare was applied.

The first chapter of the dissertation analyzes the theoretical aspects of the gambling sector, the country's economic welfare and its evaluation indicators, and the theoretical basis for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic

welfare. Firstly, gambling in the context of entertainment services is analyzed and the concept of gambling and the peculiarities of the gambling sector are revealed. Secondly, the concept of the country's economic welfare and its evaluation indicators are analyzed. Thirdly, the theoretical substantiation of negative externalities of economic activities is presented, the negative externalities of the gambling sector are revealed, the positive impact of the gambling sector on the country's economic welfare is identified and with that in mind, a conceptual model for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is constructed.

The second chapter of the dissertation, firstly, sets out the methodological provisions and research logic for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare. Secondly, the indicators for assessing the country's economic welfare and the methods and indicators for evaluating the gambling sector are analyzed. Thirdly, the selection of methods and indicators for evaluating the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is carried out, and a model for evaluating the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is developed.

In the third chapter of the dissertation the comparative analysis of the Lithuanian and European gambling sector and the analysis of the impact of the gambling sector on the economic welfare of European countries is carried out. Analysis of the impact of the gambling sector on unemployment rate, economic growth and average wages is carried out. The advantages and disadvantages of applying the model for evaluating the impact of the gambling sector on the country's economic welfare and the directions for further research are also identified.

The main statements and conclusions of the dissertation. The peculiarities of gambling are reflected in the different definitions of gambling in European countries, the different classifications of gambling, the exclusive regulation of this activity and the various measures applied to limit the growth of this sector.

The concept of gambling is defined differently in different European countries. After clarifying the concept of gambling, it was established that *gambling is a game in which players risk losing their deposit in order to win money and winning or losing is wholly or partly based on a chance or the unknown outcome of the event. Gambling is an entertainment activity that causes positive effect on the country's economic welfare and negative externalities to the society.*

Gambling can be classified according to the types of gambling and the way in which gambling is organized. After analyzing the classifications of gambling types in the European countries, the classification of gambling has been clarified, stating that it is appropriate to distinguish between six types of land-based and remote gambling: slot

machines, betting, totalizator, table games, bingo, lotteries.

The peculiarities of gambling as a specific form of leisure are reflected in the various measures taken to limit the growth of the gambling sector. It has been identified that measures restricting gambling can be divided into two main groups: measures imperatively imposed by the state as a gambling regulator and measures voluntarily applied by gambling operators. One of the most popular measures to restrict gambling is the possibility of voluntary self-exclusion from gambling.

Analysis of scientific views has shown that economic welfare is one of the dimensions of welfare, and it can be assessed in material terms. The economic welfare of a country reveals the contribution of the economy of the entire country to the overall welfare of the population. The country's economic welfare is measured by economic factors and the macroeconomic indicators that determine them, the main ones being the unemployment rate, economic growth and average wages.

When assessing the negative effects for the society produced by the gambling sector, it is expedient to analyze them on the basis of the theoretical provisions formulated in the theories of welfare economics about the negative externalities created by economic activities. Gambling is an entertainment activity that creates negative externalities to society through the social costs of the gambling sector. Not all negative externalities generated by the gambling sector are social costs. The social costs of the gambling sector are considered to be the negative effects of gambling activities created for the third parties who are not using gambling services and that are not related to the redistribution of wealth or income in society. It can be concluded that essentially an analysis of the social costs generated by the gambling sector while attempting to assess them one by one is practically impossible due to the lack of data and the problem of data comparability.

Based on the scientific literature, it has been identified that the gambling sector can have a positive impact on new jobs creation and average wage growth. Given that the social costs of economic activity and the benefits to society may change over time, it would not be worthwhile to have strict preconceptions about the positive or negative direction of the impact of the gambling sector on the country's economic welfare.

The research model of the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is constructed after analyzing the factors determining the country's economic welfare, the country's economic welfare indicators and the factors of the gambling sector that have a positive and negative impact on the country's economic welfare. It has been established that the impact of the gambling sector on the country's economic welfare can be determined by assessing the impact of this sector on unemployment,

economic growth and average wages. Taking into account the nature of the factors selected for the study and the analysis of the research methods of this sector, the methods of document analysis, regression analysis with panel data and survey are selected to assess the impact of the gambling sector on the country's economic welfare. Three models are being developed to assess the impact of the gambling sector on the country's economic welfare: to determine the impact of the gambling sector on changes in the growth rate of the unemployment rate (overall, male, female and youth unemployment rates were evaluated), changes in economic growth and average wage growth.

According to the market regulation models of the gambling sector, European countries can be divided into 3 groups: countries with competition in this sector, countries with a state monopoly in this sector and countries with a mixed model – part of the gambling sector is controlled by a state monopoly and another part, of private companies competing with each other.

A comparative analysis of European countries has shown that: 1) Latvia has a gross gambling revenue of 1.01% of GDP, which is the highest among the analyzed countries. In Lithuania, gross gambling revenue from GDP in 2019 was 0.26%, which was below the average of the analyzed countries; 2) statistics show that the average annual growth of total gambling revenue in 2015–2019 was highest in Cyprus at 34.64% and lowest in the United Kingdom (-2.98%); 3) according to the gross gambling revenue per adult, the highest gross gambling revenue per adult is in Finland (244.17 EUR), the United Kingdom (228.79 EUR) and Latvia (201.22 EUR), and the lowest in Bulgaria (16.32 EUR); 4) of all the analyzed countries most of the gambling venues per 100,000 adults are located in Slovakia (33 places) and Latvia (25 places), while Hungary has the least gambling venues (0.75 places); 5) In Latvia, the percentage of gross gambling revenue from the average annual wages is the highest (1.25%) and in Norway the lowest (0.19%). In Lithuania, this percentage is lower than the average which is 0.47%.

After assessing the impact of the gambling sector on the unemployment rate, it can be concluded that the impact of the gambling sector on the growth of the unemployment rate is best reflected in the economic downturn, when the total, men and women's unemployment rate is growing as the gross gambling revenue grows. During the period of economic growth, statistically significant results were obtained with the total and male unemployment rate, i. e. total and male unemployment has been found to be declining as gross gambling revenue grew. It can be assumed that the new jobs created by the gambling sector during the economic downturn have a smaller effect on the reduction of the unemployment rate than the social costs created by the gambling sector due to the increasing unemployment rate. Based on the results obtained, *Hypo-*

thesis H₁ – the gambling sector has a statistically significant impact on the country's unemployment rate is not ruled out.

Assessing the impact of the gambling sector on economic growth, it can be concluded that the growth of the gambling sector has a positive impact on economic growth. It can be assumed that the growth of the gambling sector has a positive effect on economic growth, despite the social costs generated by the gambling sector. Based on the results obtained, *Hypothesis H₂* – the gambling sector has a statistically significant impact on the growth of the country's economy is not ruled out.

Assessing the impact of the gambling sector on the average wage, it can be concluded that the growth of the gambling sector does not have a statistically significant effect on one of the factors determining the country's economic welfare – the average wages. However, based on the results obtained, it can be assumed that the growth of the gambling sector has a generally positive, but statistically insignificant, effect on the growth of average wages, which can be explained by the positive, statistically significant effect of the gambling sector growth on economic growth. Based on the results obtained, *Hypothesis H₃* – the gambling sector has a statistically significant impact on the national average wages is rejected.

Future research guidelines. The consequences of the COVID–19 pandemic for the gambling sector have had a significant impact, and the impact of the gambling sector on the country's economic welfare following the COVID–19 pandemic is the focus of further gambling research. This line of research should be developed to assess the impact of the gambling sector on the country's economic welfare both before and after the COVID–19 pandemic, as the empirical study of this dissertation covers the impact of the gambling sector on the country's economic welfare only before the COVID–19 pandemic.

Given that no statistical significance was found in assessing the impact of the gambling sector on average wage growth, but the trend was positive, a survey should be conducted after a few years to determine whether a small sample could have affected the statistical significance of the results.

It has been found that cost–benefit analysis is not an appropriate way to assess the impact of gambling on the country's economic welfare. Given that cost–benefit analysis is used in gambling research, and the shortcomings of this method are identified, the use of cost–benefit analysis in gambling sector research and the search for the best research method could also be the focus of further research.

Scientific publications on the subject matter of the dissertation

1. Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) „Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector“. Proceeding of the International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, University of Economics – Varna, Bulgaria, p. 412-423.

https://ue-varna.bg/uploads/filemanager/303/publishing-complex/2020/Economic_science_education_real_economy_T2_2020.pdf

2. Mačerinskienė Irena, Lace Natalja, Genelienė Greta (2020) „Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic“. Proceeding of the International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences, University of Zilina - Rajecké Teplice, Slovakia.

<https://repository.mruni.eu/handle/007/17165>

3. Šimberova Iveta, Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) „The evaluation of gambling sector's social costs in Lithuania“. Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics, 31(5), p. 558–564.

<https://repository.mruni.eu/handle/007/17103>

Presentations at scientific conferences on the subject matter of the dissertation

1. Mačerinskienė Irena, Žitkienė Rima, Genelienė Greta (2020) Evaluation of peculiarities of providing remote gambling services in the entertainment sector // International Academic Jubilee Conference Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age, May 11-12, 2020 / University of Economics, Varna, Bulgaria.

2. Genelienė Greta (2020) Tendencies of the online gambling sector before and during Covid-19 in Lithuania // International scientific conference “Whither our economies ’20”, September 17, 2020 / Mykolas Romeris University, Vilnius.

3. Mačerinskienė Irena, Lace Natalja, Genelienė Greta (2020) Evaluation of gambling sector activity in Lithuania, Latvia, Slovak Republic and Czech Republic // International Scientific Conference Globalization and Its Socio-Economic Consequences, Slovakia, October 21-22, 2020 / University of Zilina, Rajecké Teplice, Bulgaria.

ABOUT THE AUTHOR

Name, Surname Greta Genelienė
E-mail: grmorkevic@stud.mruni.eu

Education:

2018–2022 PhD studies, field of economics, Mykolas Romeris University.
2019.12–2020.05 Internship at Riga Technical University, Latvia.
2015–2017 Master's degree of Economics at Mykolas Romeris University under Financial Markets study programme, Faculty of Economics and Business.
2013–2015 Master's degree of Law at Mykolas Romeris University under International Law study programme, Faculty of Law.
2009–2013 Bachelor's degree of Law at Mykolas Romeris University under Law and Management study programme, Faculty of Law.

Work experience:

From 2021 Office of the Seimas. Position – adviser.
2015–2021 Gaming Control Authority under the Ministry of Finance of the Republic of Lithuania. Position – chief specialist.
2013–2015 Notary office. Position – lawyer.

Languages:

English – level B2;
Russian – level A2.

Genelienė, Greta

AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO EUROPOS ŠALIŲ EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMAS: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022. P. 296.

Bibliogr. 155–170 p.

Azartiniai lošimai, kaip veikla turinti išorinių efektų, šiuo metu nėra sulaukusi pakankamai mokslininkų dėmesio, o šio sektoriaus poveikis šalies ekonominei gerovei nėra vertinamas atsižvelgiant į teigiamus ir neigiamus šio sektoriaus veiksnius. Mokslinė problema - kaip vertinti azartinių lošimų sektoriaus veiklą ir jos poveikį šalies ekonominei gerovei. Pirmame disertacijos skyriuje analizuojami azartinių lošimų sektoriaus teoriniai aspektai, šalies ekonominė gerovė ir jos vertinimo rodikliai bei azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo teorinis pagrindimas. Antrajame disertacijos skyriuje, visų pirma, pateikiamas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodologinės nuostatos ir tyrimo logika. Antra, analizuojami šalies ekonominės gerovės vertinimo rodikliai ir azartinių lošimų sektoriaus vertinimo metodai ir rodikliai. Trečia, vykdoma azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo metodų ir rodiklių atranka ir sudaromas azartinių lošimų sektoriaus poveikio šalies ekonominei gerovei vertinimo modelis. Trečiajame disertacijos skyriuje atliekama Lietuvos ir Europos šalių azartinių lošimų sektoriaus lyginamoji analizė ir azartinių lošimų sektoriaus poveikio Europos šalių ekonominei gerovei analizė. Atliekama azartinių lošimų sektoriaus poveikio nedarbo lygiui, ekonomikos augimui ir vidutiniam darbo užmokesčiui analizė.

Raktiniai žodžiai: azartinis lošimas, azartinių lošimų sektorius, šalies ekonominė gerovė, azartinių lošimų sektoriaus teigiamas ir neigiamas poveikis šalies ekonominei gerovei.

Gambling, as an activity with externalities, has not received enough scientific attention yet, and the impact of this sector on the country's economic welfare is not assessed in terms of the sector's positive and negative factors. The scientific problem – how to assess the gambling sectors' activity and its impact on the country's economic welfare. The first chapter of the dissertation analyzes the theoretical aspects of the gambling sector,

the country's economic welfare and its evaluation indicators, and the theoretical basis for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare. The second chapter of the dissertation, firstly, sets out the methodological provisions and research logic for assessing the impact of the gambling sector on the country's economic welfare. Secondly, the indicators for assessing the country's economic welfare and the methods and indicators for evaluating the gambling sector are analyzed. Thirdly, the selection of methods and indicators for evaluating the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is carried out, and a model for evaluating the impact of the gambling sector on the country's economic welfare is developed. In the third chapter of the dissertation the comparative analysis of the Lithuanian and European gambling sector and the analysis of the impact of the gambling sector on the economic welfare of European countries is carried out. Analysis of the impact of the gambling sector on unemployment rate, economic growth and average wages is carried out.

Keywords: gambling, gambling sector, country's economic welfare, positive and negative impact of the gambling sector on the country's economic welfare.

Greta Genelienė

AZARTINIŲ LOŠIMŲ SEKTORIAUS POVEIKIO EUROPOS ŠALIŲ
EKONOMINEI GEROVEI VERTINIMAS

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, ekonomika (S 004)

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu
Tiražas 20 egz.

Parengė spaudai Jovita Jankauskienė

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
El. p. info@dailu.lt
<https://siauliuspaustuve.lt>

